

Ρόδα και Μήλα, Τόμος Α'

Ioannis Psicharis

Project Gutenberg

The Project Gutenberg eBook of Ρόδα και Μήλα, Τόμος Α'

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Ρόδα και Μήλα, Τόμος Α'

Author: Ioannis Psicharis

Release date: February 27, 2010 [eBook #31433]

Most recently updated: January 6, 2021

Language: French, Greek

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK ΡΟΔΑ ΚΑΙ
ΜΗΛΑ, ΤΟΜΟΣ Α' ***

Produced by Sophia Canoni

Note: Numbers in curly brackets relate to the footnotes that have been transferred at the end of the book (as endnotes). The tonic system has been changed from polytonic to monotonic. A table with spelling and other mistakes has been incorporated in the text. The spelling of the book has not been changed otherwise. Words in italics are included in _.

Σημείωση: Οι αριθμοί σε αγκύλες {} αφορούν στις υποσημειώσεις των σελίδων που έχουν μεταφερθεί στο τέλος του βιβλίου. Το τονικό σύστημα έχει αλλάξει από πολυτονικό σε μονοτονικό. Ο Πίνακας παροραμάτων έχει ληφθεί υπόψη στο κείμενο. Η ορθογραφία του βιβλίου κατά τα άλλα παραμένει ως έχει. Λέξεις με πλάγιους χαρακτήρες περικλείονται σε _.

ΨΥΧΑΡΗΣ

Ρόδα και Μήλα

ΤΟΜΟΣ Α'

Quale i fioretti dal notturno gielo
Chinati e chiusi, poi che'l Sol gl' imbianca,
Si drizzan tutti aperti in loro stelo.
Dante, Inf. II, 43(1-3).

ΑΘΗΝΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ à PARIS, chez: H. WELTER,
EDITEUR (4, RUE BERNATD-PALISSY,4)

1902

Ρόδα και Μήλα

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Μια μέρα περπατούσαμε μαζί στο περιβόλι της Αγάπης. Μαζί μυρίζαμε τα ρόδα· κόφταμε τα μήλα μαζί. Τα ρόδα χρήσιμα δεν είναι· είναι πιο χρήσιμα τα μήλα. Το καλοκαίρι, σα δηψάς, το μήλο σε δροσίζει, και σαν πεινάς, σε θρέφει. Το ρόδο το καημένο άλλη δουλειά δεν ξέρει παρά να μοσκοβολάη. Ωστόσο μου έλεγες στο περιβόλι της Αγάπης πως ταγαπούσες τα δύστυχα τα ρόδα, πως σαν τα μυρίζεις, σου φαίνεται πιο νόστιμο και το μήλο.

Μήπως κι ο νους του ανθρώπου δεν έχει τα ρόδα και τα μήλα του σαν το περιβόλι; Ρόδα είναι της φαντασίας μας τα παιδιά· μήλα τα παιδιά της επιστήμης. Και τα δυο μαζί στολίζουνε ταθρώπινο το περιβόλι.

Στο περιβόλι της Αγάπης, που περπατούσαμε μια μέρα μαζί, τέτοια λόγια σου είπα, και σήμερις σου μάζωξα, να σου τα χαρίσω, τα μικρά μου τα ρόδα και τα μήλα μου τα μικρά, που αν τύχη κ' έχουνε αλήθεια λίγο ζουμί και λίγη μυρουδιά, σε Σένα το χρωστούνε, το χρωστούνε στο Περιβόλι της Αγάπης.

Τρίτη, 8 τ' Άη Δημήτρη, 1901.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ΜΙΣΗ ΓΛΩΣΣΑ. — Ο ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ. —
ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ. — ΟΜΟΡΦΙΑ... ΚΙ ΑΗΔΙΑ. —
ΤΕΧΝΗΤΗ. — ΦΙΛΟΣ ΣΤΕΝΟΣ. — Η ΡΩΜΙΟΣΥΝΗ.

Α

Η ΜΙΣΗ ΓΛΩΣΣΑ.

Όταν πήρα να μαζώξω δώθε κείθε όσα είχα δημοσιευμένα είτε σε περιοδικά, είτε σε φημερίδες, και που τα ξανατυπώνω σήμερα με τη χρονολογική τους τη σειρά· όταν τα ξαναδιάβασα κ' έβαλα στο καθένα κι από μια σημείωση, όταν από το πρώτο που έγραφα ίσια με το στερνό, τα κοίταξα ένα ένα, δεν μπόρεσα να μην απορήσω, βλέποντας πώς και με τι τρόπο άλλαξε το ζήτημα το γλωσσικό από τα 1888 ως τα 1901. Τότες πολεμούσαμε τους δασκάλους, γιατί όλοι τους είτανε δασκάλοι· τώρα πολεμούμε κάτι μισοδασκάλους — ή δασκαλάκια. Τότες πολεμούσαμε την καθαρέβουσα· τώρα πολεμούμε τη μισοκαθαρέβουσα. Τότες πολεμούσαμε μια γλώσσα που ήθελε κάτι να φανή· τώρα πολεμούμε μια γλώσσα που δε θέλει τίποτα να είναι. Τότες πολεμούσαμε μια γραμματική που γύρεβε να μας φέρη πίσω ίσα με του Ξενοφώντα το τυπικό· τώρα πολεμούμε μια γραμματική που μήτε ομπρός λέει να πάη μήτε πίσω, παρά στέκεται αγράμματη στον αέρα. Τότες πολεμούσαμε πεθαμμένους· τώρα πολεμούμε τους αγέννητους.

Και να πούμε την αλήθεια, είχε κάποιο μεγαλείο του Κόντου η αρχή να ξαναπικίσει την Ελλάδα. Σήμερα όμως βλέπω και καμιάν αρχή δε θέλουν· «Εμείς, λέει, νακούσουμε λόγο; Για ποιους μας παίρνεις; Εμείς είμαστε ποιητάδες και γράφουμε όπως μας κατεβή, χωρίς λόγο κανένα!» Κ' έτσι βγήκε στη μέση και κοντέβει να γίνη της μόδας μια κάποια *μισή γλώσσα*, που αρέσει πολύ σε κείνους που τη γράφουνε.

Η *μισή γλώσσα* τι πράμα είναι ωστόσο; Για να δούμε.

Η *μισή γλώσσα* είναι γλώσσα που της έβγαλαν κι άλλο ένα όνομα· τη λένε πως είναι *απλή* · γιατί τάχα; Γιατί ανακατώνει πολλές γλώσσες, δηλαδή γιατί γραμματική δεν έχει — και πώς να μην είναι απλή, αφού είναι κι ακανόνιστη; Μάλιστα θα σου πούνε πως είναι σωστή αηδία η γραμματική. Ανυπόφορο πράμα, δυσάρεστο, σιχαμένο. Δεν τον αφίνετε ήσυχο τον ποιητή; Στον κόσμο τον πολιτισμένο, στην Εβρώπη, ο ποιητής, ένας Hugo, ένας Renan, ησυχία δεν έχουνε αν άξαφνα τους περάση υποψία πως κάπου, σε μια αράδα, σε μια λέξη, σε μια συλλαβή, τους ξέφυγε κανένα λάθος, πως τάχα δεν έγραψαν τη γλώσσα τους αχάλαστα κι αλάθεφτα, προσέχοντας ως και στον πιο μικρό κανόνα της γραμματικής. Τι μωρλοί και τι ζαβοί! Δε ρωτούσανε καλήτερα τον ποιητή το Ρωμιό; Αφτός, ησυχία του είναι να μην προσέχη σε τίποτις, ο λυρισμός του, η ποίησή του, το ύψος του είναι να βάζη μια λέξη αρχαία κοντά σε μια δημοτική, έναν τύπο δημοτικό πλάγι πλάγι μ' έναν αττικό τύπο, κάποτε το ίδιο να μας το λήη όπως το λέει ο δάσκαλος, κάποτε πάλε όπως το λέει ο λαός. Χαρά του να ανακατέβη καθαρέβουσα και δημοτική. Και τέτοια είναι η *μισή γλώσσα*.

Πολύ ωραία, πολύ κατάβαθα ψυχολόγησαν το Ρωμιό, και γεια τους, όσοι πήγαν και μας ανακάλυψαν το λαμπρό το σύστημα της

ανακατωσούρας. Δε μου λέτε, σας παρακαλώ, το ανακάτεμα με τι τρόπο θα γίνη; Πόση δημοτική θα βάζουμε και πόση καθαρέβουσα; Κανέννας, εννοείται, από τους λεγάμενους δε θα ορίση το ποσό, μήτε σκοπέβει να το ορίση. Δεν είναι δουλειά του, θα σας πη. Κι αφτός ο λόγος, το κάτω κάτω — ή το άνω κάτω — τι σημαίνει; Σημαίνει πως ο καθένας θανακατέβη, όπως τύχη, όπως του φανή, όπως ξέρει — δηλαδή πως ο καθένας θα' χη σύστημα δικό του. Τι λέγαμε για τα ψυχολογικά του Ρωμιού; Ο Ρωμιός, που έχει φιλότιμο περίσσιο, θακούση άραγες ποτέ του τον έναν πιο πολύ από τον άλλονα; Ίδιοι τους αφτοί θακούγονται αναμεταξύ τους; Ο Θεός φυλάξη! Κοιτάζουν τα πρόσωπα, στα πρόσωπα προσέχουνε. Ο τάδες το γράφει έτσι; Αμέσως εγώ να το γράψω αλλιώς! Το λοιπόν τι βγαίνει; Βγαίνει που το μόνο σύστημα που μπορεί στην Ελλάδα να τα βγάλη πέρα, που μπορεί όλους τους Ρωμιούς μαζί να τους κάμη να είναι σύφωνοι, το μόνο είναι το *απρόσωπο* σύστημα, είναι η γραμματική, είναι η γλώσσα του λαού.

Φοβούμαι μήπως κ' οι ανυπόταχτοι, ανεξάρτητοι, μεγαλόφρονοι μας ποιητάδες, που ζυγό δε θέλουνε κι αποτινάζουν τη γραμματική, δεν κατάλαβαν ακόμη τι θα πη αληθινή λεφτεριά. Το βάρος, ο ζυγός κ' η σκλαβιά μου φαίνονται αφτά που γυρέβουνε του λόγου τους, δηλαδή να βάλουνε τους άλλους και τον εαυτό τους να υποταχτούνε στη φαντασία ενός και μόνου. Η καθαφτό ανεξαρτησία είναι ανώνυμη, σαν το λαό. Δεν ακούς κανέναν, όταν τους ακούς όλους, κ' είναι μάλιστα σα να μην τους άκουες μήτε δάφτους, αφού ακούς και τον εαυτό σου, αφού μέσα σ' όλους είσαι κι ο ίδιος, είσαι και συ λαός.

Μα δεν πιστέβω η *μισή γλώσσα* να τα στοχάστηκε αφτά, μήτε να βγήκε στους δρόμους να φωνάζη από τόσο μεγάλο έρωτα για την ανεξαρτησία. Θάχη άλλους λόγους, τόσο σπουδαίους μάλιστα που μπορεί περίφημα να βαστάξη ακόμα χρόνια, να κάμη και κάμποσους

οπαδούς, γιατί θαρρώ πως βασίζεται η *μισή γλώσσα* σε βάση ακλόνηστη, τουλάχιστο σε βάση που ο σημερινός Ρωμιός τη σέβεται και δεν τολμάει να τη χαλάσει, θέλω να πω την τεμπελιά. Κι αν προτιμάτε α δουλεψιά να την πήτε, δε με πειράζει, γιατί το ίδιο πέφτει. Ζήτημα δεν είναι, πως το βρίσκει ο καθένας πολύ πιο έφκολο να πετάει στο χαρτί ό τι του κατέβη, μα δημοτική, μα καθαρέβουσα, δίχως να ψάχνη, δίχως να ιδρώνη. Γιατί πάλε κι ο τόσοσ κόπος; Ελάτε να το ρίξουμε όξω. Δε βλέπετε, καλέ, πως τάχουμε όλα έτοιμα; Τι αγαπάτε, να σας το σερβίρω: Ξενισμούς; Ορίστε! Άλλο τίποτα! Μα κάλλια θέλετε ίσως κ' έναν αττικισμό; Αμέσως! Τι λέτε πάλε να σας έδιναν έτσι κανένα χουζουρεμένονε μισοδασκαλισμοδημοτικοκαθαρεβισμό; Φέρ' το αφτό, και μοιάζει λαμπρό πράμα. Όλα τάχει.

Το σύστημα, για να σκοτώσει κανείς τη δημοτική, βέβαια πως είναι πρώτης. Καλύτερο δεν υπάρχει. Όσο δεν προσπαθείς, σαν πιάνεις την πέννα στο χέρι, να συλλογέσαι ρωμαίικα, γιατί αφτός είναι ο κόμπος, κι όχι να τα γράφης μονάχα, όσο δεν πασκίζεις να τα πης ρωμαίικα, φυσικά κι ο νους σου θα ξενίξη κ' η ψυχή σου, ώσπου να ξενίσης ή να ξυνίσης κι ο ίδιος. — «Αι! καλά! Τι με κόφτει; Ο κόσμος είναι μεγάλος. Μήπως θα μείνω στην τρύπα μου κρυμμένος, δίχως να γυρίσω να δω και τι γίνεται στην οικουμένη; Ας ξενίσω, αν ξενίζοντας ο νους μου ξανοίγει, αν η ψυχή μου πολλαπλασιάζεται και πάει!» Μα τότες έχω και γω κάτι να σου απαντήσω, φίλε μου, που μου τα ψέλνεις. «Εμένα τα λες; Θα σου κάμω. Εγώ θα σου πω τάχα ποτέ μου πως δεν είναι αδέρφια όλοι του κόσμου οι λαοί; Μήπως δεν το ξέρουμε πως ο καθένας κάτι μαθαίνει, κάτι χαρίζει του αλλουνού; Ίσα ίσα γι' αφτό, παιδί μου, προτού να μιλής, προτού να μας κάμης τον περήφανο, θαρρώ πως πρέπει να γυρέψης να δης τι κρύβγει μέσαθέ του ο δικός σου ο λαός, που δεν το σκάλιξες ως τώρα, και τότες πια να καταλάβης αν από το λαό το δικό σου δεν μπορεί να

ξανοίξη ο νους, να πολλαπλασιαστή, που λες, κ' η ψυχή των αλλωνώνε. Όσο δεν τα κοιτάζεις αφτά, δεν αδικείς το λαό σου μονάχα· τον κόσμο αλάκαιρο αδικείς!»

Και δεν είναι ζήτημα, πως ο λαός ο ρωμαίικος, και στη γλώσσα του και στην ψυχή του — το ίδιο είναι — έχει ανυπόψιαστους θησαυρούς. Εσύ όμως, ο ανεξάρτητος, εσύ ο οικουμενικός, βλέπω και θέλεις μόνο να παίρνης από τους ξένους, χωρίς να τους δίνης τίποτα. Κι αφτό θα το κάνης, γιατί δεν έπιασες να μελετήσης τι τους λείπει και τι έχεις εσύ. Μα τι κάθουμαι και λέω; Εσύ που όλο καφκιάσαι πως σε μέλει για γενικές μεγάλες ιδέες, για γενικές λαμπροφάνταχτες ψυχολογίες, δεν το συλλογίστηκες να ξετάσης τι πράμα είναι μήτε τα περίφημα τα γενικά σου αφτά, που χάνεις το νου σου για δάφτα. Ιδέες και ψυχολογίες γιόμισες και τα μυαλά σου και τα χαρτιά σου. Τις λέξεις όμως που κάθε μέρα τις λες — ή που σε ξένα βιβλία τις διαβάζεις, τις πιο κοινές λέξεις, τις πιο συνηθισμένες, δεν κόπιασες να ξεδιαλίσης το νόημα τους. Ωστόσο ποιος δεν παρατήρησε ή δε βρέθηκε σε θέση να παρατηρήση τι χοντρά, τι βάρβαρα, τι χυδαία κάθε γλώσσα μας παρασταίνει όσα νοιώθει η ανθρώπινη καρδιά; Όπως για να πούμε τα χρώματα, έτσι για να πούμε και τα αιστήματα, δεν έχουμε παρά φτωχές κακορίζικες λέξεις. Ξέρουμε, λόγου χάρη, *πράσινο* και *μαβί* . Μα πόσα πράσινα είναι, που λέξη δε βρίσκουμε να τα ζουγραφίσουμε; Κοιτάξτε πόσα είναι τα δέντρα και πόσες οι πρασινάδες! Μα κοιτάξτε και χρωματιές, πόσες αποχρωματιές θέλει και πόσες ξεχρωματιές, για να πάη απαρατήρητα το μάτι μας από το πράσινο στο μαβί! Αμέ, για να πάη άνοιωθα κ' η ψυχή μας από την αγάπη στο μίσος, από το μίσος στην αγάπη, πόσες άλλες χρωματιές κι αποχρωματιές, πόσες θωριές κι αποθωριές δεν υπάρχουνε, που μήτε τις υποψιάζεται η γλώσσα; Τι είναι το μίσος και που αρχίζει; Άξαφνα, σε απλή, σε ήσυχη κουβέντα, μ' ένα φίλο, ή και με την κόρη που αγαπώ, φιλονικούμε για κανένα

πράγμα που το κάτω κάτω μπορεί να μας είναι αδιάφορο και στους δυο μας. Δε συμφωνούμε όμως. Η ασυμφωνιά μας αφτή, σαν τι να είναι; Είναι πάντα φιλία; Είναι πάντα αγάπη; Αν είναι, βέβαια πως δεν είναι ολότελα η ίδια που είτανε και προτού φιλονικήσουμε, γιατί φιλονικία τι θα πη; Θα πη πως είτε πολύ είτε λίγο, εναντιώνεται ο ένας τον άλλονε. Κ' η αγάπη εναντίωση δε θέλει. Μήπως πάλε κ' είναι μίσος; Μα το μίσος το καθαφτό φτάνει σε βαθμό τέτοιο, σου εναντιώνεται τόσο και τόσο, που καταντάει πια να γίνη ενάντιο και στη ζωή σου, που γυρέβει και να σκοτώση. Δεν είναι λοιπόν ούτε αγάπη ούτε μίσος, κι ωστόσο ένα είναι από τα δυο, ή στην αγάπη θα καταντήση ή στο μίσος, απόδειξη που αν τύχη και φιλονικήσης με κανέναν που σου είναι αδιάφορος, μπορεί από την πρώτη φιλονικία να ριζώση στην καρδιά σου ένα κάτι που κατόπι γίνεται μίσος, κι α φιλονίκησες με την κόρη που λατρεύεις, θαποξεχάσης τη φιλονικία, θαλλάξης και γνώμη, αν εκείνη δεν αλλάξη. Κι αν αλλάξης κι αν αλλάξη, δεν αλλάξατε τίποτις εσείς, τάλλαξε η αγάπη, διές όμως πώς άλλαξε κι αφτή, αφού έγινε μεγαλύτερη, κ' έγινε μεγαλύτερη, γιατί θέλησε, όσο γνωρίζεστε και πάτε, να σμίγεται περισσότερο, νάχετε σ' όλα τις ίδιες ιδέες.

Λοιπόν από την απλή φιλονικία θαρθούμε ή σε αγάπη περισσότερη ή σε περισσότερο μίσος, γιατί όπως κι αν το πάρη κανείς, το κάτω κάτω, η φιλονικία πιο πολύ μοιάζει με το μίσος παρά με την αγάπη, Κ' ίσα ίσα βλέπουμε τι ανίκανες που είναι οι λέξεις. Οι λέξεις μας παρασταίνουν την καρδιά, μόνο σαν έφταξε το πάθος στην άκρη του, στο μίσος ή στην αγάπη. Μα για να πάμε από το τίποτις, από τανύπαρχτο, ίσια με το μίσος, ίσια με την αγάπη, για να πάμε μάλιστα κάποτες από το *μίσος* στην *αγάπη* κι από την αγάπη στο μίσος, υπάρχουνε χίλιες και χίλιες αγάπες, μίσητα χίλια και χίλια, που όνομα δεν έχουν ως τώρα.

Τα ονόματα ποιος θα τα βρη; Και ποιος θα πη πως εκείνος που τα βρήκε, δεν πλούτισε συνάμα και τον τόπο του και τους άλλους τόπους; Για να τα βρη όμως, πρέπει πρώτα πρώτα στη γλώσσα του να τα γυρέψη. Πώς δε γυρέβουμε στη γλώσσα τη δική μας και γι' αφτά που είπαμε και για τόσα και τόσα; Η γλώσσα η ρωμαίικη — σήμερις είναι πια και γνωστό — έχει μια δύναμη, μια εφκολία μοναδικιά, με μιαν κατάληξη, μ' ένα ζεβγάρωμα, μ' ένα προσκόλλημα, μ' ένα χαδεφτικό, να σου πλουτίση, όχι το λεξικό που τυπώνεται, μα και το ατύπωτο ακόμα λεξικό της καρδιάς μας. Κ' έτσι αμέσως ανοίγει τα μάτια της και κοιτάζει μέσα της πιο βαθιά ως κ' η ανθρώπινη ψυχή σ' όλη την οικουμένη.

Μα πολύ άτοπα φιλοσοφώ, και ξέχασα πως η *μισή γλώσσα* μάς έβγαλε τώρα και φιλοσόφους, που τη θέλουνε μισή, γιατί έτσι, λέει, το θέλει κ' η φιλοσοφία. Εγώ λέω πάλε μήπως κ' η φιλοσοφία τους είναι μισή όσο είναι κ' η γλώσσα τους. Φαντάστηκαν πως ο άνθρωπος όλος μαζί δεν είναι ένας, πως μπορείς να κουνήσης το χέρι, δίχως ο νους πρώτα πρώτα να κάμη το κίνημα του χεριού. Φαντάστηκαν πως ο ποιητής μπορεί να προσέξη στην ποίηση, να προσέξη στην ιδέα, να προσέξη στην τέχνη, να προσέξη και στη φιλοσοφία την ίδια, αν πρώτα δεν προσέξη στη γλώσσα! Κι αφτοί έρχονται και μας μιλούνε για μια Γερμανία που μήτε την έννοιωσαν ακόμα. Κι αφτοί έρχονται και μιλούνε για δικές τους ιδέες, που θαρρούν πως έχουνε, ας είναι ακόμα και μισές.

Αστόχαστα φτωχά κεφάλια κι αφιλοσόφητη φιλοσοφία!

Β'

ΚΑΠΟΙΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ.

Η *μισή γλώσσα* σε τι απάνω στηρίζεται λοιπόν, ως τώρα δεν το βλέπω. Ένα βλέπω κ' ένα ξέρω, πως κάθε λαός έχει χρέος *ναληθέψη*. Δε φτάνει που ζη, πρέπει κ' οι άλλοι να το δούνε και για να το δούνε, πρέπει το έθνος να φανή εκείνο που είναι, να μην περνάη σαν τόνειρο, παρά να γίνη αλήθεια, δηλαδή να κάμη αλήθεια και την ψυχή του και το νου του και τα όνειρα του, μ' ένα λόγο, ζη μόνο σαν αληθέβει. Μισή αλήθεια όμως δεν έχει. Θέλει αλήθεια γερή.

Δεν πιστέβω ούτε η *μισή γλώσσα* ούτε η καθαρέβουσα τέτοιο σκοπό νάχη, σκοπό να μας ξυπνήση από τον ύπνο το βαρή που κοιμάται σήμερις η ψυχή μας. Μάλιστα, να κοιτάξης την ουσία της ουσίας, θα καταλάβης πως καθαρέβουσα και *μισή γλώσσα* το ίδιο είναι. Ας αφήσουμε τα λόγια κι ας προσέξουμε στα πράματα. Η Ελλάδα τι είναι σήμερις; Ένα βασίλειο κ' ένας τόπος. Μήτε η καθαρέβουσα μήτε η *μισή γλώσσα* ονόματα δεν έχουνε να το πουν αφτό, παρά κ' οι δυο τους θα σου το πούνε με τρεις ανύπαρχτες λέξεις· βασίλειον, βασιλεύς, Ελλάς.

Ας παραδεχτούμε πια πως το βασίλειον, όσο άτοπο κι αν είναι το ν , όσο κι α δεν έχει μισές αλήθειες ή μισές ψεφτιές, ας παραδεχτούμε όμως πώς ένα κακόμοιρο ν μπορεί και να μην μπη σε λογαριασμό. Τα δυο άλλα τώρα να δούμε, αρχίζοντας από το *βασιλεύς*. Τι λέξη είναι αφτή; Μήπως ο λαός την ξέρει; Όχι. Ο λαός το ξέρει *βασιλιάς*. Στην Πόλη μάλιστα έτσι λέει το Σουλτάνο. Και γιατί; Γιατί έτσι έλεγε πρώτα τον αφτοκράτορα, πριν από την άλωση. Λοιπόν είναι καθιερωμένος, ιστορικός, πατροπαράδοτος τύπος στο λαό.

Ο *βασιλεύς* τώρα τι ιστορικά έχει; Φτάνει κανείς νάμαθε δυο ελληνικά στο σκολειό, για να δη αμέσως πως τέτοια κατάληξη — εφς — γιατί έτσι το λένε — δεν έχει καμιά ονομαστική στην αρχαία γλώσσα, πως φ και ζ πλάγι πλάγι καμιά λέξη δε μας δείχνει. Μπας

και μας δείχνει αραδιαστά φ και ς σήμερις η γλώσσα μας πουθενά; Διόλου. Μήτε κατάληξη — εφς στην ονομαστική, μήτε — φς — σε καμιά λέξη δεν έχει! Κ' έτσι μήτε ελληνικό είναι μήτε ρωμαϊκό. Βαρβαρισμός και στη μια γλώσσα και στην άλληνα.

Για να δούμε και την Ελλάδα. Καλήτερα δεν τα πάει. Μας την κάμανε τριτόκλιτη· *η Ελλάς, της Ελλάδος, εν Ελλάδι, την Ελλάδα*. Ο λαός όμως ταρχαία τα τριτόκλιτα δεν τα θέλει, αφού πρωτόκλιτα τα ξέρει. Κι αν τα ξέρει πρωτόκλιτα, θα πη πως τα τριτόκλιτα δε θα τα μάθη, και του κάκου. — «Να σου πάλε κ' οι φαντασίες του Ψυχάρη!» — Φαντασίες; Ορίστε, διαβάστε. Κάποιος, που για την Ελλάδα έκαμε κάμποσα, που την έκαμε κιόλας Ελλάδα, ο κάποιος αφτός, σαν έγινε κατόπι το βασίλειο, σα γέρασε κι ο ίδιος, θυμήθηκε τα νιάτα του, μας δηγήθηκε τον καιρό που καθότανε, λέει, κ' έκλαιγε «την Ελλάς». Ποιος θαρρείτε πως μιλεί έτσι; Κάτω, παρακαλώ, τις γραμματικές σας! Έτσι μιλεί ο Κολοκοτρώνης ο ίδιος^{1}. Λοιπόν αν ένας άνθρωπος σαν κι αφτόνα, δεν μπόρεσε να κλίνη τα τριτόκλιτά σας, τι κάθεστε και μου λέτε για καθαρέβουσες και μισές γλώσσες; Και μη θαρρήτε πως φταίνει τάχα τα χρόνια που ζούσε ο Κολοκοτρώνης και πώς τότες, όσο Κολοκοτρώνης κι αν είσουνα, μπορούσες πολύ καλά να κάμης τέτοιο λάθος, γιατί δεν ήξεραν πολλά γράμματα. Τίποτις! Όλα η καθαρέβουσα τα φταίει, που είναι γλώσσα νεκρή, κ' έτσι τα ίδια λάθια, ίσως μάλιστα πιο χοντρά, γίνονται ακόμη και σήμερις, όχι μόνο στο λαό, σα μισομάθη δασκάλικους τύπους, μα και στους δασκάλους τους ίδιους, στους πιο περίφημους όπως και στη συνηθισμένη την καθαρέβουσα. Διάβασα, λ. χ., στο Νέον Άστυ (Μάρτη, 28, 1902, σελ 2, στ.5)· «ελάχιστοι *θυσίαι*»· στ' Αναγνώσματα του Whitney, που μετάφρασε ο κ. Χατζηδάκης και που είναι πολύ καλό βιβλίο, γράφει (σελ 549)· «ώστε να δύναται», ενώ στην ίδια σελίδα και παντού βάζει την υποταχτική· «εάν δύνωνται», σελ 549, «θα δύνηται». σελ 574, κτλ. κτλ. Πιο απάνω (σελ 470) βλέπω την

ακόλουθη φράση· «. . . λαλείται υπό φυλών, αίτινες προ δύο περίπου εκατονταετηρίδων (τω 1644) καταλαβόντες την Σινικήν κατέστησαν άξιοι γενικωτέρας τινός προσοχής.» Μήτε το «Νέον Άστν» μήτε τον κ Χατζηδάκη κατηγορούμε. Κατηγορούμε μονάχα τη γλώσσα που γράφουνε. Βέβαια πως κάνουμε και μεις λάθια στη δημοτική, τα περισσότερα όμως γιατί δε μελετήθηκε ακόμη αρκετά και γιατί μας χάλασε η καθαρέβουσα τη φυσική λαλιά μας· ωστόσο είναι λάθια που δε θα τα κάνουμε ποτέ μας, λ. χ., να συντάξουμε αρσενικό με θηλυκό, να πούμε άξαφνα *η καλός γυναίκα*, όπως είδαμε να λένε *αίτινες. . . καταλαβόντες, ελάχιστοι θυσίαι*, δηλαδή να κάνουμε τα λάθια που όσο κι α μελετήθηκε, κάνει πάντα η καθαρέβουσα.

Να μην κατηγορούμε λοιπόν τη δημοτική, παρά να καταλάβουμε μια και καλή ως που μας κατάντησε η καθαρέβουσα κ' η *μισή γλώσσα* . Για να το συλλογιστούμε τώρα δίχως πάθος, ήσυχα, μάλιστα με τον πατριωτισμό που θέλει τέτοιο ζήτημα, με την αγάπη που θέλει ο λαός. Πρώτα ναποκριθήτε στο ρώτημά μου· μπορεί κάθε Γάλλος, ως κι ο πιο αγράμματος, να πη τόνομα του τόπου του, χωρίς να κάμη λάθος; Βέβαια! Μπορεί όμως κάθε Ρωμιός να πη και να κλίνη αλάθεφτα του τόπου του δικού του τόνομα; Όχι, το βλέπουμε κι από τον Κολοκοτρώνη πως δεν μπορεί. Λοιπόν τι βγαίνει; βγαίνει που το έθνος δεν έχει όνομα εθνικό. Κ' η αλήθεια είναι που χάρη στην καθαρέβουσα, σήμερα η *Ελλάδα* όνομα δεν έχει.

Όνομα δε θα της κάμουνε μήτε η καθαρέβουσα μήτε η *μισή γλώσσα* . Αν είτανε τόντις *μισή* , αν ίδια της καταλάβαινε τι θέλει και τι θα πη σωστός συβιβασμός, αντίς να γράφη κι αφτή, απαράλλαχτα σαν την καθαρέβουσα, *Ελλάς* και *βασιλεύς*, θα προσπαθούσε τουλάχιστο, δε λέω πια να γράφη *Το ρωμαίικο* , δε λέω να γράφη *Ρωμιοσύνη* , μα να γράφη *η Ελλάδα* , δε λέω να γράφη *βασιλιάς* , αφού δεν έχει το κουράγιο, μα τουλάχιστο να γράφη *ο βασιλέας* .

Όσο δε γίνουν αφτά, μπορεί να γράφουν όσο θέλουνε. Τίποτα δε θα καταφέρουνε κι όλα του βρόντου.

Κ' έτσι θαρρώ πως του κάκου πολεμούνε και του κάκου γράφουνε πολλοί, που τυχαίνει κάποτε να δω τα ονόματά τους και τη μισή τους ή ανακατεμένη γλώσσα σε κάτι περιοδικά· ο Κουρτίδης, ο Βώκος, ο Καμπάνης, ο Ν. Ροντάκης — «από την Πόλι», με / — και κάτι άλλοι. Δε λέω πια τίποτις για το *Διόνυσο* . Είναι τόντις σα λύσσα, ξαφρισμένη τα γραψίματά του. Πώς δε βαριέται; Αλήθεια όμως, κι αφτό μας το ζηγούνε οι γιατροί· θα κόλλησε από το Νίτσε, γιατί το ξέρουμε σήμερις πως κολλητική αρρώστια είναι κ' η τρέλλα· ο τρελλός πάλε πώς να βαρεθή; Διασκεδάζει με την τρέλλα του, μοναχός του, και μάλιστα καμαρώνει.

Παρατήρησα όμως πως κι ο *Διόνυσος* , και το *Περιοδικό τους* , και τα *Παναθήναια* , κάθε τόσο, τσακώνουνται, μαλλώνουνε, χτυπιούνται αναμεταξύ τους, πειράζονται και τρώγονται. Πολύ άδικο έχουνε. Γιατί τόσους πολέμους; Είναι όλοι τους το ίδιο. Ίσως φαντάζονται πως αλήθεια διαφωνούνε, πως έχουν ο καθένας ιδέα δική του και δική του γνώμη. Το φαντάζονται αφτό, γιατί όσο μεγάλη κι αν είναι η Αθήνα, ζούνε πλάγι πλάγι ο ένας με τον άλλονα, και τότες τυχαίνει πολύ έφκολα να μη βλέπουν οι αθρώποι παρά τη μύτη του γειτόνου και γι' αφτό να βασανίζονται. Στο Παρίσι, που κάθουμαι, τα βλέπω αλλιώς τα πράματα, δηλαδή από πιο μακριά, ίσως κι από πιο ψηλά. Καλέ, είναι όλοι τους αδέρφια! Όλοι τους, ανακατεμένη γλώσσα κι ανακατεμένα μυαλά. Και να μη θαρρέψη κανένας πως το λέω από θυμό, από πείσμα. Διόλου, μα διόλου. Πολύ ήσυχα μάλιστα. Μα πώς δεν τα παίρνουνε τώρα ήσυχα κ' ίδιοι τους να τα διαβάσουν εκείνα που γράφουνε, να τα διαβάσουν, έτσι, μια μέρα, σα να διαβάζανε ξένα, σα να διαβάζανε σελίδες που δεν είναι δικές τους, που τις

έγραψε άξαφνα κανέννας άλλος; Και τότες, ακόμη πιο ήσυχα, να τους ρωτήξω·

«Στο Θεό σας, είναι αφτά πράματα που γράφουνται; Δεν τα βλέπετε; Δεν τα σιχαίνεστε; Αλήθεια, το φαντάζεστε πως είναι γράμματα, πως είναι φιλολογία, πως είναι ύφος, πως είναι γλώσσα; Καλέ, μαζώξτε τα γλήγορα, μην τύχη και τα δη ο κόσμος, που είναι όλα σας γελοία και παιδιακήσια!»

Γ'

ΟΜΟΡΦΙΑ. . . ΚΙ ΑΗΔΙΑ

Τέτοια γλώσσα, παιδιά μου, άσκημη γλώσσα, γλώσσα μισή, γλώσσα του εγωισμού, ανύπαρκτη γλώσσα, η Ομορφιά δεν τη θέλει, δεν τη θέλει η Καλοσύνη, δεν τη θέλει η Αγάπη.

Μα μήτε η ορθή κρίση δεν τη θέλει.

Για να το συλλογιστούμε και μια στιγμή. Εδώ δε χρειάζονται και τόσα λόγια. Ποιος θαρθή ποτέ να μας πη με τα σωστά του, πως μια κ' είναι το ζήτημα να γράφη κανείς τη γλώσσα του, δεν πρέπει να τη γράφη ορθά;

Και θαρρούνε πως ο Ρωμιός, που είναι περήφανος κιόλας κι από σόι, θα γυρίση ποτέ του να τα κοιτάξη τα μισά τους, τα ψέφτικά τους τα συστήματα; Ελάτε νακούσετε τι λέει ένας Ρωμιός που νοιώθει, κ ύστερα να μου πήτε·

«Τότε, μου γράφει ένας φίλος, ο Π. Βλαστός, νόμιζα ακόμη σωστή την περίφημη θεωρία «της μέσης οδού». . . Έπειτα μελέτησα κ' είδα

την Αλήθεια από πιο κοντά και κατάλαβα πως είναι κι αυτή — σαν όλες τις μεγάλες θεές — πολύ πιο όμορφη με τη μαρμαρένια της γύμνα — χωρίς τους πέπλους και τα φακιόλια και τους κορσέδες του συβιβασμού.

Τι σκοπούς έχω; Όλους. Πολύ θα πήτε. Είναι όμως Ρωμαίικο, είναι κ' Ελληνικό. Τον κόσμο όλο ήθελαν οι αρχαίοι να καταλάβουν, ολόκληρο τον κόσμο και μεις καταπιανόμαστε ναδράξουμε. Αθηναίοι της Ακρόπολης κι Αθηναίοι των Πιπεριών, λατρευτές της Κόρης και λατρευτές της Παναγίας της Αθηνιώτισσας, ένα είμαστε κ' ένα θέλουμε — το ίδιο — την απόλυτη Ομορφιά.»

Πολύ ωραία το είπε ο νέος ο ποιητής, που θακουστή κατόπι τόνομά του {2}. Το είπε ο Βλαστός τόσο καλά. που του ζήτησα την άδεια να αντιγράψω αφτά του τα λόγια. Ναι! την απόλυτη ομορφιά γυρέβει κι ο αττικισμός που λάθος στην καθαρέβουσα δε θέλει. Την απόλυτη ομορφιά γυρέβουμε και μεις που θέλουμε τη γλώσσα μας ακέρια. Την απόλυτη ομορφιά έχει μέσα στην ψυχή του ο λαός, και στα χείλη του την έχει, αφού την απόλυτη ομορφιά ως κ' η γλώσσα του μας τη φανερώνει. Όχι νάρχεστε του λόγου σας, με τα μισά σας τα μυαλά, να μας μιλήτε για μισή γλώσσα, να προφασίζεστε μάλιστα ποίηση, να προφασίζεστε τρελλή, αχαλίνωτη, ακράτητη φαντασία, εμάς να το λέτε, εμάς να μας το μάθετε, ποίηση και φαντασία τι θα πη, και να φωνάζετε πως βαστάτε την Ομορφιά, βαστώντας κουρελλιασμένη κούκλα στο χέρι. Αηδία.

Δ'

ΤΕΧΝΗΤΗ

Μα, μπορεί να μας πούνε, αν καθήσης και γράψης ακέρια τη δημοτική, όπως η γραμματική της το θέλει, θα γράψης τεχνητή γλώσσα, και τότες τι καταλάβαμε;

Αφτό, οι φίλοι μας μπορούνε να μας το πουν, όχι όμως οι δασκάλοι, γιατί δεν έχουνε και το δικαίωμα. Η γλώσσα τους είναι τεχνητή από το άλφα στο ωμέγα. Λοιπόν εμείς με τους φίλους μας συζητούμε· δε συζητούμε διόλου με τους δασκάλους.

Κάθε πράμα με την ώρα του· αφτά πρέπει καμιά μέρα να ξεταστούνε σε ιδιαίτερη μελέτη, όπως ελπίζω να γίνη κατόπι, γιατί το ζήτημα θέλει προσοχή, θέλει μεθοδικά να το πιάσουμε. Μα δεν είναι πάλε και τόσο δυσκολόπιαστο, που να μην προσπαθήσουμε κι από τώρα με δυο λόγια να δείξουμε, το ζήτημα ποιο είναι.

Να το πούμε με δυο λόγια, γλώσσα στον κόσμο δεν υπάρχει που να μην είναι *τεχνητή*. Τεχνητή ως κ' η γλώσσα των παιδιώνε, σαν πρωτομαθαίνουνε να λένε ρ ή κ αντίς λ ή τ, που τους είναι πολύ πιο έφκολα. Για να πούνε ρ, χρειάζεται κόπος· σημαίνει λοιπόν πως δεν τους είναι φυσικό.

Σήμερις που η γλωσσολογία, σπουδάζοντας από πιο κοντά τα καθέκαστα, κατάλαβε πως υπάρχουνε ανθρώπινες λαλιές, όσες υπάρχουνε κι ανθρώποι, πως με το κάθε άτομο κ' η λαλιά θαλλάξη, αφού δεν έχουμε ο καθένας μας μήτε το ίδιο στόμα, μήτε τα ίδια δόντια, μήτε την ίδια γλώσσα κτλ., κι ωστόσο με τη γλώσσα, με τα δόντια, με το στόμα κτλ., μορφώνουμε τους ήχους, δηλαδή τη λαλιά μας, σήμερις λοιπόν μπορεί να πούμε πως κάθε συλαλιά είναι πράμα τεχνητό, πως άρα μιλούνε μαζί ας είναι και δυο νομάτοι, πάντα ο ένας θα πάρη κάτι από τον άλλονε, πάντα θα πασκίση στην κουβέντα κάπως ναπομιμηθή και ξένη λαλιά.

Σαν είναι όμως η λαλιά ξένη, σα δε μου είναι φυσική, θα πη πως είναι τεχνητή λαλιά.

Τότες γιατί να κατηγορούμε την καθαρέβουσα; Γιατί να φωνάζουμε πως είναι ξένη, πως δεν είναι φυσική;

Περίεργο το ρώτημα! Ελάτε να το συλλογιστούμε μια στιγμούλα. Το παιδί που βάζει τα δυνατά του να προφέρη το ρ , ο άνθρωπος που άθελα ή με σκοπό παίρνει λέξεις ή παίρνει ήχους από άλλον άνθρωπο, ο επαρχιώτης που γυρέβει να διορθώση την προφορά του, να μιλήση σαν τον Αθηναίο, αφτοί όλοι τι θα μιμηθούνε; θα μιμηθούνε γλώσσα ζωντανή, δηλαδή γλώσσα που μιλιέται σε κάποιο μέρος του κόσμου, γλώσσα που έχει πατρίδα, γλώσσα που γεννήθηκε με τον άνθρωπο, γλώσσα που άμα σκαλίξης σε χάρτη γεωγραφικό, θα πησ· Στον τάδε ή στον τάδε τόπο, τέτοια ή τέτοια γλώσσα ξέρουνε, η γλώσσα έχει τέτοια γραμματική, τέτοιους ήχους, τέτοιο τυπικό.

Η καθαρέβουσα όμως τι θα μιμηθή; Θα μιμηθή γλώσσα, ήχους, γραμματική, λέξεις, τυπικό, που βρίσκονται στα βιβλία.

Η διαφορά λοιπόν είναι αφτή, κ' είναι διαφορά που δε χωρατέβει. Εμείς γράφοντας τη δημοτική, τη ζωή θα μιμηθούμε — όπως τα παιδιά, όπως οι επαρχιώτες, όπως οι αθρώποι όλοι· η καθαρέβουσα θα μιμηθή μόνο τη νέκρα. Κι από γεννήσιο της αφτή μυρίζει νεκρίλα.

Το ίδιο μπορεί να πούμε και για την περίφημη τη διγλωσσία, που εδώ και μερικά χρόνια πάνε και ψάχνουν οι δασκάλοι, σ' όλους τους τόπους του κόσμου και σ' όλες τις εποχές της ιστορίας, για να μας μάθουνε τάχα πως κι αλλού, πως και σ' άλλα χρόνια, μια γλώσσα μιλούσανε και πως γράφανε μιαν άλλη, πως ο Ίπσεν είναι από τη Νορβηγία κι ωστόσο γράφει τα δανικά, πως οι τραγικοί στις τραγωδίες τους βάζανε χορούς με δωρικά, πως οι Αττικοί στην

καθεμερινή τους την κουβέντα μιλούσαν άλλη γλώσσα, μα πως γράφανε άλλη, πως είχανε λοιπόν κι αφτοί διγλωσσία κτλ. κτλ. κτλ.

Είναι τόντις ναπορήση κανένας πώς έρχονται και μας λένε τέτοια πράματα. Πού και ποια διγλωσσία; Τα δανικά που γράφει ο Ίπσεν, είναι ή δεν είναι γλώσσα ζωντανή, γλώσσα που μιλιέται σ' ένα μέρος του κόσμου γνωστό, δηλαδή στη Δανία; Τα δωρικά που βάζανε οι τραγικοί στους χορούς τους είτανε ή δεν είτανε τότες ζωντανή γλώσσα; Τα δωρικά που ίσως ανακατέβανε στην καθεμερινή τους την κουβέντα, είτανε ή δεν είτανε γλώσσα σε κείνα τα χρόνια; Λοιπόν τι κάθεστε και μας λέτε; Τι συγκρίνετε με την καθαρέβουσα — πολλή της η τιμή! — τον Ίπσεν και τους τραγικούς; Διγλωσσία έχουμε και στη δημοτική, σα γράφουμε *αγαπούμε* και σα γράφουμε *αγαπάμε*. *Αγαπώμεν* όμως δε γράφουμε, γιατί αφτό δε λέγεται πουθενά, γιατί αφτό πουθενά δεν είναι γλώσσα, γιατί, όπως κι ο Ίπσεν, όπως κ' οι τραγικοί, όπως κι άλλοι σ' άλλους τόπους, θα μιμηθούμε τη ζωή, όχι το θάνατο, σαν την καθαρέβουσα.

Κ' έτσι γίνεται θρούβαλα το υστερνό επιχείρημα του δασκαλισμού.

Κ' έτσι έχουμε το δικαίωμα, τη ζωή να μιμηθούμε, γράφοντας τεχνητή, μα ζωντανή γλώσσα.

Κ' η ζωντανή γλώσσα ποια είναι; Είναι η γλώσσα του λαού, που όσο κι αν τη χάλασε κι αν προσπάθησε να τη χαλάση η καθαρέβουσα, είναι ολοζώντανη η γραμματική της. Είναι βέβαιο, μάλιστα, είναι βέβαιο και λυπητερό πως η καθαρέβουσα μάς έβγαλε στη μέση ένα είδος μισή γλώσσα, ένα είδος *μειξολαλιά*, που λεν οι γλωσσολόγοι. Εμείς έχουμε τώρα να την ξαναφτιάξουμε στα βιβλία μας, τη γλώσσα του λαού. Εμείς έχουμε, όχι να κάμουμε, μα να ξανακάμουμε τη γλώσσα τη χαλασμένη. Πώς όμως; Να την κάμουμε του κεφαλιού μας; Ποιος το είπε αφτό; Αφτό οι δασκάλοι το κάνουνε,

όχι εμείς που με σέβας, που με αγάπη, που με πατριωτισμό και με λατρεία, προσέχουμε στη γραμματική, προσέχουμε στο τυπικό, προσέχουμε στους ήχους του λαού, για να μιμηθούμε, στην τεχνητή μας γλώσσα — ναι! ας τη λένε, σα θέλουνε, και τεχνητή — τη γλώσσα που ζη και που μιλιέται.

Κι αλήθεια έτσι γίνεται σήμερις στα έργα τα φιλολογικά που βγαίνουνε μέρα την ημέρα. Πάρτε, ανοίξτε κανένα βιβλίο του Καρκαβίτσα, λόγου χάρη, τα *Λόγια της Πλώρης*, και διαβάστε· ορίστε τεχνητή γλώσσα που μιμιέται τη ζωντανή· *ανεχτίμητος*, σελ 44, *σταύρωσες*, σελ 54, 62, ο *τάπητας*, σελ 81, *ανάτειλε* (στο νου μου μια ιδέα), σελ 87, *του Σωτήρα*, σελ 93, *κατάχρησες*, σελ 107, *φύλακας*, σελ 141, ο *έλικας βαποριού*, σελ 144, *συθέμελα*, σελ 145, *αγανάχτησι*, σελ 150, *ακροατές*, σελ 151, *χαρακτήρα*, σελ 234, *παράκλησες*, σελ 265, *πρόληψες*, σελ 270, *χερονομιώντας*, σελ 272, *συφοράς*, σελ 276, *το κεφάλι της Μέδουσας*, σελ 280, κτλ. κτλ.

Ένα από τα δυο· ή λέει ο λαός, δηλαδή κ' οι γραμματισμένοι μαζί του, *ανεχτίμητος*, *σταύρωσες*, ο *τάπητας*, *του Σωτήρα*, *ανάτειλε*, *κατάχρησες*, ο *φύλακας*, ο *έλικας*, *συθέμελα*, *αγανάχτηση*, *ακροατές*, *χαρακτήρα*, *παράκλησες*, *πρόληψες*, *χερονομώ*, *συφοράς*, *Μέδουσας*, — ή δεν τα λένε.

Αν τα λένε, θα πη πως η καθαρέβουσα του κάκου πολεμά και πως τους νεκρούς τους τύπους της, μια και τους μάθη ο λαός, αμέσως τους ζωντανέβει.

Α δεν τους λένε, θα πη πως τους έφτειαξε ο Καρκαβίτσας· πώς όμως θα του είτανε δυνατό να τους φτειάξη, χωρίς να μιμηθή τύπους ζωντανούς; Δεν πιστέβω, λ. χ., να είχε ποτέ κανένας *Μέδουσας* ή *ελάχιστη* (σελ 170){3} Μα μπορούσε καθένας να τα πη, και για τούτο μας φαίνονται τόσο φυσικά, τόσο ζωντανά, σα μας τα λέει. Ποτέ της

μάλιστα η καθαρέβουσα, ό τι κι αν κάμη, δε θα κατορθώση νάχη το φυσικό ύφος που έχει η δημοτική μας, όσο τεχνητή κι αν τη λένε.

Λοιπόν, όπως κι αν το πάρης, γράφοντας τους τύπους που είπαμε, ο Καρκαβίτσας ή κάθε άλλος μιμήθηκε τη ζωή, και τότες δε σημαίνει τίποτις ο όρος τεχνητή γλώσσα.

Εγώ μάλιστα θαρρώ πως έχει μεγάλο δίκιο σαν τα βάζει αυτά ο Καρκαβίτσας, και πως άδικο έχει σαν ανακατέβει καθαρέβουσες και δημοτική. Δεν το κάνει διόλου, για να μην είναι τάχα η γλώσσα του τεχνητή, αφού βλέπουμε πως με την τέχνη του ξέρει περίφημα να μιμηθή τη ζωή την ίδια, το κάνει, γιατί. . . δεν του μέλει. Τι να του μέλει για τέτοιες μικροδουλειές, ενός ποιητή σαν τον Καρκαβίτσα; Ο Καρκαβίτσας τη θάλασσα συλλογιέται, τους αφρούς και τις ομορφιές της, τους πάτους της τους απάτητους, τα πλεύόμενα και τα πέλαγα. Τάλλα, τη γραμματική, τους τύπους, τα ηχολογικά, ταφίνει σε μας τους μικρούς, τους δασκάλους, τους γλωσσολόγους, που τι νοιώθουμε από θάλασσα, τι από πέλαγα, τι από ποίηση και τι από τέχνη;

Ωστόσο θαρρώ πως μικροί και μεγάλοι, καλά θα κάμουμε να προσέχουμε. Σ' ένα μονάχα, δηλαδή στη γλώσσα, να μάθουμε την προσοχή, θα τη μάθουμε και σ' όλα τάλλα. Φοβούμαι μήπως κι ο φίλος μας ο Καρκαβίτσας πολύ πολύ δεν προσέχει. Κάποτε βάζει το ένα, κάποτε τάλλο, και να τονέ ρωτήξης, ο ίδιος, υποθέτω, δε θα ξέρη να σου πη. Γιατί άξαφνα, σελ 66, σου λέει πασχίζοντας (πασχίζοντας με χ, είναι το δημοτικό, παντού στην Ελλάδα), αλλού πάλε, σελ 66, θα σου το πη *πάσχουν να* σελ 61. Βέβαια, εδώ και κει, θα σου φέρη με κάποια τέχνη και μια λέξη δασκάλικη — τα είπαμε κι αλλού — μα τυχαίνει κάποτε να σου φέρη κανέναν τύπο δασκαλικό και δίχως τέχνη, εκεί μάλιστα που ίσως θαρρεί πως είναι τέχνη να

σου βάλη κ' ένα δασκαλισμό· λόγου χάρη, σελ 132, γράφει *εππροσκαλούσε* , και στην ακόλουθη αράδα, *επαρακάλει* , γιατί θέλησε ναποφύγη δυο φορές αραδιαστά την κατάληξη — *ούσε, προσκαλούσε, παρακαλούσε* · κ' ίσα ίσα, με το να θελήση να την αποφύγη, μας τη θυμίζει, γιατί δεν έκαμε πομονή να το σιάξη, με τρόπο που να είναι η γλώσσα του ομαλή κ' έτσι κανέναν να μη νοιώση τίποτις.

Μα τι ναπελπιζόμαστε; Είναι ποιητής, είναι δημιουργός ο Καρκαβίτσας, και θα καταλάβη. Έπειτα, μια κ' έννοιωσε ο Ρωμιός ποιο είναι το σωστό, ποιο τωραίο, του κάκου! Ησυχία δε θάχη, ως όπου το καταφέρει. Πομονή μας χρειάζεται. Είναι σήμερις η Ανάγκη μεγάλη. Εγώ πιστέβω! Πιστέβω πως το ρωμαίικο — ή σαν αγαπάτε κ' έτσι να το πήτε, δε με πειράζει — πιστέβω πως ο ελληνισμός έχει στη Μεσόγειο, εκεί κάτω, πρόσωπο να παίξη και πρόσωπο σπουδαίο και ξακουστό, το πρόσωπο του Πολιτισμού. Πρέπει, σα σημάνη η ώρα, έτοιμοι να είμαστε. Και γλήγορα να κάνουμε, γιατί πρώτο γνώρισμα του πολιτισμού είναι γλώσσα, κι όχι γλώσσα μισή, μα σωστή, δυνατή, εθνική γλώσσα.

Ε'

ΜΗΠΩΣ ΕΙΝΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ;

Είπα τόνομα του Καρκαβίτσα. Πρέπει τώρα να πω και τόνομα του Παλαμά. Οπαδοί κ' οι δυο τους — ή μισοί οπαδοί — της μισής γλώσσας. Δεν τους ανάφερα πιο απάνω μαζί με τους άλλους, μα. . . ξύλο θέλουνε κ' οι δυο τους. Ίσως πάλε τους αξίζει μόνο μισό ξύλο. Ο Παλαμάς έγραψε την ακέρια δημοτική πολλές φορές· ο Καρκαβίτσας προσπαθεί να τη γράψη, και να συγκρίνης τους

δασκαλισμούς του με τους δασκαλισμούς του Βώκου, του Κουρτίδη, του Διόνυσου κι όσων είπαμε, θα φωνάζης πως ο Καρκαβίτσας μιλεί σα σωστός βαρκάρης. Ο Καρκαβίτσας ωστόσο ακόμα θαρρώ δεν καλομπήκε στο νόημα, γιατί του έρχεται σα δύσκολο να γράφη αλάθεφτα τη δημοτική. Ναι, στην αρχή μπορεί δύσκολο να φαίνεται, μα δύσκολο στην αρχή μονάχα και για να γίνη έφκολο κατόπι. Ο Καρκαβίτσας δεν προσέχει αρκετά στη γλώσσα, η γλώσσα του δεν έχει τη χρειαζούμενη φόρμα, για τούτο δεν την έχουνε, όπως έπρεπε κι όπως μπορούσε, μήτε τα παραμύθια του, που κάποτε, συχνά μάλιστα, ως κ' η υπόθεσή τους είναι *μισή* , δεν είναι δουλεμένα στα μέσα και στα όξω με την ασάλεφτη πομονή, με το πείσμα ή σαν προτιμάς, με την τέχνη που προσμένει κανείς από τέτοιο τεχνίτη, γιατί τέχνη αφτό σημαίνει, να λες εκείνο που θέλεις να πης και να το λες με τρόπο, που να είναι αδύνατο να το πη κανείς αλλιώς.

Η *εντέλεια* , που κυνηγούμε ο καθένας, τέτοιο νόημα έχει, και στη γλώσσα και στην ουσία, που είναι το ίδιο. Αφτά ο Καρκαβίτσας τα ξέρει. Ο Παλαμάς. . . Αχ! και τι άκουσε ο καλός μας ο Παλαμάς το κάτω κάτω για τη μισή γλώσσα, που κάποτε γράφει; Του τα είπε μια μέρα ένας κάμποσο ανάττικος *Αττικός* , και του λέει πως καμιά διαφορά η γλώσσα του δεν έχει με την καθαρέβουσα, καμιά διαφορά μάλιστα με τη γλώσσα που γράφει κι ο ίδιος ο Αττικός. Φοβερό το κοπλιμέντο, γιατί ο Αττικός που τα λέει αφτά, τι νομίζετε πως κάνει; Στο ίδιο τάρθρο, στην ίδια στήλη, βγάζει όνομα καινούριο του ρεπορτέρη και μας τον κάνει *πευθήν* , «εν συνεντεύξει μετά πευθήνος», και λίγο παρακάτω μιλεί για *σαιζόν* , «την έναρξιν της χειμερινής σαιζόν.» Και τώρα να μου πήτε, μα να μου το πήτε με τα σωστά σας, αν τέτοια γλώσσα είναι ή δεν είναι κωμωδία, κι αν αλήθεια φαντάζεται κανένας, πως θα βρεθή ποτές έθνος, ας είναι και το έθνος το ρωμαίικο, εξόν αν υπάρχει πουθενά έθνος που να θέλη

να γίνη και περίγελο του εαφτού του, ένα έθνος που να καταδεχτή στη ζωή του να γράψη τέτοιες μισές, τέτοιες άγλωσσες γλώσσες!

Εγώ δεν το πιστέβω. Μα μήτε ο Παλαμάς δεν τα πιστέβει μήτε τα θέλει, όσο κι αν του αρέσει να ανακατέβη περιπτοσύλλαβα κ' ισοσύλλαβα, ψυχρή καθαρέβουσα και φλογισμένη δημοτική. Αφτός μάλιστα τη δημοτική την ξέρει περίφημα, την παίζει στα δάχτυλά του. Μα ελάτε πια να το πούμε και παστρικά, εγώ θαρρώ πως ο Παλαμάς όλα τα φταίει. Ακούτε κει να κάθουμαι τόση ώρα να φιλονικώ με τους Διόνυσους και να ραδιάζω φιλοσοφίες, χωρίς να το καταλάβω απαρχής πως αφτά είναι προσωπικά! Και βέβαια. Τίποτις άλλο. Από τη στιγμή που ο Παλαμάς έγραψε για το *Γιαννίρη* ένα άρθρο, και που τον είπε πως είτανε το μυθιστόρημα της ελληνικής ψυχής, αμέσως βγήκαν οι Διόνυσοι στη μέση, κι αμέσως η δημοτική έγινε μισή γλώσσα. Και πειδής έγραψα και γω κάτι μια μέρα για το *Θάνατο Παλληκαριού* και το είπα πως είταν αριστούργημα, και πειδής το λέω και το ξαναλέω πως ο Παλαμάς είναι ο ποιητής μας, είναι το διαμάντι και το καμάρι μας, την έπαθε άσκημη σήμερις κι ο Παλαμάς, γιατί κι αφτός τι δεν ακούει; Φτάνει κανείς δυο αράδες να διαβάση, να καταλάβη από το μίσος κι από τη λύσσα, πως είναι όλα και πάντα προσωπικά.

Τα προσωπικά! Και πού λείπουνε; και πού δεν πρέπει να τα γυρέβουμε; Η φαντασία του ανθρώπου είναι μεγάλη κ' η φαντασία του ποιητή θάματα κατορθώνει, μα μήτε ο μεγαλύτερος ο ποιητής δε φαντάζεται ως πού μπορεί να πάη η ρωμαίικη μανία, που ό τι κι αν τύχη να κάμης, πάντα θα πη πως τόκαμες για λόγους προσωπικούς. Φαίνεται πως ο Ρωμιός ο ίδιος, σε όσα καταπιάνεται, γράφει, συλλογιέται και λέει, δεν έχει ποτέ άλλους λόγους παρά προσωπικούς, πάντα με το εγώ του κι ομπρός. Έτσι λέει πως άμα είσαι και συ Ρωμιός, τέτοιους λόγους θάχης.

Ο φίλος ο Ξενόπουλος — αφτός κακό παιδί δεν είναι, είναι και κριτικός με κάποια κρίση{4} — γράφει στα Παναθήναια, 1901, σελ 29. «Αφ' ου [να ξέρετε πως το αφ' ου δεν είναι χυδαίο σαν το αφού] αι λέξεις· 'περηφάνεια, θεοφάνεια και Επίσκοπος είνε πλέον δημοτικώταται, — δεν πιστεύω να το αρνήται κανείς, — δεν βλέπω τον λόγον διατί η Επιφάνεια θα γίνη Απανωσιά». Και πιο απάνω λέει — «αι μάταιαι και πεισματικά εκείναι αντικαταστάσεις των κοινοτέρων και δημοτικών πλέον επιστημονικών όρων, δι' άλλων λέξεων, όλως δι' όλου εξαφνικών» κτλ. κτλ. . . .

Όταν τα διαβάζει κανείς αφτά, σα φρόνιμα του φαίνονται. Όταν τα συλλογιστή, βλέπει πως ο αγαθός μας ο Ξενόπουλος δεν έννοιωσε ποιο είναι καθαφτό το ζήτημα. Το ζήτημα είναι θαρρώ για επιστημονικούς όρους, δηλαδή γενικό ζήτημα, και πρώτα πρώτα πρέπει ναφήσουμε ήσυχο τον *επίσκοπο* , γιατί δεν είδα να τον είπε και κανένας αλλιώς παρά *επίσκοπο* , άμα θέλησε για *επίσκοπο* να μιλήση. Την *περηφάνεια* και τη *θεοφάνεια* δεν τις πείραξε κανένας· λοιπόν ας τις αφήσουμε και δάφτες. Ο λόγος για την *επιφάνεια*· νομίζω πως και δημοτικό νάγινε τόνομα, δεν έχει να κάμη, επειδή μπορεί ένας επιστημονικός όρος να κατάντησε πολύ γνωστός στο λαό, κι ωστόσο να μην είναι σωστός· βέβαια, μια και συνήθισε ο λαός τον όρο με τρόπο που να τον έκαμε γλώσσα του σαν το *ψωμί* και το *νερό* , σαν το *χτικιό* ή *ταστέρια* , τότες περιττό, μα κι αδύνατο να του τον αλλάξης. Ποιος θα πιστέψη όμως πως η επιφάνεια στη Ρωμοσύνη παίρνει και δίνει όπως, λ. χ., η λέξη *surface* στη Γαλλία; Κανείς. Λοιπόν κάτι μπορεί να γίνη στην Ελλάδα, που αλλού κάποτες πέρασε η ώρα να κατορθωθή, κι αφτό πρέπει να το θωρούμε πλεονέκτημα· ένας λαός που σήμερις αρχίζει να καταγίνεται σ' επιστημονικά, είναι τυχερός, γιατί, ενώ πάλιωσαν κάτι όροι στην Εβρώπη, του είναι δυνατό να φτειάξη καινούριους, πιο ταιριαζόμενους όρους.

Να δήτε όμως πως ίσα ίσα στην Εβρώπη την ίδια, τέτοιο σκοπό κυνηγούνε. Σήμερις προσπαθούν παντού να βγάλουν όρους επιστημονικούς, που νάχουν *αμέσως* ένα νόημα για τον καθένα, που κι ο αγράμματος να τους καταλαβαίνει. Λόγου χάρη, στη Γερμανία, εδώ και χρόνια, είτανε συνήθεια τη *φτογγολογία* να τη λένε *Phonetik*. Μα τι θα πη *Phonetik*; Για να το νοιώση κανείς, πρέπει να ξέρη τα ελληνικά, τα βαθιά μάλιστα, γιατί τότε μόνο θα μάθη πως φωνή θα πη *λαλιά*. Λοιπόν οι Γερμανοί, πολύ φρόνιμα και πολύ *μεθοδικά*, τον άλλαξαν τον όρο, και τη *Phonetik* την είπανε *Lautlehre*, με δυο λέξεις που η καθεμιά είναι από τις πιο κοινές, τις πιο πρόστυχες και που από τις δυο μαζί ζεβγαρωμένες, βγαίνει *αμέσως* νόημα για τον καθέναν. Και να ξέρουμε κιόλας πως η αλλαγή αφτή, όχι μόνο έγινε με λόγο πραχτικό, μα είναι κ' η επιστήμη κερδεμένη, αφού η *Lautlehre* μας δείχνει πως η ουσία της *Phonetik* ή της *φθογγολογίας*, είναι να σπουδάζη τους ήχους, κ' έτσι μπορούμε και μεις πολύ πιο σωστά να τη λέμε *Ηχολογία* από δω κι ομπρός.

Λοιπόν, αν και στη Γερμανία, που η λέξη *Phonetik* είχε καταντήσει πολύ πιο κοινή από την *επιφάνεια* ή τη *φτογγολογία* στην Ελλάδα, οι γλωσσολόγοι άλλαξαν τον όρο, τι να πούμε για την Ελλάδα, που κάθε κλάδος της επιστήμης μόλις άρχισε να πρασινίζει; Πολύ πιο έφκολα θαλλάξης τους όρους, γιατί τους έμαθε λιγώτερος κόσμος. Δείχνεις και τον πλούτο της δημοτικής, που ανάγκη δεν έχει να μεταφράζη και να κλέφτη από ξένες γλώσσες, παρά πλάθει και δικές της με την ακούραστη δύναμή της. Η *απανωσιά* μπορεί να μην είναι και καλή, ίσως γιατί θυμίζει λιγάκι το επίθετο *απανωτός*, που το νόημά του είναι διαφορετικό. Μα βέβαια πως θα μπορέσης να ξηγήσης την *απανωσιά* πολύ πιο έφκολα στο παιδί, από την *επιφάνεια*. *Αν πάλε δεν αξίζει, ας γυρέσουμε άλλη καμιά, κι ο λαός θα την έχη χωρίς άλλο, ή τουλάχιστο μπορεί με τη γλώσσα του να μορφώσουμε την κατάλληλη λέξη· να μη μας λεν όμως πως το*

κάνουμε από πείσμα, πως είναι μάταια και πεισματικά —, γιατί κατάντησε πια σωστή αδικία, εκεί που πολεμάει κανείς για το καλό, εκεί που βάζει σπουδαία ζητήματα με το νου του, νάρχονται να φωνάζουνε πως το εγώ μας κοιτάζουμε και πως από ματαιότητα προσπαθούμε να πλουτίσουμε τη γλώσσα και να βρούμε σωστούς όρους!

Αχ! να ήξεραν τα ψεγάδια μας όπως τα ξέρουμε μείς, τουλάχιστο θα μας κατηγορούσανε όταν αξίζουμε κατηγοριο. Πάνε και λένε ό τι τους κατεβή, μα κανένας δε μας χτυπά, εκεί που πρέπει, εκεί που μας πονεί το δόντι, γιατί ένα μονάχα μπορώ να πω κ' είναι αλήθεια, δηλαδή πως άμα μου ξεφύγη και γράψω κανέναν όρο παρμένο από την καθαρέβουσα, *συνάφεια, κλίση, συζυγία, συνοχή*, το γράφω από *τεμπελιά!* Βαριέμαι να γυρέβω. Και με το συμπάθειο, θαρρώ πως η αρρώστια μου είναι κ' η δική σας αρρώστια. Σα δε γράφετε τη δημοτική, σα γράφετε τη μισή γλώσσα, δε θα πη διόλου πως η φαντασία σας συνεπαίρνει, πως η ποίηση σας τραβά στα ουράνια, θα πη πως ραχατέβετε και πως σας τρώμαξε η δουλειά.

Γ'

ΧΑΔΙΑ ΕΝΟΣ ΦΙΛΟΥ ΣΤΕΝΟΥ

Αν οι δικοί μας παν και ξεσκαλίζουνε προσωπικά ως και στην απρόσωπη την επιστήμη, τι δεν κάνουνε κάθε μέρα τα προσωπικά στην Ελλάδα, που είναι του τόπου γέννημα και θρέμμα;

Είδα στην «Ακρόπολη», 5 του Τρυγητή, 1901, ένα πολύ μακρί και πολύ περίεργο άρθρο του κ Γ. Σωτηριάδη, του γνωστού βυζαντινολόγου. Είναι, λέει, *φίλος στενός* της δημοτικής, και του

φαίνεται η καθαρέβουσα «κατάψυχη μούμια.» Όσο φίλος όμως κι αν είναι της δημοτικής, δε μοιάζει μεγάλη φιλία νάχη μήτε για μένα μήτε για τον Αργύρη τον Εφταλιώτη μήτε για κανέναν από μας. Και το λυπούμαι πολύ, γιατί τόσο έρωτα πάλε νάχη μέσα του κανείς για τη δημοτική και τόσο να πολεμά εκείνους που τη γράφουνε, μου έρχεται σαν κάπως δυσκολοπίστεφτο. Ως τώρα κατάλαβα πως σαν είναι δυο που αγαπούνε κατάκαρδα την ίδια ιδέα, στο τέλος αγαπιούνται κι αφτοί, τουλάχιστο δε μαλλώνουν. Εμάς, ο κ Σωτηριάδης μας κάνει πια σκουπίδια. Μιλεί για το *θανατικά καταδικασμένο σύστημά μας* («καταδίκην θανατικήν του συστήματος»), για την *αηδία* που του φέρνει το *ιδίωμα* το δικό μας το *χυδαιοφραγκορωμανικό* (;;;). Και κοιτάξτε τώρα πόσο συμφέρνει να λέγεται κανείς «στενός φίλος» της δημοτικής. Πολύ πιο έφκολα μπορεί τότε και χτυπά τους δημοτικούς. Από το χτύπημα, εννοείται, κάτι αρπάζει κ' η δημοτική.

Λέω πως χτυπάει τους δημοτικούς, και στον πατριωτισμό τους μάλιστα, μα καλά καλά δεν ξέρω ποιους θέλει να πη. Τον Εφταλιώτη και μένα, μας βάζει ομπρός στα γερά. Γράφει και τόνομά μας. Για έναν άλλονα όμως λέει μονάχα πως ένας του λόγος θα μείνη «ως αιώνιον μαρτύριον της αμφιβόλου φιλοπατρίας του». Ήθελα να μάθω, έτσι, από ξερή περιέργεια, γιατί ο κ. Σωτηριάδης μας ονομάζει εμάς με τόνομά μας, και σωπαίνει για τον τρίτο; Το συλλογίστηκε; Δεν τόλμησε να τον πειράξει; Έχει μαζί του λιγώτερα προσωπικά; Δεν είναι τόσο στενός του φίλος; Πού να ξέρω; Πώς δε βάζει όμως τόνομά του, αφού μάλιστα λέει πως το «μαρτύριον» θαπομείνη *αιώνιο* , πράμα που πάντα είναι πολύ κολακεφτικό για κείνονε που το είπες; Εγώ φοβούμαι μήπως τάρθρο του κ Σωτηριάδη απομείνη για μας *μαρτύριο* , δηλαδή βάσανο, γιατί έτσι ξέρω τη λέξη. Τότες όμως το αιώνιο πάει πολύ.

Ας αφήσουμε τα χωρατά. Είναι πολύ σπουδαίο πράμα, είναι όμως και πολύ πιτήδειο, σαν πολεμά κανείς μια ιδέα, να κατηγορήση πρώτα πρώτα τους αντίπαλους του απάνω στον πατριωτισμό τους. Φαίνεται μεγάλος πατριώτης ο ίδιος. Έπειτα, είναι ο καλλήτερος τρόπος για να τους μισήση και το πλήθος. Την τέχνη αφτή ο κ. Σωτηριάδης την παίζει στα δάχτυλά του. Κι άσκημα το είπα πως μας χτυπά, πως μας κατηγορεί. Τα λέει ξεναντίας ήσυχα, σοβαρά, τα λέει τόσο γλυκά που μόλις το νοιώθεις· είναι τα λόγια του σα μέλι, μα ίσως και σα φαρμάκι που στάζει στάζει και που σου γιόμισε άξαφνα το ποτήρι, δίχως να το καταλάβης.

Ας αντιγράψουμε λοιπόν έναν παράγραφο του άρθρου, για να μείνη κι αφτός «ως αιώνιον μαρτύριον της αμφιβόλου φιλοπατρίας» του. . . κ. Σωτηριάδη, γιατί να φέρνεται κανείς όπως φέρνεται με

αθρώπους που σαν και μας, τη ζωή τους θυσιάζουνε για την Ελλάδα, θα πη πως κι ο πατριωτισμός ο δικός του είναι λίγο. . . προσωπικός.

«Έχει, λέει, το ατύχημα ενίοτε η καλή υπόθεσις της δημοτικής — ή όπερ έν και το αυτό, της εθνικής μας νέας γλώσσης — να ευρίσκη υπερασπιστάς άνδρας αρίστους βεβαίως κατά πάντα τα άλλα (βλέπετε την αμεροληψία — και τη μαργιολιά;), αλλά προς ούς δυσπίστως διατίθεται το ελληνικόν ευθύς εξ αρχής. (Κακή την έχουμε! Και κοιτάξτε τι νόστιμα που στάζει.) Άλλοτε υπερήσπισαν την γλώσσαν μας οι ξένοι προπαγανδισταί (έσταξε πια) και οι ελληνοκαθολικοί (το ποτηράκι γιομίζει λίγο λίγο), νεωστί δε σημαιοφόρος τις προσήλθεν εις μέσον ο κ. Ψυχάρης (προσοχή στο ποτήρι), όστις ομοίως (δεν είναι νόστιμο αφτό το μικρούτσικο επίρρημα;) *ετοποθέτησεν* εαυτόν έξω του ελληνικού εδάφους τόσον ενωρίς ώστε να *απομάθη* μεν την ελληνικήν γλώσσαν, ν' αποξενωθή δε και του ελληνισμού τόσον ώστε να γίνη Γάλλος *υπήκοος* (λυπούμαι, μα δεν είναι όλους διόλου σωστό· γάλλος *πολίτης* , γιατί στη Γαλλία δεν είμαστε *υπήκοοι* . Δημοκρατία.), να συνταυτισθή μάλιστα με τους Γάλλους ριζοσπάστας (θέλει να πη το σοσιαλισμό, μα δεν πειράζει· αφτοί όμως οι ριζοσπάστες είναι φοβερά αντικληρικοί και με τους προπαγαντιστάδες, με τους καθολικούς σα να μην πολυταιριάζουνε), και να *απαλλαγή* της χρήσεως της ελληνικής γλώσσης εντός του οίκου του ολοτελώς (από που το ξέρει; Στο σπίτι μου δεν πιστέβω να τον κάλεσα ποτέ μου.) Διά να γράψη τα ελληνικά του *κατόπιν* ο κ. Ψυχάρης (κοιτάξτε σιγά σιγά πως γιόμισε το ποτήρι) συνέλεξεν ως ψηφίδας τας λησμονηθείσας από της παιδικής του ηλικίας λέξεις και κατήρτισε το *ψηφιδωτόν* των γλωσσικών του *γυμνασμάτων* . (Αφτό εδώ είναι άλλο, δέφτερο ποτήρι). Το μειονέκτημα όμως τούτο είχε μέγα και τα γραφόμενά του δεν κατώρθωσαν *κανέναν να ενθουσιάσουν*· έμειναν χωρίς ζωήν (κατάψυχη μούμια και γω, σαν την καθαρέβουσα), και ο

ψυχαρισμός ούτος, όστις είνε μειονέκτημα του αλλογενούς (;) σχεδόν συγγραφέως, κατήντησε συνώνυμος προς το δημοτικόν λεκτικόν και ύφος (πώς νάγινε όμως τέτοια *συνωνυμία*; μην τρέχη κάτι;), όπερ και τους δημοτικούς πολύ έβλαψε και ημάς (αφτό πια είναι το τρίτο ποτηράκι) τους στενούς — χωρίς καμμίαν προσωπικήν γνωριμίαν — (λυπούμαι) φίλους των έφερεν εις δύσκολον θέσιν.»

Αλήθεια, πολύ μου κακοφαίνεται να βρεθή ένας στενός μου φίλος σε τόσο δύσκολη θέση και γω μάλιστα να το φταίω — μα να δήτε που βρέθηκα τώρα κι ο ίδιος σε θέση δυσκολώτερη. Εμένα, οι *ψηφίδες* με βασανίζουνε και τα *ψηφιδωτά* του κ. Σωτηριάδη. Σαν τι πράματα να είναι τάχα; Εγώ λέω πως θάναι οι *μωζάικες*. Οι μωζάικες είναι κάτι κύβοι ή κυβούλια, μικρά γυάλινα διαφορόχρωμα κομματάκια, που σαν τα βάζουνε πλάγι πλάγι με τέχνη, κάνουνε λογιώ λογιώ ζουγραφίες. Τέτοιες μωζάικες έφτειαναν πολλές πολλές στα Βυζάντιο και τις έφτειαναν, όχι μόνο για εκκλησιές, μα και για το βασιλικό παλάτι και για πλούσια σπίτια. Λίγο λίγο παράπρεσε η τέχνη, και πουθενά στην Ανατολή, όσο ξέρω, ή στην Ελλάδα, δεν κατασκεβάζουνε τέτοια γυαλοκόμματα. Στη Βενετιά όμως, ακόμη και σήμερις, έχουνε φάμπρικες ξεπίτηδες για μωζάικες, και μάλιστα στην Εβρώπη τρελλαίνονται για τα ιστορικά της μωζάικας. Γράφηκαν άπειρα βιβλία και για την τέχνη την ίδια και για την κατασκεβή, και για τα μεσαιωνικά της ιστορικά στο Βυζάντιο. Ο φίλος μου ο G. Millet έγγραψε μια μελέτη για του Δαφνιού τις μωζάικες, εδώ και λίγα χρόνια, στην «Αρχαιολογική Εφημερίδα», 1894{5}. Είναι στην Εβρώπη τόσο πολύ γνωστές οι μωζάικες, που η λέξη έγινε πάγκοινη· και στα σαλόνια θα την ακούσης και στους δρόμους. Για τούτο, τη βλέπεις στα βιβλία, στα περιοδικά, στις φημερίδες, και την έχουνε σαν είδος όρο μεταφορικό, για να πουν άξαφνα πως ένα πράμα είναι τεχνητό, ή πως είναι ποικιλόχρωμο, δηλαδή πως σφαντάζει{6}.

Δεν πιστέβω μήτε στην Πόλη, μήτε στην Αθήνα, μήτε πουθενά στην Ελλάδα, η λέξη *ψηφίς* να είναι πολύ συνηθισμένη, βέβαια όχι όπως η μωζαϊκα στην Εβρώπη. Μεταφορικός όρος δεν έγινε η λέξη. Μα εγώ θαρρώ πως κ' ίδια η μωζαϊκα πολύ γνωστή δεν είναι. Βιβλία πολλά να γραφήκανε για τα ιστορικά της δεν είδα, και στα σαλόνια ταθηναίικα δεν την άκουσα ποτέ μου, μήτε από κυρίες μήτε από κυρίους. Να σου όμως που τη διαβάζω στάρθρο του κ. Σωτηριάδη. Και σε τι μέρος; Και με ποια έννοια; Για να πη, νομίζω, πως η γλώσσα μου είναι τεχνητή, δηλαδή να το πη με το νόημα που έχει συχνά η μωζαϊκα στην Εβρώπη. Και τώρα πήτε μου δεν είναι νόστιμο, εγώ που κάθουμαι στο Παρίσι, σα γράφω ρωμαίικα, λέξη να μη φουσώ για μωζαϊκες — ούτε για ψηφίδες — και του λόγου του, που κάθεσαι στην Ελλάδα, να κάνη τη γλώσσα του σωστή μωζαϊκα, με χίλιους όρους παρμένους από την Εβρώπη και μάλιστα, φοβούμαι, να παίρνη τους όρους που κατάντησαν πια πρόστυχοι και που γούστο δεν έχουνε; Ή μήπως έπαθε ο κ. Σωτηριάδης — και πολλοί δασκάλοι μαζί του — εκείνο που μας λέει πως εμείς το πάθαμε; Μήπως *τοποθέτησε τον εαφτό του* όξω από το ελληνικό έδαφος;

Ο εβλογημένος! Νάλεγε τουλάχιστο την *ψηφίδα* του μωζαϊκα! Θάτανε πιο ρωμαίικο. Μα ο μεταφρασμένος ο ξενισμός έχει κάτι πιο άνοστο, κάτι πιο ξένο ακόμη κι από την καθαρέβουσα την ίδια. Κοντά στο νου, αφού ξένο θα μας φανή όχι το πράμα μονάχα, μα ως κ' η λέξη. Κ' έτσι νομίζω πως το *φραγκορωμανικό* και μάλιστα *το χυδαίο*, γιατί ένας καλός συγγραφέας στη Γαλλία θαποφύγη τέτοιους όρους, είναι η *ψηφίδα* του κ. Σωτηριάδη περισσότερο από τη γλώσσα τη δική μας, τη ρωμαίικη.

Μα ξέχασα που ο κ. Σωτηριάδης μου λέει, πως μια και τοποθέτησα τον εαφτό μου όξω από το χώμα το ελληνικό, *απόμαθα* και τη γλώσσα την ελληνική. Βάζω στοίχημα πως δε φαντάζεται ο ίδιος τι

σωστά που το είπε! Ναι, την *απόμαθα* , γιατί εγώ ξέρω πως *απομαθαίνω* ρωμαίικα θα πη *μαθαίνω κατάβαθα* , όπως και το *αποτελειώνω τελειώνω ολότελα* , όπως το *αποβράζω έβρασε πια και σώνει* . Αφτό που εννοεί ο κ. Σωτηριάδης, εμείς το λέμε *ξεμαθαίνω*. Μήπως λοιπόν και την *ξεμάθαινε* τη γλώσσα στην Αθήνα, όσο εγώ την *απομάθαινα* στο Παρίσι; Να που κάτι ξέρουμε και μεις.

Καλέ, στο Παρίσι να μας έρθη ο κ. Σωτηριάδης, πρώτα για να κάμη την προσωπική γνωριμία ενός στενού του φίλου — στο μάθημά μου, λόγου χάρη — έπειτα, ίσως, για να καταλάβη πόσο προσέχουμε, στο Παρίσι, να μη βάζουμε κάτι όρους χυδαίους σαν τις *ψηφίδες* , γιατί εδώ προσπαθούμε να είναι το ύφος πάντα πρωτότυπο και διαλεχτό, μα στο τέλος, τι θαρρείτε; ας κοπιάση στο Παρίσι για να μάθη και τα ρωμαίικα! Δε χωρατέβω διόλου, και πρέπει μάλιστα να του δηγηθώ κάτι περίεργα ιστορικά μου. Σαν προετοιμαζόμουνα για να δώσω εξέταση, να γίνω υφηγητής — *agrége* που λέμε δω —, άκουα τα μαθήματα ενός καθηγητή στο Πανεπιστήμιο, του μακαρίτη του E. Benoist, που είτανε άθρωπος λιγάκι παράξενος, μα όσο γίνεται καλός. Άναφτε γλήγορα, θύμωνε, άλλο τίποτα, και μ' αγαπούσε πολύ. Μεταφράζαμε στην παράδοσή του από τα γαλλικά στα λατινικά. Φρόνιμα, ήσυχα, προσεχτικά, έψαχνα στο λεξικό μου, και κει που είχε λέξη γαλλική, έβαζα γλυκά γλυκά λατινική λέξη, το συγύριζα, τόστρωννα, μην τύχη και μου ξεφύγη κανένα λάθος. Λάθος δεν είχε. Του δίνω χαρούμενος τη μετάφραση, ρίχνει μια ματιά, δε μου την πετάει στο πρόσωπο, γιατί δεν τα συνηθίζουμε αφτά, μα μου πετάει τις φωνές, θυμωμένος· «Τη μετάφρασή σου, λέει, την έκαμες με το λεξικό. Δεν αξίζει!» — «Καλά, και πώς να την κάμω; Χωρίς λεξικό;» — «Έπρεπε να το συλλογιστής πρώτα λατινικά, ύστερα να το *γράψης* . Τότες, θα τόγραφες όπως πρέπει. Λεξικά εδώ δε χρειάζονται.»

Τι να σας πω; Τον άρπαξε το λόγο του ο νους μου, τον απορρούφηξε. Κατόπι, σαν άρχισα να γράφω ρωμαίικα, θυμήθηκα τον καλό μου τον καθηγητή. Αιώνια η μνήμη του! Για να γράψης μια γλώσσα, θέλει πρώτα, ο νους σου να συλλογέται κ' η ψυχή σου να γράφη, όχι τα λεξικά να ξεφυλλίζης. Οι μωζαϊκες είναι του δασκάλου.

Ίσως όμως βρίσκει ο κ. Σωτηριάδης πως και φρόνιμες νάτανε οι ιδέες μας, και σωστή να είχαν η αρχή μας, δεν πιάσαμε καλά τη δουλειά. Μπορεί. Πώς δεν την πιάνει αλλιώς; Έτοιμος να μελετήσω το σύστημά του. Γιατί δεν άρχισε προτού ναρχίσουμε; Γιατί δεν άρχισαν άλλοι; Γιατί δε γράφει και τώρα τη δημοτική ο κ. Σωτηριάδης, να συγκρίνουμε τουλάχιστο; Είδα ως τώρα, ο κ. Σωτηριάδης να γράφη την καθαρέβουσα. Μπορεί να πιστέβη πως έτσι θα λυθή το ζήτημα. Φταίω πολύ που δεν την έγγραψα και γω, να δείξω, γράφοντας την καθαρέβουσα, πώς πρέπει να γράφουμε τη δημοτική.

Μας φοβερίζει πως γρήγορα θα φανή κανένας «Παύλος», που να μας φέρη στον ίσο δρόμο. Τον προσμένω με χαρά μου και προσμένω τι θα μας πη. Ο Πάβλος του κ. Σωτηριάδη πώς θα γράφη τον *πατέρα* ; Θα τον κάμη ο *πατερός, του πατερού* , ή θα τον αφήση ο *πατέρας, του πατέρα* , δηλαδή όπως τον έχουμε από τώρα; Υποθέτω, θα τον αφήση. Τότες, τι καταλάβαμε;

Τι καταλάβαμε, κ' η «θανατική» μας η «καταδίκη» τι σημαίνει; Η καταδίκη μας είναι που «αγνοούν αυτοί οι άνθρωποι (εμείς δηλαδή) πως με τέτοια πράγματα ημπορούσαν ν' αρχίσουν ίσως οι πρόππαποί μας κατά τον δέκατον έκτον αιώνα, όχι όμως οι σημερινοί επίγονοι αυτών.» Τα λόγια τούτα δεν είναι του κ. Σωτηριάδη. Του τάλεγε αφτά «είς εκ των αρίστων συγγραφέων *δημοτικών* (;;) λογοτεχνημάτων.» Ντράπηκε όμως να μας δηλώση

τόνομά του. Κ' είχε δίκιο. Είναι ανοησία. Τίποτις άλλο — αφού νόημα δεν έχει.

— Ανοησία; Να πάλε και τα συνηθισμένα μας. Αρχίζεις πάλε και φωνάζεις. — Φωνάζω, τι να κάμω; Φαρμάκια να στάζω; — Τίποτα, φίλε μου. Άσκημα, πολύ άσκημα τόπιασες το ζήτημα, και συ κ' οι φίλοι σου. Δεν έπρεπε να σηκώσετε πόλεμο. Έπρεπε ήσυχα ήσυχα να ξηγήσετε τα καθέκαστα στους δασκάλους. Τι βγαίνει από τις φωνές, τις χαστουκοχαστουκιές, τις τουφεκιές, τις βροντοκανονιές; — Τέτοια μας λένε μερικοί φίλοι της δημοτικής, μάλιστα πιο στενοί από τον κ. Σωτηριάδη. Έχουνε πολύ δίκιο. Έπρεπε λοιπόν, από τα 1821, όπως το ήθελε ο Κοραΐς, να κάμουν ανεξάρτητη την Ελλάδα. — δίχως πόλεμο!

Οι μεγάλοι σηκωμοί, στην ιστορία, δε γίνονται μ' όλο το κέφι. Τους ανθρώπους έφκολα δεν τους αλλάζεις, αφτό, νομίζω, το είπε κι ο Χριστός, θα τόλεγε κι ο Πάβλος του κ. Σωτηριάδη, ειδεμή δε θάτανε Πάβλος. Μα και με τις φωνές μας και με τη μάχη μας τη μεγάλη για την Ιδέα, φαίνεται πως έτυχε κάποτε να συνεπάρουμε και μερικούς, που το λέει να «ενθουσιάσουμε» ο κ. Σωτηριάδης. Τα γραφούμενά μου, αν τον ακούσης, «δεν κατώρθωσαν κανέναν να ενθουσιάσουν». Πολύ νόστιμο, που το γράφει κιόλας αφτό στην «Ακρόπολη». Σα βγήκε το «Ταξίδι μου», όχι «ενθουσιάστηκε», τρελλάθηκε ο Γαβριηλίδης, κόντεψε να βάλη όλο το Ταξίδι στην «Ακρόπολη». Και του έφκουμαι του κ. Σωτηριάδη, αντίς ένα του άρθρο, να του βάλη καμιά μέρα ο Γαβριηλίδης στην Ακρόπολη, αλάκαιρο βιβλίο.

Γελώ, κι ωστόσο είμαι καταλυπημένος. Κακό, πολύ κακό πράμα η αχαριστία, και φοβούμαι μήπως αλήθεια είναι αχάριστος ο Ρωμιός. Βέβαια είναι ο κ. Σωτηριάδης. Εδώ έχουμε ζητήματα σπουδαία, και σαν πολύ άτοπο μου φαίνεται νάρχεται κανείς να χτυπάη, από

λόγους προσωπικούς, έναν άνθρωπο και μάλιστα τρεις ανθρώπους στον πατριωτισμό τους. Δηλαδή δεν είναι καθαυτό χτύπημα. Είναι χειρότερο, είναι το φάρμακι εκείνο που είπαμε. Μα μήπως έχει και κανένα δικαίωμα να μας τα λέη εμάς αφτά; Υποθέτω πως αγαπάει τον τόπο του, κ' είναι χρέος του. Δεν κατάλαβα όμως, ο φοβερός πατριώτης τι κατώρθωσε ως τώρα για να κάνη τον περήφανο, να μας κρίνη εμάς και να μας κατακρίνη. Το πιο γνωστό του έργο είναι μια μελέτη με τον τίτλο· «Zur Kritik des Johannes von Antiochia (Jahrb. f. class. Philol. Suppl. XVI, 1888)», που είχε μάλιστα την καλοσύνη να μου τη στείλη τότες, σαν τη δημοσίεψε και δεν πρόφταξα να του κάμω επίκριση ο ίδιος, μα έβαλα ένα μαθητή μου, πολύ άξιο νέο, να μιλήση, και μίλησε με κάμποσους επαίνους για τη μελέτη.^{7} Είναι η μελέτη του αφτή γραμμένη *γερμανικά*. Λοιπόν, τι φωνάζει;

Να χαίρεται ο κ. Σωτηριάδης που δε ζω στην Αθήνα. Έτσι κανένας δεν έχει φόβο, μήτε τη θέση του να γυρέψω μήτε το μιστό του να του πάρω, μα μήτε και το παραμικρό ρουσφετάκι να ζητήσω ποτέ για μένα. Ωστόσο δεν πιστέβω, από κείνους που παίρνουνε και θέση και μιστό και ρουσφέτι, πολλοί να είπανε λόγια τόσο ζεστά, τόσο φλογισμένα για την Ελλάδα. Ας ρίξουνε και μια ματιά στο *Ταξίδι· αμύνεσθαι περί πάτρης*, το λέει και το ξώφυλλο. Μπορεί τώρα ο καθένας, κι ο κ. Σωτηριάδης ο ίδιος, να τα δη μαζωμένα όσα έγραψα, στα Ρόδα και Μήλα. Μπορεί μάλιστα να δη πως κι ο κ. Σωτηριάδης και κάμποσοι άλλοι, χρωστούνε κάποιο σέβας σ' έναν άνθρωπο, που ίσα ίσα γιατί δε ζη στην Ελλάδα, δείχνει πως δουλέβει αφιλόκερδα για την Ιδέα.

Ζ'

ΚΟΥΤΑΜΑΡΑ.

Είμαι πολύ, μα πολύ κουτός. Κουτός, ζαβός και μουρλός, ό τι θέλεις, πες με. Τάγραφα όσα διάβασες, αναγνώστη μου, στην εξοχή. Δεν είχα μαζί μου όλα μου τα βιβλία. Θυμήθηκα λοιπόν πώς είχε γίνη ένα κάποιο άρθρο στη *Revue Critique* για τον κ. Σωτηριάδη· μα τι έλεγε τάρθρο δεν το θυμούμουνα. Έβαλα κατωσέλιδα μόνο τόνομα του περιοδικού, κ' είπα, σα γυρίσω στο Παρίσι, να βάλω και τον αριθμό.

Ψάχνω, βρίσκω τάρθρο, το ξαναδιαβάζω, και τι βλέπω; Μια σημείωση δική μου — όπως συνηθίζουμε στη *Revue Critique*, ύστερις από τους επαίνους, να δείχνουμε κ' ένα δυο ψεγαδάκια. Μα τι να σας τα πολυλογώ; Ιδού κ' η σημειωσούλα·

Dans ce court passage où l'auteur, étudiant la langue de Malalas, témoigne d'un sentiment très fin du grec ancien et de connaissances grammaticales solides, il est fâcheux d'avoir à relever quelques inexactitudes d'autant plus regrettables que M. Sotiriadis est Grec. L' expression *neugriechisch* qu'il emploie est obscure dans sa pensée: entend-il par là le grec médiéval (quelle époque alors ?) ou le grec *moderne* ? C'est ce dernier qu'il semble viser et, dans ce cas, la plupart des formes qu'il cite sont erronées: p. 61, il faudrait dire ανιψιός, non ανεψιός; — p.66, on lit: neugr παίρνω, Aorist immer (!)επήρα, pour πήρα. On est plus que surpris, *ibid.* , de voir κονταριά, μαχαιρεά donnés comme formes modernes, alors que εά est un vocalisme de transition propre au moyen âge; auj. κονταριά, etc. Enfin γράφει προς τον στρατηγόν et εζήτουν να φονεύσωσι n'ont jamais été modernes. La précision scientifique exige une scrupuleuse fidélité dans la citation des formes historiques.

Καταλάβετε τώρα την κουταμάρα μου; Κάθουμαι και φιλονικώ ήσυχα και σοβαρά με τον κ. Σωτηριάδη, σταλιές σταλιές παίρνω το φαρμάκι του, το κοιτάζω και το μετρώ, χωρίς να νοιώσω τι τρέχει. Δεν τρέχει και τίποτα πολύ σπουδαίο να, καταλόγησα μερικά του λαθάκια στη δημοτική, καθώς είδαμε και πιο απάνω πως καλά καλά δεν την ξέρει. Τι είναι αφτό; Τίποτις. Ωστόσο έφταξε για να μας τα ψάλη ο κ. Σωτηριάδης, να τα ψάλη και της δημοτικής, όσο λίγο κι αν την *απόμαθε*.

Προσωπικά! Προσωπικά!

Η'

ΡΩΜΙΟΣ ΚΑΙ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗ.

... Ο Αργύρης ο Εφταλιώτης γυρέβει από αναγνώστη, που είναι Έλληνας, δυο φοβερά πράματα: ναρνηθή τόνομά του και την πίστη του. Πρέπει να υποθέσουμε *ή πως δεν ξέρει* πόσο μεγάλο πράμα γυρέβει, *ή πως το ξέρει* κι απαιτεί την παράδοση αφτή θυσία από το ελληνικό έθνος. Γιατί εδώ το ζήτημα το γλωσσικό παίρνει πια καινούρια θωριά, και καταντάει σήμερις προπαγαντίδικο, όχι όμως με την ωραία σημερινή έννοια της λέξης, παρά με την *παλιά ρωμανοκαθολική*, που η τάση της είτανε κατεφτείας να *διακόψη* κάθε είδος *εθνική παράδοση*, για να κατασκεβάση με το καινούριο ελληνικό έθνος μια λεβαντίνικη φυλή, με κάθε άλλο παρά εθνική συνείδηση και συνοχή...

Ποιος τα λέει αφτά; Εγώ; Θα το κατάλαβες και μοναχός σου, αναγνώστη μου Έλληνα, πως εγώ τέτοια δε συνηθίζω. Τα λέει ο στενός μας ο φίλος, γιατί δεν του φτάνει που μας χτυπά εμάς και την

ιδέα μας, χτυπάει τώρα και το ρωμαίικο και τη ρωμιοσύνη μαζί. Από πού κι ως πού όμως ο τόσο ο θυμός; Από τον τίτλο *Ιστορία της Ρωμιοσύνης*, που έβαλε ο Αργύρης στο βιβλίο του, να δηγηθή τα ιστορικά της Ρωμιοσύνης από τον Κωσταντίνο το Μεγάλο ίσα με τον Ιουστινιανό.

Λοιπόν τώρα να το καλοσυλλογιστούμε το πράμα σα μιλεί κανείς για Ρωμιό και για Ρωμιοσύνη, α') σου αλλάζει τόνομα και την πίστη· β') κάνει ρωμανοκαθολική προπαγάντα. Σπουδαία αφτά. Για να τα ξετάσουμε λιγάκι.

Ρωμιός θα πη *Ρωμαίος*. Το *αι* , με κατοπινό *ο* , έγινε *ι* , όπως ο *παλαιός* έγινε *παλιός* , το *δίκαιο* *δίκιο*, το *και* *κι* πριν από λέξη που αρχίζει με *α*, *ο*, *ου*, *λ*. χ. ο *τάδες* κι ο *τάδες*, *και όλα*, *κιάλα*, *κιάλας* κτλ. κτλ.

Μα ποιος τους τόδωσε στους Έλληνες τόνομα ετούτο; Ποιος τόλμησε και τους είπε Ρωμαίους; Ποιος άλλος παρά ο Κωσταντίνος ο Μεγάλος, όπως είναι και γνωστό; Τρομερός λοιπόν *προπαγαντίστας* αφτός! Τους άλλαξε τόνομα, να δήτε που τους άλλαξε και την πίστη. Και βέβαια! Πρώτα λέγονταν Έλληνες και λάτρεβαν τους αρχαίους τους θεούς. Ήρθε ο Κωσταντίνος και μας τους έκαμε καθολικούς! Να με συμπαθάτε και γελάστηκα, γιατί τότες καθολικούς βασιλιάδες δεν είχε, αφού πριν από τον Κωσταντίνο δεν είχε στον αφοκρατορικό θρόνο ούτε χριστιανούς! Μα δεν είχε τότε μήτε καθολικούς μήτε ορθόδοξους· χριστιανοί λέγονταν όλοι, όσοι δεν ήταν ειδωλολάτρες ή *εθνικοί* . Φταίει ο κ. Σωτηριάδης που μου σκούνταψε η πέννα· θάρρεψα και γω πως άμα είσουνα ρωμιός, είσουνα και καθολικός. Νά σου όμως που υπάρχουνε και Ρωμιοί που καθολικοί δεν είναι. Πρώτος ο Κωσταντίνος ο Μεγάλος.

Αφτός γρυ από ελληνικά δεν ήξερε, μήτε του έμελε για την Ελλάδα· «πόλιν αντίρροπον της Ρώμης εζήτει{8}.»

Δεν έχτιζε καινούρια πόλη, έχτιζε δέφτερη Ρώμη (*νέα Ρώμη*) και τα περιχώρια της Κωσταντινούπολης είχανε ονόματα λατινικά, το *Σκούταρι* , λ. χ., που και σήμερις ακόμη έτσι το λένε. Άλλαξε τότες η πρωτέβουσα· δεν άλλαξε ο Καίσαρας. Οι στρατιώτες του Κωσταντίνου έκαναν την προσεφκή τους λατινικά{9}. Το κομμάντο κι αφτό στη λατινική, τα λατινικά είταν η επίσημη γλώσσα, και στο Παλάτι μιλούσανε λατινικά{10}. Λατινικά έβγαζε τους λόγους του και στη σύγκλητο και στη σύνοδο ακόμη, και μάλιστα μπροστά σ' επισκόπους που είταν ελληνόγλωσσοι {11}. Με τα *Ελληνικά* δεν τάβγαζες πέρα· δύναμη και πλούτο για όσους σπουδάζανε τα λατινικά, «μετ' εκείνων δυνάμεις τε και πλούτους{12}.»

Ίσως όμως, θα μου πήτε, οι διαδόχοι του πήραν άλλο δρόμο; Ποιοι τάχατες απ' αφτούς; Ο Ιουστινιανός; Όχι, βέβαια. Αφτός έλεγε για τη λατινική πως είτανε «η πάτριος ημών φωνή.» Ακούστε τον, και τότες να καταλάβετε· «και ου τη πατρίω φωνή τον νόμον συνεγράψαμεν, αλλά ταύτη δη τη κοινή τε και ελλάδι, ώστε άπασιν αυτόν είναι γνώριμον διά το πρόχειρον της ερμηνείας{13}», απaráλλαχτα δηλαδή με το ύφος που θα μιλούσε για καμιά πρόστυχη και χυδαία γλώσσα, «τω πλήθει κατάλληλον» (Διάτ. ξς', α', §2), γλώσσα κατάλληλη για το πλήθος. Για να μιλή κανείς όπως πρέπει, ανάγκη να τα πη λατινικά, κοίτ. Ν., Διάτ. ιε', Πρ «δια τούτο τη πατρίω φωνή *defensoras* αυτούς καλούμεν.» Το *δια τούτο* σημαίνει πως αφτά είναι τα «παλαιά ονόματα», και πως η «φωνή των Ρωμαίων» είναι «κυριωτάτη δια το της πολιτείας σχήμα», όπως το λέει κιόλας, Ν., 1 Διάτ. ξς, α § 2. Μα σε κείνα τα χρόνια, δε μιλούσαν έτσι μονάχα οι βασιλιάδες· είτανε της καλής ανατροφής να ξέρη κανείς τα λατινικά, κ' ένας προκομμένος νέος το είχε συστατικό του σαν τα μάθαινε.

Πριν από τον Ιουστινιανό, το λέει κι ο Χρυσόστομος «νέος τις κομιδή πλούσιος ων επεδήμησέ ποτε τη πόλει τη ημετέρα κατά λόγων παιδευσιν εκατέραν, την τε Ιταλών την τε Ελλήνων {14}». Και θα παρατήρησε ο καθένας πως βάζει τα λατινικά πρώτα από τα ελληνικά. Προπαγαντίστας κι αφτός, αθεόφοβος. Σαν το Χρυσόστομο, τα λεν και χίλιοι άλλοι{15}. Ίδια η λέξη *ελληνισμός* δεν είχε διόλου, μα διόλου, τη σημασία που της δίνει ο κ. Σωτηριάδης κι άλλοι πολλοί. Σημαίνει «μάθηση ελληνική», και το είχανε τότες για κακό πράμα. «Αρνησάμενος την κακήν κληρονομίαν του ελληνισμού των *εμών πατέρων* και γονέων{16}». Ο Ιουστινιανός όμως το παράκανε· τα ελληνικά το κάτω κάτω — φαίνεται κι από το ύφος του — τα καταφρονούσε, τον ελληνισμό δεν τον αγαπούσε διόλου, και την Αθήνα πια, που είταν του ελληνισμού η στερνή αποφεγγιά, την αφάνισε, διάλυσε και το Πανεπιστήμιο{17}.

Μα τι κάθουμαι και λέω; Ως και τόνομα «Γραικός» είτανε τότες όνομα μισητό και σιχαμένο{18}, τόνομα «Έλλην» άλλο δεν ήθελε να πη παρά _ ειδωλολατρία{19}. Μας το λέει κι ο ίδιος ο Ιουστινιανός — «επειδή τίνες εύρηνται τη των ανοσίων και μυσαρών Ελλήνων κατεχόμενοι πλάνη» κτλ. κτλ.{20}. Τι διαβολεμένος προπαγαντίστας όμως ο Ιουστινιανός, που όχι μόνο μας άλλαξε τόνομα, σαν τον Κωσταντίνο, μα που δεν ήθελε κάνε να τακούση!

Τόνειρό του, ο πόθος του, η λαχτάρα του είταν «η δόξα των Ρωμαίων», όπως γράφει κ' ένα νόμισμα{21}. Πολέμησε χρόνια και χρόνια, να γίνη καίσαρας σωστός, να πάρη όλη την Ιταλία, να βασιλέψη πιώτερο μάλιστα στη Δύση παρά στην Ανατολή, κι αν τον κατηγορήση κανένας που είχε το νου του στη Ρώμη, αντίς να τον έχη στην Πόλη, που πήγε να ξολοθρέψη τους βαρβάρους της Ιταλίας, αντίς να συλλογιστή τους ασιατικούς βαρβάρους, αντίς να τους αφήση να δυναμώσουν κ' ίσως έτσι κατόπι να μας φέρη και τους

Τούρκους, γιατί με τα χρήματα που πήγαν και με τους στρατούς που χαθήκανε, αφάνισε το Κράτος, ό τι κι αν πη κανέννας, άδικα θα το πη, επειδής ο Ιουστινιανός δε φταίει, έτσι τα ήξερε, έτσι τάβλεπε, άλλο τότες οι αφτοκράτορες, από παιδιά που είτανε, δε μαθαίνανε παρά τη Ρώμη, που είταν η αληθινή τους, η μόνη τους η παράδοση, και στο δέκατο ακόμα τον αιώνα, ο Νικηφόρος ο Φωκάς θύμωνε με τα σωστά του, έλεγε τον πάπα κουτό και ζαβό, που τον καλούσε «βασιλέα των Ελλήνων», κι όχι, όπως έπρεπε, όπως είχε χρέος να τον πη «βασιλέα των Ρωμαίων{22}».

Ορίστε λοιπόν που βρήκαμε κι άλλονε προπαγαντίστα, το Νικηφόρο το Φωκά, «τον τρέμει η γις κι ο κόσμος.» Κι ο Νικηφόρος ο Φωκάς είχε απαράλλαχτα την ίδια ιδέα που είχε ο Κωνσταντίνος ο Μεγάλος, αφού κι αφτός νόμιζε πως «νέα Ρώμη» δε σημαίνει τάχα διόλου Ρώμη δέφτερης τάξης, παρά Ρώμη αφτοκρατορική, Ρώμη που ο Καίσαρας βασιλέβει, Ρώμη λατινική της Ιταλίας, — «νόμιμη, αναγνωρισμένη διαδόχισσα της αρχαίας{23}» — κ' έτσι βαστούμε πια και τον πιο περίφημο σημερινό μας προπαγαντίστα, τον Οικουμενικό τον Πατριάρχη, που κι ας μας χτυπούν εμάς, όσο θέλουνε, γιατί γράφουμε τα ρωμαίικα, ο Οικουμενικός Πατριάρχης ωστόσο λέγεται κ' είναι αναγκασμένος να λέγεται «Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ.»

Αφτά ο κ. Σωτηριάδης *ή τα ξέρει ή δεν τα ξέρει* . Α δεν τα ξέρει, θαπορήσω πως ταψηφάει, καθώς απόρησα όταν είδα ένα βυζαντινολόγο να μιλάη με κάποιο καταφρόνιο για τις μωζαΐκες, που οι βυζαντινοί τις είχανε για καμάρι και για δόξα. Αν τα ξέρει, πώς μπορεί να κατηγορήση τον Αργύρη τον Εφταλιώτη για πράματα που πρώτος τα φταίει, αφού θαρρεί πως είναι φταίξιμο, ο Κωνσταντίνος ο Μεγάλος; Ή μήπως τα ξέρει, και μας λέει άλλα κι ανακατέβει στο ζήτημα καθολικούς και προπαγάντες, για να μας στάξη φαρμάκι

περισσότερο, κ' έτσι, αν μπορεί και δίχως να φαίνεται, να μας τα κάμη όλα φαρμάκι, ως και το ζήτημα; Τότες — δε θέλω πολλά να πω και το λέω χωρίς πίκρα καμιά — τέτοιοι τρόποι δε μου φαίνονται όμορφοι, είναι λίγο επιστημονικοί, και θαρρώ πως καλά θα κάμη να το συλλογιστή ο κ. Σωτηριάδης.

Μα, θα μας πη — αχ! το λένε κι άλλοι! — ο Ρωμιός, ό τι κι αν είτανε πρώτα, σήμερις κατάντησε νάχη σημασία κακή. Αφτό είναι αλήθεια. Δηλαδή, πιο σωστό να παρατηρήσουμε πως έχει κακή, μα πως έχει και καλή συνάμα· λόγου χάρη, τα καμώματα του κ. Σωτηριάδη, *ρωμαίικα*. Με κακή σημασία. Μα δε *μιλεί ρωμαίικα*, που θα είχε σημασία καλή, αφού στη ζωή μου δεν άκουσα να πη κανείς με κακή σημασία, *μίλα ρωμαίικα*, δηλαδή παστρικά. Μήπως όμως η φράση *βγήκε στο ρωμαίικο* είναι για κακό; Για κακό βγαίνει κανείς να σεργιανίση στην Ελλάδα; Στα χωριά, σαν πήγαινα παντού και κουβέντιαζα με τους απλούς αθρώπους, με ρωτούσανε· «Τι κάνει το ρωμαίικο;», και δεν κατάλαβα να μου το λέγανε με σημασία κακή, αφού με αγάπη και με πόθο ήθελαν οι καημένοι να μάθουνε τι γίνεται το έθνος, και δίνανε στη λέξη το ρωμαίικο απaráλλαχτα τη σημασία που δίνουν οι δασκάλοι στη λέξη *ελληνισμός*. Μάλιστα ένας δάσκαλος μου δηγήθηκε πως μια μέρα ρώτηξε ενός χωρικού αν είταν «Έλλην» — πάει να πη έλληνας *υπήκοος*, γιατί τέτοιο νόημα έχει — και πως τον κοίταξε ο χωρικός κατάματα, σαν άνθρωπος που δε νοιώθει τι του λένε, και του αποκρίθηκε στο τέλος· «Όχι, καλέ! Εγώ είμαι Ρωμιός.»

Κ έτσι θα σου το πούνε στην Ελλάδα παντού και θα σου το πούνε με κάφκημα. Πολύ έφκολο να δοκιμάσης, να δης. Θυμούμαι τη χαρά τους, κάθε φορά που τους έλεγα τη λέξη. — «Είδες πως τα ξέρει τα ρωμαίικα!» — Και βέβαια δε με κατηγορούσανε, παρά τους φαίνονταν παράξενο να κάθουμαι στην Εβρώπη και να μιλάω την

καθάρια δημοτική — δηλαδή αφτοί αλλιώς τα βλέπουν από τον κ. Σωτηριάδη. Μα γιατί πάλε να σας τα μωρολογώ; Και στην κοινωνία, θα τακούσετε κάθε ώρα, και να το καλοξετάσετε το πράμα, θα δήτε πως Ρωμιός δεν υπάρχει που να μην ξέρη, που να μη συνηθίση τη λέξη. Θα σου πη μάλιστα πολλές φορές· «Είμαι Ρωμιός!» Και δεν πιστέβω με κακή σημασία να το λήη, που δεν του μοιάζει κιόλας νάχη τόσο άσκημη ιδέα για λόγου του.

Λοιπόν οι κακές σημασίες τι είναι; Ανοησίες κι απροσεξίες της καθαρέβουσας. Η καθαρέβουσα μας έμαθε κι άλλα που εννοείται μας τα ξαναλέει ο κ. Σωτηριάδης, επειδής είναι στενός φίλος της δημοτικής, κι αφτά είναι που η λέξη *Ρωμιός* και *Ρωμιοσύνη* μας έκοψε την εθνική παράδοση. Εδώ πια τι να σας πω; Δε μου φτάνει το φαρμάκι, πρέπει να με σφάξετε μια και καλή, γιατί δε νοιώθω. Πώς ο Ρωμιός να κόφτη άραγες την παράδοση, αφού η παράδοση είναι ίσα ίσα ο Ρωμιός; Ή μήπως από τον Περικλή και τον Αλκιβιάδη θα κατέβουμε γραμμή ως τον Όθωνα; Δε συνέβηκε τίποτις σταναμεταξύ; Θαρρώ πως συνέβηκαν κάμποσα και σπουδαία μάλιστα και σημαντικά, μα δεν είδα έθνος στη ζωή μου που να χαντακώνεται σαν το ρωμαίικο, που από την πρόληψη, από το δασκαλισμό, να καταστρέφη τις δόξες του τις αληθινές, γιατί στο διάστημα που λέμε κι όσο βάσταξε το Βυζάντιο, συνέβηκαν πράματα πολλά και μεγάλα, που χρέος του Ρωμιού να τα θυμάται και να τα μελετά.

Συνέβηκε πρώτα πρώτα που το λατινικό το στοιχείο τόχαψε μια μορφιά, ώσπου να γίνη άφαντο, και πως τους Λατίνους το κάτω κάτω τους άλλαξε ο Ρωμιός όνομα και πίστη, αφού το *Ρωμαίο* τον έκαμε *Ρωμιό*, πάει να πη Έλληνα. Είναι κατόρθωμα περίφημο και που ο λογισμός του ιστοριογράφου απορεί, να το κατάφερε τέτοιο πράμα, δηλαδή να καταντήση το *ρωμαίικο*, που σήμαινε πρώτα το *λατινικό*

— μην το ξεχνούμε — να σημαίνει σήμερα παντού *ελληνισμό*, και μάλιστα *ελληνισμό* κι *ορθοδοξία* συνάμα. Έτσι τα βλέπουνε στην Εβρώπη, έτσι τα είπα κι ο ίδιος μιλώντας σ' Εβρωπαίους, που τους φαίνεται και νόστιμο, με το πνέμα του, με το κουράγιο του, με τη μαργιολιά του, να νίκησε δέφτερη φορά ο νικημένος το νικητή, ο Ρωμιός το Ρωμαίο, με τρόπο που να του πάρη ως και τη δόξα την καμαρωμένη του, τόνομά του{24}.

Είπαμε αλλού{25} πως συνέβηκε και κάτι άλλο πολύ πιο σπουδαίο, και πως η Ελλάδα, στο Βυζάντιο κι από το Βυζάντιο, έμαθε τον εθνισμό της, έμαθε δηλαδή να είναι μια, έμαθε να είναι για πάντα ενωμένη, έμαθε να είναι σήμερα και βασίλειο ένα, πράμα που στην αρχαία την Ελλάδα θα είτανε πρωτάκουστο, που δε θα το καταλάβαινε τότες κανένας πώς μπορούσε άξαφνα ένα Νησί σαν την Κρήτη να γυρέβη ένωση, γιατί στα χρόνια τα παλιά θα γύρεβε να γίνη κράτος χωριστό, να πολεμήση κιόλας τις άλλες ελληνικές πολιτείες, για να δυναμώση αφτό.

Κάτι κερδίσαμε λοιπόν κι από το Βυζάντιο. Μα μήπως τάχα δε θαρρείτε πως κερδίσαμε κι άλλα, που δεν τα παίρνει το μάτι αμέσως, γιατί πρέπει να ψάξης κατάβαθα στην ψυχή, να τα δης μέσα της; Μήπως δε θαρρείτε πως του Κωσταντίνου ο στρατός, πως του Ιουστινιανού οι πόλεμοι, πως οι νίκες του Φωκά, πως του Βουλγαροχτόνου η ακαταδάμαστη πιμονή, πως τόσοι και τόσοι λαοί χτυπημένοι, τόσες μάχες, τόσα μεγαλεία, μήπως δε θαρρείτε, με τα δυστυχήματα μαζί, ναι! ως και με το πάρσιμο της Πόλης, δε θαρρείτε πως ζουν αφτά όλα στο αίμα το ρωμαίικο και μέρα την ημέρα το δυναμώνουνε; Ο σταβραϊτός, λέει το τραγούδι, θα δυναμώση, σα φάη κόκκαλα αντρειωμένου. Το ίδιο κ' ένα έθνος θα δυναμώση, σαν το θρέψης με τα κόκκαλα τα ιερά της Ιστορίας.

Και τι βγαίνει απ' αφτά που λέμε; Βγαίνει τάχατες πως πρέπει να κάνουμε σαν τον Ιουστινιανό, και να βάλουμε στο ράφι την Αθήνα; Ο θεός φυλάξη! Ο αγαπητός μου ο Ν. Γ. Πολίτης έδειξε στον Αγώνα του Λαμπρίδη{26}, πως τόνομα «Έλλην» έχει και στο μεσαιώνα, έχει και στο Βυζάντιο, τα περγαμηνά του. Ο Παλαμάς έδειξε στο «Άστυ{27}» πως ο Ρωμιός είτανε, και στις Επανάστασης τα χρόνια, όνομα άγιο και τιμημένο. Τόσο το καλήτερο λοιπόν αν έχουμε δυο δόξες αντίς μια. Ο σκοπός είναι, την καθεμιά να συλλογιστούμε, να ωφεληθούμε κι από τις δυο. Δεν είπε κανένας να ξεβαφτίσουμε την Ελλάδα, να την κάμουμε βασίλειο Ρωμαίικο. Δεν είπε κανένας ναρνηθούμε τον Αλέξαντρο που κι αφτός, αν και τα χάλασαν οι διάδοχοι του κατόπι, σφιχτοκράτησε και σφιχτοένωσε στο χέρι του την Ελλάδα. Δεν είπε κανένας πως πρέπει ναποξεχάσουμε τον Όμηρο και το Σοφοκλή — και γω λιγώτερο από κάθε άλλονα. Είπαμε μονάχα, γιατί ο καβγάς μας αφτός είναι, πως όρος και κυριολεξία, στο βιβλίο του Εφταλιώτη, είναι η λέξη Ρωμιοσύνη, αφού έχουμε την τύχη με μια μόνη λέξη να λέμε συνάμα και τη βυζαντινή την ιστορία και την ιστορία του ελληνισμού, όπως τον εννοούσαν ίσια ίσια σε κείνη την εποχή, να λέμε μάλιστα και του Ρωμιού τα ψυχολογικά, που θέλησε και δάφτα να τα ξεδιαλίση ο Αργύρης.

Πρέπει να πάψη το καταφρόνιο αφτό για τα δικά μας, που η καθαρέβουσα μας τόμαθε, καταφρόνιο και για τη γλώσσα, και για τόνομα το ρωμαίικο. Οι δυο μεγαλύτεροι λαοί του κόσμου στάθηκαν ως τώρα οι Έλληνες κ' οι Ρωμαίοι. Κάτι θα πη, ένας λαός να φυλάξη και τα δυο αυτά τα ονόματα. Κάφκημά του να είναι. Μας άφησε η Ελλάδα τον Παρθενώνα, μας άφησε την Αγια Σοφιά ο Ιουστινιανός, που είτανε Ρωμαίος — και για τούτο πρέπει νάχουμε σέβας για το Ρωμιό.

Από το Ρωμιό βαστούμε και τη γλυκειά μας την κουβέντα, το ύφος μας αφτό που κουβεντιάζει και παίζει. Το ξέρω πως και στο ύφος μας απάνω, μας χτυπούνε. Εγώ θαρρώ πως η αρχαία η Ελλάδα ζη πάντα, γιατί κι ο Πλάτωνας, σα δε γελιέμαι, το είχε και το ήθελε το ύφος το κουβεντιάρικο, ταπλό, που καμιά γλώσσα στον κόσμο δεν μπόρεσε ποτε της να ταρπάξη τόσο ταιριαχτά που να το κάμη και δικό της. Μας είπαν ωστόσο πως εμείς τόχουμε τέτοιο ύφος, γιατί δε ζούμε στην Αθήνα, γιατί δεν ξέρουμε ποιές λέξεις μπορεί κανείς να πη στο θέατρο, ποιες άλλες στον καφενέ, και ποιες άλλες στο «φροντιστήριο», που κάθεται και γράφει ο φιλόσοφος. Δε ζούμε στην Αθήνα, και γι' αφτό, νομίζω, βλέπουμε καλήτερα πώς κρίνουνε τους αρχαίους αλλού, πώς νοιώθουνε την ομορφιά τους, πώς πολεμούν και να τη μιμηθούνε. Η καθαρέβουσα πίστεψε πως άμα μιλεί κανείς για σοβαρά ζητήματα, πρέπει αμέσως να κάνη και τον κατσούφη. Ουσία και ύφος δεν είναι ανάγκη να μοιάζουνε σε τέτοιο βαθμό. Διέστε τον Πλάτωνα πώς παίζει φιλοσοφώντας. Μα και στην Εβρώπη, που φοβούμαι και κατάλαβε τον Πλάτωνα κάπως καλήτερα παρά που τον καταλαβαίνουν ακόμη στην Αθήνα, δε βλέπω τέτοια μαχμουρλίκια. Με τις λέξεις της κουβέντας, το ύφος ζωντανέβει και πάει. Αφτό μάλιστα περνά εδώ για τέχνη. Στο Παρίσι, μια φορά κ' έναν καιρό, έλεγαν τα ίδια, δηλαδή πως κάτι φράσες είναι άτοπες ολότελα, όχι μόνο σε βιβλία επιστημονικά, μα και στο θέατρο ακόμη. Ως κ' η λέξη *μαντίλι* καταδικασμένη, ξωρισμένη. Την είπαν όμως, κ' οι Γάλλοι που την είπανε, δε ζούσανε, όσο ξέρω, μακριά από το Παρίσι. Τα *χυδαία* μάλιστα παντού τα φιλοξενίσανε, και στην ιστοριογραφία και στην επιστήμη· εννοείται, τα βάζουν εκεί που πρέπει κι όχι όπως τύχη, ξέρουνε και τα φέρνουνε με τρόπο. Αποφέβγουν το νόημα το χυδαίο· τα χυδαία όμως δεν ταποφέβγουνε διόλου, μήτε τις λέξεις τις πιο δημοτικές δεν τις αποφέβγουνε — από τον καιρό που κατέβηκε ο ρωμαντισμός, όπως η ρωμιοσύνη κατεβαίνει σήμερις από τα βουνά,

κι άνοιξε ολόφαρδες τις πόρτες και χούμηξαν όλα τα χυδαία, μέσα στα Παλάτια όλα.

.....

.....

Εσένα, κανείς να μη σ' αγγίξη! Βαστούμε ρόπαλο στο χέρι, πολύ γερό. Το ρόπαλό μας είναι η αλήθεια. Ένας ένας, όποιος προβάλη να σε χτυπήση, ένας ένας θα τσακιστή και θα πέση, τι να κάμη; Εσύ έπαθες πολλά, εγώ για σένα ήθελα να χύσω ένα δάκρι, που μέσα του να είναι όλα τα δάκρια της καρδιάς μου, που με το δάκρι μου αφτό να κλάψω τα βάσανά σου όλα μαζί. Εσύ αιώνες κ' αιώνες ζης, πολεμάς, κι αναστενάζεις. Εσένα τα όνειρά σου, εσένα οι πόθοι σου κ' οι μεγάλες σου οι λαχτάρες, εσένα κ' οι θυμοί σου πάντα, γιατί πάντα σου το είχες αφτό, βλέπουνε την ιδέα, κ' η ορμή σου πάντα θα πεταχτή στα πιο αψηλά, τα πιο μεγάλα και τα πιο ωραία. Κάποτε στραβοπατείς, κάποτε δεν το ξεδιακρίνεις το καλό, μα φτάνει να σου το δείξουνε και το δίψασες αμέσως. Εσύ ξέρεις και την αγάπη. Εσύ είσαι πανόμορφη. Τα μάτια σου τα μάβρα, γιομάτα ελπίδα, γιομάτα θλίψη που με σφάζει, μέρα δεν είναι που να μην τα θωρώ και να μην τα θαμάζω και να μην τα πονώ τα μάτια σου τα μεγάλα. Εσένα δε σου κοστίζει να θυσιαστής. Εσύ το σκοπό μονάχα κοιτάζεις. Εσύ γεννήθηκες με την πίστη. Εσύ έμαθες την πομονή, εσύ για τα γενναία συνεπαίρνεσαι. Κ' η πομονή σου, τα γενναία θα σε κάμη ναπολάψης. Περεχυμένη στους κάμπους και στα βουνά, περεχυμένη στις θάλασσας τους αφρούς, στα πρασινόφορα τα Νησιά, με πέφκους πέφκους ολόγυρά σου, με τον ουρανό σου τον ολόλαμπρο, παντού σε ξανοίγω, παντού σε προσκυνώ, παντού σε λατρεύω, αθάνατη μου εσύ ψυχή της Ρωμιοσύνης.

Γραμμένο στο Ροσμαπαμόνι, τρίτη, 8 τ' Άη Δημήτρη, 1901.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΑ {28}

Όπως τόχω σημειωμένο και παρακάτω, η μελέτη μου αφτή γράφηκε Άβγουστο μήνα 1886, είναι δηλαδή το πρώτο πρώτο ρωμαίικο που έγραψα, όχι μόνο προτού γράψω *Το Ταξίδι μου*, μα προτού ακόμα κάνω το ταξίδι το ίδιο, που έδωσε και τον τίτλο του στο βιβλίο μου. Η μελέτη μου γράφηκε με το σκοπό να τη διαβάσω στο Συνέδριο του Ελληνικού φιλολογικού Συλλόγου της Πόλης, που είτανε τότες να γίνη. Δεν έγινε όμως κ' έτσι δεν έγινε μήτε τανάγνωσμά μου.

Όταν έφτασα στην Πόλη, ο Foy που εκεί καθότανε σε κείνα τα χρόνια, μου είπε αμέσως πως η τούρκικη κυβέρνηση θα εμποδίση το Συνέδριο. Στα Θεραπειά πάλε ο πρέσβης της Γερμανίας, κ. von Radowitz, περπατούσε στο ριχτίμ· κ' έλεγε πως του κάκου ήρθαμε και δε θα δούμε Συνέδριο. Μ' άλλα λόγια, το εμπόδισε όχι ο Σουλτάνος, που πρώτα είχε δώσει την άδεια, μα ο φίλος μας ο Κάιζερος. Γιατί αφτό; Γιατί, όπως είδαμε και στα 1897, ο Γουλιέλμος είχε την ιδέα που στα 1821 την είχε η Εβρώπη όλη, η αφτοκρατορική και βασιλική Εβρώπη· ο νόμιμος ο βασιλιάς είτανε για την Εβρώπη ο Σουλτάνος· οι Έλληνες είταν επαναστάτες, κ' οι βασιλιάδες επανάσταση δε θέλανε. Μπορούσε να γίνη κακό μάθημα για τους λαούς τους. Δε συλλογιούντανε διόλου πως ο Τούρκος είτανε κατακτητής, μα κι αν το συλλογιούντανε, δεν τους πείραζε, γιατί το ίδιο έκανε, αφού δεν είναι ο Τούρκος ο μόνος κατακτητής, κι όπου βλέπουνε σηκωμό, θαρρούνε αμέσως πως θα σηκωθούνε κ' οι χώρες που έχουν ίδιοι τους σκλαβωμένες. Η Κρήτη, στα 1897, του φάνηκε του Γουλιέλμου σα νάτανε κανένα Νησί άνομο, άσεβο κι αθεόφοβο που πάει άξαφνα και πολεμάει, με ποιόνα; με το βασιλιά του, πάει να πη με το Θεό. Από χρόνια, στην Τουρκιά, είχε συμφέρο

λοιπόν η Γερμανία να κολακέβη τον Τούρκο, μα να μην αφήνη διόλου το ρωμαίικο να παίρνη απάνω του. Κ' έτσι δεν άφησε μήτε τον ήσυχο και τον καλό Σύλλογο να κάμη ταθώο του το Συνέδριο, που το χαίρουνταν και το πρόσμεναν όλοι.

Δεν έβγαλα το λόγο μου κ' ίσως γλύτωσα τότες από κάμποσα που θάκουα ο ίδιος, — μόνο που θάκουαν τη γλώσσα μου οι Πολίτες. Ωστόσο δεν το πιστέβω. Θυμώνουνε, σα με διαβάζουνε σαν τους τα διαβάζω, λένε πως μιλώ σαν που μιλεί όλος ο κόσμος, γιατί δεν τα βλέπουνε τυπωμένα. Το μάτι τους δε συνήθισε ακόμα· ταφτί τους εννοείται συνήθισε χρόνια και χρόνια, αφού γλώσσα τους είναι.

Μα εγώ θαρρώ πως και να με διαβάζανε, πάλε δε θα γινότανε τόσο κακό, γιατί στη μελέτη μου τη μικρούτσικη αφτή, προσπάθησα να κάμω κάτι που μου φάνηκε κάπως περίεργο. Η γλώσσα όχι μόνο μορφωμένη δεν είτανε τότες, μα κανένας ακόμα δεν την είχε γράψει για φιλολογικό, καλλιτεχνικό, επιστημονικό σκοπό. Και γω βγήκα να τους μιλήσω μ' ένα είδος ακαδημαϊκό ύφος, σα να γράφουνταν τάχατις αιώνες κ' αιώνες και σα να είτανε πια συνήθεια να μιλή κανείς, να παίζη, να χαμογελάη, να συζητά για τα πιο σπουδαία ταντικείμενα σ' αφτή μας τη γλώσσα, τη δημοτική. Και τα χοντρά και τα πρωτάκουστα γι' αφτούς που τους έλεγα, τους τάλεγα ήμερα κι απλά, σαν που θα τάλεγε κανένας σε μian εβρωπαϊκή Ακαδημία, έτσι, με τρόπο, μήτε πολύ πολύ σοβαρά, μα μήτε και πολύ πολύ στο ψιλό.

Δημοσίεψε ωστόσο τη μελέτη μου ο Σύλλογος, και θέλει δε θέλει, βρίσκεται τώρα η δημοτική πολιτογραφημένη στα ιερά βιβλία του Συλλόγου. Χαίρουμε πολύ, γιατί το πρώτο ποίημα που γράφηκε στη δημοτική, γράφηκε στην Πόλη, ο Σπανίας. Θάτανε αδικία να μην είχε κ' η σημερινή μας η δημοτική τη θέση που της αξίζει σ' ένα πολιτικό

περιοδικό, σ' ένα μάλιστα που ως τότε γράφουνταν η καθαρέβουσα μόνη.

Δημοσιεύτηκε η μελέτη μου και χώρια, ύστερις από το Ταξίδι. Διώρθωσα τα τυπογραφικά φύλλα, σα γύρισα στα Παρίσι. Την ξανατυπώνω σήμερις χωρίς πολλά διορθώματα, μόλις με δυο τρεις αλλαγές πού και πού. Παρακαλώ τον αναγνώστη να μην ξεχάση πως είναι το πρώτο μου και πως ο ίδιος δεν έχω και τόσο μεγάλη ιδέα γι' αφτό μου το δοκίμιο· θα δη και κάμποσα, μέσα, που τώρα δεν τα συνηθίζω πια. Τότες έλεγα *που* , τανυπόφορο το *που* , εκεί που, κατόπι, και στο *Ταξίδι* το ίδιο, έβαλα *πως* . Έχω και κάτι *αλλά* , για να πω το *μα* της δημοτικής. Έγραφα τον αόριστο *σώσετε* αντίς *σώσατε* . Είναι και κάτι πολιτικά, σαν την αιτιατική *με λέτε* κτλ., που υστερώτερα την έκαμα γενική όπως το συνηθίζουνε στην Αθήνα· *μου λέτε* κτλ. Κάτι άλλους τύπους τους άφησα, για να δείξω και τον πόθο που είχαμε από τότες να τα πούμε όλα στην καθάρια δημοτική. Ο τύπος *τον εμαφτό μου* είναι πολύ σωστός, αν και παραδεχτήκαμε σήμερις τον *εαφτό μου*. Το πιο περίεργο είναι που στη μελέτη μου, ο *Ρωμιός* ονομάζεται πάντα *Γραικός* . Ο *Ρωμιός* , σε κείνα τα χρόνια, δε χτυπούσε όμορφα σταφτί γράφοντας τα ρωμαίικα και μελετώντας την ψυχή της Ρωμιοσόνης, καταλάβαμε πως έχει κι αφτός τα καλά του και το μεγαλείο του.

Είναι βέβαιο που αν έγραφα σήμερα τη μελέτη μου, αλλιώς θα την έγραφα ως και την εικόνα του ποταμού, στο τέλος της μελέτης, κάπως θα τη συγύριζα. Τίποτις όμως δε θάλλαζα στις ιδέες· όσα έλεγα τότες για τη γλώσσα, προσμένω ακόμα να μας αποδείξουν πως σωστά δεν είναι. Τόσο πολύ θαρρώ μάλιστα πως από τότες είπα τα σπουδαιότερα, που ξαναδιαβάζοντας τη μελέτη μου, απόρησα βλέποντας πως σ' ένα μου άρθρο γαλλικό{29}, γραμμένο στα 1901, έβαλα κάμποσα που κι ο ίδιος τα νόμιζα κ' οι άλλοι τα

είπανε πως είτανε καινούρια, κι ωστόσο θα τα δούνε και στο πρώτο μου αφτό δοκίμιο, δηλαδή πως η διγλωσσία είναι πράμα κοινό στους λαούς της Ανατολής, και πως ίσως από δάφτους μας κόλλησε και μας το κακό. Όσα πάλι έγγραφα για τα πολλά που έχουμε να κάνουμε ώσπου μάθουμε τη δημοτική, για τη μέθοδο, για τα λεξικά, για τη γραμματική που πρέπει να γίνη, για την επιστημονική και σοβαρή μελέτη της δημοτικής, το ξέρω πολύ καλά πως από αφτά όλα, τίποτις δεν έγινε ακόμη· μα σα γίνουν, αν τύχη και γίνουν ποτέ τους, όπως το ελπίζω και τόχω μάλιστα για βέβαιο, θα γίνουνε με τον τρόπο που προσπάθησα να δείξω εδώ. Εννοείται, κι ο ίδιος, μελετώντας μερονυχτίς, πιστέβω νάμαθα τη γλώσσα μας κάπως καλήτερα παρά που την ήξερα τότες. Έπρεπε να περάσουνε δεκαπέντε χρόνια ώσπου να καταλάβω πως ο τίτλος *Ιστορικά και γλωσσολογικά ζητήματα* είτανε ξενισμός, και πως ρωμαίικα θα το πούμε δίχως ουσιαστικό κανένα, καθώς θα τόλεγαν κ' οι αρχαίοι, δίχως αφερημένο κι αφτοί. *Ιστορικά και γλωσσολογικά* να τα πούμε, μου φαίνεται πως φτάνει και πως τα λέει όλα.

Στην αρχή και στο τέλος της μελέτης, άφησα το προοίμιο το γαλλικό και τη γαλλική σημείωση, που δημοσιεφθήκανε τότες μαζί με τα ρωμαίικα στο Σύλλογο. Είναι πάντα καλός *οιωνός* να φαίνονται αδερφωμένες η Γαλλία κ' η Ελλάδα.

27 του Τρυγητή, 1901.

QUESTIONS D'HISTOIRE ET DE LINGUISTIQUE

AVANT-PROPOS

Lorsque M. le Ministre de l'Instruction publique et des Beaux — Arts voulut bien me confier une mission auprès du Congrès du Syllogue philologique hellénique de Constantinople, qui devait avoir lieu en septembre 1886, j'ai longtemps hésité sur la langue dont j'aurais à me servir dans la communication que je me proposais de lire au Congrès. Le français était tout indiqué, et, je dois faire ici cet aveu, il m'eût été plus facile d'écrire cette courte étude en français. Je ne l'ai cependant pas fait. Il me parut plus juste de parler grec devant une assemblée grecque: c'était une marque de sympathie de plus à donner au Syllogue. D'autre part, je voulus rendre hommage à ma langue maternelle et je résolus d'écrire mon discours en grec.

On voudra bien excuser l'audace de cette tentative, en faveur même du sentiment qui l'a inspirée. J'ai rencontré auprès du Syllogue, et particulièrement dans la personne de son honorable Président, tant de bienveillance, on m'a témoigné tant d'amitié durant mon court séjour à Constantinople, que j'ai appris à compter

sur l'indulgence de cette savante Compagnie et des amis qui m'ont reçu.

Mais je crains bien, hélas! de ne pas retrouver les mêmes dispositions auprès d'un autre public. On me fera un crime d'une chose pourtant naturelle: c'est d'avoir écrit, à l'heure où nous vivons et pour des Grecs qui ne sont plus anciens, une langue moderne comme nous tous et non pas une langue ancienne. Le Syllogue n'est composé que des membres les plus éclairés de la société grecque, et aucun d'eux ne croit plus sans doute, suivant un préjugé bien démodé, que la langue populaire est une langue barbare. D'autres sont, aujourd'hui encore, dans cette idée. 11 ne faut pas s'en étonner outre mesure. Tout le monde n'est pas obligé d'être grammairien, nul surtout n'est tenu d'être linguiste en naissant. Il est tout naturel qu'on traite de bizarre ou d'anomal tel phénomène phonétique ou morphologique dont on ne s'est pas suffisamment rendu compte. Les hommes déclarent souvent absurde ce qu'ils ne comprennent pas encore. Qu'on me permette de le dire, il y a encore en Grèce, comme à Constantinople, bien des progrès à faire dans la science du langage. Quand on en est réduit à juger d'un point en litige sans connaissance de cause, on est bien obligé de formuler des jugements *à priori*. Peu de nos compatriotes se sont probablement demandé la façon dont a pu se former le nominatif moderne πατέρας; j'ajoute que peu de nos compatriotes avaient à se poser cette question, dont l'examen constitue le travail des spécialistes. Cela n'empêche personne de décréter que πατέρας est une forme incorrecte. Cette solution du problème paraît, en effet, plus commode. 11 est vrai qu'avant de se prononcer en semblable matière, il serait peut-être plus sage de réfléchir. Nous pourrions prier nos juges de vouloir bien se rendre compte, au préalable, ne fût-ce que de la formation du paradigme ancien de πατήρ et de la

genèse du paradigme moderne. Leur avis, après cette courte étude, aurait probablement plus de poids. Mais il ne faut pas exiger des hommes la logique. Chacun dira son opinion, sans examen, et il n'y aura même guère moyen de lui faire changer d'avis. Cet état de choses tient à des causes purement historiques: les études grammaticales étant encore trop peu avancées en Grèce, il fallait s'attendre à voir surgir au hasard toutes les opinions.

Je ne veux pas insister sur ce point. Mais on en arrive parfois à de singulières contradictions! La forme ancienne est rétablie presque toujours au détriment de la forme moderne normale. Ainsi au lieu de έτοιμη, on dira ετοιμή (η τράπεζα είναι ετοιμή), au lieu de καταλαβαίνω, καταλαμβάνω, et εμβαίνω au lieu de μπαίνω. Or, il se trouve que μπαίνω (bèno) est une prononciation plus ancienne que εμβαίνω et que cette forme constitue, au point de vue phonétique, une violation de règle élémentaire pour le grec ancien aussi bien que pour le grec moderne {31}: elle est incorrecte de toutes façons. Ετοιμή ne contrarie pas moins l'accentuation ancienne elle-même qui veut qu'on recule l'accent, toutes les fois que la quantité le permet et on sait que le η de ετοιμή est aujourd'hui devenu bref. Έτοιμη est donc aussi légitime aujourd'hui que l'était έτοιμος dans l'ancienne langue; la règle est la même: elle ne varie que dans son application. En disant ετοιμή, nous faisons la même faute qu'auraient faite les anciens, si, par exemple, ils avaient prononcé εδιδόσο, διδόμαι, etc.: loin de nous conformer à leur exemple, nous leur mettons une erreur sur les lèvres, sans compter que le grec ancien disait plutôt έτοιμος au féminin. Καταλαμβάνω, à cause de la combinaison moderne μβ, est tout aussi choquant que εμβαίνω {31a}. On ne s'aperçoit pas beaucoup de ces anomalies qui, pour un helléniste, ont quelque chose de déconcertant, et l'on prend volontiers pour le fond ce qui n'est que l'innocente apparence: on

juge d'après ce qu'on voit imprimé sur le papier et il est toujours plus facile de se conformer à la lettre qu' à l'esprit. Ετοιμία, καταλαμβάνω, εμβαίνω ont dans les livres un air d'antiquité et il reste convenu que les formes anciennes seules sont les formes nobles.

Voilà un principe qu'il serait peut-être dangereux de proclamer trop haut! On laisserait croire que la noblesse, c'est la forme, non le fond. Des gens malintentionnés nous prendraient au mot et pourraient prétendre qu'on se rejette sur le canon grammatical, à défaut d'idées. Hélas! si le fait d'écrire la langue ancienne pouvait nous assurer du même coup que nous n'aurions à exprimer que des pensées élevées et que de beaux sentiments, ce serait une joie pour le monde. Tous les peuples renonceraient à leur propre langue pour se consacrer à l'usage des formes anciennes. Le français serait bien vite abandonné. Y a-t-il, en effet, des langues plus incorrectes, formées de plus de fautes que le français, que l'allemand, que l'anglais, que toutes les langues modernes? Si la perfection avait dû être cherchée dans l'imitation des types classiques, Voltaire aurait certainement écrit *Candide* en grec et Goethe aurait composé son *Faust* en hexamètres dactyliques. Mais je crains qu'il ne faille encore d'autres qualités pour former l'écrivain. La connaissance de la grammaire ne lui suffit pas. Il lui faut d'abord une forte conviction, une pensée toujours sérieuse; il lui faut l'originalité de l'expression et la nouveauté de l'esprit. L'important, c'est d'avoir quelque chose à dire: la façon de le dire vient d'elle-même. L'amour de la vérité devient le but dominant; l'idée porte en elle son expression. Il faut aussi que l'écrivain sache plaire. Il lui est défendu d'être ennuyeux. L'exposition sèche et nue ne lui convient pas davantage. Qu'il y mette un peu de son âme. Une légère ironie, un certain enjouement ne dépareront jamais le discours le plus sévère. Combien on doit se garder d'énoncer d'un ton d'oracle les vérités même les plus

transcendantes! Un artiste évitera jusqu'aux mots recherchés, jusqu'aux termes un peu rares, qui ne sont pas dans le domaine commun. C'est avec les mots les plus connus, les plus vulgaires, qu'il bâtera son œuvre. L'affectation lui fait horreur, parce qu'elle exclut la précision. La vertu la plus difficile chez l'écrivain, est par-dessus tout la teneur toujours égale, toujours soutenue du style, la constance de l'effort artistique. Les défaillances sont interdites. Tout doit sortir d'un seul jet, avec une continuité perpétuellement variée par la justesse inattendue de l'expression et la richesse d'un fonds inépuisé. C'est là ce qui fait la véritable noblesse d'une langue littéraire. Mais, *à priori*, toutes ces qualités peuvent se rencontrer aussi bien dans la langue moderne que dans l'ancienne, puisqu'elles tiennent à l'homme même. Le principe fondamental, est d'être compris. Un grand écrivain parlera toujours pour le monde entier. Il y a d'ailleurs un criterium très sur et d'application bien commode, pour juger des meilleures œuvres: dans l'ordre des productions de l'esprit, ce que comprennent sans effort les femmes les plus simples, peut être, sans autre examen, déclare excellent^{32}. Ce qu'elles ne comprennent pas est inférieur. C'est là le principe, on peut le dire, qui a fondé la littérature française; c'est par là qu'elle est arrivée à cette qualité essentielle: la précision.

Il ne faut pas non plus confondre la langue et le style: c'est une distinction que j'ai essayé d'établir ailleurs^{33} et qui me semble avoir la plus grande importance. De la confusion entre la langue et le style résulte, à mon sens, le malentendu qui est au fond de toutes les discussions sur la langue moderne. Un des arguments les plus fréquemment invoqués en faveur de l'usage de la langue ancienne consiste à dire: «Nous soutiendrez-vous que Racine ou que Goethe parlaient la langue du peuple?» Sans doute. Je pense que cela n'a jamais été mis en question. Il y a là une nuance qui paraît

insignifiante et qui est des plus profondes. Assurément, Racine ne parlait pas en vers *comme* le peuple, mais c'est bien *la langue du peuple* qu'il écrivait. Je ne crois pas que le faubourien se serve journallement d'un style aussi solennel que celui d'Athalie:

Oui, je viens dans son temple adorer l'Éternel!

Mais chacun de ces mots est *populaire* encore aujourd'hui. On objectera peut-être que ce n'est pas communément l'usage d'appeler Dieu l'Éternel. C'est encore là un détail de style. Le mot *éternel* se retrouve dans le langage le plus familier, qui crée même la forme *sempiternel* : un sempiternel bavard {34}. On sait, en revanche, que ce n'est pas ce qui se passe en grec: la comparaison cesse par conséquent d'être exacte. En grec, c'est le contraire du français qui à lieu: on parle la plupart du temps *comme* le peuple; mais ce n'est pas de la *langue* du peuple qu'on se sert. Si je veux exprimer cette idée fort simple: *ma fille est malade*, je dirai: η κόρη μου είναι άρρωστη. D'autre part, si je dis: η θυγάτηρ μου ασθενεί, je ne parle plus la *langue* du peuple, cela est certain; mais je n'exprime pas pour cela une idée d'ordre plus relevé: je parle *comme* le peuple dans une autre *langue* .

Cette confusion entre la langue et le style n'est pourtant pas la raison unique du mépris dans lequel certaines personnes tiennent la langue moderne. Je ne crois pas davantage qu'il y ait dans le purisme, comme on le prétend quelquefois, un vain désir de paraître, de faire étalage de savoir, ni que l'emploi des formes anciennes repose en dernière analyse sur un sentiment de vanité ou d'orgueil. Quel mérite y aurait-il à montrer qu'on sait décliner et conjuguer suivant un paradigme, que tout le monde peut trouver dans sa grammaire? Ce n'est pas là une connaissance bien difficile à

acquérir et, de mon temps du moins, tous nos élèves de quatrième étaient arrivés à ce degré de culture. Je crois que la raison de ce mépris est à la fois plus simple et plus profonde: c'est une pure question de vocabulaire.

Lorsque les études linguistiques ne sont pas encore très avancées, ce qui frappe avant tout dans une langue, ce sont les mots: on croit volontiers que ce qui caractérise principalement une langue, ce qui la distingue d'une autre, c'est le vocabulaire, C'est pourquoi, et cette observation a déjà été faite plusieurs fois, la linguistique commence partout avec l' étymologie. La meilleure illustration de ce fait, ce sont les auteurs anciens, tant latins que grecs. Ils ne voyaient rien au delà de l' étymologie, je parle surtout des époques classiques; ils ne saisissaient pas la véritable nature du langage. Mais le vocabulaire est chose complètement secondaire et rentre aujourd'hui tout à fait au second plan. On ne s'occupe plus d' étymologie, que lorsque l'on a établi sur des bases solides la grammaire d'une langue. On a compris que ce qui caractérise une langue, ce ne sont pas les mots, c'est le système grammatical tout entier, ce sont, entre autres, les désinences dans la conjugaison des verbes ou la déclinaison des substantifs. Une langue peut être uniquement composée de mots étrangers, même de mots appartenant à d'autres familles de langues, sans pour cela perdre son caractère distinctif. Il y a même plus; c'est parfois aux mots étrangers que se reconnaît le plus sûrement la continuité d'un système grammatical en vigueur depuis des siècles: le grec moderne en est un exemple bien remarquable. En effet, tout mot étranger qui entre aujourd'hui dans le français, y entre tel quel, sans subir aucune modification de désinence, parce que les Français ont perdu tout sentiment des flexions casuelles. En grec, au contraire, encore de nos jours, tout mot étranger doit forcément se modeler sur

le patron des flexions existantes. Prenons le mot *café* ; en grec on déclinerait ο καφέ-ς, pluriel οι καφέ-δες: une forme ο καφέ, οι καφέ serait absolument inouïe: elle ne peut pas se produire. Même règle pour les féminins: on dira η κουβέντα, της κουβέντας. Ce *ς* du génitif est tout à fait frappant. C'est le même *ς* que nous avons dans ο λόγο-ς, οι πατέρε-ς, της μούση-ς. Ainsi les mots étrangers nous prouvent ici de la façon la plus évidente la persistance de la langue ancienne et de son système grammatical.

Un observateur superficiel ne reconnaît pas facilement ce principe. Il s'irrite de voir des *racines* étrangères; il ne sait pas qu'ici comme partout ailleurs l'esprit seul compte et que la lettre n'est rien. Seulement, quand il s'agit de séparer un radical de sa désinence et de considérer ces deux éléments indépendamment l'un de l'autre, il y a déjà à faire un petit travail d'abstraction bien simple, qui paraît difficile au premier abord. C'est pourquoi plusieurs personnes traitent le grec moderne de langue bâtarde, corrompue, souillée de xénismes. Elles disent: ce n'est pas une langue! Elles entendent par là que ce n'est pas une langue originale, parce qu'elle est *remplie* d'éléments étrangers. Il reste d'ailleurs bien entendu que la classification méthodique de ces éléments n'a jamais été tentée et qu'on en parle un peu au hasard. Ils sont fort peu nombreux; mais fussent-ils à compter par milliers, la langue n'en serait pas pour cela devenue étrangère: au contraire, elle aura prouvé sa vitalité de la façon la plus inattendue. Qu'on ne me reproche pas d'insister ici sur des vérités trop évidentes. J'ai vu plusieurs personnes s'arrêter surtout aux mots étrangers: c'est ce qui les choque le plus. Les mots les frappent, parce qu'en effet c'est ce qu'il y a de plus facilement observable. C'est la surface de la langue. En soi-même, le vocabulaire est d'une importance qui, pour l'analyse scientifique, se réduit proprement à zéro.

En revanche, on croit très naïvement qu'écrire la langue moderne revient à se servir uniquement du vocabulaire populaire. Cet axiome est soutenu avec sérieux par plusieurs bons esprits. Rien n'est plus faux. Ceux qui veulent introduire la langue moderne dans l'usage courant, n'ont jamais soutenu autre chose que ce principe rudimentaire: respecter le système grammatical moderne et n'y pas faire passer tout crûment les déclinaisons ou les conjugaisons de l'ancienne langue; en effet, ce serait créer un mélange des plus disparates dans l'emploi des formes. Personne n'a raisonnablement prétendu ni même songé à prétendre qu'il ne fallait pas recourir, dans tous les cas où un mot ancien n'avait pas d'équivalent moderne, aux richesses que met entre nos mains la lexicologie de la vieille langue. Si un écrivain est amené à se servir, à côté de mots comme μάτι, σπίτι, άντρας, λόγος, d'une expression telle que παλαίφατος, par exemple, il ne cessera pas d'écrire en langue moderne. Un critique a vivement reproché à Solomos d'avoir employé, dans une pièce célèbre, le mot κόμη, *chevelure* : και στην κόμη στεφάνι φορεί. Le même critique prend texte de ce vers pour déclarer que la langue moderne ne saurait guère devenir une langue littéraire, et pour nous apprendre que l'indigence du vocabulaire populaire ne peut suffire à l'expression des mille nuances de la pensée. C'est là assurément une glorieuse découverte! Mais elle n'avait pas besoin d'être faite: personne ne l'ignorait. La seule chose à faire, dans l'espèce, eut été de rechercher si, en disant κόμη à l'accusatif, le poète s'était servi de la forme ancienne κόμην ou de la forme moderne κόμη. Du moment qu'il s'est arrêté à cette dernière, tout débat est clos et la critique reste sans objet.

En ce qui concerne les emprunts mêmes qu'on peut faire au lexique ancien, nous pouvons reconnaître deux catégories de mots. Nous avons d'abord des termes comme άτομος, je suppose, qui ne

contrarient en rien ni la phonétique ni la morphologie modernes. Ceux-là, on pourrait les employer par milliers, qu'on ne romprait pas le système grammatical de la langue vivante{35}. L'emploi des mots de ce genre dépend uniquement des exigences du style. Mais il y a aussi les mots qui se trouvent en opposition directe avec les lois phonétiques ou morphologiques actuelles. Les mots qui sont dans ce cas, quand ils sont indispensables à l'expression d'une idée, n'en ont pas moins le droit de passer dans le vocabulaire courant, sous condition expresse de revêtir les flexions de la langue vivante: η κλίσις, της κλίσεως ne peut guère se décliner autrement que η κλίση, της κλίσης, du moment qu'on a l'intention de se servir de la langue *moderne*. S'il fallait relever en français tous les mots du vocabulaire qui rentrent dans cette catégorie, c'est-à-dire qui ont pénétré dans la langue par voie savante et non par voie populaire, on en serait réduit à copier la moitié du dictionnaire de l'Académie. Le peuple ne connaît certainement pas des termes tels que nominatif, phonétique, syntaxe, impératif catégorique, etc., etc. Ceux qui emploient ces mots, par écrit ou dans la conversation, parlent toujours français.

On doit même aller beaucoup plus loin dans cette voie. Les mots savants contrarient souvent en français la phonétique, non pas seulement de l'époque de la formation du français, comme le mot *livre* (au lieu de *loivre* , qui eût été la forme régulière), mais encore la phonétique courante. Tel est, par exemple, le mot *substantif* . Il faut néanmoins remarquer que le français en cas pareil ne dira pas *substantivum* ou *substantivus* ; il modèlera la désinence du mot latin sur la désinence populaire et depuis longtemps reçue *if* pour *ivus*, comme eût fait en grec la langue littéraire, si, au lieu de persister à écrire βασιλεύς, forme qui n'est ni ancienne{36} ni moderne, elle avait simplement consenti à dire βασιλιάς ou même βασιλέας. Mais tous les termes du vocabulaire ancien, dont nous avons besoin

aujourd'hui, ne sauraient être, en passant dans le grec moderne, d'une morphologie aussi facile ni aussi simple que βασιλέας ou βασιλιάς. Le mot ουσία, qui est un mot bien nécessaire, comme tant d'autres termes abstraits, ne serait grammaticalement correct que sous la forme σιά, ou tout au moins ουσιά. Néanmoins, cette forme aurait un grand inconvénient: elle serait incompréhensible. En pareil cas, on ne peut donc guère toucher à la phonétique; mais la morphologie subira nécessairement toutes les modifications exigées par les règles de la grammaire moderne et se moulera sur les paradigmes existants: on déclinerait την ουσία, οι ουσίες, parce que le peuple, s'il venait à se servir de ce mot, le déclinerait ainsi. D'autre part, la flexion et le terme seraient sous ce nouvel aspect compris de tout le monde. Ecrire une langue moderne, c'est se conformer à l'ensemble du système grammatical de la langue populaire, c'est-à-dire de la langue vivante.

La règle dominante, en pareille occurrence, est d'être clair. Le mot emprunté se plie autant que possible aux exigences actuelles de la langue. C'est pour lui le seul moyen de devenir populaire. Si le peuple vient à apprendre un mot tel que άτομος, il n'y changera jamais rien: il le laissera subsister tel quel. Au contraire, il ne pourra jamais admettre une forme comme βασιλεύς, parce que celle-ci est devenue de nos jours une forme complètement anormale: il peut la répéter sur le moment même où il l'entend, mais il ne sera pas long à la rejeter. La langue savante ne tient pas compte de cet état de choses, parce qu'elle opère sans la connaissance et sans la prise en considération des règles grammaticales modernes: malheureusement, quelque ardeur qu'on y mette, on ne pourra pas aller contre ces règles: elles sont historiques; elles ont donc leur raison d'être en dehors de notre volonté. Nous sommes tout aussi impuissants à détruire ces règles et à nier la réalité de la grammaire

populaire, que nous sommes impuissants à vivre en un autre siècle que celui où nous sommes nés.

Nous sommes donc bien obligés de compter avec ces règles et de les enfreindre dans la mesure seulement où elles peuvent être tournées. Nous n'avons ici qu'à suivre l'exemple de toutes les langues modernes, dont le vocabulaire s'est toujours trouvé en défaut et s'est vu forcé de puiser dans un vocabulaire ancien. Les mots anciens ont toujours subi une transformation préparatoire qui les rhabillait en quelque sorte à la mode du temps. Mais la question de vocabulaire importe si peu en elle-même, que plusieurs mots d'origine uniquement savante ont pu passer dans le français le plus populaire, dès l'instant où ils ne violaient pas la grammaire vivante. Le mot *idée* en est l'exemple le plus frappant. Le gamin de Paris, quand il se frappe le front en disant: *Idée!* ne parle pas une langue ancienne ou étrangère. *Idée* est aujourd'hui un mot français.

Disons plus. Un écrivain peut avoir à se servir, dans ces conditions, d'un mot rare ou appartenant uniquement à la langue poétique ancienne, quand il s'agit d'un effet particulier à produire. C'est affaire de style. Des mots comme *δῖος*{37} peuvent devenir nécessaires à un certain moment, suivant la couleur que l'on veut donner à sa pensée, et c'est de cette façon que Solomos n'a pas craint d'appeler *κόμη* une chevelure. Ces emprunts ne rompent en rien l'unité de la langue moderne. La seule mesure en pareil cas. c'est le talent de l'écrivain et les besoins de sa pensée.

Toute langue littéraire s'est vue forcée à un moment, donne d'enrichir son vocabulaire. Le grec, à sa plus belle époque, n'a pas échappé à cette loi générale. A mesure que l'esprit humain se développe, que ses connaissances s'étendent et que les nuances de

la pensée se multiplient, l'écrivain s'ingénie à trouver des termes qui serviront, soit à désigner un objet jusqu'alors inconnu, soit à rendre d'une façon plus précise les mille aspects du monde intellectuel et moral. On peut maintenant se demander comment s'y prenaient les langues anciennes elles-mêmes quand elles se trouvaient dans l'obligation d'employer des mots encore absents du vocabulaire et nécessaires à l'expression d'idées nouvelles. Plusieurs personnes se font à ce sujet les représentations les plus fausses: elles croient très sérieusement que Platon ou Thucydide créaient et mettaient en circulation des formes grammaticales de leur invention. Il n'y a pas d'opinion plus contraire à la vérité historique. Thucydide et Platon n'ont jamais rien *inventé*. Les mots nouveaux dans le grec ancien se formaient à l'aide de désinences, de propositions, comme dans les verbes composés, et surtout de suffixes *déjà existants* dans la langue parlée, c'est-à-dire dans la langue *populaire* et dont celle-ci fournissait seule le modèle. Thucydide, par exemple, emploie pour la première fois les substantifs *τολμητής*, *κινδυνευτής*, *εικαστής*, etc., etc. (voyez Thucydide, par A. Croiset, Paris, 1886, p. 111). Mais les éléments mêmes dont ces substantifs sont formés, se trouvaient déjà dans la langue bien avant Thucydide, puisqu'ils sont antérieurs même à l'époque où le grec s'est séparé des langues indo-européennes congénères et a vécu d'une vie indépendante. Le suffixe *-τα-*, servant à désigner les noms d'agents, est plus vieux qu'Homère et que tous les Hellènes. Quand Thucydide disait *τολμητής*, etc., il prenait tout simplement ce suffixe *-τα-*, (en ionien et attique *-τη-*) dans les substantifs tels que *ποι-η-τή-ς*, *νικ-η-τή-ς*, etc., etc.

Plus tard, de ces formations et d'autres semblables comme *δεσ-μώ-τη-ς*, *πολ-ί-τη-ς*, etc., etc., se sont détachés de nouveaux suffixes *-ήτη-*, *-ώτη-*, *-ίτη-*, que les anciens ont formés *par erreur*,

parce que dans δεσμώτης et πολίτης ils ne reconnaissaient plus le vieux suffixe -τα-, -τη, et qu'ils croyaient avoir affaire à un suffixe -ώτι-, -ίτη-, qu'ils séparaient de πολ-ίτη-ς, δεσμ-ώτη-ς, au lieu d'y sentir la composition primitive πολ-ί-τη-ς, δεσμ-ώ-τη-ς, etc. C'est ainsi qu'ils ont pu dire, contre toute étymologie et contre toute règle, οδίτης, στρατιώτης, νησιώτης, etc., etc., etc. Les écrivains grecs n'ont jamais inventé ni créé de toutes pièces aucune forme grammaticale nouvelle; ils ont toujours opéré sur les formes grammaticales existantes. Ce travail se faisait par le peuple et d'une façon *inconsciente*; c'étaient aussi quelquefois les écrivains, comme nous venons de le voir pour Thucydide, qui puisaient dans le vieux fond de la langue. Mais les écrivains eux-mêmes suivaient absolument les voies de l'analogie populaire. Peuple et écrivains agissaient exactement de la même manière que l'on agit aujourd'hui, soit en français, quand on dit *os-eur*, sur *os-er*, d'après le modèle fourni par la corrélation qui s'observe entre *penseur* et *penser* ; soit en grec moderne, quand on étend ce même suffixe -ώτη-, demeure toujours vivant dans la langue, à des substantifs tels que Χιώτης, etc., etc. Les anciens, s'ils étaient à notre place, n'auraient jamais pu dire Χίος ni recourir à une formation de ce genre: le mot et la forme ont disparu de la langue vivante de nos jours, et les anciens n'ont jamais pris leurs modèles que dans la langue vivante, par la simple raison qu'ils n'avaient pas de *grammaires* pouvant les renseigner sur les formes tombées hors d'usage, de leur temps. Il ne faut jamais perdre de vue cette vérité, il ne faut jamais oublier, quand on raisonne sur la langue ancienne, que celle-ci est de *formation purement populaire*. C'est pour avoir méconnu ce principe élémentaire et devenu presque banal à l'heure qu'il est, qu'on s'est mépris si souvent sur le caractère et sur la valeur de la langue moderne{38}.

J'ai essayé d'exposer tout au long quelques-unes des observations qui précèdent dans le dernier chapitre des *Essais* de grammaire historique. S'il m'est permis de parler même du morceau que j'offre aujourd'hui au Syllogue, j'ai fait mon possible pour conformer la langue de ce discours à des principes qui ne me sont pas particuliers, mais aux principes généraux suivis dans toutes les langues modernes. Je prierai donc toutes les personnes qui voudront bien me faire des critiques au sujet de cette étude, de se reporter à mes *Essais de grammaire*, car je crois bien y avoir dit tout ce que je pense en matière de langue littéraire: je m'y suis également efforcé de répondre d'avance aux objections courantes. Je prendrai la liberté de prévenir le public d'une autre difficulté qu'il rencontrera dans le cours de cette lecture. Ce n'est pas ici le lieu et je n'ai guère le temps de développer cette thèse{39}. Mais deux mots suffiront. On peut observer, — et cette observation s'applique à tous les pays et à toutes les langues du monde, — que toutes les fois qu'une langue parlée n'est pas écrite, n'est pas fixée sur le papier de manière à frapper les yeux, il se produit deux phénomènes curieux: d'abord, on ne reconnaît plus les formes usuelles, qu'on emploie journellement soi-même, dès qu'on les voit imprimées. D'autre part, peu de gens se rendent compte de la façon dont ils parlent et il arrive à bien des personnes de nier l'existence de telle forme, qu'elles viennent de jeter dans la conversation cinq minutes auparavant. En général, on fait comme le bourgeois gentilhomme, de la phonétique sans le savoir.

Cela tient à ce que l'observation par les yeux est plus à portée de nos sens, tandis que l'observation par l'oreille est chose d'infinie délicatesse et demande un exercice constant, et, si je puis dire, un dressage spécial. J'ai eu souvent l'occasion d'en faire la remarque durant mon voyage. Un ami me soutenait un jour de la meilleure foi

du monde que la forme σχωρνῶ (συγχωρέω-ώ) n'existait pas, tandis que non seulement elle existe, mais que, d'après ce que nous savons aujourd'hui des lois phonétiques de la langue moderne, cette forme doit forcément exister et qu'elle existe par le fait. Il est facile de comprendre cependant que le public, qui ne se rend pas compte de la légitimité de cette forme et qui ne s'est pas attaché à suivre les degrés intermédiaires par lesquels συγχωρῶ doit fatalement aboutir à σχωρνῶ, nie l'existence de ce verbe. 11 serait encore plus surpris, si on lui disait que σχωρνῶ lui-même arrivera par la force des choses à σκωρνῶ, à moins que cette forme ne se soit déjà produite dans quelque pays grec, ce qui est fort à présumer.

Durant mon court séjour en Orient, je me suis livré à ce sujet à une série d'expériences qui m'ont souvent beaucoup amusé. Comme les voyages d'exploration scientifique ne me sont pas toujours loïsibles, j'en suis réduit bien des fois à conjecturer l'existence de telle forme que souvent je n'ai pas encore eu l'occasion de recueillir de mes propres oreilles, me réservant de la vérifier sur place. Je m'étais dit, entre autres, que φκαριστώ (ευχαριστώ) devait se dire à coup sûr à Constantinople. Cependant, toutes les fois que j'interrogeais directement une personne sur cette forme, elle me répondait négativement, par l'unique raison que cette forme lui semblait bizarre: elle lui semblait bizarre, parce qu'elle ne l'avait jamais vue *écrite*. J'ai eu un jour le bonheur d'entendre dire ce verbe φκαριστώ, devant l'ami même qui se refusait à en admettre la possibilité. Il était pourtant facile de prévoir φκαριστώ, par le seul examen d'autres lois phonétiques, d'ailleurs fort simples, qui rendent cette forme nécessaire. Mais je ne veux pas chercher très loin mes exemples. Nous étonnerons beaucoup de nos compatriotes en leur apprenant que tout le monde prononce καλόζ δούλος et non pas καλός δούλος. Rien n'est plus vrai cependant. Ce qui serait

extraordinaire, ce serait d'entendre dire καλός δούλος. C'est pourtant ainsi que les mots sont imprimés sur le papier: ce ζ paraît une véritable monstruosité, tant est fort le respect superstitieux de l'écriture. Ajoutons que l'on considère en soi-même et indépendamment d'autres phénomènes phonétiques, la combinaison καλός δούλος; on ne sait pas que le ζ se prononcera de la même façon devant γ, β, μ, ν, ρ, λ (ainsi que devant g, d, b), parce que tous ces phonèmes sont des *sonores* et que par conséquent ils attirent la sonore ζ, σ étant une *sourde* ; qu'en revanche devant κ, π, τ, qui sont des sourdes, on n'entendra jamais autre chose qu'un ζ (καλός κόπος) et que même — tant la phonétique populaire est délicate et conséquente avec elle-même — devant χ, θ, φ, le σ final du mot précédent se fera à peine percevoir, par la simple raison que la combinaison de deux spirantes sourdes est antipathique à la physiologie de la langue moderne. Comme ces détails échappent nécessairement à la plupart, le ζ au lieu du ζ surprend; on n'en comprend pas la légitimité et on ne l'admet pas. Si on considérait ce groupe de consonnes en corrélation avec les phénomènes congénères, la combinaison ζδ paraîtrait toute naturelle: il deviendrait même évident que toute autre combinaison serait fautive et, par conséquent, impossible.

C'est que tout se tient dans le langage: un mot suffit souvent pour la déduction en linguistique, parce qu'un seul phénomène révèle à lui seul la présence d'autres phénomènes connexes. De la seule prononciation πάντα, par exemple (*panda* , non *panta* ; la *sourde* τ se change en sonore d, sous l'influence du ν qui est *sonore*), on peut conjecturer en toute sûreté l'existence d'une quantité d'autres prononciations, qui au premier abord ne paraissent avoir aucun rapport avec le mot πάντα, telles que σβήνω (ζβήνω et non σβ.), βγαίνω (εκβαίνω), γδύνω, etc., toujours en vertu de cette loi de

l'attraction des sonores, qui éclate dans *panda* ; à l'aide de quelques indices seulement, on peut presque reconstruire tout le système d'une langue ou d'un dialecte. En revanche, un linguiste se persuadera facilement qu'une langue, où l'on entend la prononciation πάντα (*panda*) , ne peut guère souffrir des combinaisons de consonnes telles que εκβαίνω, εκδίκησις, ενθυμούμαι, etc., etc., où la loi de l'attraction des sonores est violée. Du premier coup, le linguiste comprendra que ce sont là des prononciations factices.

Aussi, tant qu'une prononciation *panda* restera dans quelque coin de la Grèce que ce soit, il sera impossible de faire croire au monde que le grec ancien n'a pas changé, justement parce que ce *panda* à lui tout seul suppose des phénomènes analogues. Je me permets de signaler le fait aux personnes qui introduisent dans un style, du reste rempli de formes anciennes, ces particules να, θα, δεν, με (μετά), εδώ. N'y eut-il dans la langue littéraire que ces particules seules, dût-on expulser toutes les autres formes modernes, celles-là suffiront aux philologues futurs pour reconstituer la langue populaire de nos jours. Les formes en apparence les plus éloignées se commandent: ces petits mots θα, δεν, να, montrent abondamment à des yeux exercés que la langue a subi une transformation radicale. Du moment qu'on donne accueil à ces formes-là, rien ne sert de rejeter dans l'ombre et de dissimuler des phénomènes tels que ξέρω, ακόμη, καταλαβαίνω, έτσι, etc., etc. Ceux-ci ne supposent pas des transformations moins foncières que celles qui ont amené θα pour θέλω ίνα. D'ailleurs, même si on parvenait à refouler ces formes, la prononciation moderne resterait toujours, comme dans *panda* . Or, la prononciation à elle seule serait un guide des plus sûrs dans cette voie de reconstruction de la langue populaire, si tant est que celle-ci puisse jamais disparaître.

Mais, en réalité, il n'est guère possible qu'elle disparaisse. On ne sait pas très bien à quoi l'on s'attaque, quand on parle de ramener la langue ancienne et de faire oublier *graduellement* la langue moderne. Les difficultés apparaîtraient innombrables, si, au lieu de faire ce rêve d'une façon vague et trop générale, on voulait entrer dans le détail. Prenons deux exemples, pour fixer les idées. Le δ est devenu aujourd'hui une spirante (ημίφωνο) et n'est plus une explosive (άφωνο). Cette transformation en amène une autre: ν ne peut plus subsister devant δ spirante, de même qu'en grec ancien il ne subsiste pas devant σ spirante: il tombe ou s'assimile, ce qui, pour le principe, revient au même. C'est pourquoi on dit aujourd'hui το δούλο, non τον δουλον, δε δίνω, non δεν δίνω, etc., etc.: dans l'intérieur du mot, en revanche, l'ancienne explosive s'est maintenue, parce qu'elle était protégée par le ν, qui en était inséparable: aussi prononçons nous άντρας, έντεκα, etc., etc. Cette prononciation vient directement de l'antiquité, transmise de bouche en bouche par voie populaire. Or, au lieu de άντρας, το δούλο, on cherche à introduire les prononciations savantes ένδεκα, τον δούλον. Cela est impossible. Le peuple, s'il apprend à dire ένδεκα pour έντεκα, ne pourra jamais en faire autre chose que έδεκα, en laissant régulièrement tomber le ν, comme dans το δούλο. Ainsi, au lieu de ramener l'ancien grec, on détruira au contraire la forme ancienne heureusement conservée dans έντεκα. Pour réussir dans une pareille entreprise, il faudrait rendre au δ sa valeur d'explosive, c'est-à-dire aller contre les faits accomplis. La tentative échouera donc forcément, puisqu'il est impossible de changer les conditions physiologiques où la langue se développe aujourd'hui et de promulguer un décret, suivant lequel tout δ devra cesser d'être spirante dans tout pays parlant grec.

Le second exemple est d'ordre morphologique: il nous est, fourni par les nominatifs modernes ράχη, πόλη, βρύση, qui doivent leur existence à la coïncidence phonétique des désinences -iv et-ην; celles-ci, à une certaine époque, se sont prononcées -in l'une et l'autre: voila pourquoi, sur le modèle de μνήμην, μνήμη, et de nombreux substantifs de cette catégorie, on a décliné πόλιν, πόλη (phonétiquement: mnimin = polin, d'où poli = mnimi). Le peuple refera perpétuellement le même travail, parce que le changement de déclinaison est commandé par la nature même des choses. Πόλις ne pourrait reprendre place dans la langue vivante, je veux dire être communément employé dans tout pays parlant, grec, que si la distinction entre πόλιν et μνήμην était toujours maintenue à l'accusatif. Mais ce serait encore aller contre l'histoire et contre la nature que chercher à rétablir cette distinction. On est toujours impuissant contre le fait accompli. Ici ce sont les conditions psychologiques nouvelles qui sont impossibles à modifier: on n'a pas plus de prise sur l'analogie que sur l'âme humaine.

Ce à quoi il faut surtout veiller, c'est à ne pas gâter la langue du peuple par des efforts mal dirigés; ces efforts ne peuvent aboutir qu'à la formation de types hybrides tels que έδεκα et bien d'autres. La liste en serait longue et j'ai essayé d'en donner quelques exemples dans le discours qu'on va lire. Personne en Grèce ou dans l'Orient grec, n'a certainement le désir d'entraver le développement d'une langue nationale ni de provoquer la création d'une langue informe, sans unité et sans règles. C'est pourtant à quoi l'on marche, sans s'en apercevoir. Les intentions peuvent être excellentes; la voie qu'on suit n'est pas la bonne. Les théories ont beau être séduisantes et tenter beaucoup d'esprits: il importe de descendre de ces hauteurs pour envisager de sang froid la réalité des choses. Il y a, dans ces tentatives constantes de retour vers la langue ancienne, un

danger sérieux, qu'il ne convient plus de dissimuler; le devoir de chacun est de l'écarter, car de trop graves intérêts sont en jeu. Il s'agit, ou bien d'arriver à la formation d'une langue littéraire vraiment nationale, ou de s'en passer à tout jamais.

Une dernière observation. Les personnes qui voudront bien me faire l'honneur de me lire m'objecteront, je les en préviens d'avance, que j'emploie des formes qui n'existent pas. Si elles veulent bien pousser la complaisance jusqu'à se faire lire, au lieu de lire elles-mêmes, telle page qui leur semblera suspecte, le résultat de cette petite expérience ne sera guère douteux. Une forme, qui choque à la lecture, passera inaperçue à l'audition. Je ne citerai que la forme *ἄθρωπος* pour *άνθρωπος*, dont le *v* serait aujourd'hui phonétiquement incorrect. Le peuple et les personnes instruites elles-mêmes, quand elles ne se surveillent pas, prononcent *ἄθρωπος*. Mais, sur le papier, cette orthographe arrête l'œil. C'est cependant la seule prononciation régulière et usuelle de la langue moderne.

Il ne me reste plus qu'à dire un mot du système orthographique que j'ai suivi dans ces pages. J'ai maintenu l'orthographe conventionnelle, qui est l'orthographe ancienne. C'est ce que tout le monde fait et il serait dangereux d'y rien changer. De plus, j'écris *η πόλη, της πόλης*, et non *η πόλι, της πόλις*, qui ne répond à aucun paradigme de la vieille grammaire: *πόλη*, décliné sur *μνήμη*, doit s'écrire de même, puisque nous gardons le *η* de la première déclinaison. Pour l'orthographe des formes de la déclinaison de l'article et des substantifs, on voudra bien se reporter à ce que j'en ai dit dans *les Essais de grammaire historique néo-grecque*. Il n'y a pas dans le dialecte attique et, par suite, dans la *κοινή* ancienne, qui sont en pareil cas les seuls modèles à suivre, un accusatif pluriel

τιμαίς. Il y à des nominatifs pluriels λαμπάδες, μητέρες, etc. Or, comme cette désinence -ες est le seul point de départ des formes τες λαμπάδες, τες ώρες, οι ώρες, c'est encore se conformer aux principes de la vieille orthographe que d'écrire par un ε et non par un αι J'en dirai autant de οι fem. plur. et de τις acc. fem. plur. Η et της constituent des barbarismes et, comme tels, doivent être écartés. Je ne me suis permis d'innover que sur un seul point; j'ai partout écrit αφ, αβ, εφ, εβ, pour αυ, ευ. Il est impossible d'écrire υρίσκω pour βρίσκω. Mais du moment qu'on admet ici le β pour υ, il est plus logique d'analyser partout la diphtongue ancienne de la même façon: cette orthographe aura de plus le privilège de nous donner la vraie prononciation moderne, sans rien de conventionnel.

Je sais bien qu'avec le maintien de l'orthographe ancienne pour des formes modernes, on tombe dans un océan de contradictions, mais il est difficile, pour ne pas dire impraticable, d'innover sur ce point. Il est, d'ailleurs, bien entendu que partout où l'orthographe moderne est consacrée, il ne nous reste qu'à l'adopter, surtout quand il s'agit d'indiquer par là des différences caractéristiques. Nous ne pouvons écrire autrement que φτάνει, άντρας, πεθερός, Κωστής, κόμπος, σεντούκι, πουλώ, βγάζω, μπαίνω, etc. C'est ce que l'ait tout le monde, et c'est aussi ce que je me suis par la cru autorisé à faire.

Dans l'essai qu'on va lire, j'ai simplement voulu traiter quelques questions historiques. Le Syllogue a pris une excellente initiative avec ses publications de documents populaires. Il n'y a qu'à persévérer dans cette bonne voie. Je me suis proposé de mon côté de signaler l'importance que les études linguistiques pourraient acquérir dans le modeste domaine du néo-grec et la difficulté que présente l'examen d'un dialecte sur place. La confection d'une

grammaire et d'un dictionnaire modernes sont la grande œuvre à poursuivre. Toute l'attention devrait être tournée de ce côté: ce serait faire acte de patriotisme et bien mériter de la science contemporaine, que de mener à bonne fin une pareille entreprise.

Je veux, en terminant cette préface assez longue, transmettre au Syllogue philologique hellénique l'expression de la haute sympathie que M. le ministre m'avait particulièrement chargé de témoigner de sa part à cette association si laborieuse, si sincère et vouée à un travail scientifique qui lui fait tant d'honneur. Elle peut être certaine que la France est toujours avec elle.

Paris, septembre 1886.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ. ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ. — ΛΕΞΙΚΟ.

ΑΞΙΟΤΙΜΟΙ ΚΥΡΙΟΙ,

Δεν είναι συνήθεια, το ξέρω, στα φιλολογικά συνέδρια, να κάμνη κανείς τη βιογραφία του και να μιλή για τον εμαφτό του. Μόλον τούτο

πρέπει να σας ανοίξω την καρδιά μου. Δεν μπορώ να ξεχάσω που είμαι παιδί σας, που είμαι του τόπου παιδί και που μικρός άφησα την Πόλη. Τι άλλο θέλετε να σας πω πρώτα πρώτα παρά τη χαρά μου, τώρα που βρίσκουμαι μεταξύ σας, τώρα που ξαναβλέπω την πατρίδα; Της πατρίδας η αγάπη είναι ριζωμένη μέσα στη μέση της καρδιάς. Γεννιέται με την ψυχή μας, σ' όλωνών τα στήθια φυτρώνει, και για να φυτρώση, φτάνει να γεννηθούμε.

Δεν άσπρισαν ακόμη τα μαλλιά μου κι ωστόσο τι να σας πω; Άμα ξαναείδα την Πόλη, με φάνηκε σα να ξαναχαίρουν της νιότης μου τα πρώτα χρόνια. Μπορεί να με γέλασαν τα μάτια μου, μα σαν μπήκα στο παλιό μας το σπίτι, θαρρούσα που με γλυκοκοίταζαν οι τοίχοι. Τα δέντρα του περιβολιού που πήγαινα συχνά με το βιβλίο στο χέρι — τι καλά που το θυμούμαι τώρα! — κουνιούνταν και ψιθύριζαν αγάλια σταφτιά μου «Καλώς ώρισες, παιδί μου!» Ναι! κ' οι πέτρες στο δρόμο με χαιρετούσαν, και μ' έρχουνταν όλο να τις πω «Πετρίτσες μου αγαπημένες, κακοστρωμένα μου σοκάκια, με τι καρδιοχτύπι σας ξαναπατώ!»

Βλέπετε που είχα κάμποσους λόγους να μην αρχίσουμε με μιας τα γλωσσολογικά. Όταν ο σοφός μας κι αξιότιμος Πρόεδρος με συλλογίστηκε και μ' έστειλε την πρόσκλησή σας, δεν είτανε μόνο μια τιμή ξεχωριστή να πέση τέτοιο κάλεσμα σε μένα· είταν και μια μεγάλη χαρά που σας χρωστούσα στη ζωή μου· έπρεπε να σας το δείξω. Καταλάβετε ποιος είταν ο κρυφός πόθος της καρδιάς μου. Ας το πούμε φανερά· ένα συνέδριο στην Πόλη είναι μια γιορτή για τα μάτια και για το νου. Δεν μπορεί να μοιάξη με κανένα άλλο συνέδριο στον κόσμο. Εδώ δεν έχει κανείς μόνο νακούση και να μάθη, έχει να διή και ναπορήση. Να τόχετε για βέβαιο όλοι μας εδώ μαζί σας συμπαθούμε, και για την ιδέα που είχετε να μας δείξετε την πρόοδο της ελληνικής επιστήμης, και γιατί βλέπουμε σε τι τόπο προδέβει.

Καλά κάμετε να μας καλέσετε. Όσο έλειπα από την Πόλη, θυμούμαι που διάβαζα συχνά στα δημοτικά μας παραμύθια για βασιλοπούλες που φορούσαν τον ουρανό με τάστρα, τη θάλασσα με τα ψάρια και τη γις με τα λουλούδια. Δεν μπορούσα να καταλάβω τι είταν αφτές οι τρεις φορεσιές. Σαν είδα τις γαλανές πεδιάδες τουρανού μας, τη μαβειά θάλασσα που αφρίζει και μοιάζει κάμπος ασπρολούλουδα γεμάτος, σαν πάτησα τούτη την περίφηρη γις και βρέθηκα μέσα σε τέτοια φύση, κατάλαβα το παραμύθι, θαρρούσα τώρα και γω που φορούσα τον ουρανό με τάστρα, τη θάλασσα με τους αφρούς της, τη χαρούμενη γις με τα χορτάρια. Όταν ακούτε και σας μιλώ με τέτοιο τρόπο, μήτε σας κολακέβω, μήτε φαίνουμαι αχάριστος για τη Γαλλία που μ' έκαμε παιδί της. Έγινε πατρίδα μου και μητέρα. Εκεινής είναι η ζωή μου. Εκείνη με σπούδαξε, εκείνη με μόρφωσε νου και ψυχή. Την ώρα που σας το λέω, θυμούμαι που κάτω κάτω στα δυτικά της παράλια, άφησα τα παιδιά μου και της γυναίκας μου τον πατέρα. Βλέπετε που πρέπει διπλά να σας αγαπώ, και σα Γραικός, και σα Γάλλος. Η Γαλλία στάθηκε πάντοτε ο πιο πιστός φίλος του Γραικού, συχνά μάλιστα φανερώθηκε ο μόνος μας φίλος. Ξέρετε που στην αρχή αφτουνού μας του αιώνα, με τον d' Ansse de Villoison και με τον Hase, η Γαλλία θέλησε πρώτη να διδάξη τη γλώσσα που μιλούμε. Και σήμερα πάλε μας έδωσε αφορμή, σε δημόσια μαθήματα, να μελετήσουμε της γλώσσας μας την ιστορία. Μην κοιτάζετε που με διάλεξε για τόσο μεγάλο έργο· με πήρε μόνο και μόνο για να δείξη στους άλλους Γραικούς την αιώνιά της αγάπη για την Ελλάδα και για τα ελληνικά γράμματα. Για τον ίδιο λόγο με στέλνει σε σας ο κ. Υπουργός της γενικής Παιδείας. Εμένα τίμησε· εσάς θέλησε να δοξάση. Έρθα να σας φέρω τους φιλικούς του χαιρετισμούς. Έτσι βρέθηκα και γω μέσα σ' αφτό το Συνέδριο. Τη σημερινή μου τη χαρά τη χρωστώ και κείνηνα στη Γαλλία. Δεν έχω

δίκιο να σας λέω που την αγαπώ σα μητέρα; Τώρα όμως μπορώ να πω που αγαπώ την Πόλη σαν πολυλατρεμένη μου γιαγιά.

Μην έχετε φόβο κανένα! Ο σκοπός μου σήμερα δεν είναι να σας μιλήσω για το « *ζήτημα της γλώσσας* ». « *Ζήτημα της γλώσσας* » λέμε μεις, όταν πιάνει κανείς και ξετάζει τι γλώσσα πρέπει να γράφουμε. Τι γλώσσα πρέπει να γράφη κανείς, δεν μπορεί να είναι ζήτημα. Όλοι οι λαοί του κόσμου κ' οι Αρχαίοι μέσα σ' αφτούς, έγραψαν τη γλώσσα του καιρού τους, τη δημοτική γλώσσα. Όταν έλεγε ο Πλάτωνας *ειμί* και *πατήρ* , ο πρόστυχος ο Αθηναίος δεν τόλεγε διαφορετικά· δε γνώριζε τύπους *πατέρας* ή *είμαι* . Το *ειμί* και το *πατήρ* είχαν οι δημοτικές, οι χυδαίες λέξεις εκείνης της εποχής. Αφτό το ξέρετε και σεις πολύ καλήτερα από μένα, και δεν είναι ανάγκη να σας λέω πράματα, που θα τα μάθη κάθε παιδί, άμα πατήση στο σκολειό. Το *ζήτημα* είναι, τι γλώσσα γράφει κανείς, με τι τρόπο τη γράφει, κι αν η γλώσσα που γράφει είναι ή δεν είναι σωστή. Μα μείντε ήσυχοι. Μήτε γι' αφτό το ζήτημα δε θέλω να σας πω τίποτις. Προσπαθώ να σας μιλήσω γραικικά. γιατί θεωρώ χρέος του καθενός, όσο μπορεί και με τα μικρά του μέσα, να σπουδάξη, να καλλιεργήση, αν είναι δυνατό μάλιστα, και να γράψη την εθνική του γλώσσα, τη γλώσσα που του έμαθε η μάνα του. Πολύ σέβουμαι το λαό. Λαός είμαι και γω. Να τον ξεπέσω, με φαίνεται που κι ο ίδιος ξεπέφτω. Ξέρω που πάντα θα βρεθή κανένας άλλος — κανένας φίλος πιστός να με κατηγορήση. Ας αφήσουμε τους φίλους μας να λένε για μας όσα θέλουν. Τι σας φαίνεται; Όταν έχει κανείς πολλές αμαρτίες — ο λόγος μου είναι για μένα — σαν πιο φρόνιμο μ' έρχεται να μην τις φωνάζη πολύ δυνατά. Με τέτοιο τρόπο κάποτες στέκονται κ' οι άλλοι και δε λεν τίποτις. Να πω βάρβαρο το έθνος, θα με πουν και μένα βάρβαρο. Δεν καταδέχουμαι τέτοιο πράμα. Πολύ πιο σωστό είναι να μην αρνηθώ τη γενιά μου· τότες με σέβεται κι ο κόσμος.

Εμένα με φτάνει που με δείχνετε τόση καλοσύνη, με φτάνει που καταδέχεστε και μ' ακούτε. Δεν είναι δουλειά μου να βγάλω σήμερα στη μέση τέτοια ζητήματα. Ήθελα μόνο και μόνο να σας μιλήσω για κάτι ζητήματα της γλωσσικής μας ιστορίας. Ήθελα να διούμε μαζί τι μπορεί να μας μάθουν τα μεσαιωνικά κείμενα, τι αξία έχουν αφτά τα κείμενα, και να συλλογιστούμε αν είναι τρόπος να γίνη πρώτα καμιά Γραμματική, ύστερα κανένα Λεξικό της νεοελληνικής.

Αν είχε κανείς να γράψη την ιστορία της γλώσσας μας, έπρεπε να καθήση να τη γράψη στην Πόλη. Καλήτερος τόπος δεν υπάρχει για τέτοιο έργο. Να μιλήση κανένας εδώ για την ιστορία της γλώσσας, είναι σα να σας μιλούσε εδώ την ίδια σας την ιστορία. Μέσα σε τόσες άλλες δόξες, δυο δόξες μεγάλες κατώρθωσε νάχη η Πόλη. Εσάς χρωστά ο κόσμος την αρχαιότητα. Εσείς σώσετε τα παλιά τα χερόγραφα και ταριστουργήματα των Ελλήνων. Από σας η Εβρώπη τα πήρε και τάμαθε. Χάρη σε σας, για δέφτερη φορά ξαναγεννήθηκε ο αθρώπινος νους και φωτίστηκε η επιστήμη. Μα δε σας έφταξε μόνο αφτό· την αρχαία τη γλώσσα δεν τη φυλάξετε μόνο στο χαρτί· έμεινε στα χείλια σας απάνω. Εκεί, ακόμη και σήμερα, βασιλέβει. Όταν κανείς συλλογιέται τέτοιο πράμα, μόλις του φαίνεται δυνατό, κι όταν το λέει, μόλις μπορεί ο ίδιος να πιστέψη τα λόγια του. Φανταστήτε τι είναι, μια γλώσσα να ζη τόσους αιώνες και να μιλιέται τρεις χιλιάδες χρόνια και παραπάνω! Ίσως είναι μεγαλύτερη δόξα, παρά να την έχη κανείς μόνο γραμμένη στα βιβλία.

Κι ωστόσο είναι αλήθεια. Δεν κόπηκε η σειρά. Ο λαός πάντα σώζει και βαστά την παράδοση την αρχαία. Τη γλώσσα που σήμερα λαλεί, την έχει από τα χρόνια τα παλιά, από τους αρχαίους την άκουσε, την πήρε, μπορώ να πω, μέσα από των αρχαίων το στόμα. Κι από πού το βλέπουμε; Από τους τύπους που συνηθίζει η γλώσσα μας ακόμη και σήμερα. Ο καθένας διάβασε στη γραμματική, μερικοί μάλιστα

έμαθαν απ' όξω τα συνηρημένα ρήματα και κλίνουν το *φιλέ-ω*, *φιλώ*, *φιλέ-εις*, *φιλείς*, *φιλέ-ει*, *φιλεί*. Ξέρετε όλοι σας που το *φιλέω* είναι της ιωνικής και το *φιλώ* της αττικής. Πώς από το *φιλέω* μπόρεσε να βγη το *φιλώ*, πώς χάθηκε ο τόνος στο ε, πώς πήρε περισπωμένη το ω, είναι πολύ δύσκολο ζήτημα κι ο σκοπός μου δεν είναι να το ξετάσουμε τώρα. Το βέβαιο όμως είναι που ο πρώτος άθρωπος που είπε *φιλώ* αντίς *φιλέω*, ή *μουσών* αντίς *μουσάων*, έπρεπε πρώτα να είχε ακουσμένο τον τύπο *φιλέω* ή *μουσάων*. *Αν ο ίδιος δεν είχε μάθει τον ασυναίρετο τύπο, δε θα συναιρούσε ποτές μήτε το *μουσάων* μήτε το *φιλέω*. Τους συνηρημένους τύπους δεν τους ήβρε στη γραμματική, γιατί πρι γίνη γραμματική, πρέπει να γίνη γλώσσα. Άκουσε μοναχός του τα *φιλέω* και τότες τόκαμε *φιλώ*. Για τούτο σήμερα λέμε που η αττική άλλο δεν είναι παρά μεταπλασμός της ιωνικής. Το συνηρημένο το *φιλώ* έχει μέσα του και βαστά ταρχαιότερο το *φιλέω*. Με το ίδιο σύστημα, μέσα στο νεώτερο το *μουσών* κάθεται η παλιά γενική *μουσάων* . Η αττική έσωσε την ιωνική όταν πια δε μιλούσε κανείς ιωνικά. Την πήρε, την έκρυψε και τη φύλαξε μέσα της.

Ακούστε τώρα και το δικό μας το λαό. Ο λαός δε θα σας πη ποτές *τας ώρας* . Ο τύπος της κοινής είναι *τις ώρες*· σε μερικά χωριά λεν όμως ακόμη και σήμερα *τες ώρες*, μάλιστα και *τας ώρες* . Αφτό το *τες* από πού έρχεται; Πώς έγινε; Δε θέλω τώρα να σας διαβάσω όσα έγραψα αλλού για το *τες*{40}. Ένα μόνο ήθελα να σας θυμίσω. Ο πρώτος Γραικός που είπε *τες* αντίς *τας*, δε θάλεγε στη ζωή του το *τες*, αν πρώτα δεν ήξερε το *τας*. Και το *τας* από πού το πήρε; Το είχε ακούσει από τους αρχαίους κι από τότες το γνώριζε. Σαν που σώζεται το *φιλέω* μέσα στο *φιλώ* , έτσι σώζεται και το *τας* μέσα στο *τες* . Η καινούρια μας αφτή αιτιατική είναι παιδί της παλιάς αιτιατικής *τας* · από μέσα της βγήκε. Αναμεταξύ στο *τας* και το *τες* δεν είναι κανένας άλλος τύπος, κι άμεσα πήρε η μια αιτιατική τον τόπο της

αλληνής. Έτσι και το τίς μπήκε λίγο λίγο στη θέση του τέσ. Παρατηρήστε, σας παρακαλώ, που ο λαός δεν μπορεί να πη τας ώρας. Αν τόλεγε, δεν θα βαστούσε την παράδοση την αρχαία. Μια φορά που το τας έγινε τες κ' έπειτα τις, είναι αδύνατο πια ο λαός να ξέρη το τας. Δεν τόχει καμιά ανάγκη. Μπορεί να το μάθη μόνο στα βιβλία, σαν που το μάθαμε όλοι μας· μ' άλλα λόγια, αν τύχη και το πη σήμερα ο λαός, δεν το λέει γιατί τάκουσε κατεφτείας από τους αρχαίους — το διάβασε τυπωμένο και το λέει. Μα στα βιβλία ό τι θέλει κανείς κι όποιος θέλει μπορεί να διαβάση. Κ' ένας ξένος είναι άξιος να βρη μέσα στη γραμματική τον τύπο τας την αιτιατική τέσ ή τίς μόνο ένας Γραικός μπορεί να τη γνωρίζη, χωρίς να τη διή γραμμένη στα βιβλία. Στην Εβρώπη, όλος ο κόσμος μαθαίνει τα ελληνικά στο σκολειό· κανένας Εβρωπαίος όμως δε θα πη πού βάσταξε ταρχαίο το τας, σαν που το βαστά σήμερα ο λαός, λέγοντας τέσ ή τίς. Την παράδοση μόνος εκείνος την έχει· η αρχαία γλώσσα, για να πέση στου λαού το στόμα, κατέβηκε ίσια το δρόμο της, η για να το πούμε πιο σωστά, τύπους άλλαξε, δεν άλλαξε στόμα. Το στόμα πάντα ελληνικά λαλούσε.

Βλέπετε λοιπό με τι τρόπο πρέπει να κρίνουμε τα πράματα και να καταλάβουμε τα ιστορικά φαινόμενα. Ίσια ίσια γιατί μεταμορφώνει τη γλώσσα του ο λαός, τη φυλάει, κ' ίσια ίσια γιατί άλλαξε η γλώσσα, έμεινε πάντοτες η ίδια. Αλλάζοντας τη γλώσσα τη βαστούσετε και σεις. Σώσετε μάλιστα πολλούς νόρους που, αν κανείς δεν προσέξη καλά, φαίνονται κατάλληλοι μόνο για την αρχαία γλωσσική κατάσταση της ελληνικής. Ξέρετε που σήμερα κάθε Πολίτης θα πη άκουσα αντίς ήκουσα κ' έτοιμη αντίς ετοίμη.

Αν έλεγε *ήκουσα* ή *ετοίμη* , θα παράβαινε κ' ίδιας της αρχαίας τον κανόνα. Ο τόνος στην αρχαία κατεβαίνει μόνο όταν η υστερνή συλλαβή της λέξης είναι διπλόχρονη. Ταρσενικό έτοιμος μπορεί

λοιπό στην αττική να μείνη προπαροξύτονο· η γενική ετοίμου, η δοτική ετοίμω, η θηλυκή ονομαστική ετοίμη δεν μπορούν όμως να βαστάξουν τον τόνο στην προπαραλήγουσα, γιατί το η, το ω και το ου είχαν τότες διπλόχρονα. Τώρα που είναι απλόχρονα, είναι ανάγκη να λέμε έτοιμη, για τον ίδιο λόγο που έλεγαν οι αρχαίοι έτοιμος. Όσο απλόχρονο είναι το οι, τόσο απλόχρονο είναι σήμερα και το η · πολύ σωστά προφέρνετε όλοι σας *έτοιμι* κι όχι *ετοίμι*, ακόμη κι αν τύχη να πήτε *ετοίμι*. *Ετοίμι* δεν το κάμνετε ποτές. Μιλώντας έτσι, προσέχει ο λαός τον ίδιο νόμο, γιατί αν τόνιζε *ετοίμη*, θα είτανε σα νάβαζε τους αρχαίους να τονίσουν άνθρωπος αντίς άνθρωπος. Ποτές όμως ο λαός δε θα βγάλη προπροπαραξύτονα, αφού τέτοια δε γνώριζε μήτε η αρχαία^{41}. Εκεί που δε χάθηκαν οι συλλαβές, δεν μπορούσε να χαθή ο κανόνας. Εκεί που χάθηκαν τα διπλόχρονα, ο κανόνας έμεινε.

Τα ίδια και με το η του παρατατικού ήκουσα. Το η είχε το λόγο του, όταν είχαν το η διπλόχρονο. Αφού δεν είναι, η άφξηση δεν έχει πια κανένα νόημα. Για να καταλάβουμε τι θα πη, πρέπει να πιάσουμε βιβλίο και να διούμε που γράφει η κι όχι ι, γιατί στην προφορά δε διακρίνεται. Η ζωντανή προφορά είναι ωστόσο η μόνη αλήθεια. Με τη γραμματική δε γίνονται οι γλώσσες και για να τις μιλήση κανείς, δεν έχει ανάγκη να τις διαβάξη. Ο παρατατικός ήκουσα για τους αρχαίους είχαν ο φυσικός τύπος δεν τους έρχονταν ποτές να το πουν αλλιώς. Προτού να μάθουν τι θα πη γράψιμο, ήξεραν κ' έλεγαν *ήκουσα*. Στον καιρό του Περικλή δεν είχαν οι Αθηναίοι δασκάλους να τους διδάξουν τα ρήματα. Μόλις γνώριζαν τι θα πη γραμματική. Γραμματικές δε σώθηκαν από κείνα τα χρόνια και πολύ πιο ύστερα αρχίσανε στην Ελλάδα να γράφονται γραμματικές. Η μόνη γραμματική ήταν η δημοτική γλώσσα.

Μια γλώσσα, αν μπορώ να το πω έτσι, είναι μια γέννα παντοτεινή. Ο ένας τύπος γεννά τον άλλονα, ο καινούριος ο τύπος μας

παριστάνει τον τύπο τον αρχαίο, σαν τα παιδιά που χωρίς να μοιάζουν ποτέσ απaráλλαχτα τον πατέρα τους, μόλον τούτο έχουν το ίδιο αίμα και μας δείχτουνε μια εικόνα καινούρια κάθε γιος του πατρός του. Οι γλώσσες είναι σαν τους ανθρώπους — ο άνθρωπος στέκεται πάντοτες ο ίδιος, τάτομα αλλάζουν και παν. Ένα παιδί δεν ξεπέφτει, γιατί δε μοιάζει όλους διόλου τον πατέρα του στο πρόσωπο και στην ψυχή. Φτάνει με το πρόσωπό του και με την ψυχή του, με την καινούρια του τη μορφή, να φανή άξιος, καλός, αν είναι δυνατό, και περίφημος άντρας. Τι αλλαγή είναι ο μεγάλος φυσικός νόμος, ο μόνος ίσως που βλέπουμε καθαρά και που σε κάθε πράμα, στάστρο που φέγγει, στο λουλούδι που φυτρώνει και στη λέξη που γεννιέται, μας φανερώνει την ύπαρξή του. Έχω πολύ σέβας για τους προγόνους μας και μεγάλη ιδέα για τον Αδάμ αφού του χρωστούμε όλοι μας τη ζωή. Αλλά φανταστήτε, αξιότιμοι Κύριοι, αν από τον καιρό του Αδάμ δεν άλλαζε ο κόσμος κι αν έμοιαζε κάθε γιος απaráλλαχτα τον πατέρα του, τι θα είμαστε σήμερα! Ας το πούμε σιγά σιγά, να μη μας ακούσουν· ο ίδιος ο Αδάμ θα βαριούνταν τη ζωή, κι όλοι μας εμείς που βρεθήκαμε τώρα στην Πόλη, δε θα γιορτάζαμε ίσως αφτό το Συνέδριο, μήτε θα είχαμε Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο! Και θα είταν τόντις κρίμα.

Αφτή της γλώσσας μας η αλλαγή δεν έγινε μόνο στην Πόλη, και μπορεί να με πήτε πού, αν έμεινε η γλώσσα, δεν είναι, σαν που σας τόλεγα, η δόξα μόνο δική σας. Έχετε δίκιο. Παντού στην Ελλάδα μεταμορφώνουνταν η αρχαία. Πρέπει όμως να συλλογιστούμε που για τη μόρφωση μιας κοινής γλώσσας, πολύ μεγάλη σημασία έχουν τα λεγόμενα κέντρα, μ' άλλα λόγια οι πρωτέβουσες. Εκεί γίνονται οι εθνικές γλώσσες, που όλος ο κόσμος τις μιλεί, που καταντούν κοινή συνήθεια και που μέσα τους μαζέβουν και συγκεντρώνουν όλους τους άλλους ιδιωτισμούς. Στις πρωτέβουσες μέσα έχουν την αρχή τους· οι πρωτέβουσες είναι ρίζα τους και φύτρα. Τόσο είναι αλήθεια

αυτό που λέμε, που μόλον ότι σ' όλη την Ελλάδα μιλούσαν τα γραικικά, μόνο στην Πόλη πρωτογράφηκε η γλώσσα κι άρχισε να φαίνεται μια καινούρια φιλολογία. Εσείς μας δώσετε το πρώτο μας φιλολογικό μνημείο. Ο Σπανέας και του Πρόδρομου οι στίχοι από δω βγήκαν. Η κοινή γλώσσα άρεζε μάλιστα και στο παλάτι. Ο Πρόδρομος έγραφε για τους Κομνηνούς και τον άκουγαν Κομνηνοί. Είχε τον αφοκράτορα προστάτη. Τέτοιο πράμα μόνο σε πρωτέβουσα θα το διήτε· σαν το Φραγκίσκο τον Α στη Γαλλία, πάντα ένας φρόνιμος βασιλέας, με κεφάλι πολιτικό και με νου, θα διαφεντέψη και θα προστατέψη την κοινή, την εθνική τη γλώσσα του λαού, γιατί απάνω στο λαό στηρίζεται κι ο ίδιος.

Ο Σπανέας (λέω την παραλλαγή που δημοσίευε ο Legrand^{42}, γιατί οι άλλες^{43} δεν έχουν την ίδια αξία), ο Σπανέας και κείνος γράφηκε για κανένα βασιλόπουλο ή τουλάχιστο για κανένα πρόσωπο σημαντικό^{44}. Τόνομα του Σπανέα ήθελα προ πάντα να σας θυμίσω, γιατί αυτό και μόνο θα μας δείξη πόσα κάμετε για τη γλώσσα. Ο Σπανέας στο ποίημα του μετάφραζε τον Ισοκράτη. Είπα μετάφραζε, γιατί δε γύρεβε να κλέψη μια ή δυο λέξεις αρχαίες, χωρίς να τις καταλάβη καλά. Έβαζε τον Ισοκράτη στην κοινή γλώσσα εκείνης της εποχής, για να μπορέση ο καθένας να τον ακούση. Κι αυτό τι θα πη; Θα πη που στα χίλια εκατό και τόσα — γιατί τότες συμπεραίνω να στιχουργήθηκε αυτό το ποίημα — δεν τους έφτανε μόνο ναντιγράφουν τον Ισοκράτη· είχαν και μερικοί που διάβαζαν τα ελληνικά, για να τα μεταφράσουν. Ο Σπανέας με τον παραινετικό του λόγο βαστά τη σειρά του κ' έχει την ιστορική του σημασία. Μας δειχτεί πλάγι πλάγι το μεσαιώνα με τα παλιά τα χρόνια. Ότι παίρνει από τους αρχαίους το κάμνει καινούριο· η γλώσσα του, με τέτοιο τρόπο, βρίσκεται ίσια ίσια στη μέση, στην αρχαία μεταξύ και στη νέα, σαν ένα γεφύρι που περνά τους ανθρώπους από τη μια μεριά του ποταμού στην άλλη μεριά. Έτσι δεν πεθνήσκει το έθνος· δε χάνει την

αιώνια παράδοση ο λαός. Τέτοια είναι κ'η δική σας η δόξα. Δε φυλάξετε μόνο το χάρτινο θησαβρό, των αρχαίων τα γράμματα· μέσα μέσα στη γλώσσα τη σημερινή βαστάξετε την αρχαία την ίδια, το ζωντανό θησαβρό. Εσείς είστε η αλυσίδα που μας ενώνει με την αρχαιότητα, με την αθάνατή μας μητέρα.

Φανταστήτε τι χαρά θα περεχούσε σήμερα την καρδιά της Εβρώπης, αν άξαφνα βρίσκονταν κανένας στίχος προομηρικός! Δε θα είταν ανάγκη να είναι ο στίχος ωραίος. Όσο λιγώτερη ποιητική ή φιλολογική αξία έχει ένα κείμενο αρχαίο, τόσο πιώτερο βάρος έχει για τον ιστοριογράφο, γιατί τότες μας δείχτει καλήτερα την απλή φύση, χωρίς στολίδι κανένα, μας ξεσκεπάζει αθώα και παστρικά την ιστορία και την αλήθεια. Ο στίχος ο ωγύγιος θα είταν ατίμητος στίχος, γιατί θα μας έδειχτε την αρχαία κατάσταση, το παλιώτερο γραμματολογικό σύστημα της ελληνικής, θα βλέπαμε μια γλώσσα ακόμη πιο αρχαία από τη γλώσσα που έγραψαν Όμηρος και Πλάτωνας. Όμηρος και Πλάτωνας δε θα ξαναγίνουν ποτές — το ίδιο κεφάλι δε φαίνεται στον κόσμο δυο φορές, γιατί και να φαίνονταν, άμα αλλάξουν τα περιστατικά, θαλλάξη και κείνο{45}. Μπορεί νάρθουν άλλοι που να τους αξίζουν και να κάμουν πάλε στον καιρό τους ό τι κάμανε στο δικό τους εκείνοι, σαν που είδαμε στην Εβρώπη να βγουν τόσα φώτα. Δάντε, Σαικσπείρο, Γκέτε, Βολταίρο, που δε φοβούνται σύγκριση με κανέναν. Ας μη χάσουμε την ελπίδα που θάχουμε και μεις καμιά μέρα άντρες μεγάλους. Ένα έθνος πρέπει πάντα να βάζη την ιδέα του αψηλά. Στο μεσαιώνα αρχινούσε η φιλολογία μας να λουλουδιάζη· αν της αρχαίας η μίμηση δεν την είχε πλακώσει κατόπι, — θέλω να πω στα δικά μας τα χρόνια — , από του Πρόδρομου και του Σπανέα τους στίχους θάβγαινε μια ποίηση νέα, σαν που βγήκαν από την άμορφη γλώσσα της μεσαιωνικής Γαλλίας τόσα έργα που απορεί σήμερα ο νους μας. Η *Cantilène de Sainte Eulalie*, τα *Serments de Strasbourg* έχουνε χίλιες φορές πιώτερη αξία, όταν τα

συγκρίνουμε με τη γλώσσα του Ρασίνα. Κοντά στο μικρό παιδί βλέπουμε και τον άντρα.

Τώρα παρατηρείτε τι σημασία μπορεί νάχη μια μέρα ένας στίχος του Πρόδρομου ή του Σπανέα. Πολλή ποίηση δεν έχουν, πρέπει να το πούμε παστρικά, μήτε ο ένας μήτε ο άλλος. Μα κι ο προομηρικός στίχος που λέγαμε, είμαι βέβαιος που πολλή ποίηση δε θα είχε. Ας ελπίζουμε που κι ο Πρόδρομος κατόπι, — σαν το στίχο τούτο ή ας είναι και σαν τα Serments de Stasbourg, — θα γεννήση καμιά ποίηση μεγαλύτερη. Όταν τρέχει ο ποταμός, ο καθένας μπορεί να διή τα νερά του· το δύσκολο είναι να βρη την πηγή του. Άμα μορφωθή η καινούρια μας φιλολογία, θα σας δοξάσουν τότες και σας, όχι μόνο γιατί σώσετε τον Πλάτωνα τον αρχαίο, αλλά και γιατί δώσετε πρώτοι σας ζωή στον πατέρα του Πλάτωνα που θα μας έρθη.

Η περιέργεια του ανθρώπου είναι διπλή. Είναι σαν τα βιβλία που σπουδάζει. Των αρχαίων τα έργα που σήμερα μελετούμε έχουνε για μας δυω λογιώ σημασία· ή στην ιστορική τους, στην επιστημονική τους αξία θα προσέξουμε, ή στη φιλολογική{46}. Ή θα κοιτάζουμε να διούμε τι μπορεί να πάθουμε απ' αφτά τα έργα για τα έθιμα, για τους νόμους, για τη θρησκεία, για τη γλώσσα, ας είναι και για την τοπογραφία της Αθήνας ή της Ρώμης, ή μας φτάνει να πιάσουμε το βιβλίο στο χέρι, να διαβάσουμε τον Όμηρο και το Σοφοκλή, μόνο και μόνο γιατί μας αρέσει τέτοια συντροφιά, γιατί γυρέβουμε να βρούμε στους αρχαίους ή κανένα όμορφο στίχο, ή καμιά σκέψη μεγάλη, ή καμιά ιδέα που μας υψώνει το νου. Ήσυχα και γλυκά περνούν οι ώρες, όσο φαιδραίνεται η ψυχή μας και ξεκουράζεται ο νους μας με τα λόγια που μας λεν τόσοι και τέτοιοι άντρες. Απορούμε με την τέχνη τους, με τη χάρη της γλώσσας, με το ύφος και τη γνώση τους. Κάποτες μάλιστα τυχαίνει ναπορήσουμε με την ίδια μας τη γνώση, που ξέρουμε και βρίσκουμε στα συγγράμματα τους τόσες ωραιότητες.

Η επιστήμη άλλα γυρέβει. Πριν απορήση με την τέχνη του Σοφοκλή, θα πάη πρώτα να διή πώς γράφουν τα διάφορα χερόγραφα το στίχο που μας αρέσει· έπειτα θα πάρη να ξετάση κάθε λέξη, για να βγάλη το νόημα παστρικά. Τότες θα μελετήση την τραγωδία αλάκαιρη του ποιητή· θα κάμη ανάλυση και χυμιά. Θέλει να μάθη· δεν της φτάνει να θαμάζη και να χαίρεται. Ο Σοφοκλής καταντά να είναι ιστορικό, όχι μόνο φιλολογικό μνημείο. Η επιστήμη θα μας πη, μελετώντας το Σοφοκλή, σε τι κατάσταση, σε τι περίοδο βρίσκουνταν τότες η θρησκεία, η φιλοσοφία, η γλώσσα του ανθρώπου. Δεν της μέλει για τη χαρά που μπορεί να της προμηθέψη ένας όμορφος στίχος. Ο φιλόλογος έχει πιώτερη τύχη. Είναι σαν τον πλούσιο που κάθεται στο τραπέζι και ξέρει να ξετιμήση κάθε νόστιμο

φαγητό που θα του φέρουν. Η επιστήμη όλο δουλέβει· σπάνια κάθεται η ίδια στο τραπέζι· το στρώννει μόνο και φέβγει, γιατί θέλει να προδέψη και να βρη κάθε μέρα τίποτις καινούριο, κάθε μέρα καινούρια θροφή.

Για τούτο βλέπετε που σήμερα δε χορταίνουμε με ταριστουργήματα μοναχά· μας χρειάζεται κι άλλη μελέτη. Δοθήκαμε στην επιγραφική τέχνη, και σηκώνουμε κάθε γραμμή που μπορεί κάτι να μας μάθη για την ιστορία την αρχαία. Όλες οι επιγραφές, αν τις βάλετε μαζί τη μια με την άλλη, ίσως δεν αξίζουν ένα στίχο της Ιλιάδας η μια φράση του Δημοστένη. Αδιάφορο είναι! Ο σκοπός είναι να διούμε τι γίνεται, με τα χρόνια που περνούν και με τους αιώνες που σπρώχτουν ο ένας τον άλλο, η ανθρώπινη ψυχή κι ο άνθρωπος τους. Την ιστορία του πολεμούμε να καταλάβουμε· το μεγαλύτερο μυστήριο είναι ο άνθρωπος ο ίδιος. Μπροστά στον άνθρωπο, τολμώ να το πω, κι ο Σοφοκλής φαίνεται μικρός. Τάτομα δε λογαριάζουν, όταν είναι τέτοιο αντικείμενο στη μέση. Και δεν έχει να κάμη αν η εποχή που μελετούμε είναι μεγάλη και ξακουστή, ή παρακατιανή κι άγνωστη. Σ' όλη τη σειρά της μακρινής του ζωής, ο άνθρωπος μνήσκει άνθρωπος. Το λουλούδι, άμα ξανοίξη, δείχτει στον καθέναν την ομορφιά του, κι ο κόσμος δεν έχει παρά να το κοιτάξη για να χαρή. Όταν είναι κρυμμένο κάτω στη γης, όταν ακόμη δε βγήκε και κάθεται όλο μαζί στο σπόρο του μαζωμένο, τότες είναι που αξίζει να διούμε με τι τρόπο γεννιέται και πως μεγαλώνει.

Ό τι από μέσα της βγάζει του ανθρώπου η ψυχή, ό τι μας φανερώνει την ανθρώπινη ύπαρξη κ' ενέργεια, μοιάζει με το λουλούδι. Η επιστήμη θα προσπαθήση να μάθη από πού πήραν τα φύλλα τωραίο τους χρώμα, πώς αναπνέουν τα ρόδα και πώς αγαπούν της ζωής των το μυστικό πολεμά να καταλάβη και να μας πη. Μέσα σ' αφτά τα λουλούδια, ίσως το πιο περίεργο είναι το λουλούδι που

φυτρώνει μέσα στην ψυχή και που ξανοίγει στο στόμα κάθε ανθρώπου — η γλώσσα. Ας βάλουμε με το νου μας πόσες μυριάδες χρόνια είναι τώρα που ακούστηκε στον κόσμο η πρώτη μας λαλιά. Δεν έφεξε μέρα, δεν πέρασε ώρα μήτε στιγμή από τότες, που να μη βγάλουμε καινούριους τύπους, καινούριες γλώσσες. Αφτό είναι σ' όλους γνωστό. Ο λόγος όμως είναι να μάθουμε όχι που έγινε έτσι το πράμα μα γιατί έγινε και γιατί είναι έτσι. Πώς κι από πού μπορούμε αδιάκοπα κ' αιώνια να δημιουργούμε με τέτοιο τρόπο; Πού βρίσκουμε τη δύναμη να φτειάνουμε κάθε μέρα πλάσματα νέα; Γιατί αλλάζουμε μερικούς τύπους, και γιατί άλλοι πάλε χρόνια περνούν και δεν αλλάζουν; Πώς ξαπλώνεται λίγο λίγο, πώς από μέσα από τα χωριά βγαίνει μια γλώσσα και καταντά γλώσσα κοινή; Πώς χάνεται μια γλώσσα και πώς αρχίζει μια άλλη να διαδίδεται και να μιλιέται; Πώς κάθε κούνημα των οργάνων, πώς κάθε λογισμός του μυαλού μπορεί να φέρη μια καινούρια αλλαγή; Μελέτη κ' ιστορία μιας γλώσσας άλλο δεν είναι παρά σπουδή κ' ιστορία της ανθρώπινης ψυχής.

Οι γλωσσολόγοι δεν έχουν πολλή πέραση στον κόσμο, θα διήτε να τους κατηγορήσουν ή τουλάχιστο να μην τους πολυσυνοριστούν. Τους έχουν πού και πού για κοντομάτηδες και μικρόλογους ανθρώπους. Μην πιστέψετε τέτοιο πράμα. Η γλωσσολογία σήμερα, μπορούμε να το πούμε, τέλειωσε με την περίοδο της σκολαστικής, σαν που τόκαμαν κι άλλες επιστήμες· μπήκε τώρα στη φιλοσοφική της σειρά. Και κείνη θέλει σ' όλα να μάθη την αρχή, την πρώτη αιτία. Είταν ένας καιρός που ο μόνος της σκοπός στάθηκε να μαζέβη ύλη. Έλεγε, παραδείματος χάρη, που η γαλλική λέξη *vie*, ζωή, βγήκε από τη λατινική *vita*. Έπεσε το *τ*, το *α* έγινε *ε*· τέλος έπεσε κι αφτό το *ε*, γιατί σήμερα κανείς πια δεν το προφέρει. Όλα αφτά είναι σωστά. Μα θέλουμε άλλα. Γιατί να πέση, σαν που λεν, το *τ* κι όχι το *β* (*ν*); Γιατί το *α* να γίνη *ε* και πώς συνέβηκε τέτοιο πράμα; Το διπλόχρονο λατινικό *i*

γιατί άξαφνα να καταντήση απλό ι; Μικρολογία δεν είναι να κάμνουμε τέτοιο ρώτημα. Το κάτω κάτω τι μας μέλει να ξέρουμε που το *vita* έφερε τον τύπο *vie*; Πιώτερο μας συμφέρνει να διούμε αν το φαινόμενο αφτό μπορεί να μας δώση μια ιδέα πιο σωστή για την ψυχική κατάσταση που βρίσκουνταν ο άνθρωπος, όταν από το *vita* έβγαλε λίγο λίγο το *vie*. Έτσι βλέπουμε τον τρόπο που μπορεί και γίνεται ένα πράμα, εκεί που πρώτα δεν είχαν. Η ψυχή μας φανερώνει την ενέργεια που μέσα της έχει, και προσπαθούμε να διούμε πώς φανερώνεται αφτή η ενέργεια.

Μια λέξη μοναχή δε θα μας το μάθη. Η γλωσσολογία μόλις άρχισε σήμερα να σπουδάζη τέτοια ζητήματα. Να λύση κανείς ένα πρόβλημα, τόσο σπουδαίο πράμα δεν είναι· κάτι κατώρθωσε, μόνο όταν κατάλαβε που το πρόβλημα υπάρχει. Άμα προκόψη η επιστήμη, άμα τελειοποιηθή, θα μπορέση βέβαια να μας ξεσκεπάση καμιά μέρα τον κρυφό μηχανισμό της γλωσσικής ενέργειας του ανθρώπου. Η ενέργεια αφτή είναι διπλή, είναι ψυχική και φυσιολογική, γιατί σήμερα μάθαμε και κοιτάζουμε το φυσιολογικό λόγο κάθε αλλαγής. Τότες η επιστήμη θα μας κάμη να βλέπουμε, σα σ' έναν καθρέφτη, το μέσα της γλωσσικής μας ζωής, την εσωτερική ενέργεια του ανθρώπου, τα όργανά του και το νου του.

Για την ώρα φτάνει να προτοιμάζουμε την πρόοδο της επιστήμης, να της στρώσουμε, να της σιάξουμε το δρόμο. Για τέτοια δουλειά χρειάζονται μελέτες πολλές. Ένα ένα πρέπει να πάρουμε τα γλωσσικά φαινόμενα και να διούμε το νόημά τους, πρέπει να μελετούμε τα κείμενα. Είναι βέβαιο που μήτε στου *Πουολόγου* τους στίχους, μήτε στην ψεφτολειτουργία του *Σπανού* μπορεί ναπαντήσουμε του Αριστοφάνη τη χάρη ή του Πλάτωνα τη σοφία. Αλλά μήτε γυρέβει κανείς τέτοια πράματα. Όσο πιο κακογραμμένα είναι, όσο λιγώτερη τέχνη μας φανερώνουν τα ιστορικά μνημεία,

τόσο θέλουν πιώτερη προσοχή από μέρος μας και πιώτερο σέβας. Σε κάθε γλώσσα τα κείμενα είναι τα πρώτα θεμέλια της επιστήμης. Εκεί βλέπουμε πώς μορφώνονται, πώς χάνονται και πώς γίνονται γλώσσες. Καταλαβαίνουμε τον τρόπο που ζούσαν, που συλλογιούνταν και που μιλούσαν οι πεθαμμένοι. Μελετούμε τους γενικούς νόμους της ιστορίας. Τέτοια σημασία πρέπει νάχουν και για μας τα μεσαιωνικά στιχουργήματα. Ο Ντάντες είναι μεγάλος ποιητής. Τα Serments de Strasbourg ποίηση καμιά δεν έχουν. Ωστόσο για το γλωσσολόγο ή τον ιστοριογράφο αξίζουν την Divina Commedia και μάλιστα ίσως την ξεπερνούν.

Πολλοί δικοί μας κατάλαβαν πόσο σπουδαία είναι τα κείμενα για τέτοια μελέτη. Είναι τιμή για την Ελλάδα που βγήκαν τόσοι σοφοί να βρουν και να τυπώσουν τα μεσαιωνικά μας μνημεία. Ταιριάζει να αναφέρουμε τόνομα του μεγάλου μου και περίφημου φίλου και δασκάλου Κ. Σάθα. Ο κ. Σ. Λάμπρος, με πολλή ακρίβεια και κριτική μέθοδο, μας έδωσε κάμποσα βυζαντινά ποιήματα σε μια συλλογή^{47} που είναι δόξα και για τον εγδότη τον ίδιο και για τη γραικική επιστήμη. Έπρεπε να σας πω κι άλλα μερικά ονόματα· μα ίσως μας έρθουν περισσότερα στο νου, αν κοιτάξουμε στην Εβρώπη^{48}. Ο Σύλλογος κατάλαβε πολύ καλά πόσο πολύτιμη μπορεί να είναι τέτοια εργασία. Με χαρά μας είδαμε τον κατάλογο που δημοσιέβει ο κ. Παππαδόπουλος Κεραμέας με τόσο κόπο και τόση τέχνη. Και πριν είταν τόνομά του γνωστό στην Εβρώπη και τώρα θα γίνη ακόμη πιο γνωστό. Πολύ σας τιμούν τέτοιες μελέτες. Για να τυπώση κανείς τα χερόγραφα, πρέπει πρώτα να ξέρη σε τι βιβλιοθήκη βρίσκονται και τι γράφουν. Αφτό ίσια ίσια θέλει να μας μάθη ο κ. Παππαδόπουλος. Ένας μεθοδικός κατάλογος είναι σήμερα η πιο δύσκολη εργασία που μπορεί να γίνη κ' η πιο χρήσιμη.

Όλοι σας εσείς που πιάσετε τέτοια δουλειά, πήρετε το δρόμο που σας έδειξε ένας περίφημος Γραικός, ο μεγάλος ο Κοραΐς {49}. Ξέρετε που σήμερα οι ιδέες του Κοραή δεν μπορούν πολύ να μας χρησιμέψουν. Όσα είπε για τη γλώσσα μήτε σωστά μας φαίνονται, μήτε έχουν καμιά σοβαρή ιστορική βάση. Ο Κοραΐς αγαπούσε να βάζει, το ένα με τάλλο συστήματα αντίθετα — αφτή είχαν η χαρά του και πολύ του άρεζε να μην έχει σύστημα. Ποιητής δεν ήταν, και για τούτο, όσο έζησε, δεν άφησε την εθνική μας, τη δημοτική μας φιλολογία να μεγαλώσει· ίσως το νόμισε χρέος του να την πνίξει στα σπάργανά της. Είχε πάντα προαίρεση καλή. Από τότες χάλασε η αρχαία μας η γλώσσα κ' η νέα μας η δημοτική. Ο Κοραΐς δε θέλησε ποτέ — ή δεν μπόρεσε! — να ξεχωρίσει τη μια από την άλλη και να διή που η καθεμιά έχει την ιστορία και τη γραμματική της. Τόσο μακριά δεν του έμελε να πάει ο νους του. Είταν πατριώτης μεγαλόκαρδος, γενναίος, κ' ίσως κανένας από μας δεν έχει τόσο αθώα, τόσο ωραία ψυχή· αγωνίζονταν πάντα για το καλό με πόθο κι άπειρο κόπο, και βέβαια πιώτερο με πόθο παρά με σκέψη. Και για τον καιρό που ζούσε, — είχαν ο καιρός του Humboldt, του I. Grimm και του Borp! — καλός γλωσσολόγος δεν ήταν {50}. Αν όμως και δεν ήξερε μέθοδο κ' επιστήμη, αν κ' οι ετυμολογίες του μας κάμνουν πού και πού να χαμογελούμε, ο νους του συχνά έβλεπε την αλήθεια, και χωρίς ίσως ο ίδιος να το διή καλά καλά, έβρισκε το σωστό. Κατάλαβε λαμπρά τι αξίζουν τα εθνικά μας αφτά ταρχεία, κι όταν κατόπι γίνη λόγος για τον Κοραή, όταν ξεχαστή, σαν που ταιριάζει, η γλωσσολογία του και διούμε που οι ιδέες του δεν είχαν και δεν έχουν αξία αληθινή — ο μεγαλύτερός του έπαινος θα είναι που διάβασε και σπούδαξε δυο τρία μεσαιωνικά ποιήματα, τον Πρόδρομο και το Γεωργιλλά.

Η ιδέα του Κοραή είχαν πολύ φρόνιμη. Είδε τι θέλει η Εβρώπη από μας. Δεν προσμένει να της δώσουμε μήτε Όμηρο μήτε Πλάτωνα.

Τους Λατίνους και τους αρχαίους Έλληνες τους σπούδαξαν πολλοί σοφοί άντρες της Δύσης με περισσότερη τύχη ή με περισσότερη γνώση παρά που μπορούμε νάχουμε ποτές. Ο σκοπός είναι η επιστήμη να προδέψη. Ό τι έγινε μια φορά δεν είναι ανάγκη να ξαναγίνη. Δεν πειράζει να μην έχη ένας τόπος μια καλή έγδοση του Βεργιλίου, αν την έχη ένας άλλος. Τίποτις καινούριο δεν μπορεί πια σήμερα να βγη από τη μελέτη ή του Σοφοκλή ή του Θουκυδίδη. Όσα είπαν οι άλλοι, πρέπει να πιάση να συνάξη κανείς και να ξαναπή. Η κλασσική φιλολογία είναι σήμερα γνωστή. Ένας νέος εγδότης μόλις θα μπορέση ή να διάβαση μια λέξη καλύτερα παρά που τη διάβασαν ίσια με τώρα, ή να ξεδιαλίση με πριότερη ακρίβεια το νόημα ενός στίχου που είχε ξεφύγει στους άλλους. Άφτη τη δουλειά κάμνουν ίσια ίσια στην Εβρώπη με μάθηση πολλή και τέχνη μεγάλη. Βρίσκονται κάπου κάπου και μερικοί πιο προκομμένοι, πιο ξυπνοί, που φωτίζουν τη σπουδή της αρχαιότητας με καινούριες ιδέες. Μα δεν είναι καλό να χάνεται ο κόπος που έγινε μια φορά. Δεν έχουμε παρά να μιμηθούμε τους σοφούς που κόπιασαν ίσια με τώρα για την αρχαιότητα. Όταν πρέπει να κάμουμε καμιά έγδοση για τα σκολειά, μας είναι έφκολο το πράμα. Ας πάρουμε κι ας μεταφράσουμε τόσα καλά βιβλία που γράφηκαν ή στη Γερμανία ή στη Γαλλία ή στην Αγγλία. Δε λέω που ο μεταφραστής ή ο εγδότης δεν μπορεί να βάλη πού και πού τίποτις δικό του, να διορθώση ένα κόμμα ή να δώση ερμηνεία πιο σωστή για μια λέξη, κ' έτσι να μας βγάλη στη μέση, για το κοινό, καμιά καινούρια νοστιμάδα. Όσο θερισμένος κι αν είναι ένας κάμπος πάντα κατορθώνει κανείς να μαζέψη δυο τρία στάχια που έπεσαν καταγής. Απομεινάρια βρίσκονται παντού. Μα δεν έχουμε ελπίδα ή να σπείρουμε πολλά ή να πλουτίσουμε, γιατί μεγάλοι θεριστάδες πέρασαν και περνούν ακόμη κάθε μέρα μέσα στον κάμπο{51}.

Η πρώτη μας δουλειά είναι το λοιπό να δημοσιέβουμε μνημεία μεσαιωνικά. Γι' αφτά τα μνημεία είναι που τόντις αξίζει να γίνη μια

ξεχωριστή *Βιβλιοθήκη* και να μας τα σκολιάσουν οι λόγιοι με την ίδια κριτική μέθοδο που μελετούν και σημειώνουν τους αρχαίους. Τέτοια εργασία δεν έγινε και πρέπει να γίνη. Μάλιστα για τις γλωσσολογικές μελέτες, ή, να το πούμε καλήτερα, για τη γλωσσολογική φιλοσοφία, τα μεσαιωνικά κείμενα, σε κάθε γλώσσα — ας είναι γαλλικά, γερμανικά, γραικικά, — έχουν πολύ πιώτερη αξία για την επιστήμη παρά τα κείμενα ταρχαία. Μοναχό του φαίνεται το πράμα. Μόνο στις μεταγενέστερες γλώσσες μπορεί να μας δείξη ένας τύπος καινούριος την ιστορική σειρά που έπρεπε να βαστάξη για ναφήση την παλαιά του μορφή και να πάρη άλλη. Εδώ είναι που βλέπουμε την αρχή και το τέλος, και για να σπουδάξη κανείς ένα φαινόμενο ιστορικό, θέλει ίσια ίσια να ξέρη πού και πώς αρχίζει, ύστερα πώς και πού τελειώνει. Οι αρχαίες οι γλώσσες είναι αδύνατο να μας δείξουν ένα τέτοιο πράμα. Μάθαμε που η γενική *μουσών* έχει πρωτότυπο *μουσάων* και το *μουσάων* πρωτότυπο * *μουσασων* . Όμως εκεί πρέπει να σταθούμε. Παρέκει δε φτάνουμε. Βάλτε μάλιστα που ο τύπος * *μουσασων* πουθενά δεν υπάρχει{52} κι αναγκάζεται η επιστήμη να συμπεραίνει που υπαρξε. Σ' άλλα πολλά μήτε τόσο μακριά δεν μπορεί να προχωρήση. Την πρώτη αρχή της προσωπικής κατάληξης τής -μι συζυγίας, δίδωμι, τίθημι, ίστημι είναι πολύ πιθανό που θα πεθάνουμε δίχως να τη βρούμε. Η ονομαστική *βασιλεύς* (με το θέμα -ευ=-ηυ-) θα μείνη μυστήριο για τους γλωσσολόγους. Δεν ξέρουμε ποιο είναι το πρωτότυπο. Αν όμως θέλουμε να διούμε πώς η ονομαστική *βασιλεύς* κατήντησε στον τύπο *βασιλιάς* ή *βασιλές*, μας είναι πολύ έφκολο· ίσια ίσια γιατί έχουμε το πρωτότυπο.

Έχουμε και κάτι παραπάνω. Ξέρουμε από πόσα διάφορα στάδια πέρασε μια λέξη για ναλλάξη μορφή. Σήμερα δεν πιστέβει κανείς που το λατινικό *vitā* έγινε με μιας *nie*, μήτε που το *μουσάων* έγινε *μουσών* από το πρωί στο βράδυ. Μόνο στα βιβλία βλέπουμε τέτοια θαυματουργήματα· οι γραμματικές δεν τόχουν τίποτις να βάλουν

κοντά κοντά το *μουσάων* και το *μουσών* τραβούνε μια γραμμή μεταξύ στους δυο τύπους, έπειτα νομίζει ο καθένας που τα πράματα συνέβηκαν ξαφνικά, σαν που τα είδε γραμμένα, και μ' αφτή την ιδέα κοιμάται ήσυχος. Για να βγη όμως τόντις ένας τύπος *μουσών* ή *nie*, χρειάστηκε ενέργεια αδιάκοπη, χρειάστηκε, για να το πούμε πιο σωστά, μάσημα καθημερινό. Έπρεπε το *t* του *vita* νακουστή πρώτα σαν *dh*, ίσως σα δικό μας *δ*, έπειτα σα *h* ή *δασεία*, κ' έτσι λίγο λίγο ναφανιστή. Το *a*, για να καταντήση να λέγεται *e*, θέλει διάφορους μεσιανούς τύπους. Το *άω* πρέπει να πάρη, λίγο λίγο, τουλάχιστο δυο τρεις προφορές, για να το πουν *ώ*. Όποιος μιλεί για συναίρεση δε μας έμαθε τίποτις· μας λέει που έγινε το πράμα, δε μας λέει πώς γίνεται. Ο λόγος είναι να μας δείξη πόσες φορές είταν ανάγκη η γλώσσα να κουνήση, και ναλλάξη η αναπνοή τον ίσιο της δρόμο, για να χαθή το *a*, για να περάση ο τόνος στο *ω* και με τέτοιο τρόπο να πάρη περισπωμένη τάτονο το *ω*, μ' άλλα λόγια να χωνέψη την οξεία του *a*, γιατί η οξεία ακούγονταν ακόμη και με την περισπωμένη που είχε το *ω*{53}. Ό τι λέμε για την αρχαία, μπορούμε να το πούμε πολύ καλήτερα για τις μεταγενέστερες γλώσσες. Παντού ζητούμε τη σειρά αλάκαιρη. Πρώτα, όταν απαντούσαν έναν τύπο *ψη* αντίς *ψυχή*, έλεγαν αμέσως που χάθηκε το *χ*, κ' έτσι έγινε η *ψυχή*, *ψή*. Δε μιλώ για όσους νομίζουν και μας διδάσκουν που η *ψυχή* έγινε *ψή*, «κατά παραφθοράν», γιατί μ' αφτό το λίγο δεν ξηγούν τίποτις κ' έπρεπε τουλάχιστο να μας πουν πώς και με τι τρόπο έγινε αφτή η παραφθορά. Τόσο έφκολα τα πράματα δεν είναι. Για να χαθή το *χ*, έπρεπε πρώτα να προφέρουν το *χ* σα *δασεία*, έπειτα κ' η *δασεία* ξεψύχησε· τότες βρέθηκαν τα δυο *i* κοντά το ένα στάλλο, και τάλεγαν και τα δυο μαζί· το πρώτο λιγόστεβε με τον καιρό, ώσπου να μην ακουστή, κ' έμεινε το δέφτερο μοναχό του. Χρειάστηκαν κάμποσα χρόνια για να φανή τέτοιος τύπος, και μπορούμε να είμαστε βέβαιοι που τα διάφορα στάδια, οι διάφοροι αφτοί χρωματισμοί *ψυ'ή*, *ψυή*,

ψυή, ψ υ ή, ψή {54} σώζονται ακόμη και σήμερα, ξεχωριστά ο κάθε χρωματισμός σε διάφορα χωριά.

Natura saltus non facit, λέει ένα ρητό. Lingua saltus non facit, μπορούμε να πούμε και μεις. Για να περάσουν από τον ένα στον άλλο βαθμό κ' έτσι να προχωρήσουν, τα φυσικά φαινόμενα δεν κάμνουν πήδημα. Η γλωσσολογία μάς δείχνει που ο γενικός αφτός ο νόμος είναι αλήθεια και για τη μέσα ενέργεια του ανθρώπου. Μπορούμε να συγκρίνουμε κάθε μεταβολή που γίνεται στη γλώσσα με μια γραμμή· στη μιαν άκρη βλέπουμε το πρωτότυπο, ας πούμε την ονομαστική *βασιλεύς* στην άλλη άκρη βρίσκουμε το σημερινό μας *βασιλιάς* . Πρέπει τώρα να κατορθώσουμε να βάλουμε κοντά τον ένα στον άλλο όλους τους βαθμούς της γραμμής, όσο μικροί, όσο άφαντοι κι αν είναι. Τέτοια δουλειά δεν μπορεί να γίνη για το *μουσάων* και *μουσών*· μας λείπουν τα κείμενα για να μας δείξουν τη σειρά. Αλλάζει το ζήτημα, άμα θέλουμε να διούμε με τι τρόπο μπόρεσαν κ' είπαν την ονομαστική *βασιλιάς* αντίς *βασιλεύς*. Εδώ έχουμε τη γραμμή αλάκαιρη. Δε θέλω να ραδιάσω όλους τους βαθμούς, γιατί θα μας χρειάζονταν κάμποσος καιρός και δεν κάμνουμε μάθημα. Φτάνει να σας θυμίσω έναν απ' αυτούς τους βαθμούς. Για να γίνη *βασιλιά* η αιτιατική *βασιλέα* , έπρεπε πρώτα να φανή ένας τύπος *βασιλιά* , που κι αφτός λίγο λίγο βγαίνει από τον τύπο *βασιλέα* . Η αιτιατική *βασιλέα* βρίσκεται στα κείμενα (διές το Σπανέα Α, στ 12), πριν ακόμη βγη κανένας τύπος *βασιλιά* .

Τον βασιλεάν αγάπα τον και τίμα και φοβού τον.

Έναν τύπο *μουσαών* , ας είναι και *μουσαών* , πουθενά δε βλέπουμε στην αρχαία. Ξεναντίας, γιατί ξέρουμε τον τύπο *βασιλέα* , συμπεραίνουμε που υπάρξε και για το *μουσάων* κάποιος τέτοιος μεσιανός τύπος στην αρχαία.

Ακούω τι θα με πείτε. Για να πιάση ένας λαός να μελετήσει τη γλώσσα του, δεν είναι ανάγκη αφτή η γλώσσα νάχη γενική επιστημονική αξία. Του φτάνει που είναι γλώσσα του. Μάλιστα όταν αφτή η γλώσσα είναι η γραικική, ο καθένας, κι ας μην είναι Γραικός, θα θελήση να τη μάθη. Ποιος δε θανοίξη τα μάτια του για να διή τι απόγινε μια γλώσσα που τη μιλούσαν ο Περικλής κι ο Σωκράτης στη μικρούτσικη τη χώρα που γέμισε τον κόσμο; Τόντις αξίζει τον κόπο να πέση κανείς κατακέφαλα σε τέτοια σπουδή. Τόσο το καλήτερο αν μπορεί να βγη από κεί μέσα κανένα όφελος για τα ιστορικά, εθνολογικά, ή φιλοσοφικά ζητήματα, που σήμερα κυριέβουν ολωνών την προσοχή στην Εβρώπη. Η επιστήμη δεν έχει καμιά έννοια να μάθη, αν κατορθώσουμε ποτές ή όχι να φέρουμε πίσω τους αρχαίους τους τύπους· μ' αφτό δε θα προκόψη. Άμα θελήση να τους μελετήσει, πάει ίσια στους αρχαίους και τους βρίσκει. Ο σκοπός της είναι να καταλάβη ποιοι τύποι καινούριοι βγήκαν από τους αρχαίους μέσα.

Είναι αλήθεια — και μπορεί να με κάμετε την παρατήρηση — που η γλώσσα μας σήμερα βρίσκεται σε μια περίοδο ξεχωριστή. Δεν έχει για το γλωσσολόγο την αξία της γαλλικής. Τόσο προχωρημένη δεν είναι η γραικική· δεν είναι, για να μιλήσουμε σαν που μιλούν κάποτες, τόσο *χαλασμένη*. Βέβαια θα προτιμούσαν οι γλωσσολόγοι να τη διούν και κείνηνα στον ίδιο βαθμό που βλέπουν τις νεολατινικές γλώσσες. Όσο πιώτερο διαφέρει ένας τύπος καινούριος από έναν αρχαίο, τόσο μεγαλύτερη σπουδαιότητα έχει η μελέτη του για την επιστήμη. Είναι πολύ πιο περίεργο να δείξη κανείς πώς από ένα *diurnum*, αντίς *dies*, βγήκε το γαλλικό *jour*, παρά να διή πώς έγινε *μέρα* ο τύπος *ημέρα*, μόνον ότι κι αφτό έχει τη δυσκολία του.

Η γλώσσα μας δεν άλλαξε αρκετά. Κοιτάξτε την κλίση· έχουμε ακόμη ονομαστική, γενική, αιτιατική, μάλιστα και κλητική! Η

ονομαστική, η γενική, στη δέφτερη κλίση, κ' η αιτιατική, σώζουν την κατάληξή τους. Η κοινή λέει πάντα ο *κόπος, του κόπου, τον κόπο*, σαν την αρχαία, πάντα κλίνει *η γλώσσα, της γλώσσας*{55}. Αν πάρετε κι άλλες πολλές λέξεις, θα διήτε μόλις διαφορά. Ας συγκρίνουμε το σημερινό μας *κόπος* με ταρχαίο. Μπορεί να πη κανείς που λίγο άλλαξε. Ξέρω που η οξεία χάθηκε και που μια τέτοια διαφορά κάτι σημαίνει· μα είναι γενική διαφορά κ' έγινε σ' όλη μας τη γλώσσα· κανείς πια δε μιλεί μ' οξείες μ' άλλα λόγια κανείς δεν υψώνει τη φωνή βάζοντας τον τόνο{56}. Το ο και κείνο, μάλιστα στα τέλος της λέξης, θα το προφέρη ο καθένας σήμερα μ' ανοιχτό στόμα (ο ouvert), μόνον ότι τόλεγε η αρχαία κλειστά{57}, πάει να πη με το στόμα πάντα στρογγυλεμένο, μα λιγώτερο ανοιχτό. Θα συμφωνήσετε όμως μαζί μου που τέτοιες διαφορές μόλις φαίνονται, και που πρέπει κανείς, για να τις διή, να προσέξη στην προφορά, γιατί στο χαρτί δεν τις βλέπει, και — πολύ πιο έφκολα θα διή τι διαφορά υπάρχει μεταξύ του *Brentas* και του *chanter*. Αμέσως την παίρνει το μάτι. Όσο πιώτερο σπουδάζει κανείς σήμερα, την κοινή γλώσσα του λαού, τόσο πιο σωστό του έρχεται να τη συγκρίνη με τη δημοτική της λατινικής (*latin vulgaire*) που μιλιούνταν απάνω κάτω στο δέφτερο ή στον τέταρτο αιώνα του Χριστού, στον καιρό που δεν είχαν ακόμη πρι γίνουν οι νεολατινικές γλώσσες ό τι έγιναν τώρα. Μ' άλλα λόγια, για να προφτάξη η γλώσσα μας τη γαλλική, για να *χαλάση* καλά και να μας δείξη με την αρχαία, την ίδια διαφορά που έχουν τα γαλλικά σήμερα με τα λατινικά, μας χρειάζονται χίλια, χίλια πεντακόσια χρόνια, αν ξακολουθήση και πάρη η γλώσσα μας τον ήσυχο δρόμο που πήρε ίσια με τώρα.

Βλέπετε που οι σημερνοί μας γλωσσολόγοι δε θα διούν τέτοια πρόοδο. Δε θα πη όμως που πρέπει να καταφρονήσουν τη γλώσσα του λαού, γιατί δεν είναι αρκετά προχωρημένη. Αν είχαμε σήμερα κανένα κείμενο που να μας σώζη τη δημοτική της λατινικής, τι δε θα

δίνουμε για τέτοιο θησαυρό! Ίσια ίσια γιατί βρίσκεται πιο κοντά στην αρχαία, μας φύλαξε καλύτερα η γραικική την ιστορική σειρά κάθε αλλαγής, και μπορούμε να διούμε, για να πη τινάς, πόσα σκαλιά έπρεπε να κατεβή ένας τύπος αρχαίος για να φτάξη ίσια με τα χρόνια μας. Τους βαθμούς αφτούς δεν τους έχουμε πάντα μήτε στις νεολατινικές γλώσσες. Είδαμε για ποιο λόγο· γιατί λείπουν τα μνημεία της λατινικής δημοτικής. Η μεσιανή περίοδο που βρίσκεται τώρα η γραικική, είναι που της δίνει τόση αξία. Ταποτελέσματα, θέλω να πω τα τελειωμένα, τα κατωρθωμένα πράματα, δεν έχουν αξία για τους φιλοσόφους· του Φιλόσοφου ο σκοπός είναι να διή πώς αρχίζουν, πώς προκόφτουν, πώς ξετυλιούνται λίγο λίγο τα ιστορικά φαινόμενα. Στοχαστήτε τώρα τι δε θα δώσουν — αν και σε χίλια χρόνια διαβάζουν ακόμη οι άνθρωποι (μόλις φαίνεται πιθανό, γιατί θα σωθή ως τότε το χαρτί και προτού μάλιστα να σωθή, θα βαρεθούν καμιά μέρα τα βιβλία) — τι δε θα δώσουν, όταν η γλώσσα μας προχωρήση σαν τις νεολατινικές, για κανένα κείμενο που θα μπορέση να δείξη τη σημερινή κατάσταση της κοινής, τη φωνολογία της, το τυπικό της! Τι δε θα δώσουν, ας πούμε, για τα δημοτικά τραγούδια!

Μα και τόσο καιρό δεν είναι ανάγκη να προσμένουν τα παιδιά μας, για να διούν τη γλώσσα τους ναλλάξη. Πολλοί παρατήρησαν, — και κατάντησε σήμερα να είναι γενική αλήθεια — που όσο δε γράφηκε μια ζωντανή γλώσσα, τόσο πιο έφκολα προχωρεί, δηλαδή αλλάζει και χαλνά. Ο λόγος είναι απλός κι αμέσως φαίνεται. Κάθε γλώσσα μεταμορφώνεται, μόνο που μιλιέται. Για να σταθή, πρέπει κανείς να τη σταματήσει όχι για πάντα, μα τουλάχιστο για μερικά χρόνια. Τους τύπους που κάθε μέρα περνούν από το στόμα και τρέχουν, πρέπει να βρεθή ένας να τους καθίση στα χαρτί κ' έτσι, με κάποιο τρόπο, να τους κόψη το δρόμο. Όταν το κατορθώση, τότες στέκονται για μια ώρα. Τέτοιο πράμα, μόνο τα βιβλία το καταφέρνουν. Ένας ποιητής ή

ένας πεζογράφος παίρνει τους ζωντανούς, τους *δημοτικούς* τύπους της γλώσσας που μιλιέται στον καιρό του· τους δίνει με τα έργα του βάση και χώμα, κ' έτσι τους ριζώνει μέσα στη μνήμη των αθρώπων. Καταντούν τύποι κλασσικοί.

Ας φέρουμε παράδειμα τη γαλλική φιλολογία. Όταν άρχισε να γράφεται η γαλλική γλώσσα, παραδέχτηκαν οι πεζογράφοι κ' οι ποιητάδες, για να γράψουν τα βιβλία τους, τη σύνταξη, τη φωνολογία, το τυπικό του λαού. Σε κείνο τον καιρό, ο λαός έκλινε, ας πούμε, *j'aime, tu aimes, il aime*. Μα κοιτάξτε τι έγινε. Όποιος πιάση σήμερα να γράψη, θα πη φυσικά και δίχως να το συλλογιστή μια στιγμή *tu aimes*· έτσι — είναι τώρα τρεις αιώνες και παραπάνω — κατάντησε συνήθεια να γράφουμε και να λέμε. Ίσως όμως νομίζετε που ο τύπος από τότες δεν άλλαξε; Άλλαξε. Ο λαός έκαμε καινούριο τύπο κι αντίς *tu aimes*, έβγαλε δέφτερο πρόσωπο *taimes*, γιατί το *u*, που βρίσκεται ανάμεσα στην προσωπική αντωνυμία και στο ρήμα, δεν έχει πια το λόγο του, αφού το πρώτο και τρίτο πρόσωπο δεν έχουν κανένα φωνήεντο σ' αφτή τη θέση, και φαίνονται σα να είναι με το ρήμα μια και μόνη λέξη. Αφτό το *u* χαλνούσε το νόημα του *aime*, και λέγοντας *tu aimes*, νόμισε ο λαός πως έλεγε κανένα άγνωστο ρήμα *uaime*. Πολύ φρόνιμα λοιπόν ωμάλωσε κ' έσιαξε τα τρία πρόσωπα και τάκαμε να μοιάζουν το ένα με τάλλο. Όσο σωστός όμως κι αν είναι ο τύπος *taimes*, του είναι αδύνατο να προκόψη. Γιατί; Γιατί η γραμμένη και γραφούμενη γλώσσα μάς συνήθισε να κλίνουμε *tu aimes*, έτσι έσωσε τον τύπο *tu aimes*. Ο λαός δεν κατώρθωσε να μας μάθη το δικό του τον τύπο, μήτε μάλιστα κατώρθωσε ο ίδιος να τον παραδεχτή όλους διόλου. Πιο συχνά θακούσετε στο Παρίσι να λέη ο λαός *tu aimes* παρά *taimes*. Το δέφτερο πρόσωπο *tu aimes*, ο αρχαίος αφτός ο τύπος, ακόμη ζη, και ζη γιατί γράφηκε στην ώρα του.

Στην Ελλάδα, καθώς ξέρετε, ακουλούθησαν τα πράματα έναν άλλο δρόμο. Σήμερα που όλος ο κόσμος λέει ο *πατέρας* και που χάθηκε η περιπτοσύλλαβη ονομαστική, όσοι γράφουνε γράφουν *πατήρ*. Αντίς να πάρουν τον τύπο το ζωντανό παίρνουν έναν τύπο αρχαίο. Είναι σα να είχαν κλίνει και γράψει στη Γαλλία *amas*, στον καιρό που έλεγαν όλοι *tu aimes*. Η γλώσσα που γράφεται χωρίστηκε από τη γλώσσα που μιλιέται. Είναι σα να είταν αναμεταξύ τους κανέννας γκρεμνός· η μια στέκεται από τη μια μεριά, η άλλη από την άλλη. Μ' αφτό τον τρόπο, η κοινή γλώσσα, η δημοτική, έμεινε ανεξάρτητη. Δεν έχει βιβλίο, σκολειό, παράδοση, που να τη βαστάξη, και μπορεί να τραβήξη ίσια το δρόμο της, χωρίς κανέννας να της πη στάσου. Αφτό το χρωστούμε στην καθαρέβουσα, κ' είναι μια τύχη για τους γλωσσολόγους που δε γράφηκε η γλώσσα του λαού· έτσι θα προκόψη και θα *χαλάση*, που λένε, πολύ πιο έφκολα. Δε θα περάση πολλής καιρός και θα διούμε κάμποσα περίεργα φαινόμενα. Η γλώσσα μας θα καταντήση πολύ πιο αξιοσπούδαστη παρά που μας φαίνεται σήμερα. Είναι πιθανό να βγουν τύποι *άθρους* ή *άρρους* ή *άρους* *αντίς* άνθρωπος· _ θα ξεχάσουν το *ς* και μάλιστα μπορεί να πουν ο *άρου* για όλο τον ενικό αριθμό. Τα ουδέτερα και ταρσενικά θάχουν την ίδια κλίση. Τα ουσιαστικά θα χάσουν την κατάληξή τους και το τελικό *ς* μόλις θα μείνη στην ονομαστική. Ξέρετε που οι γλώσσες, όσο προχωρούν, τόσο γίνονται και πιο απλές. Στην αρχή μας δείχτουν άπειρο πλούτο· έπειτα το κλιτικό και συζυγικό τους σύστημα σομμαζώνεται, ή, αν το θέλετε κ' έτσι, ομαλώνεται και μας παρουσιάζει πιώτερη ενότητα κι αρμονία. Η αρχαία και κείνη με τον καιρό πολύ έσιαξε το τυπικό της και τη φωνολογία της. Η δική μας θα πάθη το ίδιο, τώρα μάλιστα που κανείς δε θέλει να τη γράψη. Ισως στερηθούν και τα ρήματα την προσωπική τους κατάληξη, σαν τα γαλλικά ρήματα στον ενεστώτα της οριστικής κτλ.{58}. Μα δεν είναι ανάγκη να κοιτάξουμε μόνο τι θα συνέβη κατόπι. Κάμποσα τέτοια

συνέβηκαν ίσια με σήμερα, μόνο και μόνο για το λόγο που δε γράφηκε η γλώσσα μας απαρχής, σαν που μιλιούνταν. Είταν ένας καιρός που έκλιναν το *πράμα*, του *πραμάτου*, το γόνυ, του γονάτου. *Δε βρέθηκε κανένας συγγραφέας για να σώση αφτούς τους τύπους. Γρήγορα λοιπόν ήρθε η ώρα που έκλιναν το πράμα, του πραμάτου*, μα το γόνα (μεσαιωνικός τύπος, που διαβάζεται στο Σοφιανό και στον Ημπέριο Γ'. 600), του γονάτου. Κι αφτό το γόνα, δε βγήκε κανένας να το καθιέρωση κ' έτσι να το συνηθίσουμε. Προχώρησε τότες η γλώσσα και φάνηκε μια ονομαστική γόνατο, γιατί η γλώσσα μας έχει τάση να ισοσυλλαβίζει τα περιπτοσύλλαβα, κι αν προσέξη κανείς σ' αφτό το νόμο, έφκολα θα καταλάβη που γρήγορα θαρχίση ο λαός να λέη το *πράματο*, σαν που λέει το *κέρατο*, *ταλόγατο*, το *γόνατο*. Πρέπει μάλιστα να προσμένουμε τέτοιο τύπο· — η ονομαστική *πράματο* ίσως ακούγεται και σήμερα πουθενά στην Ελλάδα· τουλάχιστο θακουστή, αφού δεν παραδεχτήκαμε στα πεζά την κλίση _ *πράμα*, *πραμάτου*, *γόνατο*, *γονάτου*.

Είναι μερικοί — όχι βέβαια πολλοί, γιατί τέτοιες ιδέες δεν μπορεί να τις έχη ο καθένας — που νομίζουν το εναντίο, και θαρρούν πως με τα γράμματα, με τα βιβλία, με τη γραμματική, με τα σκολειά, θα σιάξουν τη γλώσσα και θα ξαναφέρουν πίσω την αρχαία. Αν έχουν τέτοια γνώμη, εμείς πάλε γιατί να τους τη σηκώσουμε; Τι μας πειράζει; Η ιστορία δεν αλλάζει για το χατίρι κανενός όσο κι αν πη κανείς που θα γίνη ένα πράμα, αν οι ιστορικοί νόμοι δεν το συχωρνούν, ποτές δε θα γίνη σαν που το θέλει η ιδέα μας. Πρέπει κανείς να το συλλογιστή καλά, για να βγάλη προφητεία, και με φαίνεται που βγαίνει προφήτης, λέγοντας που η αρχαία θα γυρίση πίσω. Δεν έχουμε κανένα ιστορικό διδόμενο, που να βασιστή τέτοιο συμπέρασμα. Σας παρακαλώ όμως να μη με κάμετε και μένα προφήτη. Σας λέω πράματα που τα ξέρει όλος ο κόσμος· οι αξιότιμοι γλωσσολόγοι που βρίσκονται στο Συνέδριο, βέβαια δε θαναιρέσουν τα λόγια μας. Να

πη κανείς που η γλώσσα θαλλάξη, γιατί δε γράφεται, λέει μian αλήθεια γνωστή· το παρατήρησαν κι αλλού. Είναι νόμος γενικός· προφητεία δεν είναι. Άμα πούμε όμως που γρήγορα ή «βαθμηδόν» θαναστήσουμε την αρχαία, κάμνουμε προφητείες, γιατί ως τώρα καμμιά γλώσσα δε φάνηκε Λάζαρος.

Ανάγκη μεγάλη δεν είναι, πολλά λόγια και πολλές σοφίες δε χρειάζονται για ναποδείξη κανείς που το πράμα είναι αδύνατο. Ένα μόνο φτάνει να πούμε. Ας φανταστούμε που ο κόπος μας δεν πήγε του κάκου, που τόντις κοντέβει η μέρα που όλοι μας μαζί θα μιλούμε την αρχαία, θα λέμε τους αρχαίους τύπους, θα κλίνουμε ο *πατήρ, τοις πατράσι*, θάχουμε απαρέφατο· θα ξέρουμε μόνο *κάθηναι* κι όχι *κάθουμαι, ετοίμη* κι όχι *έτοιμη, ήκουσα* κι όχι *άκουσα*. Ας υποθέσουμε μάλιστα που αφτή η μεγάλη μέρα έφεξε πια σήμερα. Να μας όλους που ελληνίζουμε και πάμε. Πόσο καιρό νομίζετε να βαστάξη τέτοια χρυσή εποχή; Η αρχαία, με τους ανθρώπους που είχε να τη γράφουν, άλλαξε. Θέλετε η δική μας η αρχαία να μην αλλάξη και κείνη; Είστε βέβαιοι που όλος αφτός ο κόπος δε θα καταστραφή καμιά μέρα; Την αλλαγή την έφερε γενικός γλωσσολογικός νόμος κ' ιστορικά περιστατικά. Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε το δρόμο που μπορεί να πάρη η ιστορία. Δεν μπορούμε απαρχής να φτειάζουμε την ιστορία με το θέλημά μας. Δεν μπορούμε να κάμουμε να μη μιλούν τις γλώσσες άνθρωποι — κι όσο τις μιλήσουν άνθρωποι, πάντοτες θα πάθουν οι γλώσσες τα ίδια παθήματα. Πιστέβω κανείς στη ζωή του να μη νόμισε πως είναι δυνατό, ένα έθνος αλάκαιρο να ξέρη τη γραμματική σαν που την ξέρει ο δάσκαλος στο σκολειό, — κι όχι μόνο να την ξέρη, μα ποτές του να μην την ξεχάση, μήτε όταν κλάψη μήτε όταν τύχη και χαρή, να βασανίζεται, να τυραννιέται μέρα νύχτα μήπως του ξεφύγη κι αλλάξη τους μαθημένους τύπους, μήπως η παλιά συνήθεια τον ξανακάμη σκλάβο. Θα προσέξη να μην πη ποτές, ποτές του και με κανέναν τρόπο τη μάννα του *μάννα*, το παιδί

του παιδί , και την κόρη του κόρη · να λέει πάντοτε: *μήτερ* , να μη φωνάξη ποτές του παιδιού του· «Παιδάκι μου, σώπα· έλα! μην κλαίς», παρά να του λέη· «Σίγησον, ω παι»· να μη μιλήση ποτές μέσα του την κοινή γλώσσα· να μάθη να συλλογέται αρχαία, ακόμη κι όταν είναι μοναχός του· να μη φανή άθρωπος, να γίνη θαματοουργός. Και δε φτάνει, μόνο οι προκομμένοι να συνηθίσουν και να μάθουν καμιά ώρα μια γραμματική που μας είναι σήμερα ξένη, και που κανείς δεν την ξέρει φυσικά του, πρέπει κ' οι πιο πρόστυχοι, οι πιο χωριάτες, σ' όλη την Ελλάδα, σε κάθε χωριό, σε κάθε τρύπα, να ξεχάσουν τη μητρική τους γλώσσα. Αν τη θυμηθούν, ας είναι και μια μόνη στιγμή στη ζωή τους, αν τους ξεφύγη ένας μόνος χυδαίος τύπος, τέλειωσε πάει! Άλλαξε η γλώσσα. Ένας χαλασμένος τύπος χάλασε τη γλώσσα όλη. Ο χαλασμένος ο τύπος πρώτα θα μας δείξη, που κι άλλες πολλές λέξεις πήραν την ίδια σειρά· μα είναι κι άλλο. Παρατήρησαν οι γλωσσολόγοι — και λογαριάζουν αφτή την παρατήρηση μέσα στους πιο σταθερούς νόμους που τους στάθηκε δυνατό να ξεδιαλίσουν ίσια με σήμερα, — που ένας τύπος καινούριος σώνει για ναλλάξη ένα σύστημα αλάκαιρο ή της κλίσης ή της συζυγίας. Αφτό είναι που λέγεται αναλογία, *συνεκδρομή* σαν που τόλεγαν πριν οι αρχαίοι γραμματολόγοι. Φανταστήτε τώρα αν είναι τόντις δυνατό μια γλώσσα να πάη πίσω. Έτσι δεν ξολοθρέβονται οι γλώσσες. Κάποτες θαρρούμε που ο λαός λίγο λίγο θα φωτιστή από τα βιβλία μας και που με τα χρόνια θα συνηθίση και τη γλώσσα μας. Με φαίνεται όμως που για να τη συνηθίση, θάπρεπε τουλάχιστο να την καταλάβαινε — και δεν την καταλαβαίνει. Το πολύ πολύ αρπάζει μια λέξη από δω κι από κει. Μα δεν έχει να κάμη που ένας χωρικός, ένας δούλος, ένας εργάτης μαθαίνει πού και πού κανέναν τύπο αρχαίο και σας τον ξαναλέει. Ακούμε τα τέτοια κι ανάφτει η φαντασία μας — αμέσως νομίζουμε πως έφκολα θα μάθη και τους άλλους τύπους ο χωρικός. Μα για να γίνη τέτοιο πράμα, έπρεπε πρώτα

πρώτα κι αφτοί οι προκομμένοι, όχι μόνο να μη λεν ποτέ τους, αλλά και να μην καταλαβαίνουν πια κανέναν τύπο καινούριο.

Για την ώρα βλέπουμε πολύ φανερά με τι τρόπο μεταμορφώνει ο λαός τους αρχαίους τύπους που μαθαίνει στο σκολειό. Μια τέτοια μεταμόρφωση έχει μάλιστα δικούς της ιδιαίτερους νόμους, και θα είταν περίεργο γλωσσολογικό ζήτημα, να μπορούσε κανείς να βάλη αφτούς τους νόμους με τη σειρά τους. Όποιος το κάμη θα μάθη κάμποσα. Πρώτα θαπαντήση τύπους στη γλώσσα μας που δεν τους έχει καμιά άλλη γλώσσα, Θακούση το λαό κάπου να λέη *ζωμί* και κάπου *ζουμός*. Γιατί; Γιατί θελήσαμε να του μάθουμε τη λέξη *ζωμός* αντίς το *ζουμί* που έλεγε. Άμα το ω έγινε ο, ο τύπος *ζωμός* δεν μπορεί να είναι πια σήμερα τύπος σωστός, κι ο λόγιος ο ίδιος που λέει *ζωμός*, ορθά δεν το λέει, αφού και κείνος δε βάζει πια *ω μέγα*, μόνο προφέρνει *όμικρο*. Τούτο τόμικρο όμως είταν ανάγκη να γίνη *ου*, σαν που το δείξαμε πιο απάνω (σελ 109,3)· με τέτοιο τρόπο είπε ο λαός *ζουμί*. Είναι λοιπό δυο κανονικοί τύποι, ο τύπος *ζωμός* με *ω* και μ' οξεία για την αρχαία, ο τύπος *ζουμί* με *ου* και χωρίς οξεία για τη νεοελληνική. Ανακάτωσαν όμως τους δυο τύπους, και μπέρδεψαν τις δυο γλώσσες τη μια με την άλλη, την αρχαία και τη νέα· τότες φάνηκε ένας τύπος που είναι λάθος και στην αρχαία και στη νέα, ο τύπος *ζωμί*. Το λάθος μας τόφερε το σκολειό· το χρωστούμε στο σκολειό. Ο λαός που έλεγε ήσυχα τον κανονικό του τύπο *ζουμί*, άκουσε να το λεν άλλοι *ζωμός*· είπε αμέσως και κείνος ένα, *ο, ζομός* {59}, ή άφησε το *ου* και πήρε την κατάληξη *-ος, ζουμός*. Δε μας είναι φυσικό, πάει να πη δεν είναι κανονικό να λέμε σήμερα *ζωμός* για τούτο φτειάνουμε τέτοιους τύπους. Ό τι δεν είναι φυσικό, ό τι δεν είναι κανονικό, είναι αδύνατο να το μάθη κανείς σωστά, αφού σωστό δεν είναι. Μπορούσα να σας αναφέρω πολλά τέτοια τέρατα και σύναξα κάμποσους ανώμαλους τύπους σαν το *ζουμός* και μάλιστα πολύ πιο περίεργους, *ητοίμασε* αντίς *ετοίμασον, την αμάξη* και χίλια άλλα. Όλοι

αφτοί οι τύποι έχουν την ίδια αρχή· έρχονται από την καθαρέβουσα. Αν αφίναμε το λαό να μιλήση τη γλώσσα του, δε θα τους ακούγαμε ποτές. Με το σύστημα τούτο δε φέρνουμε πίσω την αρχαία· χαλνούμε την αρχαία και τη νέα. Κ' έτσι θα είναι πάντα.

Για το γλωσσολόγο όμως, αφτό το σύστημα έχει τα καλά του. Του δίνει αφορμή να μελετήσει κάμποσα σπάνια γλωσσικά φαινόμενα, θα διή κι άλλα πολλά, που θα του δείξουν πώς λίγο λίγο μορφώθηκε η γλώσσα μας. Η γλώσσα του λαού δε χαλνά πάντα τους αρχαίους τύπους που της μαθαίνει το σκολειό· συχνά κανονίζει την καθαρέβουσα, την ξανασιάζει, την αλλάζει με το ίδιο σύστημα που ακουλούθησε, είναι τώρα χρόνια και καιρός, για ναλλάξη την αρχαία. Ξαναρχίζει κάθε μέρα τον ίδιο κόπο, γιατί όσες αλλαγές έτυχε να γίνουν, είχαν τον ιστορικό τους λόγο κι αφτός ο λόγος δε χάθηκε ακόμη· πάντα υπάρχει. Με τους ίδιους φωνολογικούς νόμους ξαναφτειάνει ο λαός τους ίδιους δημοτικούς τύπους.

Παραδείματος χάρη, είναι σ' όλους γνωστό που δυο ο, το ένα κοντά στάλλο, είναι σαν ένα μόνο ο στην προφορά. Μα πώς έγινε τέτοιο πράμα; Με μιας έγινε; Τάτονα και τα τονισμένα ο μήπως πήραν όλα τον ίδιο δρόμο στην ίδια εποχή; Όχι βέβαια! Πρώτα συναιρέθηκαν τάτονα ο· τότες μόνο άρχισαν και πρόφεραν ένα ο τονισμένο κ' ένα άτονο ο κατόπι από το τονισμένο, σα σκέττο ο . Κι από πού βλέπουμε που αλήθεια έτσι έγινε το πράμα: Μας το δείχτει η καθαρέβουσα. Η λέξη *πρόοδος* κ' η λέξη *προοδεύω* δημοτικές δεν είναι, ωστόσο σήμερα κατάντησαν, μπορεί να πούμε, κοινή συνήθεια· και τις δυό τις ξέρει ή τουλάχιστο θα τις καταλάβη όλος ο κόσμος. Παρατηρήστε τώρα με τι τρόπο και σεις οι ίδιοι θα προφέρετε τη μια και την άλλη λέξη. Άμα δεν προσέξετε, θα πήτε όλοι σας *προδεύω* . μα λέτε ακόμη και σήμερα *πρόοδο* , με δυο ο . Έχουμε λοιπό δυο τύπους, το ρήμα *προοδεύω*, *εις*, *ει* κτλ. και το κοινό όνομα *η πρόοδο*,

της πρόοδος κτλ. Πήραμε τον ίδιο δρόμο που πήρε πρώτα κ' η γλώσσα. Το παράδειγμα τούτο είναι σπουδαίο· εκεί που δεν έχουμε κείμενα να καταλάβουμε πώς έγινε μια αλλαγή, με τι τρόπο και με τι σειρά μετατράπηκαν τα γλωσσικά φαινόμενα, φτάνει να μελετήσουμε τη ζωντανή τη γλώσσα και να διούμε πώς αλλάζει τους μαθημένους τύπους· αμέσως βλέπουμε πώς άλλαξε όλη η γλώσσα κ' έτσι φωτίζεται η μεσαιωνική μας γραμματική. Τότες μας έρχεται πιο έφκολο να καταλάβουμε γιατί ο τύπος ζώο {60} είναι κοινός και γιατί δε λεν όλοι το ζω, του ζού, τα ζω , με την ίδια συνήθεια κ' εφκολία που λεν πατέρας. του πατέρα, τους πατέρες . Το ρήμα σπρώχτω (=εισπροωθώ) είναι κοινό, γιατί τα δυο άτονα ο μπόρεσαν αμέσως κ' έγιναν ο απλό. Μα ο τύπος το ζω δε βρίσκεται παρά στα χωριά· δεν κατάντησε γενικός. Η κοινή γλώσσα άργησε κι ακόμη αργεί να τον παραδεχτή. Ίσια ίσια γιατί ο τύπος ζώο είχε τόνο στο πρώτο το ο (ω)· για τούτο φάνηκε ο συνηρημένος τύπος ύστερις από τους άλλους, που είχανε δυο άτονα ο , με τη σειρά, ή που έβαζαν τόνο μόνο στο δέφτερο ο _ ή στο δέφτερο φωνήεντο, γιατί ο νόμος είναι ο ίδιος για όλα τα φωνήεντα (πρβλ. διγούμαι και διήγημα κτλ. Πιο έφκολα θα πούνε δηγούμαι παρά δήγημα, που ωστόσο κι αφτό αρχίζουνε και το λένε). Ίσως μερικοί νομίζουν, ίσως μάλιστα και σας είπαν που δεν αγαπώ την καθαρέβουσα. Πόσο μ' αδικούν! πόσο με κατηγορούν! Είδετε τώρα πόσο αφηλά ξεναντίας ανεβάζω την καθαρέβουσα, αφού προσπαθώ να σας δείξω τι πολύτιμη μπορεί να είναι η σπουδή της και για τα ιστορικά προβλήματα που αγαπά σήμερα η επιστήμη.

Σας αρέσουν αφτά τα προβλήματα και σας, αξιότιμοι Κύριοι. Ποιος έδωσε πιώτερη προσοχή από σας στα μνημεία, στη μελέτη της νεοελληνικής; Έχετε μέσα στο Σύλλογό σας τόσα γερά και φρόνιμα κεφάλια, τόσους σοφούς, που δεν ξέρει κανείς ποιόνα να πρωτοπή. Ιστορία, γλωσσολογία, ποίηση, τέχνη, αρχαιολογία, φυσική, χυμία, αστρονομία, ξένες γλώσσες, περσικά, ρουσσικά, αραβικά, λατινικά,

ηθική και παιδαγωγία, δεν είναι ζήτημα που να μην ξετάζετε και που να μη βρέθηκε ένας από σας να φανή πρώτος. Αφτό θα πουν όσοι διάβασαν τους τόσους τόμους που δημοσιέψετε ίσια με σήμερα. Τις σοφές σας μελέτες τις παρατήρησε πολύ κι απόρησε με την ποικιλία τους και με το σοβαρό τους χαρακτήρα η δική μας η Association pour l'encouragement des études grecques en France. Με παράγγειλε να σας πω πόση συμπάθεια έχει για το Σύλλογο. Για να σας το δείξη, σας έδωσε βραβείο. Ένα μάλιστα παρατήρησε η επιτροπή μας, θέλω να πω τον πόθο και τη φροντίδα σας να μαζώνετε κείμενα δημοτικά. Αφτή είναι η μεγάλη και σοβαρή δουλειά· τέτοιο έργο θέλησε και κείνη να το παινέση. Και τούτος ο λόγος μου ίσια ίσια με κάμνει τώρα να σας μιλήσω για τάλλα δυο ζητήματα που ήθελα να μελετήσουμε σήμερα μαζί, — ένα λεξικό και μια γραμματική.

Φαντάζουμαι, τώρα που μιλώ στο Σύλλογο μπροστά, που μιλώ μπροστά σε καμιά Ακαδημία. Και δεν έχω δίκιο; Δεν είστε μια ελληνική Ακαδημία; Τέτοιος τίτλος είναι τιμή σας. Είναι όμως και βάρος. Ό τι κάμνουν αλλού Ακαδημίες, πρέπει εσείς εδώ να το κάμετε μοναχοί σας. Το πρώτο έργο μιας Ακαδημίας είναι να βγάλη Γραμματική και Λεξικό, ή τουλάχιστο να διορίση να γίνουν τέτοια βιβλία κ' ίδια να τα προτοιμάση. Δεν έχω ανάγκη να σας πω με τι τρόπο πρέπει να γίνουν. Το ξέρετε χωρίς να σας το μάθη κανείς, κι αν είχα να σας μιλήσω για τέτοια εργασία, δε θα μ' έφτανε η λίγη ώρα που μπορώ να καθήσω μαζί σας. Μια σύντομη γραμματική της κοινής μας γλώσσας είναι το πιο χρήσιμο και το πιο αναγκαίο βιβλίο που μπορεί να γραφή σήμερα. Στην Εβρώπη τέτοια βιβλία διδάσκουνται στα σκολειά. Κάθε λαός μαθαίνει να διαβάζη και να γράφη τη γλώσσα που μιλεί· μαθαίνει και την ιστορία της. Αν έπρεπε ή στην Ιταλία, ή στη Γερμανία, ή στη Γαλλία, να σπουδάζουν τα παιδιά μόνο τις αρχαίες γλώσσες, σε λίγο καιρό δε θα ήξερε πια κανείς τη ζωντανή τη γλώσσα· δε θα ήξερε όμως και τις αρχαίες, γιατί

το κάθε πράμα γίνεται στον κόσμο με την ώρα του. Για να ξέρη, κανείς καλά μια γλώσσα που δε μιλιέται, χρειάζονται ανύπαρχτα περιστατικά· πρέπει να γεννηθή στον καιρό που μιλιούνται ακόμη αφτή η γλώσσα. Αλλιώς, εκεί που πάει να μιλήση αρχαία, ο νους του, που πια αρχαίος δεν είναι, παίρνει άλλη σειρά, έχει άλλες ιδέες, και πώς θέλετε να ταιριάξουν παλιές φορεσιές με πρόσωπα καινούρια; Οι χιτώνες κ' οι χλαμύδες είναι πολύ ωραία ρούχα· στοχαστήτε όμως να μας έβλεπε σήμερα κανείς στο Συνέδριο όλους ασπροντυμένους και ξυπόλυτους. Θα του έρχονταν κάπως παράξενο. Η γλώσσα και κείνη είναι σαν το χιτώνα και τη χλαμύδα· δεν το βλέπει κανείς αμέσως, γιατί δε φαίνεται η χλαμύδα η δική μας, και τη φορούμε στο κεφάλι μέσα· μα λιγώτερο παράξενη φορεσιά δεν είναι. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να γίνη διαφορετικός απ' ό τι είναι. Είναι όπως τον έκαμαν τα χρόνια που γεννήθηκε. Η ψυχική του ενέργεια αλλάζει αδιάκοπα· τα γλωσσικά του όργανα παίρνουν άλλες συνήθειες. Παλιό τυπικό μαζί με καινούριες ιδέες να παν πλάγι πλάγι, είναι μόνο και μόνο μπερδεμός για το τυπικό, χαμός για τις ιδέες.

Έργο πολύ πιο σπουδαίο θα είταν, αν μπορούσε να γίνη όχι μόνο μια Γραμματική σύντομη, αλλά και καμιά Γενική ιστορική Γραμματική της γραικικής. Για τέτοιο έργο δεν έχουμε όμως ακόμη το υλικό που μας χρειάζεται. Έπρεπε πρώτα να ξέρουμε καλά τη μεσαιωνική ιστορία της γλώσσας, έπειτα να μαζωχτούν από κάθε χωριό ή τουλάχιστο από κάθε χώρα, μονογραφίες και σύντομες γραμματικές που να μας μάθουν τη φωνολογία, το τυπικό, τη σύνταξη κάθε χωριού και κάθε χώρας. Ο μόνος που έκαμε ίσια με σήμερα τέτοια γραμματική μονογραφία είναι ο κ. Μορόζης{61}. Κάθε έπαινο αξίζει το βιβλίο του. Είταν κατόρθωμα πολύ δύσκολο, Για να πιάση κανείς τέτοια δουλειά, πρέπει φυσικά όχι μόνο να γνωρίζη τέλεια την αρχαία γλώσσα — εννοώ να τη γνωρίζη όχι σαν που τη μαθαίνει κάθε άνθρωπος στο σχολειό, μα να τη σπουδάξη δυο τρία χρόνια στα

πανεπιστήμια της Εβρώπης· — πρέπει να σπούδαξε και γλωσσολογία. Πρέπει να κάμη αφτή τη σπουδή έργο ζωής και να ξέρη όσα λεν, όσα γράφουν οι γλωσσολόγοι κ' οι νεογλωσσολόγοι στην Εβρώπη. Δεν είναι μεγαλύτερος κόπος και πιο δύσκολη τέχνη, παρά να μπορέση κανείς να μελετήση μια γλώσσα ζωντανή, ας πούμε γλώσσα ενός χωριού, ή ό τι χωρικά κι αν είναι. Να βγη κανείς στο ταξίδι με το χαρτί στο χέρι, δεν κατώρθωσε τίποτις, κι όσοι έπιασαν τη δουλειά με τέτοιο σύστημα, χωρίς να σπουδάξουν πρώτα καμιά δεκαριά χρόνια το λίγο λίγο, έχασαν την ώρα τους. Χρειάζεται προτοίμασία και γύμναση ιδιαίτερη. Μια μέρα οι χωρικές γλώσσες θα γίνουν η βάση της γλωσσολογίας. Τι σημασία έχει τέτοια σπουδή, το ξέρετε. Στα χωριά άρχισαν όλες οι γλώσσες να μιλιούνται κι από κει βγήκαν οι πιο περίφημες. Από τα διάφορα χωριά, όταν τα συγκρίνουμε το ένα με τάλλο, είναι που θα διούμε πώς μορφώνονται, πώς γεννιούνται, πώς λίγο λίγο ξαπλώνονται, πώς καταντούν οι γλώσσες να είναι γενικές κι από πόσα στάδια πέρασε ένας τύπος, προτού να φτάξη στο βαθμό που βλέπουμε να βρίσκεται τώρα. Δεν έχω ανάγκη να σας πω που η αττική, σαν που την ξέρουμε σήμερα και σαν που την έγραψαν, είταν κοινή γλώσσα. Γεννήθηκε όμως στα χωριά και τα διάφορα χωρικά (patois). που μιλιούνταν τότες στην Αττική, συγκεντρώθηκαν, ενώθηκαν κ' έγιναν ύστερα γλώσσα του Ξενοφώντα. Για τούτο η αττική έχει τόσες ανωμαλίες· οι κοινές γλώσσες είναι πάντα ανώμαλες, γιατί παίρνουν από το ένα χωριό κι από τάλλο, κ' έτσι μορφώνονται. Σε κάθε χωριό μιλούν παστρικά τη γλώσσα που μιλούν, κ' ένας φωνολογικός ή μορφολογικός νόμος δεν έχει ποτές εξαίρεση καμιά. Πάντα τον προσέχουν· οι κοινές γλώσσες είναι γεμάτες εξαίρεσες, γιατί ανακάτωσαν τη γλώσσα του ενός και του άλλου χωριού. Συχνά όμως δυο χωριά που ανακατώνονται με τέτοιο τρόπο, έχουν όλους διόλου αντίθετους φωνολογικούς νόμους και γραμματολογικό σύστημα που

διαφέρει από τη μια άκρη στην άλλη. Αν είχαν η επιστήμη πιο προχωρημένη σε κείνα τα χρόνια, οι Αθηναίοι θα σπούδαζαν τα ιδιωτικά κάθε χωρίου, θα πρόσεχαν τα χωρικά που είχαν τότες στην Αττική και θα μας έσωζαν τη γραμματική τους. Τέτοιο βιβλίο θάξιζε Ξενοφώντα.

Δεν καταλάβαιναν τότες ακόμη τι σημαίνει τέτοια μελέτη. Και σήμερα μόλις το μάθαμε. Δε φτάνει νάχη κανείς ψηφιά όσα χρειάζονται και ξεχωριστά σημεία με πολύπλοκο αρφάβητο, για να σημειώση τον κάθε φτόγγο που θακούση· πρέπει ταφτί του να προσέχη και νακούη καλά. Πολύ λίγοι ξέρουν τόντις με τι τρόπο μιλούν και μόλις παρατηρούν οι ίδιοι τους τύπους που συνηθίζουν και λεν. Πόσους άκουσα να με πούνε για καμιά λέξη που τους έλεγα — «Ουδέποτε λέγεται ούτως!» Περνούσε μια στιγμή, και κει που δεν πρόσεχαν, οι ίδιοι έλεγαν τη λέξη σαν που τους την είχα μάθει. Πόσες φορές έτυχε να με πη κανένας φίλος «Ουδείς συνηθίζει να προφέρη όλους διόλου· όλοι το λέγουσι με ω». Ωστόσο κι ο φίλος μου πρόφερνε όλους διόλου χωρίς ο ίδιος να το ξέρη. Αφτό το περίεργο φαινόμενο το βλέπουμε κι αλλού. Όσο δε γράφηκε μια γλώσσα ίσια σαν που λαλιέται, όσο δεν είδε κανείς τις λέξεις τυπωμένες στο χαρτί, δεν μπορεί να τις θυμηθή. Δεν του φαίνονται ορθές και για τούτο μήτε πιστέβει πως υπάρχουν. Μπορούσα πολλά να σας πω για τις δυσκολίες που θαπαντήση κανείς σε μια τέτοια μελέτη· είναι τόσο πολλές, που έπρεπε να γραφή ένας τόμος ολάκαιρος για να δείξη με τι τρόπο καταντά δυνατό να συνάξουμε τούς διάφορους τύπους, να σημειώσουμε τα «πτερόεντα έπεα» του Λαού. Φτάνει ένας νέος ναρχίση να μάθη επιστήμη και το βλέπει αμέσως. Να συνάξη κανείς τραγούδια και παραμύθια πολύ πιο έφκολο δεν είναι. Νομίζει ο καθένας που μπορεί να το κάμη. Είναι λάθος. Πρέπει πρώτα να μελετήση πολλά άλλα πράματα και πρώτα απ' όλα τη γλώσσα μας. Ως τώρα δεν έγινε καμιά τέτοια συλλογή

που νάχη καμιά φωνολογική αξία. Ο Σύλλογος, που ξέρει τι θα πη
σοβαρή μελέτη, θα θελήσει μάλιστα να μορφώσει μερικούς νέους, για
να καταλάβουν τι είναι μια τέτοια δουλειά. Θα μας στείλη δυο τρεις
νέους στην Εβρώπη. Πολύ έφκολα μπορούμε στο Παρίσι — θα είναι
βέβαια το ίδιο και στη Γερμανία — να δίνουμε σημείωση στο
Σύλλογο για τον τρόπο που θα σπουδάζουν οι νέοι, για τον πόθο
τους και την προκοπή τους. Παρατήρησαν — το παρατήρησα και γω
στην παράδοση μου — που ποτές κανένας Γραικός δεν πάει
νακούση μαθήματα, άμα γίνεται λόγος σ' ένα μάθημα για τη
μεσαιωνική και τη σημερινή ιστορία και γραμματική της γλώσσας μας.
Θαρρεί που τέτοιο μάθημα δεν τόχει ανάγκη. Ο Γραικός αγαπά να
πιστέβη πως τα ξέρει όλα, και μάλιστα που ξέρει τα γραικικά. Μήτε
στοχάζεται που μπορεί να μην τα ξέρη. Στα μαθήματά μας έρχονται
Γάλλοι, Γερμανοί, Ελβετοί· Γραικούς δεν είδα. Είναι κακό πράμα· δεν
είναι πολύ και για τιμή μας. Είμαι βέβαιος που ο Σύλλογος θα το
διορθώσει.

Ο σκοπός είναι να μάθουμε τη γλώσσα μας. Έρχονται πολλοί νέοι στο Παρίσι και σπουδάζουν ο ένας νομικά, ο άλλος γιατρική· μηχανικοί και μάλιστα δικηγόροι θέλουνε να γίνουν όλοι. Δε φτάνει. Ας σπουδάζουν πού και πού λίγη γλωσσολογία. Αφτή είναι ή βάσιμη σπουδή· με τη γλωσσολογία φωτίζεται και κάθε άλλη επιστήμη, αφού ένα έθνος πρέπει πρώτα πρώτα νάχη μια γλώσσα δική του, για να καλλιεργήση κάθε τέχνη. Να σας πω όλη την αλήθεια, πολύ λυπούμαι — ίσως μάλιστα και ντρέπουμε — που δε βλέπω ποτές στο μάθημα μου κανένα γραικόπαιδο. Αφιέρωσα τη ζωή μου στη μελέτη της εθνικής μας γλώσσας. Είναι καλό οι νέοι μας να το ξέρουν. Αντίς να λεν κάθε ώρα· «Η γλώσσα, μας δε γράφεται· είναι ακανόνιστη και πρόστυχη· δεν έχουμε γλώσσα», θα είταν πολύ πιο φρόνιμο και θα ταίριαζε παραπάνω νακούσουν πρώτα τι λένε γι' αφτό το ζήτημα όσοι τόκαμαν έργο ζωής, κ' ίσως κάτι νοιώθουν και κείνοι.

Ένας γλωσσολογικός χάρτης της γραικικής θα γίνη με το σύστημα που είπαμε, όταν πιάση κανείς και συνάξη όλα τα χωρικά. Τη βορεινή και μεσηβρινή Γαλλία την ξεχωρίζει ένας ποταμός, κ' έτσι βλέπουμε απάνω κάτω τα φυσικά σύνορα της βορεινής και της μεσημβρινής γαλλικής. Ο λόγος είναι να βρούμε τέτοια γλωσσολογικά σύνορα και για την Ελλάδα, να βάλουμε χωριστά κάθε γλωσσικό σύστημα. Όση διαφορά έχουν οι νεολατινικές γλώσσες αναμεταξύ τους, τόση διαφορά κι ακόμη μεγαλύτερη θαπαντήσουμε στην Ελλάδα. Ίσως ο τονισμός θα μας δώση το σωστό γνώρισμα και θα διακρίνει τη μια γλωσσική χώρα από την άλλη. Συμπεραίνω ο τονισμός της οξείας που λέγαμε, να μη χάθηκε παντού στην ίδια εποχή. Μπορεί και σήμερα να σώζεται πουθενά. — Εκεί που έμεινε πιώτερο καιρό, θακούγεται και σήμερα διαφορετική προφορά και θα βρίσκονται τύποι που αλλού δεν μπορεί να βρεθούνε.

Με τη γενική γραμματική θα καταλάβουμε καλά και την κοινή γλώσσα. Είπαμε που κάθε κοινή γλώσσα είναι ανώμαλη. Η αττική είχε τους τύπους πονέσω, καλέσω κοντά στους τύπους φιλήσω, πολεμήσω κι άλλους τέτοιους, γιατί η αρχαία είχε ανακατώσει το ένα με τάλλο τα διάφορα συστήματά της — έω-ω συζυγίας. Με τον ίδιο τρόπο κ' η σημερινή μας η κοινή γλώσσα συνηθίζει τύπους αντίθετους. Όλος ο κόσμος θα πη εγώ· ωστόσο παντού παραδέχονται τους τύπους λέμε, λέτε, λεν. Κατάντησαν τύποι γενικοί κι από κάθε άνθρωπο μπορεί να τους ακούσετε. Δεν είναι όμως σωστό να βρίσκονται τέτοιοι τύποι στο ίδιο στόμα· όποιος ξέρει το λέμε, έπρεπε να ξέρη και το έώ αντίς εγώ· όποιος πάλε θα πη εγώ, έπρεπε νάχη πρώτο, δέφτεοο και τρίτο πληθυντικό πρόσωπο λέγουμε, λέγετε, λέγουν. Οι τύποι λέμε, λεν άρχισαν από το δέφτερο πρόσωπο του πληθυντικού λέγετε· με τους φωνολογικούς νόμους, δεν μπορεί κανείς να συλλογιστή μήτε μια στιγμή που το λέγαμε και λέγουν έγιναν κατεφτείας λεν και λέμε. Πρώτα το λέγετε γίνεται λέετε και τότες μόνο μπορεί να γίνη λέτε. Άμα όμως έχουμε τον τύπο λέτε, καταλαβαίνουμε τους άλλους· το λέτε κλίνεται φυσικά_λέ-ω, λε-ς, λέ-ει_ (τύπος της κοινής· ο τύπος λε είναι συνηρημένος), λέ-με, λέ-ν· η ρίζα του λέμε γίνεται τότες λέ-· με την κατάληξη -ω, -ις, -ει, -με, -τε, -ν, ο ενεστώτας δεν μπορεί να καταντήση παρά στο λέμε κτλ. Μα ένας τύπος λέτε μπορεί μόνο να φανή σε μια χώρα που δε θέλει γ μέσα σε δυο φωνήεντα, σ' ενα χωριό που ο καθένας θα πη_εώ, λόος, λαός, (λαγός), αώρι, άουρος, αελάδα, και μάλιστα ακούω, κλαίω, καίω, κτλ. κτλ. Εκεί που λεν εγώ, θα πουν αγελάδα, άγουρος, αγώρι, λαγός, λόγος, και μάλιστα λαγός (λαός), ναγός (ναός), Θεγός (Θεός), ακούγω, κλαίγω, καίγω, γιατί πάντα μέσα σε δυο φωνήεντα θακουστή και το γ. Βλέπετε όμως που είναι δυο φωνολογικά συστήματα όλους διόλου διαφορετικά· ένα σύστημα η αντωνυμία εγώ, άλλο σύστημα το ρήμα λέμε κτλ. Η κοινή

γλώσσα πήρε τύπους κι από τα δυο συστήματα — τάχει ανακατωμένα και τα δυο· αν πάτε στα χωριά, θα διήτε το κάθε σύστημα στον τόπο του. Απαραίτητα κι ακάματα, εκεί που λεν εώ, θα πουν άουρος· εκεί που λεν εγώ , άλλο δε θακούσετε παρά άγουρος {62}. Οι μόνες ορθές, θέλω να πω οι μόνες κανονικές γλώσσες είναι οι χωρικές, είναι τα χωρικά (patois). Στα χωριά, μήτε οι φωνολογικοί μήτε οι αναλογικοί νόμοι γνωρίζουν από εξαίρεση. Στις αρχαίες γλώσσες, μας φαίνεται κάποτε που αφτοί οι φωνολογικοί νόμοι δεν έχουν πολλή σταθερότητα, και μερικοί γλωσσολόγοι στην Εβρώπη θα σας πουν που δυο τύποι αντίθετοι βρίσκονται στην ίδια γλώσσα. Ξεχνούν όμως που ξέρουμε μόνο την κοινή την αρχαία· αν ξέραμε τα χωρικά κείνης της εποχής, θα βλέπαμε που ένας νόμος φωνολογικός και στις αρχαίες τις γλώσσες δε σαλέβει. Είναι αλήθεια που πρέπει κανείς νάχη πολλή μέθοδο για τέτοια μελέτη· άξαφνα σ' ένα χωριό θακούση έναν άνθρωπο να πη εώ , κ' έναν άλλο να πη άγουρος . Μάλιστα μπορεί ο ίδιος χωρικός κάπου να πη εγώ , κάπου εώ _ . Για τούτο πολλοί χωρικοί, όταν τους ρωτήξετε για καμιά λέξη, σας απαντούν «Κ' έτσι τη λεν κ' έτσι» — Είναι λάθος. Οι νέοι που συνάζουν τύπους με τέτοια ιδέα και νομίζουν τόντις που η γλώσσα του χωριού έχει δυο τύπους διαφορετικούς για να πη το ίδιο πράμα, θα κάμουν πολύ πιο φρόνιμα να παρατήσουν τη δουλειά, γιατί η δουλειά τους δε θαξίζει. Όταν καταλάβη κανείς το γραμματικό σύστημα ενός χωριού, θα διή αμέσως που τέτοια διγλωσσία δεν υπάρχει και που είναι πάντα μόνο ένας κανονικός τύπος. Ο σκοπός είναι ίσια ίσια να διακρίνη ποιος από τους δυο είναι ο ντόπιος τύπος και ποιος είναι ο ξένος. Άμα κάμη αφτή τη σημαντική διάκριση, θα καταλάβη που ένας από τους δυο τύπους είναι ο σωστός και που ο άλλος είναι μαθημένος απ' αλλού{63}. Άμα είναι έτσι, κ' η γλώσσα του χωρικού δεν είναι πια χωρική γλώσσα· καταντά και κείνη γλώσσα κοινή.

Όσπου να γίνη για τα διάφορα χωρικά που μιλιούνται σήμερα ένας γενικός κατάλογος, ώσπου να φανή τέτοιο βιβλίο — τέτοιο μνημείο! — χρειάζονται χρόνια και χρόνια. Πρέπει κανείς να πάρη κάθε τύπο της αρχαίας, να διή τι έγινε στο μεσαιώνα, έπειτα να μάθη πώς μεταμορφώνεται ο ίδιος τύπος σ' όλη την Ελλάδα· θα μας ξηγήση και τον αρχαίο τον τύπο κι όλους τους καινούριους με τη σειρά τους. Έτσι θα βλέπουμε όλη την ιστορική σειρά της ελληνικής από τα παλιά τα χρόνια ίσια με την ώρα που μιλούμε. Τέτοιο έργο μπορεί νανάψη νέων καρδιές και κεφάλια. Είναι μια χαρά να φανή κανείς πρώτος στην επιστήμη και να κάμη πράμα που δεν τόκαμε κανένας πριν. Πρέπει να ξεπεράση όσους έγραψαν, όσους μελέτησαν τη γλώσσα. Ο πατριωτισμός θα του δώση δύναμη, πόθο και φωτιά. Δε θάχη πρόληψη καμιά. Δε θα γυρέβη στη γλώσσα μας διορισμούς ή ωγύγιους τύπους. Θα θέλη να ξέρη μόνο την αλήθεια, γιατί η αλήθεια βγαίνει πάντοτε ωραιότερη από κάθε φαντασία, όσο νόστιμη κι αν είναι η φαντασία. Χάρη στην αλήθεια, βλέπουμε και στην ψυχή μας μέσα και στων αλλωνών την ψυχή.

Σε καμιά εκατοστή χρόνια — μπορεί και παραπάνω! — ίσως βρεθή και για τη γλώσσα μας κανένας Diez, κανένας Borp ή κανένας Grimm, ας είναι και κανένας Vuk Stefanowitch. Για την ώρα, ας κάμουνε τη μικρή σύντομη γραμματική που σας έλεγα. Πόσους θαρέση, ένα τέτοιο βιβλιαράκι! Όσοι καταφρονούν τη γλώσσα μας — αν είναι και τέτοιοι — θα χαρούν και κείνοι, γιατί τουλάχιστο θα μάθουν τι είναι αφτή η γλώσσα που καταφρονούν και δε θα την κατηγορούν πια χωρίς να την ξέρουν. Ο λόγος είναι να πάρη κανείς τους κοινούς τύπους και να τους βάλη όλους με τη σειρά τους. Τον *πατέρα*, τον έχει κάθε τόπος όνομα ξεχωριστό· ο ένας θα πη *πατέρας*, ο άλλος *κύρης*, *τσύρης*, *φέντης*, *αφέντης*, *αφές*, *μπαμπάς* {64}. Ο κοινός τύπος που κάθε Γραικός θα καταλάβη και θα μπορέση να πη είναι ο τύπος *πατέρας* , ίσια ίσια γιατί είναι τύπος της κοινής

συνήθειας. Το ίδιο και με την κλίση· τα ουσιαστικά *μέρα, μέρας, γλώσσα, γλώσσας, λόγος, λόγου, λόγοι, λόγους, δώρο, δώρου, πράμα, παιδί, πατέρας, ράχη, ράχης, τάρθρο*, οι αντωνυμίες, τα ρήματα, τα επίθετα, κλίνονται παντού με τον ίδιο τρόπο κ' έχουν τύπους κοινούς που τους ξέρει ο καθένας{65}. Είταν πρώτα συνήθεια να γράφονται τέτοια βιβλία. Στα χίλια πεντακόσια τριάντα ο Σοφιανός έκαμε μια πολύ καλή γραμματική της γλώσσας μας· στα χίλια εξακόσια τριάντα οχτώ έβγαζε ο Πόρτιος τη δική του *Γραμματική της ρωμαϊκής γλώσσας* και την αφιέρωνε στον Καρδινάλε Λούκα του Ριχελίου. Δεν πρέπει να κοπή μια τέτοια σειρά. Ας κάμουν άλλοι άλλες. Δεν μπορούμε πια να αφιερώσουμε βιβλία στο Δούκα του Ριχελίου· ταφιερώνουμε στο έθνος που τάχει πιώτερη ανάγκη. Του Πόρτιου η Γραμματική, αν τη διορθώσουμε πού και πού, μπορεί και σήμερα να φανή χρήσιμη και να την έχη ο καθένας για πρόχειρο οδηγό. Πόσο ήθελα και τι καλό θα είτανε να γράφονταν καμιά τέτοια γραμματική και σ' αφτή μας τη γλώσσα! Τον περασμένο χειμώνα ο κ. Wilhem Meyer, καθηγητής στη Γένα, που για μεγάλη μου τιμή στάθηκε μαθητής μου και που είναι ένας από τους πιο γνωστούς γλωσσολόγους της Γερμανίας και τόντις μάστορης στα νεολατινικά, ξανατυπώνει του Πόρτιου τη Γραμματική με σκόλια και σημειώματα. Τα σημειώματα θα είναι σα μια άλλη Γραμματική. Τον είχα βάλει να κάμη και την έγδοση και τα σκόλια. Μα ξέρετε που ο Πόρτιος έγγραψε τη γραμματική του στη λατινική γλώσσα· θα είταν καλό να τη μετάφραζε κανένας γραικικά, για να ξέρουμε και μεις τι γράφονται για τη γλώσσα μας. Του Πόρτιου το πρωτότυπο βιβλίο είναι δυσέβρετο. Ο Δουκάγγης πήρε τη Γραμματική του Πόρτιου και την τύπωσε στην Εισαγωγή του Λεξικού του· μ' αφτό δεν έγινε όμως λιγώτερο σπάνια, γιατί ο Δουκάγγης ο ίδιος είναι σπάνιος, κοστίζει ακριβά και δε βρίσκεται στα χέρια του καθενός.

Τόνομα του Δουκάγγη είναι καημός μου και χαρά μου. Είναι χαρά μου, γιατί πολύ με χρησιμέβει το Λεξικό του. Είναι όμως και καημός μου. Όσο το βλέπω, λυπούμαι που δε βγαίνει σήμερα κανείς να μας ξαναδώσει έναν άλλο Δουκάγγη — Ή να φανή και καλότερος από το Δουκάγγη. Την ύλη την έχει. Έχει πρώτα πρώτα τον ίδιο το Δουκάγγη. Έγιναν από τότες, κι ακόμη πριν, πολλά γλωσσάρια. Του Σοφοκλή το Λεξικό είναι βέβαια το πιο σπουδαίο απ' όλα και τιμά τη γραικική επιστήμη. Είναι και του Πόρτιου, του Μέρσιου, του Σομαβέρα· είναι τα διάφορα ιδιωτικά γλωσσάρια που βρίσκονται σκορπισμένα ή σε γλωσσολογικές μελέτες ή σε συλλογές. Ο λόγος είναι να τα μαζώξει κανείς και να τα βάλει όλα σ' ένα σώμα. Πρέπει πολλοί σοφοί μαζί ναρχίσουν τη δουλειά, για να καταφέρουν τέτοιο έργο. Ένας δε φτάνει. Χρειάζεται νακολουθήσει κανείς κ' ένα σύστημα μεθοδικό. Για κάθε λέξη πρέπει να γίνη μελέτη ξεχωριστή. Θαρχίσουμε από την αρχαία. Θα διούμε τι σημασία είχε μια λέξη στην ομηρική ή στην κλασσική εποχή, πόσες διάφορες σημασίες πήρε κατόπι, ποια μέσα σ' όλες έμεινε και ποια σημασία χάθηκε, πώς λίγο λίγο έλαβε μια λέξη καινούριο χρωματισμό, τα στάδια από πού πέρασε και την ψυχολογική της σειρά ώσπου να καταντήση στη σημερινή της σημασία. Τότες βλέπουμε πόσες σημασίες έχει μια λέξη στις διάφορες γραικικές χώρες και ποια είναι η κοινή, η συνηθισμένη σημασία. Ο λεξικογράφος μας θα αναφέρει τα κείμενα, τα μεσαιωνικά χειρόγραφα, θα πη τον αριθμό του κώδικα, το φύλλο και την αράδα, θα κάμη ό τι δεν έκαμε ο ίδιος ο Δουκάγγης. Έτσι, σα με τη *Γενική Γραμματική*, θάχουμε έναν ιστορικό καθρέφτη όλης της ελληνικής, από την αρχαία ίσια με τώρα.

Συγκριτική *σημασιολογία* ή *σημαντική* μπορεί να γίνη μόνο με τα λεξικά· και μας χρειάζονται λεξικά για να καταλάβουμε τα μεσαιωνικά κείμενα. Συχνά μας έρχεται δύσκολο ναποφασίσουμε αν η τάδε λέξη στα χίλια ή χίλια διακόσια έχει πάντα την αρχαία της

σημασία ή αν πρέπει να της δώσουμε το νόημα που έχει σήμερα (πρβλ. το ρήμα πρόσεχε του Σπανία Α',2). Άμα διούμε ποια είναι η συνηθισμένη της και κοινή σημασία στα κείμενα της ίδιας εποχής, τότες βγαίνει αμέσως το νόημα. Θέλουμε όμως λεξικά, για να το μάθουμε γρήγορα και με μια ματιά. Τα μεσαιωνικά κείμενα θα μας δείξουν και σε ποια εποχή άρχισαν πολλές λέξεις να γίνονται ελληνικές από ξένες που είχαν{66}. Κάθε γλώσσα πλουτίζει μ' άλλες γλώσσες και πληθαίνει το λεχτικό της. Για την αρχαία, δε θα μπορέση να μάθη κανείς από πού της ήρθαν κάτι ξένες λέξεις, σαν άνθρωπος, Αθήναι κτλ. Το μόνο που μπόρεσε να πη με βεβαιότητα η σημερινή μας επιστήμη, είναι που οι λέξεις άνθρωπος, Αθήναι και κάτι άλλα γεωγραφικά ονόματα, δε φαίνονται ελληνικές λέξεις. Ξένες λέξεις και ρίζες είχαν κ' οι αρχαίοι· είναι μάλιστα πολύ πιθανό να τις είχαν από τα πιο παλιά τα χρόνια, γιατί κ' οι Έλληνες γνώρισαν ξένους λαούς, ξένα έθνη, είχαν εμπόριο με πολλούς ξένους, και πριν έρθουν ακόμη στην Εβρώπη, μπορεί στο δρόμο τους κάμποσα να μάζωξαν από δω κι από κει, μπορεί και στην Ελλάδα, που κάθησαν, κάμποσα να πήραν από τους πρώτους κάτοικους που νίκησαν οι προγόνι μας. Δεν ξέρουμε όμως αρκετά τη γλώσσα τους για να προσδιορίσουμε, κάθε φορά που απαντούμε μέσα της κάτι παράξενες λέξεις, τι είχαν και τι δεν είχαν ξένης παραγωγής. Θα μας είναι πολύ πιο έφκολο για τα γραικικά να βρούμε την αλήθεια και να ετυμολογήσουμε κάθε λέξη. Μπορεί κανείς για τα γραικικά να διακρίνη τρεις διάφορες εποχές, που πήρε λέξεις η γλώσσα μας από άλλες γλώσσες και μάλιστα από λατινικές γλώσσες· α) τη *ρωμαϊκή εποχή* . Οι Ρωμαίοι μας έδωσαν τα ονόματα *Γεννάρης, Φλεβάρης, Μάρτης, Απρίλης, Μάης, Γιούνης, Γιούλης* κτλ., *Κωσταντίνος, ακκουμπώ, πόρτα* {67}· β') τη *φράγκικη εποχή* . Οι σταβροφορίες είσαξαν κάμποσα στη γλώσσα μας, και πρέπει να κάμουμε τμήμα ξεχωριστό γι' αυτή την περίοδο της ιστορίας μας· γ') τη *μεταγενέστερη ή σημερινή εποχή* .

Για την γ' και τη β' εποχή χρειάζεται μεγάλη προσοχή. Όταν πη κανείς για μια λέξη που είναι *φράγκικη*, είναι σα να μην έλεγε τίποτις. Η επιστήμη άλλο γυρέβει· θέλει να προσδιορίσουμε αν είναι η λέξη ιταλική, γαλλική ή ισπανική· έτσι μόνο θα μάθουμε περίεργα ιστορικά, θρησκευτικά, νομολογικά, πολιτικά διδόμενα, και θα καταλάβουμε τι φωνολογικούς νόμους έχουν και τα γραικικά κ' οι λατινικές γλώσσες, γιατί και κείνες θα φεληθούν κάμποσο απ' αφτή μας τη σπουδή. Τέτοια δουλειά δεν είδαμε να γίνη ακόμη{68}. Όπως φανή του καθενός, θα μας πη τη λέξη ιταλική ή γαλλική· καπότες θα μας τη βγάλη ισπανική, κάποτες πορτογαλλική. Μ' αφτό το σύστημα όμως μήτε η γλωσσολογία προκόφτει, μήτε η ιστορία· είναι επιστημονικά ζητήματα και δεν μπορεί, μήτε μάλιστα ταιριάζει να παίρνουμε τη συνήθεια να τα μελετούμε όπως τύχη. Τέλος, χρειάζεται να κάμουμε κι άλλα τέσσερα τμήματα. Δεν είναι μόνο η λατινική κ' οι λατινικές γλώσσες που πλούτισαν τη δική μας. Είναι α') τα *γερμανικά και ταγγλικά*· β')τα *σλαβικά, κοπέλα* κι άλλα τέτοια· γ') *ταραβικά* (μαζί μ' αφτά ας λογαριάσουμε και τα τούρκικα), *τουφέκι* κτλ. Άλλες λέξεις πάλε, αφού τις πήραν από μας άλλοι λαοί, γύρισαν πίσω και τις έχουμε για ξένες, μόνον ότι είναι γραικικές· *εφέντης*, οθωμανικός τίτλος από τα αφέντης =αυθέντης, πρβλ. Αθήν. Ι', 9· τόνομα *αφές* (=πατέρας, σε μερικά χωριά) δεν έχει την παραμικρή συγγένεια με την τούρκικη λέξη· *σεντούκι* (=σανδύκιον) . Έτσι και το γαλλικό *tonnelle* (κληματαριά) πέρασε στην αγγλική κ' έγινε *tunnel*, άλλαξε όμως σημασία. Και πολλοί νομίζουνε σήμερα στη Γαλλία που το *tunnel* είναι αγγλικό· δ') η *καθαρέβουσα* . Η λέξη *εγωισμός*, ας πούμε, δεν είναι αρχαία. Την έφτιαξαν οι Γάλλοι κι από τους Γάλλους την άκουσαν ο Κοραής κ' οι φίλοι του· κάμποσοι πιστέβουν πως είναι ελληνική λέξη. Στο ίδιο κεφάλαιο μπορούμε να βάλουμε και κάτι λέξεις που είναι αρχαίες αν κοιτάξουμε τον τύπο, μα που πήραν ξένα σημασία. Τέτοιες έχουμε άπειρες. *Κύριος* γραικικά θα πη ο

Θεός, και *κύρης* ο πατέρας· εμείς το κάμαμε σήμερα να σημαίνει Monsieur· είναι σημασία άγνωστη στο λαό, που λέει πιο σωστά *αφέντης, αφεντικό* . Έχουμε και κάτι άλλα που βέβαια ελληνικά δεν είναι· άνθρωπος του κόσμου, *homme du monde* (στο μεσαιώνα θάλεγαν τουλάχιστο κοσμικός), εν δεδομένη τινί στιγμή, *dans un moment donné*, η λύσις εγγίζει, *la solution approche*, περίστασις, *circonstance*, η βασιλίσ των ποτών, *la reine des liqueurs!* κτλ. κτλ. κτλ. θα καταντούσε τόμος, αν ήθελε κανείς να διατάξη όλους αυτούς τους ξενισμούς{69}.

Δεν είπαμε τίποτις ακόμη για την επιστημονική ουσία της ετυμολογίας. Η ετυμολογία δεν είναι ξεχωριστός κλάδος της επιστήμης· δε θέλει μελέτη ιδιαίτερη. Όποιος ετυμολογεί, εφαρμόζει μόνο και μόνο τους φωνολογικούς νόμους που έμαθε, σπουδάζοντας όλη τη γλώσσα και το γενικό σύστημα της γραμματικής της. Ξέρετε που όπου πρόκοψαν οι γλωσσολογικές μελέτες, κάμνουν ετυμολογίες μόνο όταν κατάλαβαν αυτούς τους νόμους. Αν ετυμολογούσανε, χωρίς να γνωρίζουν πρώτα τη γλώσσα, η ετυμολογία άλλο δε θα ήταν παρά παιχνίδι. Η ετυμολογία είναι το τέλος της σοφίας· με την ετυμολογία δεν μπορεί ναρχίση η επιστήμη. Πρέπει όμως να περάσουν κάμποσα χρόνια για να το διή κανείς. Στη Γαλλία, στο δέκατο έβδομο αιώνα, όταν ακόμη δεν είχαν καμιά ιδέα για γλωσσολογία και μήτε συμπεραίναν που τα γαλλικά και τα λατινικά είναι η ίδια γλώσσα, ετυμολογούσαν, όπως τύχαινε, κ' έλεγαν που το *car* έρχεται από το *gar* και που το *diner* είναι ταρχαίο *δειπνείν* . Πριν πιάση κανείς να μελετήσει γλωσσολογία όπως τη μελετούμε σήμερα, προσέχει μόνο στις λέξεις, και νομίζει που το βάσιμο και διακριτικό σημείο σε μια γλώσσα είναι το λεχτικό της. Έπειτα βλέπει που οι λέξεις, πάει να πη, οι ρίζες, δεν έχουν καμιά μεγάλη σημασία, και που ταληθινό γνώρισμα και το μόνο σημαντικό για τους γλωσσολόγους είναι η γραμματική, το τυπικό κ' η

φωνολογία. Πολλούς θακούσετε να σας πουν που η γλώσσα μας είναι γεμάτη ξένες λέξεις και μάλιστα που κατάντησε ξένη, που γλώσσα δεν έχουμε κτλ. Θα σας φέρουν απόδειξη κάτι λέξεις σαν *κρεββάτι, καφές, σπίτι, αρματώνω, κουβέντα* και μερικά τέτοια· λέω μερικά, γιατί πολλά δεν είναι· όσοι μιλούνε για ξενισμούς, δεν τους μέτρησαν ποτές και δεν έκαναν κατάλογο μεθοδικό, να βάλουνε μέσα όλους τους ξενισμούς, μόλον ότι θα είταν, πιστέβω, ένα τέτοιο έργο πιο χρήσιμο πράμα παρά να κάθεται κανείς να λήη πάντα τα ίδια και να κατηγορή τη δυστυχισμένη μας τη γλώσσα που δε φταίει. Άμα γίνη το λεξικό, θα διούμε που οι ξένες λέξεις είναι πολύ σπάνιες. Μόλον τούτο, άκουσα πως θέλουν πολλοί να τις βγάλουν από τη γλώσσα μας. Δεν μπόρεσα να το πιστέψω. Στις λέξεις ξένης παραγωγής είναι που βλέπει κανείς ίσια ίσια πόσο ζωντανή, ακόμη και σήμερα, είναι η αρχαία γραμματική. Η *μέρα* να κλίνεται *μέρας*, κι ο *λόγος, του λόγου*, δεν είναι παράξενο. Το περίεργο είναι που η παλιά κατάληξη σώζεται και στις ξένες λέξεις· αφτό είναι το σπουδαίο. Δεν κλίνουν πουθενά στην Ελλάδα ο *καφέ, οι καφέ, τους καφέ, η κουβέντα, της κουβέντα, οι κουβέντα, τις κουβέντα*, κ' είναι αδύνατο ο γραικικός λαός να κλίνη, για την ώρα με τέτοιο τρόπο. Αφτό σημαίνει που το ς της αρσενικής ονομαστικής ή της θηλυκής γενικής βάσταξε και πάντα βαστά όλη του τη δύναμη και χρήση. Η γλώσσα θα είταν ξένη, αν οι ξένες λέξεις δεν κλίνονταν. Άμα κλίνονται, θα πη πως έγιναν πια γραικικές· με λέξεις ξένης παραγωγής η γλώσσα δε χάνει το χαρακτήρα της και μνήσκει πάντοτες η ίδια. Έτσι είναι ακόμη και σήμερα. Το γαλλικό το *faux-col* το ξέρετε. Στην Ελλάδα πήραν τη λέξη. Πώς την είπαν; Το *φοκόλ*, του *φοκόλς* όχι! Τόκλιναν αμέσως, σα να είταν κανένα γραικικό, αρχαίο όνομα, και το είπαν το *φοκόλο*, τον *φοκόλου*, όπως λεν *τάλογο*, του *αλόγου*, το *δώρο*, του *δώρου*. Από κει βλέπουμε που ο λαός πάντα θυμάται και ξέρει το κλιτικό σύστημα της αρχαίας για τα ουδέτερα. Τίποτις με το *φακόλο* δεν αλλάζει· η

γλώσσα μήτε κούνησε{70}. Το ίδιο και με τη γενική του καφέ. Για να είναι τόνομα γραικικό, πρέπει νάχουμε φωνήεντο στη γενική κι αφτό το φωνήεντο να είναι το ίδιο φωνήεντο που ακούγεται στην ενική ονομαστική. Ο γενικός αφτός ο νόμος είναι πολύ παλιός. Έχει την αρχή του στην ελληνική. Οι Έλληνες έκλιναν *η ημέρα, της ημέρας, η σοφία, της σοφίας* · έπειτα είπαν *η γλώσσα, της γλώσσας, ο νεανίας, του νεανία, ο πατέρας, του πατέρα* . Έτσι κλίνεται κι ο καφές στη γενική, με φωνήεντο, καθώς κ' η γενική *πατέρα, νεανία* .

Οι γραικικές ετυμολογίες μεγάλη δυσκολία δεν έχουν. Ένας μαθητής μου μια μέρα ήρθε να με βρη και τον έβλεπα σα ζεματισμένο. «Δεν αξίζει τον κόπο, με λέει, να κάμη κανείς ετυμολογικό Γλωσσάριο της νεοελληνικής, γιατί αμέσως φαίνεται η παραγωγή κάθε λέξης και πολλή δουλειά δε θέλει να την ετυμολογήσουμε. Πού είναι οι λατινικές γλώσσες! Εκεί τουλάχιστο χαίρεται κανείς να βρη πράματα που δε βρίσκουν άλλοι και με τη μελέτη, με τη δυσκολία, ανάφτει και ξανοίγει ο νους του γλωσσολόγου κι ο κόσμος καμαρώνει». Είναι αλήθεια. Μεγάλη σοφία δε χρειάζεται για να διή κανένας από πού έρχονται και το *καμαρώνω* του φίλου μου (καμάρα, κάμνω σαν την καμάρα, περηφανέβουμαι), κι άλλα μερικά, σαν το *σιμώνω* (σιμός, *σιμόω, σιμώσας τον αυχένα* , ένας που σκύφτει το λαιμό, που έρχεται πιο κοντά σ' ένα μέρος παρά που είχαν πριν, που κοντέβει· *η εθνική μας εορτή ογλήγορα σιμώνει* — πλησιάζει, έλεγε ένας ποιητής), *στρίπτω*, *στρίπτω* το μoustάκι μου (εις τρίβω), *γερός* (υγιηρός), *άσπρος* (*asperum*, πρβλ. *Gloss. Laod.* 72, 1, 19, *Essais de de gramm. hist.* II. σελ. 79· «*δηνάριον τραχύ... λευκόν, asprum* {71} . Άλλα πάλε πολλά είναι ανεξήγητα, *εδώ, όχι, έτσι, μαζί* . Θα μας φανούν έφκολα κι αφτά, άμα μάθουμε τους διάφορους τύπους που έχει η ίδια λέξη στις διάφορες χώρες. Πρώτα πρώτα πρέπει κανείς να μελετήσει καλά τους φωνολογικούς νόμους, μ' άλλα λόγια να καταλάβη και νακούση

πώς προφέρνουν τις πιο συνηθισμένες λέξεις σε κάθε τόπο, το εγώ , το διά , το πατέρας , πώς κλίνουν κάθε όνομα και κάθε ρήμα κι από κει να βγάλει γενικούς κανόνες. Για να ετυμολογήσουμε μια λέξη, ας πούμε τόνομα Φλάτσα , πρέπει να μάθουμε α') αν τάτονο ι μέσα σε δυο φωνήεντα χάνεται ή όχι στη χώρα που έχουν τον τύπο Φλάτσα, δηλαδή αν προφέρνουν τέτοιο ι· β') αν η πλοκή κι, κε, καταντά τσι, τσε σ' αφτή τη χώρα· γ') αν το σ δε θέλει κατόπι του ι κι αν η συνήθεια είναι να λεν άξος, σώπα , αντίς άξιος, σιώπα . Άμα είναι τέτοια συνήθεια, φαίνεται αμέσως η ετυμολογία κ' έχουμε κάθε δικαίωμα να πούμε που το Φλάτσα , άλλο δεν είναι παρά Φυλάκια, φυλάκιον, φυλακή {72}, γιατί τότες κ' οι φωνολογικοί νόμοι είναι σύμφωνοι και το Φυλάκια γίνεται Φλάτσια, Φλάτσα ταχτικά. Αν όμως στη χώρα που θακούσετε να λένε Φλάτσα , δεν είναι συνήθεια να χάνεται τάτονο ι μέσα σε δυο φωνήεντα και με λ κατόπι, αν το κι δε γίνεται τσι, αν το σ θέλει ι, τότες η ετυμολογία μας δεν αξίζει. Πρέπει να γυρέψουμε άλληνα. Η ετυμολογία δεν είναι για διασκέδαση· θέλει μάθηση και σκέψη.

Κάθε λέξη είναι όμως ιστορικό, είναι και ψυχολογικό μνημείο. Δε φτάνει να την ετυμολογούμε, μόνο και μόνο για να μάθουμε την παραγωγή της· από τη σπουδή της μπορεί να φεληθί κ' η ιστορία. Θα είχε κανείς πολλά να πη για τέτοιο αντικείμενο. Ο γλωσσολόγος θα κοιτάξη την ψυχολογική αξία αφτής της μελέτης. Το περίεργο θα είταν ίσια ίσια να μπορούσε κανείς να βρη το δρόμο, την ψυχολογική σειρά που πήρε κάθε λέξη για ναλλάξη νόημα. Πρέπει κανείς, για τέτοια δουλειά, να διαβάση το βιβλίο που θα τυπώση σε λίγο ο σοφός μου φίλος και δάσκαλος Α. Darmester{73}. Εκεί θα βρη τον καλύτερο οδηγό και δεν είναι ανάγκη να σας πω όσα θα σας πουν άλλοι με πολύ πιώτερη γνώση. Από τη γλώσσα κι από τις λέξεις βλέπει κανείς αν ένας λαός έχει φαντασία και ποίηση ή όχι. Ο λαός δεν αγαπά να λέη ξερά τα πράματα κ' η γλώσσα του είναι γεμάτη

εικόνες. Αφτές οι εικόνες είναι σαν τα χρώματα σε μια ζουγραφιά· στολίζουν κι ομορφαίνουν τη γλώσσα. Την κάμνουν και φαντάζει. Με τη φαντασία του λαού όλη η φύση ζωντανέβει και στάψυχα πράματα δίνει ψυχή. Όσα βλέπει, είναι φαντασία· φαντάζεται κάθε πράμα και θα πη το καθετίς σαν που το φαντάζεται και το βλέπει. Testa σημαίνει *tesson* · ο λαός τόκαμε *tête* , και σημαίνει σήμερα κεφάλι. Για να πη που περπατεί γρήγορα, θα το φέρη, *έκοψα* δρόμο, τον έκαμα κομμάτια κ' έτσι λιγόστεψε, πρβλ. το *carpere prata fuga* του Βεργίλιου. Ή μπορεί ακόμη να σε πη· *πήρε δρόμο* , τον έκαμα κ' έγινε δικός του, πρβλ. *gagner pays* . Έπειτα ξεχνά την αρχική σημασία και τότες του χρειάζεται καινούρια εικόνα. Δεν καταλαβαίνει πια κανείς σήμερα στη Γαλλία που *tête* σημαίνει *tesson*. Για τούτο θακούσετε να σας το πη ο λαός· *ta boule = ta tête*, *le caisson = το κεφάλι* (*se faire sauter le caisson*), και το λέει έτσι, ίσια ίσια με τον ίδιο τρόπο που είπε πρώτα *ta tête* . Για τον ετυμολόγο, η λέξη *tête* δεν έχει πιώτερη εβγένεια παρά το *caisson* ή *ta boule*· το ίδιο νόημα έχουν κ' οι δυο. Όποιος θελήση να μιλήση χωρίς να βάλη στη γλώσσα του καμιά μεταφορική εικόνα και προσπαθήση να δώση σε κάθε λέξη την ετυμολογική της και ξερή αξία, θα διή, αν το συλλογιστή καλά, που θαναγκαστή να μείνη βουβός όλη του τη ζωή.

Η μεταφορά φαίνεται σ' όλα τα λόγια που θα πούμε, και στα πιο συνηθισμένα. Στη γλώσσα μας έχουμε λέξη *διαβάζω* , που σημαίνει *περνώ* . Στο μεσαιώνα έλεγαν ακόμη·

Ολόκληρον ε δ ι ά β α σ α μήναν εις τον ξενώνα.
(Πρόδρ. Ε', στ. 88).

Ύστερα το *διαβάζω* {74} πήρε τη σημασία του *αναγινώσκω* , που και κείνο άλλο δε θα πη παρά *αναγνωρίζω* . Το *διαβάζω* έχασε όλους διόλου σήμερα στην κοινή συνήθεια το νόημα που είχε στο στίχο του

Πρόδρομου. Για τούτο θακούσετε πολλούς να σας πουν· *πέρασα* το τάδε βιβλίο μια φορά ή δυο φορές. Την ίδια εικόνα μεταχειρίζεται πάλε, γιατί η πρώτη πάλιωσε και του χρειάζεται άλλη που να μοιάζει με την πρώτη. Πολλοί νεολογισμοί έχουν τέτοιο λόγο· η φαντασία του λαού είναι ζωντανή κι όλο θέλει καινούριες μεταφορικές εικόνες{75}. Δεν ξέρω τι σημασία είχε η λέξη *ρις*, *ρινός* στους αρχαίους μήτε ποια είναι η ρίζα της· βέβαια μήτε με το *ρέω* (γιατί ε, κι όχι ι {76} μήτε με το *ρέγχω* έχει καμιά συγγένεια. Πολύ γρήγορα χάθηκε η λέξη, γιατί δεν είχε πια καμιά νοστιμάδα για το λαό και δεν έβλεπε κανείς τι μπορούσε να πη *ρις* . Πιο έφκολα μας έρχεται να καταλάβουμε τι σημαίνει *μύτη*. *Μύτις*, *μύτιδος* , θα πη, *μούτσουνο* . Κανείς όμως σήμερα, λέγοντας *μύτη* , δεν πάει πια να συλλογιστή το *μούτσουνο*· μπορεί μάλιστα, πουθενά στην Ελλάδα, να λεν τη *μύτη μούτσουνο* (έχει μεγάλο μούτσουνο {77} = μύτη), γιατί η λέξη *μύτη* άλλο δε θυμίζει σ' όλο τον κόσμο παρά την ανθρώπινη μύτη, ό τι θύμιζε στους αρχαίους κ' η λέξη *ρις*, *ρινός*, που θα είχε πρώτα ποιος ξέρει τι σημασία. Για να πούμε όλη την αλήθεια, — και χρωστούμε να την πούμε, — ο λαός μας μεγάλη φαντασία δεν έδειξε σε τέτοιες ονομασίες· άφησε τις αρχαίες λέξεις απάνω κάτω παντού όπως είχαν· τις βάσταξε με το ίδιο νόημα, χωρίς να τις αλλάξει, χωρίς να βρη καινούριες εικόνες, χωρίς ο νους του να πλουτίση τη μεταφορική λεξικολογία. Όταν ο λαός λέει *κεφάλι*, *μέτωπο*, *χείλια*, *στόμα*, *δόντια*, *γλώσσα*, *αφτιά*, *ποδάρια*, *δάχτυλο*, *νύχι*, *φρύδια*, *στήθος*, *χέρια* δε βλέπουμε να πήρε δρόμο η φαντασία του και καμιά ζωντανή δε μας φανερώνει ο νους του. Μιλεί σαν τους αρχαίους, και τόσο πνέμα δε χρειάζεται για να λήη κανείς τα πράγματα ίσια σαν που τάλεγαν τρεις χιλιάδες χρόνια πριν. Η φωνολογία μόνη άλλαξε, γιατί έπρεπε ναλλάξη με τους ιστορικούς νόμους της γλώσσας μας· το νόημα έμεινε. Μόλις σε κάτι λέξεις σαν *κορμί* (σώμα), *μαλλί* (θρίξ), *μάτι*

(οφθαλμός), ματόφυλλα (βλέφαρα), έδειξε ο λαός κάποια φαντασία, κάποια ποίηση.

Ο σκοπός του λεξικολόγου είναι να μας δείξη με τη μελέτη που θα κάμη τι γίνεται μέσα στην ψυχή του ανθρώπου, πώς αλλάζει νόημα μια λέξη και τι μπορεί να μας μάθουν τέτοιες αλλαγές για την ιστορία, για τα ήθη, για τα έθιμα, για το νου και για το χαρακτήρα ενός λαού. Το επίθετο *νόστιμος* θα πη *κάτι ή κάποιος* που γυρίζει σπίτι, *που ξανάρχεται στην πατρίδα*. *Νόστιμον ήμαρ* λέει ο Όμηρος· είναι η μέρα που ξαναβλέπει κανείς τους δικούς του. Είναι μια χαρισάμενη μέρα. Ο ξένος που όλο ταξιδέβει, δεν έχει τέτοια τύχη· για τούτο ξένος σημαίνει και *δύστυχος* . Αχ! ο ξένος! πέθανε και πάει, σας λέει ο λαός. Από κει φαίνεται όλος ο Γραικός· ξέρετε που είναι ένα σωρό δημοτικά τραγούδια για την ξενιτειά. Ένας ποιητής στο μεσαιώνα λέει μάλιστα·

Η ξενιτειά κι ο θάνατος αδέλφια λογούνται{78}.

Η μεγαλύτερη δυστυχία για το Γραικό είναι η ξενιτειά, το πιο *νόστιμο* απ' όλα, η πατρίδα.

Κανένας όμως δε βαστά σπαθί στο χέρι, κανένας δε μας βιάζει και καλά, θέλουμε δε θέλουμε, να δώσουμε ετυμολογίες, να βρούμε την ψυχολογική σειρά που ζητούμε.

Όταν κανείς δεν μπόρεσε ακόμη να λύση ένα πρόβλημα που μελετά, δεν έχει καμιά ανάγκη να μιλήση. Η αρχή της επιστήμης είναι πολύ απλή και πολύ δύσκολη· φτάνει να μάθη κανείς, εκεί που πρέπει, να λέη τις δυο λέξεις· *δεν ξέρω* . Είναι πολλά πράματα που δεν μπορούμε να τα καταλάβουμε· ωστόσο έχουν όλα το λόγο τους. Ο ουρανός είναι αιώνιο μυστήριο για τον άνθρωπο. Ας είναι όμως ο κόσμος πρόβλημα ανεξήγητο ποιος θα πη τη φύση βάρβαρη; Η

γλωσσική ενέργεια του ανθρώπου είναι μυστήριο και κείνη, μυστήριο σπουδαίο, γιατί μας ανοίγει την ψυχή και μας φανερώνει την ιστορία ενός λαού. Ένας βυζαντινός ποιητής είπε κάπου·

Άνθρωπος, όταν περπατεί, κόσμος μικρός υπάρχει.{79}

Θάλεγε μεγαλύτερη αλήθεια, αν έγραφε με τη γλώσσα του·

Άνθρωπος, όταν ομιλεί, κόσμος μικρός υπάρχει.

Ο κόσμος αφτός είναι μάλιστα κόσμος μεγάλος. Η επιστήμη έχει δυο αντικείμενα κι αφτά τα δυο όλο μελετά· τη φύση και τον άνθρωπο. Όσο σπουδάζουμε τη φύση, πρέπει να σπουδάζουμε και τον άνθρωπο. Έχουν την ίδια σημασία, την ίδια αξία. Η χυμική αστρονομία μας έδειξε μάλιστα, δεν είναι τώρα πολύς καιρός, την υλική ενότητα του κόσμου{80} και μας έμαθε που ό τι βλέπουμε να γίνεται στον άνθρωπο μέσα, γίνεται και στους ουρανούς. Τάστρα και κείνα αιώνια δεν είναι· σαν τον άνθρωπο γεννιούνται, μεγαλώνουν και σβήνουν. Έν το παν. Ταρχαίο το ρητό σήμερα μόνο φαίνεται αλήθεια. Δεν πρέπει λοιπό ναμελούμε καμμιά μελέτη, όσο μικρή κι αν είναι. Όποια σπουδή είναι ικανή να μας ανοίξη το νου, να μας μάθη τίποτις ή για τον υλικό βίο και τη φύση του κόσμου, ή για τον κρυφό οργανισμό του ανθρώπου και της ψυχής του, είναι μεγάλη, είναι σοβαρή κι άγια σπουδή, γιατί μόνη της θα μας φανερώση τα δυο μεγάλα, σοβαρά κι άγια μυστήρια, την ανθρωπότητα και τον κόσμο.

Είναι μια χαρά για μένα να συναναστρέφουμαι μαζί σας και καλοσύνη δική σας να μ' ακούτε· ας το πω τώρα και γω, είναι σήμερα για μένα μια πολύ *νόστιμη* μέρα. Μόνοι σας εσείς είστε άξιοι να λύσετε τα ιστορικά προβλήματα που μας προτείνει η γλώσσα μας και να φωτίσετε όσους δεν ξέρουν. Από σας θα φωτιστώ και γω ο ίδιος, για τούτο μ' αρέσει να συζητούμε μαζί τέτοια σοβαρά

αντικείμενα. Δεν είναι του καθενός δουλειά να κρίνη και να μιλή για τη γλώσσα, να την κατηγορή ή να την υψώνη. Ένας φρόνιμος άνθρωπος δε θα θελήση να δώσει γνώμη παρά για τα πράγματα που σπουδάξε και που ξέρει. Σας βεβαιώνω που άμα κανένας με μιλήση για μηχανικά, γιατρική ή τριγωνομετρία, αμέσως σωπαίνω. Δεν τόχω μάλιστα διόλου ντροπή να του πω· «Σε παρακαλώ να με συχωρέσης· μα δε νοιώθω από τριγωνομετρία». Μπορεί ένας να προκόψη πολύ στη φυσική ή στη χυμία, μπορεί να γίνη περίφημος μαθηματικός· μπορεί μάλιστα να ξέρη και δυο γράμματα· δε θα πη που είναι γλωσσολόγος, μήτε που η γνώμη του έχει την παραμικρή αξία, όταν έρθη να μας μιλήση για τη γλώσσα. Για να τον ακούσουμε πρέπει να κάμη τα γλωσσικά ζητήματα έργο κι όχι πάρεργο, να σας μιμηθή, να τα μελετήση σαν και σας, να σπουδάξη την αρχαία και τη νέα γλώσσα. Όποιος πήγε στο σκολειό, όποιος διάβασε Ξενοφώντα και παίρνει το κοντύλι να γράψη, δεν έγινε μ' αυτό αρειοπαγίτης. Χρειάζεται κάτι παραπάνω. Να ξέρω που το *ίστημι* κλίνεται *ίστης, ίσταμεν*, η ράχη *ράχης, ράχεως* — και να δείξω στους άλλους που τα ξέρω — μεγάλα πράγματα δεν κατώρθωσα. Το ξέρουν και τα παιδιά. Για ναποφασίση κανείς τι είναι χυδαίο{81} και τι δεν είναι, να πη που η γλώσσα είναι πρόστυχη, πού θέλει διόρθωση, που πρέπει να την καθαρίσουμε, δε φτάνει να γνωρίζη την αρχαία γραμματική, είναι ανάγκη να κοπιάση να μάθη και τη νέα. Μάλιστα μπορούμε να πούμε χωρίς να κάμουμε λάθος, που όποιος μιλεί για διόρθωση δε μελέτησε αρκετά, όχι μόνο τα γραικικά, αλλά και την αρχαία γλώσσα. Πιο φρόνιμο είναι νακούμε όσους ξέρουν — και πιώτερη τιμή θα μας κάμη.

Όποιος σήμερα μιλεί για γλώσσα, πρέπει πάντα να θυμάται την πρώτη αρχή της γλωσσολογικής επιστήμης. Η γλωσσολογία μάς έμαθε που ο λαός και μόνος ο λαός έκαμε και πάντα κάμνει όλες τις γλώσσες του κόσμου. Είναι πολύ σπουδαίος όρος· η επιστήμη δεν

ήβρε στα χρόνια μας καμιά αλήθεια που νάχη πιώτερη φιλοσοφία. Όσο κανείς δεν προσέξη αφτή την αλήθεια, δε θα μπορέση να καταλάβη κανένα γλωσσικό φαινόμενο· όλα θα του έρχονται σα χάος· άμα τη μάθη, αμέσως φωτίζεται όλη η ιστορία. Η αρχαία μας η γλώσσα μορφώθηκε με τον ίδιο τρόπο, με την ίδια ψυχική ενέργεια, με τα ίδια λάθη που μορφώθηκε κ' η σημερινή μας η δημοτική. Αφτά είναι γνωστά σ' όλους τους γλωσσολόγους· είναι καιρός να τα ξέρουμε και μεις.

Αλλιώς, ό τι αν πούμε για τη γλώσσα δε θα μπορέση ποτές να είναι σωστό, αφού για να κρίνουμε σωστά, θα μας λείπη πάντα η κυριώτερη αρχή, — δε θάχουμε την ιστορική βάση.

Προτού νάρθουν οι Έλληνες στην Ελλάδα, προτού να χωριστή η γλώσσα τους από την κοινή μητέρα την αρυοεβρωπαϊκή, κι όταν κατόπι χωρίστηκε, όσοι μιλούσαν, όσοι, μ' άλλα λόγια, έκαμαν τη γλώσσα, είταν απλοί, αγράμματοι άνθρωποι· κανέναν δεν *ταχτοποίησε*, δε *διώρθωσε* τη γλώσσα τους. Όσα *λάθη* ακούσετε και κάμη σήμερα ο πιο πρόστυχος άνθρωπος, τάκαμναν και κείνοι στον καιρό τους. Θέλω να σας αναφέρω ένα παράδειμα. Η παραμάννα του μωρού μου συνηθίζει και λέει viande crute (crue)· μια μέρα τη ρώτηξα να με πη γιατί το λέει έτσι. Μ' αποκρίθηκε πολύ φυσικά· «Και βέβαια, αφεντικό, έτσι είναι το σωστό, αφού λέμε viande cuite: ruisqu'on dit viande cuite». Στην εποχή που μορφώνονται οι γλώσσες, τέτοια *λάθη* κάμνουν όλοι. Η γλώσσα που έγραψαν ο Πλάτωνας κι ο Θουκυδίδης είτανε φορτωμένη με *λάθη* ακόμη πιο χοντρά. Ο άνθρωπος είναι πάντα άνθρωπος· η φύση του δεν αλλάζει· ό τι λαό κι αν πάρετε, ό τι εποχή κι αν πιάσετε να μελετήσετε, — ας είναι κι ωγύγια εποχή —, πάντα θα βρήτε στον άνθρωπο μέσα την ίδια απροσεξία, τους ίδιους ανόητους μεταπλασμούς. Είναι σήμερα η δόξα της γλωσσολογίας που το κατάλαβε, και κατάλαβε πράμα πολύ

σημαντικό, αφού μας δείχνει την αθρώπινη φύση όπως είναι, όχι όπως τη φαντάζονται όσοι δεν τη μελέτησαν. Η γλωσσολογία πήγε μάλιστα πολύ πιο μακριά· μπόρεσε να αναστήση όλο το γραμματικό σύστημα της αρυοεβρωπαϊκής, χωρίς νάχη μήτε ένα μνημείο κείνης της εποχής. Ξέρει με τι τρόπο μιλούσαν, είναι τώρα χιλιάδες και χιλιάδες χρόνια, είδε μάλιστα που μιλούσαν πάντα με τα ίδια *λάθη*.

Έπρεπε αφτά να διδάσκονται χωρίς άλλο στο σκολειό ή τουλάχιστο στο πανεπιστήμιο. Είναι αλήθεια που για να ραδιάση κανείς όλα τα *λάθη* της αρχαίας, θα του χρειάζονταν καμιά δεκαριά τόμοι, χίλιες σελίδες ο κάθε τόμος. Μα φτάνει να πάρη τις πιο συνηθισμένες λέξεις κι αμέσως φαίνεται το πράμα. Η αιτιατική *εμέ* στην αρχή δεν είχε ε έβαλαν ένα ε οι αρχαίοι μόνο και μόνο γιατί άκουγαν ένα ε στην ονομαστική *εγώ* . Έτσι και μεις σήμερα λέμε *εσύ* , με ε , γιατί βλέπαμε ε στην αιτιατική *εμέ* (*εμένα*) και στην ονομαστική *εγώ* · ακλουθήσαμε το δρόμο που μας έδειξε η αρχαία η ίδια. Το δέφτερο πρόσωπο του παθητικού παρακείμενου *δέδοσαι* και του παθητικού ενεστώτα *δίδοσαι* δεν έπρεπε με κανέναν τρόπο νάχη σ , αφού ξέρουμε που το σ ανάμεσα σε δυο φωνήεντα χάνεται πάντα στην αρχαία· π. χ. *λύη* , όχι *λύεσαι*, *ελύου* , όχι *ελύεσο*, *μουσάων*, όχι *μουσάσων*, *γένεος* , όχι *γένεσος* κτλ. κτλ. Άκουγαν όμως κάθε ώρα τους παρακείμενους κ' υπερσεντέλικους *λέλεκσαι*, *ελέλεκ-σο* · νόμισαν τότες που ο παρακείμενος έχει πάντα το σ , ακόμη κι όταν είναι φωνήεντο μπροστά στην κατάληξη, κι όχι σύφωνο καθώς στο *λέλεκ-σαι* · από κει βγήκε ο παρακείμενος *δέδοσαι* · ο παρακείμενος έφερε και τον ενεστώτα *δίδοσαι* , γιατί τους φάνηκε που την ίδια κατάληξη έπρεπε νάχουν κ' οι δυο αφτοί χρόνοι. Σώζονταν όμως πάντα το δέφτερο πρόσωπο *λύη* · εμείς το σιάξαμε κι αφτό και βάλαμε παντού στον παθητικό την κατάληξη *-σαις* Η αντωνυμία *ημείς* δεν είχε πρώτα *δασεία* · *την πήρε από το δέφτερο πρόσωπο* υμείς . *Βλέπετε που οι αρχαίοι έκαναν απάνω κάτω τον ίδιο λογαριασμό που*

έκαμνε κ' η παραμάννα. — «Ημείς βέβαια! Έτσι είναι το σωστό, αφού λέμε υμείς». Δε φτάνει μάλιστα τούτο· το η της αντωνυμίας ημείς ήταν πρώτα ασμείς. Οι Έλληνες χάλασαν το λοιπό τον τύπο ασμείς και τον έκαναν ημείς · βάσταξαν όμως παράλογα την πλοκή σμ στο πρώτο πρόσωπο του πληθυντικού εσμέν , γιατί θαρρούσαν πώς θέλει σ σαν το δέφτερο πρόσωπο εστέ . Με την ίδια αναλογία , φτειάξαμε και μεις την αντωνυμία εσείς , γιατί είχαμε το πρώτο πρόσωπο εμείς που και κείνο πήρε το ε από την αιτιατική εμέ · το ουσιαστικό μας ρήμα είμαι, είσαι, είναι , αν το συγκρίνετε με την κλίση της αρχαίας της κοινής ειμί, ει, εστί , θα σας φανή πολύ πιο ορθό, αφού αρχίζει και τελειώνει με τα ίδια φωνήεντα ίμε, ίσε, ίνε . Το είναι ήταν πρώτα ένι· ύστερα έγινε ίναι , κ' έπειτα είναι · έμοιαξε με το πρώτο πρόσωπο και με το δέφτερο, όπως έμοιαξε το εσμέν με το εστέ, εστί _ κτλ.

Βλέπω που πολλοί προσπαθούν όλο και λεν κάθηναι αντίς κάθουμαι . Βέβαια θα νομίζουν που ο τύπος κάθηναι είναι πολύ πιο κανονικός. Δεν είναι όμως διόλου. Το κάθηναι είναι παραφθορά · έπρεπε οι αρχαίοι να το πουν κάθησμαι , με το ίδιο σ που έχει το δέφτερο και τρίτο πρόσωπο ήσαι, ήσται . Το τρίτο πρόσωπο κάθηται είναι μάλιστα λάθος διπλό. Δεν είχε μ και μόλον τούτο έλειψε το σ , μόλον ότι έλεγαν ήσται · έγιναν το λοιπό δυο τύποι αντίθετοι, ήσται με σ , και κάθηται χωρίς σ . Ο μόνος σωστός τύπος θα ήταν κάθησται . Το είπαν όμως χωρίς σ , γιατί δεν άκουγαν το σ στο πρώτο πρόσωπο κάθηναι · νόμιζαν που η ρίζα ήταν κάθη- και τους έφτανε να βάζουν την κατάληξη μόνο, -μαι, -σαι, -ται . Για να ομαλώσουν όλο τον ενικό, έκλιναν το λοιπόν κάθηται χωρίς σ . Έτσι και μεις ωμαλώσαμε όλα τα ρήματα κ' έχουμε παντού στην παθητική φωνή ου μπροστά στην κατάληξη -μαι . Για τούτο λέμε πολύ σωστά κάθουμαι , όχι κάθηναι . Άμα πάρη κανείς έναν τύπο της αρχαίας, θα διή που είναι τύπος χαλασμένος . Η γενική πληθυντική μουσών και κείνη, δεν είναι μήτε γνήσιος μήτε ορθός τύπος· η γενική μουσάων

είναι πολύ καλύτερη, αφού είναι πιο αρχαία. Μάλιστα, όποιος τα θελήσει όλα ακόμη πιο ορθά, θα πρέπει να πη *μουσάσων* · ύστερα και το *μουσάσων* πρέπει να ταφεί και να το κάμη *μονσάσων* και στο τέλος να λεί μόνο μοντ-ι-ασων, γιατί αφτός ο τύπος είναι ο πιο αρχαίος· όλοι οι άλλοι είναι τύποι *χαλασμένοι* , είναι *λάθη* . Αν κανείς σας ρωτήσει με τι δικαίωμα βγαίνει άξαφνα ένας και κλίνει σαν το λαό της γλώσ-σας αντίς γλώσσης , αμέσως τονέ ρωτάτε γιατί κλίνει ο ίδιος *μουσών* , εκεί που είναι πολύ λιγώτερο *λάθος* να πη μου- σάων _ κτλ. Πρέπει να το πάρουμε απόφαση· όποιος ανοίξη το στόμα για να πη δυο λόγια — ας μιλήσει ό τι γλώσσα θέλει — πάντα θα κάμη άπειρα λάθη. Γλώσσα ιδανική κι απόλυτος τύπος δεν υπάρχουν πουθενά. Κανείς όμως δε βρέθηκε ως τώρα να κατηγορήσει τους αρχαίους, που χάλασαν τη γλώσσα τους. Και για ποιο λόγο δεν τους κατηγορούμε; Γιατί η επιστήμη σέβεται την ιστορία και τα έργα του λαού.

Έτσι θα καταλάβουμε όλη την αξία της δημοτικής και θα διούμε που είναι τόντις συνέχεια της αρχαίας. Μια γλώσσα αλλάζει μοναχή της· δεν έχει ανάγκη, για ναλλάξει, να τη μιλήσουν ξένοι, ή να ζήσει με ξένους ένας λαός. Τέτοιες ιδέες δεν τις έχει πια σήμερα κανείς. Πιο αρχαία μιλεί ο λαός από μας, γιατί τους τύπους που συνηθίζει, τους πήρε από την αρχαία και δεν πέρασε μια στιγμή από τα χρόνια του Περικλή που να μη βρεθούν αφτοί οι τύποι στο στόμα του· τους δικούς μας τους τύπους τους έχουμε παρμένους από τα βιβλία. Δεν είναι πατροπαράδοτοι.

Ποιος θάρθη το λοιπό να πη τώρα ενός λαού· — «Τη γλώσσα που μιλείς, δεν τη θέλω, γιατί δεν είναι κανονική· να πάρης τη δική μου που έχει γραμματική!» Τέτοιος λόγος με φαίνεται — και θα σας φαίνεται και σας — τουλάχιστο κάτι παράξενος, για να μην πούμε άλλο. Είναι σα νάλεγε που κρίνει πιο σωστά και που έχει πιώτερη

γνώση παρά ένα έθνος αλάκαιρο. Μπορούν όμως μια εκατοστή αθρώποι, εκεί που είναι χιλιάδες και χιλιάδες άλλοι, να πιστεύουν και να πουν που τη φρόνηση μόνοι τους εκείνοι την έχουν; Ξεχνούν το ρητό· Vox populi. Vox Dei. Ξεχνούν που ο Χριστός ύψωνε τους φτωχούς, και που μιλούσε τη γλώσσα τους. Είμαι βέβαιος που όταν ακούτε τέτοια λόγια, παίρνετε το σύστημα που πήρα και γω μ' όσους έρχονται και με λεν που η γλώσσα μας θέλει διόρθωση ή που είναι πρόστυχη και βάρβαρη. Χαμογελώ μ' όση γλύκα μ' έδωσε ο Θεός, κάμνω το χαρούμενο, κουνώ χίλιες φορές το κεφάλι, το βάζω ίσια με κάτω κι όλο λέω· «Ναι! Ναι! Έχετε δίκιο! όλο Ναι!» Με τα σωστά του να φιλονικήση κανείς για τέτοια πράματα, να μιλήση σοβαρά, είναι αδύνατο· χάνει άδικα την ώρα του. Θυμούμαι το λόγο του Σπανέα· πρέπει, λέει, ένας φρόνιμος άνθρωπος μόνο με τους φρόνιμους να πολεμά, με τους φρόνιμους ο πόλεμος βαστά ένα μερόνυχτο,

Του δε ζαβού και πελελού χρόνον — και πάλιν άρχει {82}.

Δε θα καταπείσουμε ποτές έναν άνθρωπο που έχει τέτοιες ιδέες — και του κάκου πολεμούμε.

Σπουδασμένοι, σοφοί και σοβαροί άντρες σαν και σας μπορεί μόνοι τους να δώσουν και μια γνώμη σε τέτοια ζητήματα. Όποιας ιδέας κι αν είστε, η ιδέα σας θάχη πάντα πέραση στον κόσμο. Καταλάβετε μάλιστα πολύ σωστά και πολύ φρόνιμα που δεν μπορεί κανείς να γράφη δυο γλώσσες, νάχη δυο τυπικά, δυο φωνολογίες, δυο γραμματικές, μια αρχαία και μια νέα, πλάγι πλάγι τη μια με την άλλη, — να κάμνη *συμβιβασμούς*, να βάζη κοντά κοντά, σαν που το είπαν, τον Περικλή και το *βαρκάρη*. Είδετε που τέτοιο σύστημα δεν έχει τον τόπο του. Νανακατώση, κανείς αρχαία και νέα μαζί, να βάζη στο ίδιο κατεβατό δυο γλώσσες, δυο ιστορίες, δυο αντίθετες εποχές, τα χρόνια του Σοφοκλή και τα δικά μας, δεν προσέχει την ουσία της

τέχνης, που θέλει ενότητα κι αρμονία. Σας το μολογώ φανερά, ένα θα , ένα με , ένα μικρούτσικο να με χαλνά την όρεξη, με φαρμακώνει τη χαρά μου, όταν πάρω να διαβάσω καμιά σελίδα γραμμένη στην αρχαία γλώσσα. Σ' αφτό μόνο δε συμφωνώ με την καθαρέβουσα· Ή πρέπει να γράφουμε όλους διόλου την αρχαία, χωρίς να κάμουμε ποτές λάθος, ή τα πατρικά μας τα γραικικά. Όποιος λέει πως η γλώσσα *προχώρησε* , όποιος θέλει να *προχωρήση* , πρέπει δίχως άλλο να φέρη πίσω και τη σύνταξη της αρχαίας. Δε φτάνει να κλίνη *πατήρ* και *πατράσι* , να συνηθίζη *λίθους* αντίς *πέτρες* · είναι απαραίτητο να φανή αττικός σε κάθε φράση που θα γράψη. Αλλιώς θακούση να του πουν ό τι μ' έλεγε μια μέρα ένας σοφός και μέγας ελληνιστής· «C'est une grande faute de goût de ne pas sentir que la langue ancienne, telle qu'il serait humainement possible de l'écrire aujourd'hui, sera toujours moins correcte et moins élégante que la langue vulgaire». Έτσι είναι. Η αρχαία η γλώσσα δεν μπορεί σήμερα να είναι παρά μισή γλώσσα· η δημοτική είναι γλώσσα σωστή. Κάλλια το λοιπό να μην τα θέλουμε όλα μισά. Αν είναι μάλιστα ο σκοπός μας να δείξουμε που δεν άλλαξε ή που δε *χάλασε* η γλώσσα, είναι ανάγκη να φύγουν τα να και τα θα · ένα θα κ' ένα να , ας είναι κ' ένα με (μετά) φτάνει μοναχό του για να δείξη σ' όσους ξέρουν από γραμματική, που η γλώσσα έπαθε πολύ πιο σπουδαίες μεταβολές παρά όταν πη κανείς *πατέρας*, *κόρη*, *ίσκιος*, *τραπέζι*, *πουλώ* κι όλα τάλλα. Την ίδια παρατήρηση πρέπει να κάμουμε και για την υποταχτική με το να ή με το *ίνα* . Όποιος γράφει *θέλω ίνα ποιήσω* , με μιας καταστρέφει την αρχαία· αμέσως βλέπουμε που άλλαξε όχι μόνο η γλώσσα, μα που άλλαξε κι ο νους· από *συθετική* που είχαν, έγινε η γλώσσα *αναλυτική* . Έτσι φαίνεται όλη η διαφορά, και μάλιστα στο *θέλω ίνα ποιήσω* , φαίνεται πολύ πιώτερο παρά στους τύπους *δόντια*, *μάτια*, *στόμα*, *ράχη*, *ποδάρια* κτλ., γιατί σ' αφτές τις λέξεις άλλαξαν οι τύποι, οι ιδέες δεν άλλαξαν. Αν πάλε, σαν που με το λεν

πολλοί, δε γράφουν *ίνα ποιήσω* τάχατις για να δείξουν πως δεν άλλαξε η γλώσσα και που τέτοιος δεν είναι ο σκοπός τους, τότες με φαίνεται πιο απλό και πιο έφκολο να γράψη κανείς *θέλω να κάμω* , αφού είναι το ίδιο. Αν άλλαξε, άλλαξε και με τη μια φράση και με την άλλη. Το *θέλω να κάμω* το καταλαβαίνει τουλάχιστο και το λέει όλος ο κόσμος. Κάτι θα πη κι αφτό. Αν έγγραφα την καθαρέβουσα, θάγραφα αμέσως *θέλω ποιήσαι* . Θακουλουθούσα το δικό σας το σύστημα, που με φαίνεται το μόνο σωστό, γιατί ξέρετε και δεν ανακατώνετε τις δυο γλώσσες. Άκουσα πολλές φορές να πουν πώς είστε *la citadelle du purisme*· είναι έπαινος σας. Παρατήρησαν παντού μάλιστα στην Εβρώπη, όταν ήρθε η πρόσκλησή σας, που αντίς υποταχτική με το να , βάλετε πολύ πιο φρόνιμα απαρέφατα.

Να σας πω το κάτω κάτω, δε με μέλει για τη γλώσσα που γράφει κανείς· φτάνει να βγη τίποτις από τα λόγια που θα με πη, φτάνει ο λόγος του ναξίζη και νάχη μέσα και δυο ιδέες, να με μάθη πράματα που δεν ξέρω. Κοιτάζω την ψυχή κι όχι μόνο τη φορεσιά, το νου κι όχι μόνο το τυπικό. Ο λαός κάθε μέρα στο Παρίσι συνηθίζει και λέει τις λέξεις *ciel* (*le ciel de mon lit, un ciel de boue*, όταν είναι βροχή), *n'est pas* (*il n'est pas bête!*), *plus* (*plus souvent!*), *pur* (*c'est une pure blague*), *que* (*pas si bête que ça*), *le fond* (*le fond du sac*), *mon cœur* (*gentil comme un cœur*). Με τους ίδιους τύπους, με τις ίδιες λέξεις σας βγάζει ο Ρασίνας τον περίφημο στίχο που έχει τόση νοστιμάδα και γλυκύτητα· *Le ciel n'est pas plus pur que le fond de mon cœur*.

Η γλώσσα είναι ό τι την κάμη ο νους. Η εβγένεια είναι μέσα στην ψυχή, όχι στα λόγια. Τα λόγια δεν έχουν άλλη ζωή παρά τη ζωή που τους δίνει ο άνθρωπος, άλλη ποίηση παρά την ποίηση που έχει μέσα του και κείνος. Είναι παιδιά του. Σκλάβοι τους δεν είμαστε. Ο νους είναι που ζωντανέβει τη γραμματική. Φτάνει νάχουμε μια ιδέα, να τρέμη η καρδιά μας, και βλέπετε αμέσως και τη γλώσσα να χύνη όλα

της τα λουλούδια· βλέπετε την κάθε λέξη να λάμπη σαν ολόφωτο
φεγγάρι.

Ξέρω τι θα με πήτη· δεν έγραψαν πάντα μήτε σ' όλους τους τόπους τη γλώσσα που μιλούσαν{83}. Είναι βέβαιο. Μάλιστα στανατολικά μέρη φαίνεται μια κάποια διγλωσσία να είναι νόμος ιστορικός. Στην Καλκούττα και στο Μπέναρες, ακόμη και σήμερα, τυπώνονται φημερίδες σασκριτικές· κανείς όμως δε μιλεί σασκριτικά. Στην Κίνα η γλώσσα του λαού δε γράφηκε ποτές. Οι Άραβες άλλη γλώσσα μιλούν κι άλλη γράφουν. Έτσι και μεις. Άλλους πάλε τους αρέσει νάχουν έναν κύκλο φίλους και τους φτάνει να τους διαβάζουν οι φίλοι τους μόνοι. Οι Αλεξαντρινοί τέτοιο σύστημα είχανε. Δεν τους έμελε για τον όχλο. Συχνά μάλιστα κανείς είναι αναγκασμένος να μιλή για λίγους, γιατί και λίγοι τον ακούν. Τότες το κάμνει έφκολα σύστημα. Τέτοια τυχαίνουν, όταν είναι μια φιλολογία στην παρακμή της.

Όταν είναι καλοκαίρι, ο ήλιος φέγγει για όλο τον κόσμο, τα δέντρα, για όλους πρασινίζουν· ένας λαός, στις καλοκαιρινές του τις ώρες, δεν ξέρει τέτοιες νοστιμάδες και δεν έμαθε ακόμη να πουλή σοφίες. Τα συστήματα που λέμε φαίνονται μόνο και βγαίνουνε στη μέση, ή όταν ακόμη δε μορφώθηκε καινούρια γλώσσα, σα στον καιρό του Ντάντε που γύρευε ο καθένας να γράφη λατινικά, ή στα χρόνια που χάθηκαν οι δόξες οι παλιές και που η ποίηση βασιτέται με τη μίμηση μόνο. Παν τα φώτα, παν οι μεγάλες ιδέες, κι ο κόσμος αποχαιρετά όλους τους ήλιους που βασιλέβουν. Κανείς πια δεν κοιτάζει ποίηση και φιλολογία. Ένας ποιητής, για να ελκύση τους λίγους που απομνήσκουν, προσπαθεί να τους μαγέψη με κάτι μικρούτσικες, πολυδουλεμένες, πολύτεχνες νοστιμάδες.

Ένας όμως που φτάνει νέος σε μια νέα εποχή, που νοιώθει το κεφάλι του γεμάτο ιδέες, φαντασίες, εικόνες καινούριες, δεν έχει καιρό να συλλογιστή τόσες τεχνολογίες και να βάλει τέτοιες σοφίες με

το νου του. Ένα μόνο γυρέβει, πώς να πη γρήγορα και παστρικά ό τι έχει να πη. Πρώτα βλέπει αν έχει τόντις να πη τίποτες· ύστερα γράφει. Δε θέλει να στολίση μήτε την ιδέα του μήτε τη φράση του. Το στολίδι του είναι η αλήθεια· φτάνει να την ακούση ο κόσμος, και τα λόγια του είναι καλά. Διέστε το Δημοστένη! Τι κεραβνός και τι λιοντάρι! Ορμά, ίσια στην αλήθεια· την αλήθεια θέλει· πρέπει να την καταλάβη ο καθένας και προσπαθεί όχι να τη συγυρίση, όχι να χτενίση την ιδέα του, μα να την πη με τρόπο που να καταπείση το λαό. Ένας μεγάλος συγγραφέας είναι σαν καθρέφτης· στα λόγια του μέσα ο καθένας βλέπει την ίδια του την εικόνα. Στα βιβλία του ζη, αναπνέει, χαίρεται και λυπάται, κλαίει και γελά ένας ολάκαιρος αιώνας κ' η αθρωπότητα όλη. Είναι κεντρικός σαν τον ήλιο και τον κόσμο φωτίζει· εκεί που ο ίδιος δεν ξέρω τι μου γίνεται μέσα μου και δε βρίσκω λόγια να το πω, εκείνος με το λέει και με κάμνει να καταλάβω την ψυχή μου. Μιλεί για το λαό και σαν το λαό. Τη γλώσσα του λαού θέλει. Ο λαός δε θα ξεχάση τόνομά του· όσα είπε θα μείνουνε στη μνήμη του λαού. Για να φανούν αριστουργήματα, χρειάζονται δυο πράματα μόνο· νους μεγάλος και λόγος απλός. Ένα γερό κεφάλι δε γυρέβει πώς να φαντάξη, πώς να ξεσκονίση μέσα από τα βιβλία καμιά σπάνια λέξη, για ναπορήσουμε με την τέχνη του. Δε γράφει για να φαντάξη. Δεν του μέλει για έπαινο και για δόξα· μήτε ξέρει τι είναι έπαινος και δόξα. Μπορεί τόνομά του να δοξαστή, εκείνος μήτε το βλέπει. Τι θα την κάμη, τη δόξα; Του φτάνει να σας πη την ιδέα του — και σας τη λέει με πόθο και ζέση — κι όποιος διαβάση τα βιβλία του, νομίζει πως τον ακούει και μιλεί.

Οι ελπίδες μου είναι μεγάλες. Θα μας βγη βέβαια μια μέρα κανένας τέτοιος ποιητής ή πεζογράφος. Δε γίνεται να κοπή η σειρά· ένα έθνος, που είχε μια φιλολογία σαν την αρχαία τη δική μας, θα βγάλη πάλε καμιά φιλολογία μεγάλη· θα ξανακάμη αριστουργήματα καινούρια. Για ναξίζη όμως τους αρχαίους, για να μοιάζη με κείνους,

δεν πρέπει να τους μιμηθή, αφού στα χρόνια τους δε μιμήθηκαν κανένα. Ο ποιητής που προσμένουμε θα μιμηθή την ανθρώπινη ψυχή και τη φύση που θα βλέπη μπροστά του· έτσι έκαναν όσοι έγραψαν ύστερα από τους αρχαίους στην Εβρώπη και βγήκαν ίσιοι με κείνους. Ωςπου νάχουμε κανέναν Ντάντε ή κανένα Σαικσπείρο (είναι καλό νάχη ένα έθνος το μάτι του στα πιο αψηλά βουνά), μπορούμε να πιάσουμε αλλιώς τη δουλειά και να μη γυρέβουμε απαρχής μεγαλεία. Για να γράψη κανείς την εθνική του γλώσσα, δε χρειάζεται διόλου να είναι έξοχος νους, ή να βγη αμέσως φωστήρας· φτάνει να ξέρη λίγη γραμματική. Που είναι ντροπή να γράψη κανείς την εθνική του γλώσσα, που η γλώσσα μας είναι βάρβαρη, ποιος Γραικός θα τολμήση πια σήμερα να το πη και ποιος Γραικός να τακούση; Με φαίνεται που πάλιωσαν αφτές οι ιδέες. Είναι ένας χωρατάς που κάμνουν κάποτε και να σας πω την αλήθεια άκουσα να με τον κάμουν και μένα. «Τι τάχατις; Τη γλώσσα του μάγερά μας θέλεις να γράφουμε;» Και βέβαια! Του μάγερά μας τη γλώσσα θέλω. Πρώτα πρώτα σαν πιο φρόνιμο μ' έρχεται να μιλούμε την ίδια γλώσσα, γιατί αν του μιλήσουμε άλληνα, άξαφνα μπορεί να μη μας καταλάβη και να μη βρούμε φαγί να φάμε· αν ο λαός δε μας καταλάβη, έτσι κι αφτή μας η φιλολογία θα πεθάνη από την πείνα. Μάθαμε μάλιστα, — και δεν είταν ανάγκη να προκόψη πολύ η φιλολογία για να μας το δείξη — που ο Σαικσπείρος, ο Βολταίρος κι ο Γκέτες έγραφαν και μιλούσαν ίσια ίσια του μάγερά τους τη γλώσσα. Όταν ο Βολταίρος έλεγε je suis, tu es, il est, ο Γκέτες ich bin, du bist, er ist, ο Σαικσπείρος I am, he is, έτσι απaráλλαχτα τόλεγε κι ο μάγεράς τους σε κείνα τα χρόνια και το λέει ακόμη και σήμερα. Δεν είχε ο ένας τύπους ειμί, ει, εστί, πατήρ, πατράσι κι ο άλλος τύπους είμαι είσαι, είναι, πατέρας, τους πατέρες, στους πατέρες. Να μιλή κανείς σαν το μάγερά του ή να μιλή τη γλώσσα του μάγερά του, είναι πράματα όλους διόλου διαφορετικά. Είδετε πουθενά καμιά γλώσσα που να μην τη μιλούν κ' οι μάγειροι;

Είδετε πουθενά κανέναν ποιητή που να μη συλλογιέται τίποτις άλλο παρά κρέατα, βόδια, αρνιά, όρνιθες, ψάρια, αλάτι και πιπέρι, ξύδι και λάδι; Όχι! Ωστόσο κ' οι δυο τους την ίδια γλώσσα μιλούν, κι ο ένας μπορεί να καταλάβη τον άλλο. Δε μοιάζουν πάντα οι ιδέες· η γραμματική όμως δεν αλλάζει. Έπειτα, τι να σας πω; Αν είμουν ποιητής, θα με κολάκεβε με το παραπάνω, αν μπορούσε κι ο μάγεράς μου να ξέρη τους στίχους μου απ' όξω.

Δεν πρέπει ένας φρόνιμος άνθρωπος να δίνει προσοχή σε τέτοιους χωρατάδες, μάλιστα μέσα σ' ένα σοφό Συνέδριο σαν το δικό σας. Όλα με τον καιρό μεταμορφώνονται κ' η γλώσσα του μάγερα καταντά γλώσσα του Πλάτωνα ή του Σοφοκλή. Να μη νομίζουμε το λοιπόν που ο μάγερας μιλεί γλώσσα *χαλασμένη*, αφού βλέπουμε που την έγραψαν τέτοιοι άνθρωποι. Ίσως μάλιστα με τον καιρό σας φανή πια άνορθη η καθαρέβουσα. Η καθαρέβουσα έχει την ίδια σύνταξη που έχει κι ο μάγερας· το παιδί μου είναι άρρωστο, σας λέει ο μάγερας· το τέκνον μου *ασθενεί* και μάλιστα είναι *ασθενές* (!), γράφει η καθαρέβουσα. Τι κάμνει όμως; Βάζει άλλες λέξεις, μα τα ίδια λέει. Οι τύποι είναι αρχαίοι· η γλώσσα αρχαία δεν είναι. Ο μάγερας τουλάχιστο μιλεί μόνο ταπλά του τα γραικικά· η γραμματική του είναι πάντοτες η ίδια, έχει τυπικό, φωνολογία και σύνταξη που δεν αλλάζουν. Η καθαρέβουσα είναι πολύ πιο ανώμαλη, γιατί σας έχει πλάγι πλάγι πράματα αντίθετα, παλιό τυπικό, σύνταξη καινούρια. Ποιος όμως στοχάζεται Πλάτωνα, ας είναι και Πλούταρχο ή Λουκιανό, να μιλή και να γράφη με τέτοιο τρόπο; Μήτε ο Χρυσόστομος έτσι δεν έγραφε.

Τον ίδιο δρόμο που πήρε ο ανθρώπινος νους, παίρνει κ' η γλώσσα του ανθρώπου. Αλλάζει και μόλον τούτο μνήσκει πάντοτες η ίδια. Μια γλώσσα είναι σαν ένας φαρδής ποταμός. Κανείς δεν μπορεί να πη που αρχίζει ο ποταμός. Άγνωστη η πηγή του! Το ρέμα του είναι

σιγανό και στενά τα παράλια που λούζει. Λίγο λίγο μεγαλώνει. Η γης ποτίζεται με τα νερά του κ' οι κάμποι γεμίζουν πρασινάδα· δροσίζονται οι ρίζες και τα δέντρα χύνουν όλα τους τα φύλλα. Αν πάτε με τον ποταμό, γρήγορα θα διήτε στο δρόμο σας σπίτια, χωράφια και ζωή. Σωρέβουνται σε μια μικρή χώρα άντρες, γυναίκες και παιδιά. Γίνεται δ ή μ ο ς· έχει τα έθιμά του και τη γλώσσα του. Ο ποταμός όλο τρέχει κι όσο πάει φουσκώνει η ορμή του. Λες που για να περάση, σκάφτει τα χώματα και τρυπά τις πεδιάδες. Πληθαίνουν τα λαμπρά νερά, πληθαίνουν κ' οι αθρώποι. Παντού βλέπεις χωράφια και πάλε χωράφια. Δεν είναι τόπος χωρίς κάτοικο, αγρός χωρίς εργάτη. Φαίνονται προάστεια πηχτά, τοίχοι αψηλοί, σπίτια χιλιάδες· προχωρεί ο ποταμός — και τέλος νάτος που μπαίνει σε πόλη μεγάλη και ξακουστή. ..

Κολόνες μαρμαρένιες στηλώνουν τα παλάτια. Υψώνονται ναοί. Περίφημες Ακαδημίες μας ξεσκεπάζουν το σοβαρό τους μέτωπο και μας δείχουν το πρόσωπό τους. Απάνω στους λόφους βλέπεις σπίτια καμαρωμένα, και ξαπλώνουνται ίσια με κάτω στις κοιλάδες μυρωδιές και περβόλια. Η ενέργεια του αθρώπου φανερώνεται με χίλιους κόπους. Τι δεν έκαναν και τι δε θα κάμουν; Αφτή η χώρα δε μοιάζει πια με τα πρώτα χωριά που είδαμε στο δρόμο μας. Εδώ είναι δήμοι πολλοί. Δεν έχουν έθιμα μόνο· έχουν και νόμους. Καλλιέργησαν κάθε τέχνη, έβγαλαν ποίηση κ' επιστήμη. Στα θέατρά τους, στα δράματα που παίζουνε, φαίνεται ο μοναδικός νους του λαού. Σ' όλα χάραξε την ιδέα του και την έκαμε *κτήμα ες αεί* {84}, για να μάθουν κ' οι άλλοι κατόπι να κυβερνιούνται και να ζουν. Είναι πολιτεία κι όχι μόνο πόλη. Ο πολιτισμός εδώ γυρέβει την αρχή του. Είναι ξυπνός ο λαός, γεμάτος ζωή. Τρέχει, κοπιάζει, χτίζει και δημιουργεί. Σα μέλισσες παν κ' έρχονται οι πολίτες. Βράζει το πλήθος μέσα στους δρόμους. Ο καθένας στη δουλειά του. Ο χωρικός ιδρώνει όξω στον κάμπο. Τα παιδιά τραγουδούν ηρωικά

τραγούδια. Ο στρατιώτης γυμνάζεται· ο ρήτορας βγάζει λόγους κι ο φιλόσοφος χαμογελώντας κατεβαίνει στο γιαλό, κι όσο πλύνει τα ποδάρια του στο κύμα που τρέχει, έργα αθάνατα μελετά.

Ήσυχος, κι ακάματος βαδίζει ο ποταμός και καμαρώνει. Περηφανέβεται που βλέπει τόση δόξα. Τα νερά του χαδέβουν τους τοίχους και τα γεφύρια· αντανακλούν τα παλάτια και τους λόφους, τον τρεχάμενο λαό και το φιλόσοφο. Αργοπορεί το κύμα σα να θέλη να σταθή, για να χαρή ακόμη μια στιγμή την πόλη και την ομορφιά της. Τη νύχτα με το φεγγάρι, την ημέρα με τον ήλιο, ζουγραφίζει μέσα του ο ποταμός το κάθε πράμα και βγάζει την ωραία εικόνα που βλέπει. Η μια πόλη κοιτάζει την άλληνα μέσα στο νερό. Κι ωστόσο θα περάση το ποτάμι! Θα περάση και κατόπι ποιος ξέρει τι θαπαντήση. Μπορεί ακόμη να βρη, στην πόλη κοντά, μπαξέδες συγυρισμένους και χωριά καλλιεργημένα. Κατεβαίνοντας όμως δε θανταμώση, παρά θλίψη και μοναξιά. Η γις ξαναβάζει τα μάβρα της ρούχα. Μόλις φαίνεται, πού και πού, μια καλαμιά στον κάμπο, ένα ρημοκκλήσι σ' ωρφανεμένη χώρα.

Μα τι πειράζει; Σαν τον ποταμό, είναι κι ο άνθρωπος. Η ενέργεια της ψυχής του δεν πεθνήσκει. Ο ποταμός θα λούση πάλε χωριά, προάστεια, ίσως γρήγορα και πόλη. Τότες τα νερά του θα μας βγάλουν καινούριες εικόνες, θα ξαναρχίση άλλους γύρους το ποτάμι· θα μπη σ' άλλα χώματα, θα σκάψη άλλες πεδιάδες. Μπορεί μάλιστα τα κύματά του να πάρουν άλλη θωριά, να διή ουρανό που δε γνώριζε πρώτα, και σαν τον ουρανό με τα σύννεφα, να γίνη, και κείνος άσπρος και γαλάζιος. Ίσως άλλαξε κι ο ποταμός. Ποιος θα μας πη πόσα ρυάκια μάζωξε στο δρόμο; Ποιος θα μας πη, ύστερα από τόσες χώρες που ξέπλυνε, που τα νερά του είναι πάντοτες τα ίδια, που η φύση τους δεν άλλαξε λιγάκι; Πέρασε από τόσα χώματα μέσα, που θα πήραν τα νερά του καινούρια στοιχεία, καινούρια σώματα

που δεν είχε πρώτα. Κανέννας βέβαια δε θα πιστέψη που βάσταξε ο ποταμός την ίδια χυμική σύγκραση, που είναι το ίδιο κι απαραίλλαχτο νερό. Κανείς όμως πάλε δε θα πη που δεν είναι ο ίδιος ποταμός, που δε βγαίνει από την ίδια αθάνατη πηγή.

Έτσι και με τις γλώσσες. Πάντα μας δείχνουν καινούριες εικόνες, ιδέες καινούριες. Μέσα σε κάθε γλώσσα φαίνεται κι ο άνθρωπος που την έκαμε· η γλώσσα αντανακλά την ψυχή του, σαν τον ποταμό. Αλλάζουν οι τύποι, κάποτες κ' οι λέξεις, μα οι γλώσσες μνήσκουν πάντοτες οι ίδιες. Ο ποταμός ο δικός μας απάντησε στο δρόμο που πήρε μια πόλη μεγάλη, μια αιώνια φιλολογία. Πρέπει τώρα να του χτίσουμε γρήγορα καμιά πόλη καινούρια, περίφημη σαν την πρώτη που είδε ξαναμορφωμένη σαν τον ποταμό, για να καμαρώση το ποτάμι και τα δικά μας τα μεγαλεία. Την πρώτη πόλη ο ποταμός πια δε θα την ξαναδιή· για τούτο πρέπει σήμερα να κάμουμε πόλη δική μας, γιατί σ' αφτό τον κόσμο που γίνονται όλα τα πράματα, ένα μόνο δεν μπορεί να γίνη — να παν πίσω τα ποτάμια.

Μήνας Άβγουστος, 1886.

NOTES

Je place ici quelques remarques qui ne méritent guère de figurer ailleurs que dans une courte note. Elles font suite à la Préface qui se trouve en tête de ce discours et ont trait à quelques questions d'orthographe {85}.

J'ai écrit en un seul mot les locutions telles que τόντις (= τω όντι, par réduction des deux ο à un seul ο et par adjonction du ζ adverbial), δηλαδής, μόλον τούτο, αφού, κατεφτείας (de κατ' ευθείαν;

le v final disparaît régulièrement et le ζ adverbial s'ajoute alors à la désinence), όλους διόλου etc. On ne sent plus guère aujourd'hui dans ces locutions que des adverbes simples. Egalement, j'écris γύρω, γύρω, avec ω pour ω [υπογεγραμμένο], suivant l'analogie des autres adverbes en ω, απάνω, κάτω, etc. Dans γύρω et peut-être dans τόντις, nous avons les deux seuls exemples d'un datif ancien conservé par voie populaire dans des locutions toutes faites. Un autre datif nous est fourni par une formule de salutation dialectale, usitée à Chio, kalisiméra kalή σοί μέρα. Τόντις paraît être plutôt un mot d'origine savante devenu aujourd'hui populaire.

Je ne puis entrer dans l'examen de toutes les orthographes particulières que je me suis vu forcé d'adopter, du moment que je me conformais aux principes de l'ancienne orthographe. Les questions spéciales traitées dans ce discours s'adressent à un public instruit: il saura donc reconnaître de lui-même les règles qui m'ont guidé. Il est évident, par exemple, que nous ne pouvons accentuer aujourd'hui autrement que Περικλής, χρυσή. Περικλής se décline de nos jours, sur ποιητής et χρυσή sur καλή; le circonflexe n'a donc plus aucun sens, puisque les anciens eux-mêmes, en pareil cas, mettent l'aigu. Ce qui serait aller contre les habitudes orthographiques anciennes, ce serait précisément d'écrire Περικλής, alors qu'on décline του Περικλή.

Il sera tout aussi superflu de donner quelques autres explications: il n'est pas besoin de dire pourquoi nous écrivons την Πόλη, mais τη γραμματική, sans v final et pourquoi le v final disparaît devant toute autre combinaison que κ, π, τ et les voyelles: on suppose les lecteurs familiers avec les règles élémentaires du grec moderne.

Toutes les formes employées dans ce discours trouveront ainsi leur justification dans les règles de la grammaire populaire. Certaines personnes prétendent, il est vrai, que la langue *populaire* n'a pas de grammaire; mais leur idée ainsi énoncée, manque de clarté. La grammaire de la langue populaire ne se trouve pas à l'état de livre imprimé. Cela est exact; mais, il ne faut pas en conclure qu'elle n'existe pas. Jusqu'ici on n'a pas encore conçu la possibilité d'une langue vivante et parlée — écrite, ou non écrite, peu importe! — qui ne reposerait pas sur un système phonétique, morphologique et syntaxique propre, en d'autres termes, qui n'aurait pas sa grammaire.

Il à paru inutile de marquer par un signe particulier la prononciation de i (υ, η, ι, οι, ει, υι) devant une voyelle suivante: il suffit d'écrire ποιος au lieu de πιος: on prononcera naturellement comme s'il y avait ποιος ou πγοιός. Ces prononciations sont tellement familières à tout le monde, qu'il est à peine besoin de les rappeler par l'écriture. Le γ n'a été admis que dans les mots où il était consacré par l'usage, comme dans γιος, γιάτρός, etc. — Du reste, — qu'on nous permette de le dire, — toutes les orthographes suivies dans ce discours sont des orthographes voulues. C'est à dessein que nous écrivons συγγραφέας, φαρδής, etc. (voyez plus haut à Περικλής), de même προεστός, προεστού, τον ίδρο, etc.; τον ίδρο serait assurément plus correct. Mais on trouve ι bref dans Euripide, Ion. 1175, en tout cas chez Quintus de Smyrne. Or, toutes les fois que nous avons un prétexte quelconque pour simplifier l'orthographe, il est bon d'en profiter. C'est pourquoi on peut risquer καλοσύνη, et, inversement, διαδώθηκα, parce que tous les aor. passifs des verbes en -ώνω (ancien -όω){86} s'écrivent de même. Voici donc une dernière confession. Je ne me suis fait naturellement aucun scrupule d'emprunter à la langue ancienne tous les mots

nécessaires soit à la pensée, soit au sujet traité. Je me suis permis pourtant une innovation. Les termes de *brève* et de *longue* , μακρόν et βραχύ , qui appartiennent à la vieille terminologie grammaticale, ne sont pas très exacts en eux-mêmes: de plus — ce qui est grave — ces deux adjectifs μακρόν et βραχύ contrarient trop ouvertement, à leurs diverses flexions, la morphologie en même temps que la phonétique modernes: on pourrait, il est vrai, dire régulièrement το βραχέο, d'après το φωνήεντο (voyez *Revue des Etudes grecques*. t.I, No 2.): mais j'ai cru devoir préférer les deux expressions διπλόχρονο (longue), απλόχρονο (brève), expressions qui m'ont paru plus précises même au point de vue linguistique. Certaines personnes nous diront que le peuple n'emploie pas et ne comprend pas les mots tels que: ενέργεια, φιλολογία. χυμία, κατάληξη, δήμος, etc., etc. Elles prétendent qu'écrire de cette façon, ce n'est plus écrire une langue populaire. Le reproche porte à faux. Le peuple, selon toute vraisemblance, ne se nourrit pas des ouvrages de Kant et il est à présumer que les habitants de Fribourg en Brisgau ne lisent pas couramment les traites de M. Hermann Paul. Cela ne veut pas dire qu'il faut supprimer la philosophie ou la linguistique, sous prétexte que le peuple ne comprend pas la philosophie ou la linguistique. Cela ne veut pas dire davantage qu'il faut supprimer la langue du peuple. On n'étudie plus de nos jours la philosophie ou la linguistique, comme on l'étudiait il y à deux mille ans. Il est tout aussi logique, quand on écrit, de ne plus se servir d'une langue qu'on parlait il y à deux mille ans. Il nous faut une langue aussi moderne que notre pensée même.

Η ΚΑΘΑΡΕΒΟΥΣΑ Κ' Η ΣΚΛΑΒΙΑ {87}

Ο μεγάλος μου ο πεθερός μου έλεγε κ' έλεγε συχνά πως δεν πρέπει κανείς ποτέ να παντάη, σα γράφουνε για μας άτοπα ή μπόσικα λόγια όσοι δεν έχουν άλλη δουλειά. Έλεγε όμως πως κι αφτοί θέλουν απάντηση, όταν άξαφνα σε κατηγορήσουνε για τον πατριωτισμό σου. Δεν πρέπει να τους αφήνουμε να λένε· πρέπει κάτι να πούμε και μεις.

Σα βγήκε το *Ταξίδι*, τα σεργάρια μου ξέρουνε τι άκουσα και τι δεν άκουσα, γιατί φύλαξα τις φημερίδες εκείνης της εποχής μ' όλες τις νοστιμάδες που τυπώνανε κάθε μέρα. Είτανε λύσσα· ένας μάλιστα ήθελε και καλά να μου κόψουνε ταφτιά μου. Δεν αποκρίθηκα λέξη. Τα διάβαζα, διασκέδαζα, γελούσα, όταν άξαφνα είδα κάπου ένα άρθρο, που βέβαια δε γύρεβε να πη τίποτις δυσάρεστο ή να με πειράξη στην αγάπη μου για την Ελλάδα, μα που ήθελε ναποδείξη πως η δημοτική μας είναι γλώσσα της σκλαβιάς και πως πατριωτικό δεν είναι να τη γράφουμε. Αποκρίθηκα τότες, και πολύ πρόθυμα δημοσίεψαν το γράμμα μου στην «Εφημερίδα».

Όπως τόμαθα υστερώτερα, δηλαδή σα βγήκε το γράμμα μου — γιατί έβαλε και μια σημείωση, στην αρχή, μαζί με το γράμμα μου, η «Εφημερίδα» — ο κ. Α. Γ. Η., που λέει τάρθρο μου, είναι ο κ. Αγησίλαος Γιαννόπουλος Ηπειρώτης. Καμιά ιδέα, κανένα σκοπό να τον πειράξω δεν είχα. Όσα έλεγε τότες, πόσοι δεν τα ξαναείπαν κατόπι, και με τι ύφος και με τι χοντροβρισιές! Ο κ. Γιαννόπουλος έγγραφε με τρόπο εβγενικό, σοβαρά, σαν άνθρωπος που ήσυχα σου λέει τη γνώμη του και θαρρεί πως είναι η σωστή γνώμη. Τη γνώμη του αφτή πολλοί ακόμα την έχουνε στην Ελλάδα. Τους τα ξηγήσαμε, τους τα ξεδιαλίσαμε όλα με το νυ και με το σίγμα· τίποτα, μα τίποτα να μας αποκριθούνε δεν έχουνε, κι ωστόσο τη γνώμη τους δεν την αλλάζουνε, μόνο και μόνο γιατί είναι γνώμη τους, κι ας μην έχη και βάση καμιά.

Με τον κ. Γιαννόπουλο τουλάχιστο συζητούσα, φιλονικούσαμε, του έλεγα τους λόγους μου, μιλούσαμε για τα ιστορικά της δημοτικής, όπως ταιριάζει κάθε φορά που κατηγορούνε τη γλώσσα, γιατί παρατήρησα πως το μάθημα το μεγάλο και το μεγάλο το γιατρικό είναι να πιάνουμε να μελετούμε κατάβαθα την ιστορική μας γραμματική, άμα νοιώθουμε και μας κολνάει στο μυαλό η φοβερή μας εκείνη αρρώστια, να λέμε τη γλώσσα μας πρόστυχη κι ανίκανη, αψηφώντας κι αδυναμώνοντας έτσι την ψυχή μας την ίδια. Μου είναι άγνωστο αν ο κ. Γιαννόπουλος άλλαξε γνώμη{88}. Θα συλλογίστηκε ωστόσο αλλιώς για μερικά πράγματα, που του φαίνονταν τότες αληθινά. Μας το δείχνουνε, μας ταποδείχνουνε τα ιστορικά μας, πως κάθε γλώσσα μορφώνεται μοναχή της, και μας ταποδείχνουνε με τρόπο που και να θέλη κανείς, δεν μπορεί να πη το ενάντιο κι αναγκάζεται να το πιστέψη. Ας αφήσουμε παράμερα πια κάθε πρόληψη, κάθε ψέφτικη γνώμη, κι ας το καταλάβουμε τι καλό, τι ωραίο, τι θεόλαμπρο πράμα που είναι να καθήση κανείς με την ησυχία του, ήμερα, χωρίς πάθος, να ξεφυλλίση τα παλιά μας τα βιβλία, να σπουδάξη τη γλώσσα μας και της γλώσσας μας την ιστορία. Θα μάθη πολλά. Κι αφτό έχουμε ανάγκη, να μαθαίνουμε. Ας το πούμε παστρικά· όσο την είχε και τη βασάνιζε ο Τούρκος ο καταραμένος τη δύστυχη την Ελλάδα, βέβαια πως κ' η επιστήμη δεν μπορούσε να προκόψη. Βέβαια πως και ταρχαία τα ελληνικά δεν μπορούσανε να σπουδαχτούν όπως έπρεπε. Αν τα σπούδαζαν από τότες, αδύνατο σήμερις να πίστεβε κανένας πως η καθαρέβουσα μοιάζει με τη γλώσσα εκείνη την ωραία. Δε θυμούμαι ποιος ελληνιστής στην Εβρώπη είπε μια μέρα πως οι Έλληνες οι σημερνοί γυρέβουνε να δείξουνε με την καθαρέβουσα πως είναι απόγονοι των αρχαίων και πως δείχνουν ίσα ίσα το ενάντιο, μόνο με το να νομίζουνε πως η καθαρέβουσα είναι γλώσσα ελληνική. Και κοντά στο νου πως δε θα το νομίζανε, αν είχανε δε λέω διαβασμένα όπως

πρέπει ταριστουργήματα της χρυσής μας εποχής, μα τουλάχιστο καταλάβει τη γραμματική την ίδια, καθώς την καταλαβαίνουνε στην Εβρώπη, καθώς την καταλαβαίνει κι ο ελληνιστής που σας είπα. Τότες θα βλέπανε πως η δημοτική μονάχα βαστάει από την αρχαία, ενώ η καθαρέβουσα δεν είναι γλώσσα καθαφτό, δεν μπορεί το λοιπόν και να βαστάη από την αρχαία τη γλώσσα. Ποιος φταίει όμως που δεν το βλέπουνε; Φταίνε τα χρόνια της σκλαβιάς, και σαν τα ξετάζει κανείς τα πράματα δίχως πάθος, καταλαβαίνει πως της σκλαβιάς η γλώσσα είναι η καθαρέβουσα, πως πατροπαράδοτη από στόμα σε στόμα κι από γενεά σε γενεά, δεν υπάρχει άλλη από τη δημοτική. Και να μη θαρρήτε τάχα πως με πάθος σας τα λέω αφτά. Τι θα με πείραζε, σας παρακαλώ, η καθαρέβουσα, τι θα μπορούσα νάχω κιόλας να πω εναντίο της, αν είτανε αρχαία γλώσσα; Όσα λέμε δω, είναι, σας βεβαιώνω, πολύ απλά· πολλές σοφίες δε θέλουνε, για να τα νοιώσουμε. Ας τα νοιώσουμε λοιπόν και μια ώρα προτύτερα, να δήτε πως τα σιάζουμε όλα.

28 του Τρυγητή, 1901.

Αξιότιμε Κύριε,

Τώρα μόλις έλαβα τον αριθμό 211 της «Εφημερίδος» σας. Είχα λάβει πριν τους αριθμούς 201, 202 και σας έγραψα ιδιαίτερο γράμμα, για να σας πω αμέσως πόσο με συγκίνησαν αφτά τα δυο άρθρα (αρ. 201, 202). Το σημερινό μου το γράμμα, θα σας παρακαλέσω να με κάμετε τη χάρη να το δημοσιέψετε. Δεν έχω συνήθεια ναπαντώ σε προσωπικά άρθρα· όταν είναι λόγος για γλωσσικά ή γραμματικά ζητήματα, προτιμώ ναπαντήσω με βιβλία· όταν κατηγορούν του λαού τη γλώσσα και τη δική μου, πάλε δε λέω τίποτις, γιατί με φαίνεται πως τα είπα όλα. Όταν όμως καταλάβω που κατηγορώντας εμένα

κατηγορεί κανείς όλο το έθνος, νομίζω χρέος μου ναποκριθώ τουλάχιστο με δυο λόγια. Καταντά γενικό ζήτημα.

Ο κ. Α. Γ. Η. (δεν ξέρω ποιος είναι, δεν ακούστηκε ως τώρα τόνομά του στην επιστήμη) γράφει τακόλουθα για τη δημοτική γλώσσα στον αριθμό 211 της «Εφημερίδος». σελ. 1, στήλη β'. «Η δημώδης ημών γλώσσα, οποία σώζεται εις τα δημοτικά προ του 21 άσματα και οποία διετυπώθη και εν αυτώ τω βιβλίω του κ. Ψυχάρη φέρει την σφραγίδα της μελαγχολίας, του καμάτου, της παρακμής, της δουλείας». Λυπήθηκα πολύ, όταν είδα αφτή τη λέξη. Ας αφήσουμε τη γλώσσα του κ. Ψυχάρη· δεν πιστέβω νάχη κανέννας το δικαίωμα να πη που του Ψυχάρη η γλώσσα «φέρει την σφραγίδα της δουλείας», κι όποιος το λέει βέβαια δε θα διάβασε το βιβλίο του. Μα δε λυπούμαι που δε με διάβασε ο κ. Α. Γ. Η. Με κακοφαίνεται μόνο που μπόρεσε ένας Γραικός να γράψη τέτοιο λόγο. Δεν ταιριάζει και μάλιστα, για να πω φανερά την ιδέα μου, είναι άτοπο να μιλή κανείς έτσι για τη γλώσσα του. Είναι επιστημονικό λάθος· είναι και λάθος εθνικό. Τα βλέπουμε στην Εβρώπη κι απορούμε· έπειτα λέει ο κόσμος πως οι Έλληνες δεν έχουν κρίση, ίσως και που μας λείπει αξιοπρέπεια. Δε γίνεται να κατηγορή κανείς και τη γλώσσα του και το έθνος που τη μιλεί· πρέπει να σέβεται και τη γλώσσα και το έθνος του. Κατάλαβα όμως τι τρέχει· ο κ. Α. Γ. Η. γράφει παρακάτω· «η γλώσσα αυτή, ην διεμόρφωσαν μακροί δουλείας και παθημάτων αιώνες». Για τούτο νομίζει, υποθέτω, πως «φέρει την σφραγίδα... της δουλείας ». Παρακαλώ τον κ. Α. Γ. Η. να με δώση την άδεια να του μάθω που η επιστήμη σήμερα δεν παραδέχεται τέτοια αρχή· κανέννας στην Εβρώπη δεν πιστέβει πια που μπορεί μια γλώσσα — όποια γλώσσα κι αν είναι — να *διαμορφωθή εν δουλεία* κτλ. Η επιστήμη που δεν το πιστέβει μορφώθηκε η ίδια σ' ανεξάρτητα κράτη· μας διδάσκει που κάθε γλώσσα αλλάζει μοναχή της και δίχως να υπάρχη καμιά ξεχωριστή, εξωτερική αιτία της αλλαγής. Η *δουλεία* δεν

μπόρεσε ως τώρα μήτε να φτειάξη μήτε να χαλάση γραμματική. Κάτι ξέρει κ' η επιστήμη που το λέει. Είναι πολύ πιο σωστό και πιο φρόνιμο να την ακούμε παρά να βγάζουμε γλωσσολογικούς νόμους του κεφαλιού μας.

Δε σπουδάζουμε την ιστορία και δε γυρέβουμε να μάθουμε σε ποια εποχή άρχισαν πρώτη φορά να φαίνονται μερικοί τύποι δημοτικοί. Έπειτα μιλούμε για *δουλείαν*. Ο κ. Α. Γ. Η. βέβαια θα ξέχασε που η ονομαστική *μεγάλος* (Gloss. Laod., 193, 1, 23, 197, 1, 23), που τα ισοσύλλαβα *γυναίκα* (Gloss. Laod., 197, 2, 20), *εβδομάδα* (Gloss. Laod., 207, 1, 15 - 16), *διάλυση* (αντίς *διάλυσις* Gloss. Laod., 170, 1, 21) βρίσκονται στον ένατο αιώνα. Στον έβδομο θαπαντήση ο κ. Α. Γ. Η. την πληθυντική ονομαστική οι *Αινειάδες* (Μαλαλάς, 170, 3, έκδοση της Μπόννας), *Πέρσες* (331, 18), *Σκύθες* (26,5). Στον τέταρτο αιώνα δεν έλεγαν πια το ν μπροστά στα ημίφωνα *χ γ θ δ σ ζ φ β* (Πάπυροι του αρχιδούκα Rainer, Βιέννα, 1887, II, σελ. 83. gr. 1 α.) Έδειξα μάλιστα στο Ταξίδι μου (σελ. 178) που μόνο οι λόγιοι μπόρεσαν και μας έβγαλαν την προφορά *καταλαμβάνω*, σε μια εποχή που κανείς πια δεν ήξερε τους φωνολογικούς νόμους της αρχαίας· η προφορά *άντρας, έντεκα, κόμπρος, θαμπώνω*, κτλ., κτλ., σώζεται όμως από τα πιο παλιά τα χρόνια· κι ο Περικλής τέτοια προφορά είχε. Στον πρώτο ή στο δέφτερο αιώνα προ Χριστού γνώριζαν την πληθυντική ονομαστική του θηλυκού οι γυναίκες (Pap. Lur., 61, 250; Pap. Leid. I, 11,3). Η *δουλεία* μέσα σ' αυτά τι γίνεται και πού θα τη βάλουμε; Αν ο κ. Α. Γ. Η. είχε μελετήσει τη *δημοτική*, θάβλεπε που όση διαφορά έχουν αναμεταξύ τους η γλώσσα του Ξενοφώντα και της Ιλιάδας η γλώσσα, τόση διαφορά έχει κ' η δική μας με τη γλώσσα του Ξενοφώντα. Από του Όμηρου στου Ξενοφώντα τα χρόνια καμιά *δουλεία* δεν μπόρεσε να φέρη τη διαφορά. Μια γλώσσα αλλάζει, γιατί είναι γλώσσα και της φτάνει που είναι γλώσσα για ναλλάξη. Όταν ανακατώνεται κανείς σε

τέτοια ζητήματα, είναι ανάγκη να ξέρη, τουλάχιστο τα στοιχεία της επιστήμης. Περισσότερο μοιάζει η δημοτική μας με την αττική, παρά που μοιάζουν τα σημερινά τα γαλλικά με τα γαλλικά που μιλιούνταν ακόμη στο δέκατο αιώνα. Η δουλεία όμως μήτε μόρφωσε μήτε διαμόρφωσε τα γαλλικά. Μπορούσε να κάμουμε κι άλλη μια παρατήρηση, γιατί βλέπω που ο κ. Α. Γ. Η. δεν την έκαμε· ο κ. Α. Γ. Η. μιλεί για δουλείαν . Τα νόστιμο είναι που η δημοτική δε γνωρίζει αφτή τη λέξη· η καθαρέβουσα την έβγαλε στη μέση.

Είναι νόμος ιστορικός· όσο προδέβει, όσο προχωρεί και φωτίζεται ένα έθνος, τόσο περισσότερο καλλιεργεί, πλουτίζει και σέβεται τη δημοτική του γλώσσα, τόσο περισσότερη διαφορά έχει αφτή η γλώσσα με την αρχαία που τη γέννησε· το παιδί χωρίζεται από τη μάννα του, γιατί μπορεί να περπατήσει μοναχό του. Ο νους μεγαλώνει· υψώνουνται οι ιδέες· η γλώσσα γίνεται ανεξάρτητη και κείνη. Μόνο όταν ένα έθνος δεν είναι ανεξάρτητο, όταν έχει αφέντη ξένο, πάει να πη όταν έθνος δεν υπάρχει και δεν υπάρχει λαός, τότε μορφώνεται γλώσσα αριστοκρατική, γλώσσα που μήτε την καταλαβαίνει, που μήτε έχει ανάγκη να την καταλάβη ο λαός.

Μάλιστα, αν το συλλογιστούμε καλά, θα διούμε που όσα λέει ο κ. Α. Γ. Η. για τη δημοτική, ταιριάζουν πολύ καλύτερα για την καθαρέβουσα. Φαίνεται πως είταν η μοίρα μου να λέω όλο στους δικούς μας πράματα σκληρά, κάποτες και δυσάρεστα· ξέρουν όμως οι δικοί μας με τι νου, με τι σκοπό, με τι αγάπη τους τα λέω· κάθε φορά που με αναγκάζουν οι δασκάλοι, τους μιλώ και γω όπως πρέπει να τους μιλήση κάθε Γραικός· φταίν εκείνοι, αφού έχουν τη συνήθεια να μας λεν πράματα ακόμη πιο δυσάρεστα. Ας μας ακούση κι ο κ. Α. Γ. Η., γιατί μπορούμε να του αποδείξουμε ήσυχα κι απλά που η μόνη γλώσσα που «φέρει την σφραγίδα.. της δουλείας», είναι η δική του. Ο καθένας αμέσως θα το καταλάβη. Πρώτα πρώτα

πολλοί θα παρατήρησαν αψό το περίεργο το ιστορικό, που σήμερα στην Ελλάδα, στανεξάρτητο το βασίλειο, η δημοτική λογαριάζει κάμποσους φίλους και μερικούς οπαδούς· όλος ο κόσμος τη μιλεί· τη γράφουν οι φημερίδες, τουλάχιστο δυο τρεις· οι περισσότερες την αγατούν και τη διαφεντέβουν, αν και δεν τη γράφουν· ο τύπος δεν μπορεί μοναχός του να κάμη επανάσταση κ' είναι αναγκασμένος νακολουθή το παλιό το σύστημα· προσπαθεί όμως ναποφύγη όσο δυνατό τα κορακίστικα και τις *ελληνικούρες*· τα σοβαρά τα φύλλα σέβονται τη δημοτική· μόνος ο κ. Α. Γ. Η. λέει πως «φέρει τη σφραγίδα... της δουλείας»· πολλοί μελετούν την ιστορία της με περιέργεια· όλοι καταγίνονται στο γλωσσικό ζήτημα. Στην Ανατολή μήτε υπάρχει ζήτημα· η καθαρέβουσα βασιλέβει. Η καθαρέβουσα στην Ελλάδα μοιάζει μόνο σα να είναι το υστερνό σημείο που μας άφησαν ακόμη και τώρα οι «μακροί δουλείας και παθημάτων αιώνες», που μόρφωσαν αψή τη γλώσσα, και δεν είναι παράξενο που τη μόρφωσαν· είναι πολύ ψυχολογικό. Όταν ένας άνθρωπος έχει φιλότιμο — φιλότιμο πότε μας έλειψε; — θα προσπαθήση με κάθε τρόπο να δείξη στους άλλους την αξία του· ίσως κάποτε και την παρακάμη. Όσο περισσότερο τον καταφρονήσουν οι άλλοι, τόσο περισσότερο θα θελήση να τους πη· «Κάτι είμαι και γω και θα το διήτε». Θα στολιστή, θα συγυριστή για να τον καμαρώση ο κόσμος. Εμείς, όταν ο Τούρκος μας πατούσε το κεφάλι, όταν Ελλάδα δεν είχαν ακόμη πουθενά, όταν ελληνικό βασίλειο δεν υπαρχε, τι προτέρημα, τι δόξα μπορούσαμε να δείξουμε στους άλλους λαούς; Πώς να τους πούμε· «Έχουμε προγόνους περίφημους που δεν τους έχει κανένας· είμαστε οι ίδιοι Έλληνες που ζούσαν και στα παλιά τα χρόνια και που ο κόσμος όλος σήμερα σπουδάζει τα έργα τους κι απορεί;» Στοχαστήκαμε τότες τη γλώσσα· είπαμε στους Εβρωπαίους· «Μας καταφρονείτε; δε μας ψηφάτε; Για σταθήτε λιγάκι· να μας ακούσετε πώς μιλούμε και να μας διαβάσετε πώς γράφουμε!» Είταν η μόνη

μας δόξα· αρχίσαμε να μιμούμαστε τους αρχαίους. Η μόδα αφτή βγήκε σ' έναν καιρό που δεν μπορούσε ακόμη ο Σωλομός να τραγουδήση δημοτικά την αναγέννηση της πατρίδας. Η ιδέα μας όμως και σε κείνα τα χρόνια σωστή δεν ήταν· πιάσαμε το ζήτημα ανάποδα και το βλέπουμε τώρα.

Αν το είχαμε συλλογιστή μια στιγμή, θα καταλαβαίναμε που για να δείξουμε στον κόσμο πως είμαστε τόντις παιδιά των αρχαίων, ανάγκη καμιά δεν είχαμε να πάρουμε τη γλώσσα τους· από τη δημοτική θα φαίνονταν ακόμη καλύτερα πως είναι πρόγονοί μας. Έπρεπε να πούμε· «Αφτή η ονομαστική *πατέρας* , αφτοί οι τύποι *άντρας*, *νύφη* κι όλη μας η γλώσσα μαζί, όπως τη μιλεί σήμερα ο λαός μας, σας δείχτουν που η αρχαία σώθηκε ίδια κι απαράλλαχτη μέσα στη δική μας, που ο λαός ο γραικικός την πήρε από των αρχαίων το στόμα και που από τα παλιά τα χρόνια, δεν πέρασε μισή στιγμή που να μη μιλήση ο ίδιος ο λαός την ίδια τη γλώσσα. Για να κάμη ονομαστική *πατέρας* , έπρεπε νακούση μια αιτιατική *πατέρα*ν και για νακούση αφτή την αιτιατική, έπρεπε πρώτα να ξέρη την αιτιατική *πατέρα* · την αιτιατική *πατέρα* δεν μπορούσε όμως να τη μάθη παρά από τους αρχαίους. Η ονομαστική *πατέρας* είναι ο θησαβρός μας, η δόξα μας και δεν πρέπει να τολμήση κανείς να την αγγίξη {89}». Με τη γραμματική και τη γλωσσολογία ήταν έφκολο ναποδείξη κανείς πως έτσι είχαν το σωστό και να ταποδείξη όπως ο μαθηματικός διδάσκει τη γεωμετρία, θέλω να πω με τόσο φως και τόση δύναμη που δε θα βρίσκονταν άνθρωπος να πη όχι· μάλιστα θα καταλάβαινε αμέσως ο καθένας που η ονομαστική *πατήρ* της καθαρέβουσας κι όσοι τύποι της μοιάζουν, καμιά σημασία δεν έχουν και δε μας μαθαίνουν τίποτες, γιατί κ' ένας ξένος μπορεί να πάρη την ονομαστική *πατήρ* κι ό τι περιττοσύλλαβα θέλει μέσα από τα βιβλία, μα που μόνο ένας Γραικός, γεννημένος Γραικός, ξέρει να κλίνη φυσικά και δίχως να το σπούδαξε στη ζωή του, ο *πατέρας*, του

πατέρα κτλ. Ο πρώτος όρος της επιστήμης είναι, που όσο πιο δημοτικός, όσο πιο χαλασμένος είναι ένας τύπος, τόσο περισσότερη αξία έχει για το γλωσσολόγο και τον ιστοριογράφο, τόσο και πιο καθάρια μας δείχνει πως είναι γνήσιος και σωστός.

Μα σε κείνα τα χρόνια, πού να συλλογιστή κανείς γραμματική και γλωσσολογία; Δεν είχαμε καιρό να φιλοσοφήσουμε. Ο τύπος πατήρ φάνταζε καλά στο χαρτί· αμέσως τον έπαιρνε το μάτι. Δεν είχε κανείς ανάγκη να τον ξηγήση· φαίνονταν αρχαίος. Τον έβλεπαν οι Εβρωπαίοι κι απορούσαν. Ύστερα κατάλαβαν που δεν αξίζει· πολλά γράμματα τότες ο κόσμος δεν ήξερε. Έτσι έμεινε η συνήθεια, και νόμισαν οι δασκάλοι που φτάνει ναρχαΐζουν και θα μοιάζουν τους αρχαίους. Μάλιστα προσπαθούσαν κάθε μέρα ναρχαΐζουν περισσότερο. Ξεσκόνισαν τις δοτικές, λίγο λίγο και τα μέσα ρήματα. Έχει κι αφτό το λόγο του· είναι ψυχολογικό. Ο νους του ανθρώπου είναι γεμάτος περιέργεια· άμα μπη σ' ένα δρόμο, θα θελήση να διή ως πού πάει αφτός ο δρόμος, να βρη την άκρη του δρόμου. Ελληνίζαν και κείνοι και προχωρούσαν. Έμαθαν κιόλας που στην Εβρώπη γνωρίζουν πολύ καλά τα ελληνικά· πειράχτηκε το φιλότιμό τους· πήγανε μερικοί στην Εβρώπη, γύρισαν και μας είπαν που πρέπει να διορθώσουμε, να καθαρίσουμε και την καθαρέβουσα. Ξέχασαν όμως να παρατηρήσουν που οι Εβρωπαίοι δε μελετούσαν την αρχαία για να τη γράφουν και να την κάμουνε γλώσσα τους, μα μόνο και μόνο για να φωτίσουν την επιστήμη. Οι δασκάλοι μας θαρρούσαν που η σπουδή της αρχαίας έχει σκοπούς πραχτικούς. Για τούτο δυσκολέβουνται ακόμη και σήμερα· δεν ξέρουν πώς να σιάξουν τη γλώσσα τους και βασανίζονται. Βλέπω που πολλοί Αθηναίοι θυμώνουν, όταν τύχη κι ακούσουν ή διαβάσουν κανέναν αόριστο *εκομισάμην ή εδεξάμην*. Κάμποσοι φίλοι μου μέ τα λεν και σταναχωριούνται· πρέπει ξεναντίας ναπορούν πώς δεν κατώρθωσαν οι δασκάλοι, ύστερα από τόσους κόπους, να γράφουν καλήτερα τα

ελληνικά· τα ελληνικά τους μας έρχονται σαν κάπως μικρούτσικα, αδύναμα και νερουλά. Πολεμούν οι ίδιοι να τα συγυρίσουν και δεν το κατάφεραν ως τώρα.

Δύσκολα θα το καταφέρουν, ή να το πούμε πιο σωστά δε θα το καταφέρουν ποτέ τους. Και γιατί αφτό; Γιατί δεν κυβερνούν πια τον κόσμο μοναχοί τους· τους κάμνουν *αντιπολίτευση* . Το καινούριο, το τολμηρό μας κόμμα μεγαλώνει και δυναμώνει κάθε μέρα. Πρέπει να μεγαλώση· ο ίδιος ιστορικός νόμος που μας έφερε την καθαρέβουσα, μας έφερε και την αγάπη της δημοτικής και το θάρρος να την αγαπούμε. Άμα έγινε Ελλάδα, άμα κάμαμε βασίλειο ανεξάρτητο, άλλαξαν κ' οι ιδέες. Δεν είχαν πια ανάγκη οι δικοί μας να στολίζονται με τεχνητή, με ψέφτικη δόξα· η δόξα τους η νέα είταν αληθινή δόξα. Για να καταλάβη ο κόσμος πως είναι παιδιά των Ελλήνων και που μπορούν και κείνοι να βγούνε με τους αρχαίους, τους έφτανε να δείξουν την Ακρόπολη και να πουν· «Είναι δική μας· χύσαμε το αίμα μας για να γίνη ακόμη πιο περίφημη». Στην Ανατολή όμως έμεινε η καθαρέβουσα. Στην Ανατολή, δηλαδή στη σκλαβωμένη την Ελλάδα, με την καθαρέβουσα παρηγοριούνται· με την καθαρέβουσα ησυχάζουν· περηφανέβουνται τουλάχιστο με τη γλώσσα. Τι θα την κάμουν, τη *δημοτική*; Χρήσιμη δεν τους είναι. Ο λαός δεν ανακατώνεται στα πολιτικά ζητήματα, αφού ζητήματα δεν υπάρχουν κι αφού μας έπνιξαν το λαό μας. Άμα φανή ο λαός, θα φανή, κ' η γλώσσα του. Για τούτο στην Ελλάδα δεν πρέπει νανησυχούμε, μήτε να νομίζουμε πως είναι πάρα πολύ αργά, που χαλάσαμε τη γλώσσα και που δεν είναι πια δυνατό να τη διορθώσουμε. Μοναχό του θα γίνη το πράμα. Ένα μόνο πρέπει να ρωτούμε, αν το βασίλειο θα ζήση ή όχι, αν όλοι οι Γραικοί μαζί θα καταστραφούν ή αν αρχίζουν τώρα μόνο νακούγονται στον κόσμο. Δεν πιστέβω να καταστραφή ποτές ο Γραικός· έχω μάλιστα την πεποίθηση, όχι μόνο που το βασίλειο θα μεγαλώση, μα που θα γίνη ξακουστό στην ιστορία και

που η Ανατολή θα μείνη δική του. Αν είναι έτσι, η γλώσσα του λαού θα νικήση και πρέπει να τόχουμε για βέβαιο. Θαναγκαστούν όλοι μια μέρα να μιλούν ίδια κι απαράλλαχτα σαν το λαό. Θα πιάση τότες ο καθένας να σπουδάξη τη δημοτική με τα σωστά του, γιατί θα καταλάβη που τίποτις δε βγαίνει μήτε από την αττική μήτε από την καθαρέβουσα, και που μόνο η δημοτική θα μπορέση να μας γλυτώση από το χάος — από το θάνατο. Θα την καλλιεργήσουν· επιστημονικά και φιλολογικά βιβλία θα γράφονται σ' αφτή τη γλώσσα· θα γράφονται και νομικά, όπως γράφονταν και στο μεσαιώνα, όχι μόνο βιβλία της νομικής, σαν τις *Ασσίζες της Κύπρος*, μα και της ιατρικής εκείνου του καιρού, γιατί προσπαθούσαν τότες να γράφουν τη ζωντανή γλώσσα του λαού κι όσο ανήμπορη, ακατάστατη κι αν είταν η προσπάθεια, γίνονταν τουλάχιστο μια αρχή. Αν οι Τούρκοι δεν έπαιρναν την Πόλη, η δημοτική θα είταν πια σήμερα κλασσική γλώσσα. Η κρητική φιλολογία, που αρχινούσε τότες να λουλουδιάξη, έπεσε άμα έπεσε κ' η Κρήτη στου Τούρκου τα χέρια. Ο λαός μας όμως, ο αθάνατός μας ο λαός, δεν ξεχνούσε τη γλώσσα του· την είχε και τη φύλαγε, τη βαστούσε στα σωθικά του μέσα. Ποιος μπορούσε να μας την πάρη; Δεν της έλειπε μήτε δύναμη μήτε ζωή. Κάθε μέρα μάλιστα γίνονταν πιο δυνατή, πιο ωραία, πιο κανονική· στρώννουνταν η γραμματική της, ξεφορτώνονταν κάτι περιττοσύλλαβα που της έμνησκαν ακόμη, και της έβλεπες πάντα περισσότερη ενότητα κι αρμονία. Καλητέρεβε και πήγαινε. Πώς να μην προδέψη, αφού πρόδεβε ο λαός κ' ήξερε που μ' αφτή του τη γλώσσα θα νικήση; Τη μιλούσε και θυμούνταν πως είναι Γραικός. Τα κορμιά μας μοναχά είταν αλυσοδομένα· η λεφτεριά ζούσε στην ψυχή μας, στη γλώσσα μας μέσα· μορφώνονταν η γλώσσα μας ανεξάρτητα και χωρίς να μπορέση να τη σταματήση κανένας. Μα δε μας άφιναν οι δασκάλοι να κάμουμε φιλολογία δική μας· ίσια ίσια στον καιρό που άρχιζε να ξανοίγη κ' η γλώσσα μας κ' η

καρδιά μας, σοφίστηκαν εκείνοι πως πρέπει να μάθουμε την αρχαία· μας έλεγαν πως η αρχαία θα μας δοξάση και που με την καθαρέβουσα θα φανούμε άντρες, παιδιά των Ελλήνων κτλ. κτλ. Είχαν άδικο να το λεν. Εμείς θα το σιάξουμε τώρα κι αφτό. Η Κρήτη θα σπάση καμιά μέρα το χέρι που την κρατεί· γραικικά χέρια θα τη χαδέβουν και θανασάνη· θανασάνη κ' η πατρίδα.

Τότες όλα διορθώνονται. *Fata viam invenient*. Οι ιστορικοί νόμοι είναι σαν τα ποτάμια· ποτές δε στέκεται η ορμή τους· και χιλιάδες δασκάλοι μέσα να βρεθούν, το ποτάμι θα τους χύση όλους στη θάλασσα τη μεγάλη, που είναι ο λαός.

Το γλωσσικό το ζήτημα είναι ζήτημα εθνικό. Δεν πρέπει το λοιπό να μιλούμε για γλώσσα δημοτική· το μόνο όνομα που της ταιριάζει είναι *εθνική* γλώσσα. Η γλώσσα που δεν είναι εθνική, είναι μια άλλη γλώσσα· φτάνει κανείς για να το καταλάβη, να μελετήσει τους ακόλουθους στίχους. Ελπίζω να τους μελετήσει κι ο κ. Α Γ. Η. Είδαμε που η *δουλεία* δε μόρφωσε μήτε τη γραμματική, μήτε τις ιδέες, μήτε το ύφος της εθνικής. Ας διή τώρα και κείνος ποια γλώσσα «φέρει την σφραγίδα της μελαγχολίας, του καμάτου, της παρακμής, της δουλείας», ποια είναι η γλώσσα της σκλαβιάς. Τον περασμένο χρόνο διάβασα σε μια φημερίδα · όχι όμως αθηναίικη φημερίδα, όχι στην Ελλάδα · τωραίο ποίημα και τον ωραίο τίτλο που σας αντιγράφω·

Σαπφική ωδή

τη Α. Α. Μ. τω κραταιώ ημών άνακτι Σουλτάν

Αππούλ Χαμίτ Χαν τω Β'

επί τη ενδεκαετεί επετηρίδι της εις τον θρόνον αναρρήσεως αυτού.

Έθνους κυδρού, πολυάρατ' ώναξ,

Όθμανών δορυθρασέων γε χαίρε·

Χαίρε και σφι δην ευκλεώς άνασσε
ολβιοδαίμων.
Χαίρε εις αιώνα φίλαν, αταρβές
Πολλάων σκαπτούχε φυλάν, μέγ' εύχος
Κάρτα πιστών τεών θεράπων οτρηρών
αγλαόθωκον...{90}

Δεν τους αντιγράφω όλους· είναι ακόμη τριάντα έξη στίχοι με το ίδιο ύφος. Η γλώσσα η δική μας τέτοια ποίηση δεν ξέρει και δε θα τη μάθη στη ζωή της. Όχι μόνο δε θα μπορούσε, μα μήτε θα τολμούσε αφτός ο ποιητής να μιλήση έτσι στην εθνική τη γλώσσα. Δε θα τον άφιναν τα κλέφτικα τα τραγούδια, θα θύμωναν τα λέφτερα τα βουνά.

Και τι βγαίνει τώρα απ' όσα είπαμε; Βγαίνει που χρωστούμε σέβας στη γλώσσα του λαού, όπως σέβονται τη δική τους όλα τανεξάρτητα τα κράτη, και που πρέπει να φύγουν οι ξένοι, για να τελειώσει η δουλεία , και για ναρχίσουμε πια με τα σωστά μας τη δουλειά .

Ελπίζω, αξιότιμε Κύριε, να μη σας κούρασα· το γράμμα μου έγινε μελέτη. Δεν το βουλλώνω ακόμη. Θέλω πρώτα να σας πω που με κολάκεψε με το παραπάνω η συμπάθεια κ' η φιλοφροσύνη που με δείξατε τόσες φορές που μιλήσετε για το βιβλιαράκι μου στην «Εφημερίδα» σας.

Άβγουστο μήνα, 19, 1888. Perros-Guirec, Côtes-du-Nord.

ΖΟΥΛΙΑ {91}

Ποιος έγραψε τη Ζούλια; Ο θυμός.

Είχα διαβάσει στην Εστία κάτι νοστιμάδες, κάτι λεφτολεφτούτσικες φιλοσοφίες και σοφίες, για να μας μάθουνε τι πράγμα είναι η «ζηλοτυπία». Είπα τότες με το νου μου· Αφού τη λένε «ζηλοτυπία», δεν μπορεί να νοιώθουνε τι θα πη ζούλια. Κ' έγραψα το δήγημά μου. Δεν ξέρω γιατί άρεσε περισσότερο στην Αθήνα το πρώτο μέρος από το δέφτερο. Θυμούμαι τότες που φιλονικούσανε αλάκαιρο μήνα στο Παρίσι, ποιο είναι το καλήτερο, το πρώτο ή το δέφτερο. Έβρισκαν το πρώτο πως είχε πιο πολύ πάθος, το δέφτερο πως είτανε ίσως πιο βαθιά ψυχολογημένο. Έχω ένα πολύτιμο γράμμα του Taine απάνω στη Ζούλια μου, που το φυλάγω για καμάρι και παρηγοριά μου, γιατί το διαβάζω κάποτες και λέω· «Αι! δε θα είμαι και τόσο μπόσικος όπως το θαρρούνε στην Αθήνα.» Χρέος μου να αναφέρω κ' ένα λαμπρό άρθρο του μεγάλου μου φίλου του Anatole France, που το συλλογιούμαι και ντρέπουμε· τι δεν είπε για τη «Ζούλια».

Ύστερις απ' αφτούς, έλαβα τότες κ' ένα γράμμα του καλού μου φίλου Κ. Μάνου και μου έκαμε μάλιστα μια πολύ σωστή παρατήρηση. Μου έλεγε πως έκαμα λάθος, εκεί που γράφω, στο τέλος του δέφτερου πλίκου, πως βγήκε ο Πάλμος «να πάρη λουτρό».

Το ρωμαίικο είναι « να κάμη λουτρό ». και τόντις θέλησα να το διορθώσω. Μα τάφησα έπειτα, γιατί άκουσα και στην Αθήνα έτσι να το λένε, *παίρνω λουτρό*, καθώς λένε και για το τραίνο πως το παίρνουνε . *Μπορεί να είναι ξενισμός, μου φαίνεται όμως πως τέτοιους ξενισμούς έχει σήμερις κάθε γλώσσα, έχει κ' η δημοτική μας. Ας με συμπαθήσουνε λοιπόν οι φίλοι, κι ας δούμε τώρα και τη Ζούλια _ την ίδια.*

28 του Τρυγητή, 1901.

Φίλτατε Δροσίνη,

Μου έκαμες τη χάρη να μου στείλεις έναν τόμο της Εστίας (Γεννάρη — Γιούλη 1890). Αμέσως την άνοιξα κι αμέσως πήγε το μάτι μου σ' ένα μέρος που είτανε λόγος για *ζηλοτυπία*. Πολύ μου άρεσαν όσα διάβασα για τη ζηλοτυπία· είχαν κάμποση νοστιμάδα, είταν και γεμάτα ξυπνητάδες. Να σου πω την αλήθεια, δε νοιώθω γρυ από ψυχολογία· μην προσμένης να σου αραδιάσω φιλοσοφίες και σοφίες. Θυμήθηκα όμως, εκείνη την ώρα, δυο μου φίλους, δυστυχισμένους και τους δυο. Βρέθηκε να τους ανταμώσω πέρσι στο Παρίσι, πού και πώς μη ρωτάς. Είχα να τους διώ από τα παιδιακήσια μου χρόνια στην Πόλη. Είναι σήμερα σωστοί πέντε μήνες, την ίδια μέρα και με το ίδιο ταχυδρομείο, στις εντεκάμισυ το πρωί, στην εξοχή, έλαβα δυο πλίκους και μέσα στον κάθε πλίκo λίγες κόλλες χαρτί. Είταν του καθενός η ιστορία γραμμένη από το χέρι του. Σου στέλνω τη μια και την άλλη. Ίσως τις διαβάσης.

ΠΡΩΤΟΣ

ΠΛΙΚΟΣ

«..... Πού είμαι, πού βρίσκουμαι, δεν μπόρεσα ακόμη να το καταλάβω. Τι παράξενο σπίτι που τοίχους δεν έχει! Δεν είναι ξύλο, δεν είναι πέτρα, δεν είναι σίδερο τα ντουβάρια· είναι καμωμένα από καταχνιά και μοιάζουν πιο γερά παρά ξύλο, πέτρα και σίδερο. Πολεμώ να κάμω τρύπα και δεν το κατορθώνω. Με το χέρι, με το ποδάρι, με το κεφάλι, χτύπα. Του κάκου. Δεν γκρεμνά. Τίποτις δε βλέπω.

Ώρες, μήνες, χρόνια περνούσαν και τίποτις δεν έβλεπα.

Ποιος το λέει πώς δεν μπορεί μάτι ανθρώπου να κοιτάξη τον ήλιο; Στον ήλιο μέσα να ζούσα, δε θα μου έφτανε το φως του. Να φύγη, να ξεσκορπιστή το χάος αφτό που με σκοτώνει.

Έπρεπε να γίνη, αφού την αγαπούσα!

Είναι βράχος μια τέτοια νύχτα. Να μη φέγγη και ποτές! Οι κακούργοι! Με γέλασαν κι όλο με γελούν. Κόκκινο μελάνι, κόκκινο ζήτησα να μου φέρουν, κι αφτό είναι μάβρο σαν το αίμα.

Τι να σπάσω, να ξεθυμάνω; Τρίζουν τα δόντια μου, φωνάζω, και δεν έρχεται κανείς και κανείς δε μιλεί. Λέξη δεν ακούω.

..... Αγριέβουμαι. Δε σφαινώ μάτι. Κι ο τοίχος πάντα μπροστά. Τι θέλουν άραγες; Πάλε τα ρούχα μου να ξεσκίσω; Όχι! όχι! Είμαι φίνος και δε με πιάνουν. Το ντουβάρι μόνο να πέση! Και δε θέλει. Να το πάλε μαλακό σαν το μπαμπάκι, και κλοτσιά να του δώσης, δε σαλέβει.

Τους αρέσει να θυμώνω, για να μου λεν ύστερα παραμύθια. Σφίξε, Καρλή, δάγκασε, Καρλή, τους γρόθους σου στο στόμα σου μέσα· να σε δέσουμε κατόπι. Μη σας μέλη! Δεν το κάμνω πια και θα διήτε. Ο κολλάρος μου με πνίγει. Να μπορούσα να τον πετάξω! Δε θα τον πετάξω, να μη χαίρουνται. Είδες άνθρωπο πιο ήσυχο από μένα; — Ας πεθάνω και μια ώρα προτήτερα, να τελειώση.

Είναι απέραντη η μοναξιά.

Ας μου πουν καμιά ψεφτιά, μα τουλάχιστο ας μιλήσουν. Ας ακούσω μια φωνή! Να μη μου ξαναμασούν όμως όλο τα ίδια. Ποιος; Εγώ δεν ξέρω τι λέω; Να τους το δείξω. Τα θυμούμαι σα να είταν και σήμερις. Είμουν τότες αλλού. Στο παλιό μας το σπίτι. Στην Πόλη. Είμουν και γω σαν τους άλλους. Θα καταλάβουν πως είχα δίκιο. Όλα θα τα καταστρώσω με τη σειρά τους στο χαρτί. Πρέπει πια και κείνοι να κρίνουν ίσια τα πράματα, ίσια και σωστά σαν και μένα. Και τότες θα μ' αφήσουν, και θα πέση το ντουβάρι και θα με βγάλουν όξω, όξω στα ηλιοπερέχυτα τα περιβόλια.

Μα που μπορούν αφοί να με καταλάβουν; Κανένας τους δεν αγάπησε σαν και μένα.

Τα χαρούμενα, τα χρυσά, τα θώα της, τα καλά της τα μαλλιά, πως έλαμπαν εκεί κάτω, στο περιβόλι, όταν την είδα πρώτη φορά με την αδερφή μου μαζί, που περπατούσε πλάγι πλάγι η Λέλα με την Ελένη! Τα μαλλιά σου, να τα φιλήσω, γιατί λιώνει η καρδιά μου, μόνο που τα θυμούμαι. Είταν πίσω το περιβόλι, κ' έρχουνταν η Λέλα σαν τον ήλιο κι ανέβαινε τα σκαλοπάτια του σπιτιού. Ποιος, ποιος να μην τη λατρέψη: Άμα φάνηκε, της έδωσα τη ζωή μου. Να της το πω, να την πάρω, να την αρπάξω, να φύγω, να την έχω γυναίκα μου, δική μου, να είναι δική μου όλη μέρα.

Την κοίταξα και της φώναζε μέσα μου η ψυχή μου· Εσύ είσαι η μόνη που θαγαπήσω.

Η μόνη! η μόνη! ακούς!

Γιατί τάχατις να είναι τόσο ανήξερεις οι γυναίκες; Εμείς αμέσως, με μιας αγαπούμε, σαν την αστραπή που σε καίει πριν ακόμη να σ' αγγίξη. Εκείνες, καιρός τις χρειάζεται, καιρός! Είναι σαν τα λουλούδια η αρχοντιά τους· αγάλια αγάλια· θέλουν ώρα να ξανοίξουνε.

Νανουρίσματα και τραγούδια, χάδια μέλι γεμάτα, λόγια γλυκά λόγια, τι ήθελε; να της το δώσω! Να την προσέχω σαν παιδί μου· ό τι ζητήσει, να της το φέρω. Λέλα τι προστάζεις; Λέλα, θες να φύγω; Θες να μείνω, Λέλα, Λέλα, θες να πέσω κατά γης και γονατισμένος μέρες αλάκαιρες να σε προσκυνώ σαν εικόνα; Είναι σαν τρεμουλιαστό πουλάκι η γυναίκα. Μην πας και την ξαφνιάσης. Πρέπει μάννα της να γίνης, να της μιλής σιγά κρυφά, να της μάθης εσύ τα μυστήρια του κόσμου και της ψυχής.

Αχ! δε λέω να μ' αγαπήση· ας διή μόνο πόσο την αγαπώ!

Και πώς δεν τόβλεπε, πώς δεν το καταλάβαινε που μια φλόγα είταν αναμμένη στα στήθια μου μέσα; Δεν τόννοιωθε; Όχι! Δεν τόννοιωσε μήτε κείνη μήτε κανένας άλλος. Κάθησε τώρα μέσα στο μυαλό μου· και δε βγαίνει πια και βήμα δεν κάμνει που να μην τη διώ. Ήσυχη και γλυκιά σαν το καλοκαίρι, με το μαλακό της το χαμογέλοιο, με τα μικρά της τα ποδαράκια, πήγαινε κ' έρχουνταν η Λέλα μέσα στο σπίτι. Έτρεχε απάνω στο Σταβροδρόμι με την Ελένη, έκαμνε βίζιτες με την Ελένη, τη συντρόφεβε παντού, έπαιζε πιάνο μαζί της, μελετούσε μαζί της, μιλούσε, χωράτεβε, σα να μην ήξερε τίποτις. Καμώνουνταν και τότες ή όχι; Κάπου κάπου συλλογισμένη την έβρισκες και κάθουνταν.

Όλα τάχω παρατηρημένα.

Τι συλλογιούνταν; Από το πρόσωπό της έφεγγε μια χαρά, μια χαρά σιγανή, μια ήμερη, ξέγνοιαστη χαρά· εμένα βέβαια δε συλλογιούνταν. Πώς μπορούσε να με συλλογιέται και να κάθεται ατάραχη, με τόση καλοσύνη στα μάτια; Απάθεια, απάθεια κι απονιά, εκεί που βασανίζουμεν και πονούσα. Με τα είκοσί της τα χρόνια, έμοιαζε ακόμη παιδί, τρυφερό είκοσι χρονώ παιδάκι, και σα μεγαλύτερή της

φαίνονταν η Ελένη. Η Λέλα βάσανα δεν είχε, η Λέλα δεν πονούσε, δεν της έμελε για τίποτις εκείνης, και στο τραπέζι, κάθε μέρα, η Ελένη αντίκρυ στον πατέρα, εγώ αντίκρυ της Λέλας, την κοίταζα κ' η καρδιά μου πετούσε να μπη μέσα στην καρδιά της. Πώς την αγαπούσα! Κορμί και ψυχή. Δική μου και κανενός άλλου, θα το μάθη. Δεν αγάπησε, όποιος για πάντα δεν αγαπά.

Εσένα μόνη, τάκουσες, Λέλα; τακούς!

Γίνεται τουλάχιστο να μη με λυπηθή; Να με λυπηθή; Όχι. Να μ' αγαπήση. Σα φωτιά τριγύρω της ανέβαινε η αγάπη η δική μου. Έπρεπε να την κάψει. Είχε καρδιά ή δεν είχε, είχαν πεπρωμένο η φλόγα αφτή να την αγγίξη, γιατί αγάπη τέτοια δε στάθηκε στον κόσμο ποτές και ποιος μπορεί να ξεφύγη, όταν αγαπάς με τόση ζάλη, με τόση ορμή;

Είταν αδύνατο η Λέλα να μείνη αδιάφορη και κρύα, να περπατή με το μαλακό της το χαμογέλιο, κι όταν την αντάμωνα, ήσυχα να διαβαίνει και μόλις να με βλέπη. Και τον πάγο και τους βράχους αφτούς εδώ θα τους διής να κορώσουν, άμα τους βάλης σπίθα παρμένη από μέσα από την καρδιά σου.

Όλα τάχω παρατηρημένα.

Έτσι μόνο, για τούτο μοναχά το λόγο, με μιας κατάλαβε η Λέλα.

Πες το, φως μου, σαν που το είπες εκείνη τη νύχτα, πες το, Λέλα, να το ξανακούσω. Όχι! μάρμαρο δεν ήταν· την ψυχή της, άκουσα την ψυχή της που μου μιλούσε. Κατέβαινα τη σκάλα στα σκοτεινά· κρέμουνταν το λυχναράκι μισοσβησμένο στο ταβάνι. — Και να πάλε που τίποτις δε βλέπω. Σκότος, πάντα το σκότος που με τυφλώνει. — Η Λέλα! Βλέπω άξαφνα τη Λέλα που πηγαίνει απάνω στην κάμερή

της. Βρέθηκα πλάγι της, κοντά κοντά, και σα μισοπεθαμμένος ψιθύρισα, που μόλις μπορούσε να το πάρη ταφτί της·

— Λέλα, είσαι συ;

— Ναι! γυρνά και μου λέει. Τη φωνή της δε θα την ξεχάσω στη ζωή μου. Η φωνή της! Άκουσες άγγελο να λαλή και με μια λέξη ναπαντήση· «Ναι! ναι! το είδα, το ξέρω· μη γυρέβης άλλο να σου πω.»

Πάει να φύγη και σκουντάφτει το μικρό της το ποδαράκι· κοντέβει να πέση, τη βαστώ. Με καίει ακόμη το πετσί της.

— Λέλα, δεν έπαθες τίποτις; Λέλα μου, πες το.

— Όχι! όχι! Είναι αργά.

— Καλή νύχτα! καλή νύχτα! Λέλα, ύπνο καλό. Κοιμήσου καλά.

— Καλή νύχτα! — Και γίνεται άφαντο το παιδί μου. Είδες νύχτα καλή;

Βαρείς οι ώρες και κύματα οι λογισμοί.

Θα θελήση; δε θα θελήση; Πώς να της το πω; Και μπορώ να της πω τίποτις; Έχω δικαίωμα; Ίσως τρόμαξε κ' έτρεμε η φωνή της. Το φαντάστηκα πως γυναίκα μου θα γίνη. Όχι, δε θα θελήση.

Μ' έπιασε φόβος. Από την ξενιτειά που μας ήρθε, κάτω στην πατρίδα της, εκεί κάτω στη Δύση, ίσως έταξε τίποτις κανενός, σα γυρίση πάλε πίσω. Κάτι θα με κρύφτη· είναι αδύνατο με την ομορφιά της, να μην την αγάπησε όποιος την είδε. Για τούτο κάμνει πρώτα την αδιάφορη και παίζει και γελά· για τούτο μόλις μια λέξη ξέρει να

μου πη, εκεί που η αγάπη με τρελλαίνει. Για τούτο κάθεται ώρες και συλλογιέται.

Όλα τάχω παρατηρημένα.

Αν είναι αλήθεια, να μου το πη παστρικά. Δεν έχω δίκιο; Να μου το πη ορθά κοφτά, κι όρκο της βάζω πως τραβιούμαι και φέβγω. Δε με βλέπει πια. Κάλλια τη δική μου τη ζωή παρά τη ζωή τη δική της να χαλάσω, Θα φύγω, θα φύγω. Και μπορώ;

Καλή νύχτα! καλή νύχτα!

Δε γίνεται έτσι να τυραννιούμαι. Μ' έπνιξε αφτή η καταχνιά. Φτάνει, φτάνει!

Γλύτωσα· ο τοίχος τρυπά, φαίνεται ο ουρανός. Στο περιβόλι μας εκεί κάτω! Στο περιβόλι μας είναι πίσω συκιές και πλατάνοι. Μα έχει μια πόρτα δεξιά ο μπαξές, μια πόρτα που βγαίνει πλάγι στο δρόμο, στο δρόμο δεξιά μεριά, μια πόρτα μικρή, καταραμένη. Άνοιξα και μπήκα τότες εγώ. Είναι ίσκιος και δροσιά στο περιβόλι μας πίσω. Τι αγαθό που είναι το περιβόλι! Τι καλοσύνη που την έχει η αβγή! Γλυκοχαράζει για να χαίρεται ο κόσμος. Το πρωί είναι άπειρο το φως, το πρωί γεμίζει ο ουρανός χαμογέλοια, βάζει ρούχα καινούρια και γιορτάζουν τα περιβόλια. Λέλα, κάθου, μη σηκωθής. Μείνε, μείνε ακκουμπισμένη στη συκιά που σε σκεπάζει, ολόχρουσό μου κεφαλάκι. Τα φύλλα κουνιούνται αγάλια αγάλια και σου λεν καλημέρα. Τι ωραία που είσαι! Τρέμει η καρδιά μου που θα ραγίση. Ακούς τι σου λέω ψιθυριστά, χαμηλά, ντροπαλά, αγάλια αγάλια σαν τα δέντρα που σου μιλούνε; Σε χαδέβει η φύση όλη κ' η φωνή μου σε χαδέβει.

— Λέλα, μη σου φανή ξένο το ρώτημά μου. Λέλα, πες το, σε παρακαλώ. Τι σε πειράζει να μου το πης; Ίσως άφησες εκεί κάτω στην πατρίδα κανένα φίλο — ίσως κανέναν που αγαπάς;

— Όχι, μου κάμνει σιγά, πουθενά δεν έχω φίλο.

Και της έπιασα το χέρι και μου φάνηκε πως ο κόσμος είτανε δικός μου.

..... Κομματάκια!
κομματάκια! κομματάκια!
.....

Όχι! όχι! Δε θέλω ακόμη· έπρεπε πάντα να συλλογιούμαι το περιβόλι με τη χαρά του. Μου έρχεται ησυχία σαν το θυμούμαι. Αλήθεια που έφεγγε τότες πολύ! Ο ήλιος με τάιζε φως. Διψούσα και τόπινε η ψυχή μου. Τι παράδοξα, τι διαμαντόλαμπα μάτια που τα είχε η Λέλα! Στα μάτια της μέσα είταν αχτίδα κρυμμένη· άνοιγε τα βλέφαρά της κ' η νύχτα σπιθοβολούσε. Τι καλά που ήξερε να με μαγέψη! Πού τάβρισκε τα γλυκά, τα χαριτωμένα, τα ουρανόφωτα λόγια που μου έλεγε; Τι απλά, τι άκακα που μιλούσε! Δε θα ξαναζήσω άλλη τέτοια χρονιά.

— Μη σε μέλη, μην τυραννιέσαι, Καρλή. Είναι πιο φρόνιμο, πιο σωστό να μην το πούμε κανενός. Μη βιάζεσαι, Κάρλο μου. Ξέρω πως δεν είμαι για σένα. Δε γίνεται, το ξέρω. Μην πης όχι, Καρλή. Τι κακόμοιρη εγώ! τι αξίζω, να με πάρης γυναίκα; Ο πατέρας σου δε θα θελήση ποτές και ντρέπουμε μόνο που το βάζει ο νους μου, πως μπορεί να μάθη τέτοιο πράμα. Ξέχασες πως είμαι φτωχοκόριτσο και ξένο, πως μ' έφεραν εδώ για να συντροφέβω την Ελένη, να κάθουμε μαζί της; Έχουμε καιρό. Βλέπουμε κατόπι. Αν το πης, θα μας χωρίσουν και μου αρέσει τόσο να μιλής και να σε κοιτάζω! Ίσως

πάλε φταίω γω που σ' άκουσα εκείνο το βράδυ, που αποκρίθηκα ναι. Τι να κάμω; Αχ! δεν ξέρεις· μου φαίνονταν τόσο παράξενο! Δε φαντάζομαι πως θα μ' αγαπήσει κανένας. Δεν μπορούσα να το πιστέψω πως θα μ' αγαπήσει εσύ. Εσύ! Κάθονται ώρες και συλλογιούνται. Έπειτα, τι να σου πω; Χωρίς να το θέλω, χαίρουν και γελούς που το συλλογιούνται. Η ζωή μου σα νάλλαξε με μιας. Όχι, Καρλή, να μην το πούμε ακόμη κανενός. Τι καλό πράμα που είναι νάχη κανείς ένα κρυφό και μέσα του να το φυλάη! Να είσαι ήσυχος, φίλε μου καλέ. Εγώ δε λυπούμαι. Δεν το μετανιώνω. Ότι έκαμα, το ήξερα και τόκαμα — Να βασανίζεσαι εσύ και να σ' αφήσω παραπονεμένο; Δε μου είτανε δυνατό. Το ήθελα και τόκανα. Δεν μπορεί κανείς να μου πη τίποτις. Είναι δική μου δουλειά. Ότι έχω, πάρτο, στο δίνω. Όχι, δε λυπούμαι. Ίσως παίζεις εσύ μαζί μου. Μ' έχεις τώρα σαν παιχνιδάκι σου, Καρλή. Είναι δικό σου το παιχνιδάκι. Δικιά σου είμαι όλη.

Κουράστηκα και πια δεν μπορώ. Θα πέσω κατά γης. Θα σφαλήξω τα μάτια, να βλέπω μόνο τη Λέλα και να την ακούω.

«Δεν έχω φίλο πουθενά.» Ναι! Αφτό μπορεί κανείς να το πιστέψη. Θα πη πως δεν αγαπούσε ή πως δεν αγάπησε κανέναν εκεί κάτω στον τόπο της. Μα θα πη άραγες πως δεν την αγαπούσε ή πως δεν την αγάπησε ποτέ κανένας; Τι τάχα; Δε γύρεψε κανένας να την πάρη; Δεν της είπε κανένας τουλάχιστο δυο γλυκά λόγια; Δεν άρεσε κανενός; Πώς γίνεται; Αναθράφηκε σε μια τέτοια πόλη και δε βρέθηκε κανείς να της κάμη ένα κοπλιμέντο ή λίγο κόρτε, ή να την κοιτάξη καλά στα μάτια, ή να της δώση να καταλάβη τίποτις, ή να μην ξιππαστή από την ομορφιά της; Δε γίνεται. Μπορεί εκείνη να μην αγάπησε· πάει καλά·, μα να μην αγαπήθηκε; άλλος λόγος. Γιατί τότες δε μου το λέει; Αφού μου κρύφτει μικρά, τιποτένια πράματα, μπορεί να μου κρύψη μια μέρα και μεγαλύτερα. Το είπε η ίδια· της αρέσουν

τα κρυφά· είναι καλό πράμα νάχη κανείς ένα κρυφό — και να το φυλάη! Μήπως είναι κρυψιάρα;

Κάτι θα τρέχη. Το ξέρω. Και τώρα κάτι θα τρέχη. Το βλέπω. Όλα τάχω παρατηρημένα. Ένα είναι βέβαιο, πως την αγαπώ. Την αγαπώ. Αφτό είναι βέβαιο. Είναι το μόνο βέβαιο. Να πάρης μια ώρα από τη ζωή μου, ό τι ώρα θέλεις, να την κόψης, να την κάμης κομμάτια, κομματάκια, ακόμη πιο μικρά κομματάκια, δε θα βρής ένα ψίχουλο καιρό που να μην είναι και κείνη μέσα· πάντα και πάντα εκείνηνα συλλογιούμαι. Γιατί και στον ύπνο μου μπήκε. Περεχύθηκε στη ζωή μου και σαν τα νερό παντού μεριά τη γεμίζει. Όταν είναι μακριά, άμα δεν την έχω κατάστηθα μπροστά μου, άμα βγη, άμα καθήση με την Ελένη, άμα πάη στον περίπατο, άμα δεν τη βλέπω, το μάτι μου στο κυνήγι και πίσω της η ψηχή μου. Απελπισία και λαχτάρα ώςπου να την ξαναδιώ, ώςπου να γυρίση, ώςπου νανεβώ στην κάμερή της, να ασφαλοχτούμε! Τι κάμνει, όσο λείπει; Τι κάμνει, με θυμάται; Και δεν παίρνω την αναπνοή μου. Κι από το πρωί ως τα βράδυ όλο το ίδιο. Μήπως εγώ γελώ και χαίρουμαι και σεργιανίζω και χωρατέβω; Μπορώ να πιάσω δουλειά; Μπορώ τίποτις ναρχίσω; Μια τρύπα στον τοίχο κι όλο να τη βλέπω!

Εγώ την αγαπώ. Αφτό είναι βέβαιο. Είναι το μόνο βέβαιο. Είναι βέβαιο — ακόμη πιο βέβαιο — όχι πως δε μ' αγαπά σαν που την αγαπώ, μα πως μήτε ξέρει, μήτε κατάλαβε την αγάπη μου όλη. Δεν την ακούς πώς μιλεί; Δεν τα ξεχνώ. «Μη σε μέλη» και «Να είσαι ήσυχος» και «Μη βιάζεσαι» και «Μην τυραννιέσαι.» Μπορώ να μην τυραννιούμαι; Ήσυχη τη θέλεις την αγάπη κι αγάπη τη λες; Ναι! είσαι ήσυχη, είσαι φρόνιμη εσύ. Ώρες σε προσμένω, καρτερώ στα σπίτι μονάχος, γυρίζεις κι όταν μπορέσω μια στιγμή να σε διώ, μια στιγμή στη σκάλα να σ' αρπάξω, μήτε βλέπεις τα βάσανά μου. Ξέρω τώρα γιατί μ' αγάπησες· για να μη βασανίζουμαι, για να μη μ' αφήσης

παραπονεμένο. Με λυπήθηκες· δε μ' αγάπησες. Εγώ δε θέλω μονάχα την ομορφιά σου· εγώ την ψυχή σου θέλω.

Έρχεσαι χαρούμενη σπίτι, χαμογελάς και δε μου λες· «Καρλή, καλέ μου Καρλή, μην πονής και πονώ σαν και σένα.» Δε νοιώθεις τι είναι αγάπη κ' ύστερα μου λες πως ίσως παίζω μαζί σου!

Μην παίζουμε, παρακαλώ, με την κούκλα. Γιατί σπάνει.

Να μη βιάζομαι; Να μη θέλω να το μάθη ο κόσμος όλος πως είσαι δική μου; Σα γυναίκα μου δική μου! Να κρύφτομαι, να φοβούμαι από το φως, να μη γυρέβω τον ήλιο; Και ποιος μπορεί να μου πη τίποτις; Μπας δεν είμαι τριάντα τεσσάρω χρονώ άντρας; Να γίνης εσύ γυναίκα μου, στον κόσμο μπροστά, να παντρεφτούμε, και να μη χαρή η γις όλη; Ποιος άραγες μπορεί να μη χαρή; Θα πειραχτή μήπως κανένας; Γιατί να μην το πούμε κανενός; Είναι ζωή αφτή που τραβώ; Να χάνομαι για σένα, κάθε ώρα να σε ζητώ, να θέλω πάντα μου τα μάτια σου και τη φωνή σου, από πάνω ως κάτω να σε λατρέβη η ψυχή μου, και κοντά μου να μην είσαι; Δεν πρέπει λοιπό να σ' αγαπώ; Κάτι, κάτι λόγο θάχης.

Δε θα ξανακούσω πάλε τη λαλιά της; Αγριέβουμαι μέσα στη μοναξιά. Να την πάλε που βγήκε, που πήγε απάνω στο Σταβροδρόμι, που μ' αφήνει. Λέλα μου, Λέλα, είναι μια γλύκα τόνομά σου. Πότε θα σ' αρπάξω να φύγω, να πάμε μακριά οι δυο μας μαζί; Να ξαπλώση από πάνω μας ο ουρανός τη γαλανή του τη φορεσιά. Δεν είναι, δεν υπάρχει κανένας τόπος πουθενά που να μην πονή η καρδιά, που νανασάνη η ψυχή μας, κανένας ήσυχος, ολόφαιδρος τόπος, ηλιολουσμένος, που να μη μαρτυριούμαι; Δεν κάθεται πουθενά, δεν έχει σπίτι η Εφτυχία, να πάμε και μεις μια φορά να τη βρούμε; Λέλα μου, μη μ' αφήνης. Μια στιγμή να μη σε διώ, χάθηκε ο κόσμος.

Και δεν το νοιώθω, και δεν το ξέρω τάχα πως δε μ' αγαπά; Όταν έρχεται και της πιάνω το χέρι, μόλις μου σφίγγει το χέρι. Όταν την απαντώ στη σκάλα, μια ματιά μόλις και φέβγει. Ναι, βέβαια ξέρει και γέρνει στο στήθος μου απάνω το χρυσό της το κεφαλάκι, όταν είμαστε κ' οι δυο μας ολομόναχοι τη νύχτα στην κάμερή της, όταν την έχω και τη βαστώ και τη σφίγγω στην αγκαλιά μου, όταν είναι δική μου. Μα πού τα φιλιά, τα λωλά φιλιά που της δίνω; Μήτε τα νοιώθει. Με κάθε φιλί μου φαίνεται πως μπαίνει η ψυχή μου μέσα στην ψυχή της. Μα η φλόγα η δική μου δεν την καίει, δεν την έκαψε ποτέ σαν που με καίει εμένα. Λέλα, Λέλα, τρελλαίνουμαι για σένα και σε διψώ. Τι τραβιέσαι; Σκιάζεσαι και φέβγεις; Τρόμαξες με την πάρα πολλή, με την ξεφρενιασμένη μου την αγάπη; Έλα πάλε στο πλεβρό μου, έλα κι απόψε, πουλί μου. Είναι νύχτα, εσύ που αγαπάς τα κρυφά, και κανένας δε μας βλέπει... Ποιόνα φοβάσαι; Φοβάσαι κανέναν; Και τη νύχτα θέλεις να κρυφτής; Θυμούμαι τι μου είπες. Εγώ τώρα δεν το ξεχνώ. «Έχουμε καιρό. Να μην το πης κανενός!» Γιατί, αν τόλεγα, θα το μάθαινε Εκείνος!

Σώπα, σώπα! Να μην ακούσω τη φωνή σου. Αν ακούσω τη φωνή σου, μπορεί πάλε να σε πιστέψω, και δε θέλω. Και δεν πρέπει να σε πιστέψω.

«Τι αξίζω, να με πάρης γυναίκα;» Ναι! Τι αξίζεις; Τώρα το ξέρω τι αξίζεις, γιατί το είδα. Ποιος είχε δίκιο; Ο Καρλής, πάντα ο Καρλής. Μαζί μου ή και με κανέναν άλλο, το ίδιο της είναι. Εκείνη ξέρει τι κάμνει. Εκεινής δεν της κοστίζει τίποτις η αγάπη. Και για τούτο είναι κρύα μαζί μου, κρύα, όταν την καίνε τα φιλιά μου. Μάρμαρο και χιόνια. Χιόνια βουνό που δε λιώνει. Κατάλαβα με μιας. Ταγάπησα εκείνο το γράμμα, γιατί μ' έφεξε σαν το κερί και την είδα, την αλήθεια! Ανεβαίνω στην κάμερή της και τα βλέπω. Κομματάκια, κομματάκια χαρτί. Σκόρπια κατά γης. Ξεσκισμένα λιανά λιανά. Και σκύφτω και τα

μαζώνω ένα ένα. Κι απάνω στο ένα, τη διάβασα τη λέξη «αγάπη μου». Και το γράψιμο το γνωρίζω. Κομματάκια, κομματάκια. Το ένα το κομματάκι μόνο γραμμένο, κάτασπρα καμιά δεκαριά, γιατί τα μάβρα τάρριξε στη φωτιά, μην τύχη και ταρπάξη το μάτι μου, και καταλάβω! Την προσμένω νάρθη, να διούμε τι θα μου πη. Όλεθρος και χαμός! Κομματάκια, κομματάκια. Ναι! κουρέλλια την κάμαμε τη ζωή μας·

Να τη μάγισσα, να τη νεράιδα, την ψέφτρα, να τη σκύλα που μπαίνει. Και πριν ανοίξη το χείλι, την αρπάζω από το χέρι. Εδώ! Αμέσως εδώ! Πέσε χάμου και φίλησε πόδι. Παρακάλειε να μη σε σκοτώσω και φώναξε, φώναξε δυνατά, να σ' ακούσω, πως με γέλασες, πως το σιχαμένο σου το στόμα ψεφτιές ξερνά και μόνο ψεφτιές. Από πού έρχεσαι; Πού κυλιούνται; Πατσαβούρα! Και την τραβώ και της σφίγγω τα μπράτσα που τα ξεσκίζω με τα νύχια μου· την πετώ απάνω στο κρεββάτι, την πιάνω από το λαιμό. Να τη χτυπήσω, να την μπατσίσω, να τη στραγγουλίσω. Κάτι να της κάμω!

— Το γράμμα! το γράμμα! Ποιανού είναι το γράμμα; Και να πάλε που με μιλεί. Να που ακούω πάλε τη φωνή της·

— Καρλή μου, Καρλή, μια στιγμή μόνο. Ότι θέλεις, να με κάμης. Μα πρώτα να σου πω. Δεν είναι για μένα το γράμμα. Μου τόφεραν το πρωί, σήμερα το πρωί. Σε φοβούμαι. Όλα, όλα θα στα ξηγήσω.

Κι αρχινίζει και μου αραδιάζει ένα σωρό παραμύθια. Η φωνή της, η γλυκειά της η φωνή! Μου τα λέει και την πιστέβω. Πώς να μην την πιστέψης, άμα σου μιλήση, άμα τη διής; Δεν είναι δική μου, τώρα που την έχω κοντά μου, τώρα που τη βλέπω; Δεν είναι τα λόγια, της ζάχαρη και μέλι; Γονατίζω μπροστά της. Χέρια και πόδια της φιλώ. Λέλα μου, σκότωσε με, να τελειώσω. Διές με που κλαίω σαν το παιδί. Δεν τόννοιωσες ακόμη πόσο σ' αγαπώ; Δεν το φταις εσύ που πονώ·

το φταίει η αγάπη που σου έχω. Λέλα μου, να με λυπηθείς. Αρνί σου θα γίνω. Κοίταξέ με. Τα ματάκια σου, δώσε με τα ματάκια σου να τάχω πάντα μαζί μου, πάντα να μ' ακλουθούν και να θέλγουν. Τότες πια δεν τυραννιούνται.

— Έπρεπε να σε μισήσω, Καρλή, και δε σε μισώ. Δεν ξέρω κ' η ίδια τι μου γίνεται. Είμαι ακόμη παιδί. Είμαι άπραχτο παιδί. Εσύ τόσα είδες, τόσα έμαθες! Εσύ είσαι άντρας. Ναι! Το κατάλαβα πως δεν παίζεις μαζί μου. Ίσως έχεις δίκιο που παραπονιέσαι. Δε θέλεις να γελώ; Δε γελώ. Δε θέλεις να χωρατέβω; Δε χωρατέβω. Μπορώ εγώ, Καρλή μου, να ξέρω την αγάπη σαν και σένα; Ακόμη τρέμω που το θυμούμαι. Πώς μ' άρπαξες; Πώς με τίναξες! Μ' έδειρες, κόντεψες να με δείρης. Οι τρίχες σου ολόρθιες σηκωμένες και φρενιασμένη κάθε ματιά σου. Έπρεπε να σε μισήσω, Καρλή, και δεν μπορώ να σε μισήσω. Δεν ξέρω τι μου γίνεται. Την αγάπη μου θέλεις. Όσο μ' αγαπάς, σ' αγαπώ και γω τώρα. Καρλή μου, Καρλή, πες μου το αλήθεια πως μ' αγαπάς, να τακούσω!

— Εσένα, Λέλα, να μη σ' αγαπώ; — Και την παίρνω στο στήθος μου απάνω και στο στήθος το δικό της, εκείνη τη στιγμή, μου φαίνεται πως νοιώθω τη φλόγα, την ίδια φλόγα που εμένα με καίει. — Μου φαίνεται πως την έννοιωσα τότες! Ο κόσμος είναι μικρός. Τι μικρούτσικος που είναι! Μέσα στην καταχνιά θολοσκεπάζονται, χάνονται όλα και τίποτις πια δεν υπάρχει. Σα να μην είχε ουρανό και θάλασσα και καράβια. Λιγάκι ήλιο. παρακαλώ. Τώρα που δεν τη βλέπω, σταναχωριούνται, και τη γυρέβω. Τεντωμένος ο νους μου, κουρδισμένος, τσιτωμένος, και τη συλλογιούνται. Εγώ ξέρω. Ένα κομμάτι από δω, ένα κομμάτι από κει. Σκόρπια κατά γης. Έτσι είναι κ' η αλήθεια. Τα μαζώνεις, τα βάζεις το ένα με τάλλο, τα ταιριάζεις. Άξαφνα βγαίνει το νόημα. Βγαίνει κ' η αλήθεια. Την ξεσκίζουμε, για να μην τη διούμε. Μα σκύφτεις εσύ και την πιάνεις.

Αν είταν τίποτις, πολύ πιο φρόνιμα θάκαμνε, πολύ πιο σωστά να μου το πη, για να το ξέρω. Σκέψου το, Λέλα. Δε θα θύμωνα· δε θάλεγα λόγο. Αχ! μόνο να την κλειδώσω, να βάλω και μάνταλο, για να μην της γράφη κανένας πια. Παραμύθια! παραμύθια! Μου αράδιαζε παραμύθια. Αφού αγαπούσε την αδερφή μου εκείνος ο καταραμένος, πως δε μου έγγραφε εμένα; Η Λέλα είναι δική μου. Μην την αγγίξης. Τάχα γιατί και κείνος, λέει, είναι ξένος στην Πόλη, γιατί δεν τολμά, γιατί βλέπει πως ακούμε τη Λέλα, γι' αφτό θα πάη να της γράψη; Η Λέλα θα τον προστατέψη; Η Λέλα θα σηκωθή να πη του πατέρα πως θέλει η αφεντιά του να πάρη την Ελένη; Ή εμένα τάχα η Λέλα να μου μιλήση; Και που το φαντάστηκε πως μπορεί η Λέλα να μου μιλήση; Παραμύθια! παραμύθια! Πρώτα πρώτα, πώς έβαλε τέτοιο πράμα με το νου του; Τι; γιατί δίνει στην Ελένη μαθήματα μουσική, πρέπει να πάη να την αγαπήση; Ποιος καφκιέται μπροστά μου για αγάπη; Εγώ τον έφερα στο σπίτι. Εγώ να του δώσω δρόμο. Αμέσως να πάρη άλλο δάσκαλο η Ελένη, να μην είναι, να μην είναι πάντα στο μάθημα η Λέλα.

Να φύγη αφτός, να ξεπαστρεφθή, να μη φανή πια. Να χαρούμε την αγάπη στα γεμάτα. Θέλω η ζωή της να μοιάζη με την ήσυχη την ακρογιαλιά που κοιμάται μέσα στα λιμάνια. Θα στρώσω γλυκά και τον άμμο· θα μαλακώσω και το χώμα. Αφού την αγαπώ, τι μας λείπει; Δεν μπορώ να ζω σε μια κόλαση τέτοια· είναι πίσσα και βράζει. Λέλα, πότε θα σε φιλήσω στο στόμα, δίχως να συλλογιούμαι πια τίποτις άλλο; Πότε θα ξεχάσω τους καημούς; Αγάπη μου εσύ, γιατί με σκοτώνεις; Τι σου έκαμα και με καταστρέφεις; Δε με λυπάσαι;

Και μπορώ να το ξεχάσω; Εγώ έχω μάτια και βλέπω. Κι αφτό σου το λένε ζούλια. Να βλέπης, είναι ζούλια. Μάζωξε πουθενά δύο ιδέες, βάλ'τις δίπλα τη μια στην άλλη, πάρε κλωστή να τις ράψης, δείξε πως έχεις νου και κρίση, πως κάτι νοιώθεις από λογική, θα σε πουν

αμέσως ζουλιάρη. Ζουλιάρης εγώ δεν είμαι. Εγώ προσέχω και προσμένω. Εγώ είμαι καλός. Μου τόταξε και προσμένω. Με πρόφαση ή δίχως πρόφαση, ό τι αιτία κι αν είναι, δεν πρέπει να τον ξαναδιή, δεν πρέπει να της γράψη, λόγο δεν πρέπει να της πη.

Λίγο λίγο ξεφανερώνονται όλα και ξετρυπώνουν. Γκρέμησε πια τα ντουβάρι. Κάθουμαι και προσμένω στο παλιό μας το σπíti. Στην Πόλη εκεί κάτω. Εγώ έχω μάτια και βλέπω.

Μη φοβάσαι. Τώρα είμαι ήσυχος. Δε θυμώνω. Εδώ χρειάζεται κρύο αίμα και σκέψη. Κρυφά κρυφά όλα τα παρατηρώ ένα ένα — και παίρνω και σημείωση. Θέλει το πράμα συλλογή, πομονή και πονηριά. Μη φοβάσαι. Παράλογα κι αστόχαστα, δουλειά δεν καταφέρνεις. Λέλα, μη φοβάσαι, σου λέω. Φοβήθηκες εσύ ψέφτρα, και δε μου είπες την αλήθεια. Έτρεμες να μη σε σκοτώσω. — Άκουσες τι ταπεινά που μου μιλούσε; Ύστερα, για να το κρύψη, κάμνει πως μ' αγαπά και ρίχτει φωτιές στην αγκαλιά μου. Άναψε, κόρωσε με μιας. Εγώ έχω μάτια και βλέπω. Δε λέω γρυ· προσμένω, καρτερώ. Έτσι καμιά μέρα θα τους πιάσω. Πρέπει να τους πιάσω, για να της δείξω πως με γελά. Έτσι να γλυτώσω κι απ' αυτή την καταχνιά. Ναι! Κατάλαβα τώρα. Ησυχάζω. Ωρες καρτερώ, προσμένω να το μάθω.

Και δεν έχω πάλε δίκιο; Ποιος λέει πως δεν έχω δίκιο; Τον είδα, με τα μάτια μου τον είδα. Μόλις τρεις μέρες ύστερις από κείνα που της είπα! Εκείνος δεν προσμένει· τον έβγαλα, τον έδιωξα, μάθημα πια δεν έδινε στην Ελένη, όχι! πρέπει ο κύριος αμέσως να γυρίση! Δεν είταν όνειρο· τον είδα. Να τος πάλε που ξετρυπώνει. Η αλήθεια ξετρυπώνει μαζί του. Από το παράθυρο απάνω, που κάθουμαι και καρτερώ, τον είδα. Να τος που ξεπροβάλλει. Όξω στο δρόμο τρέχει, τρέχει βιαστικά, πλάγι στο σπíti, έρχεται από κει πίσω που είναι η

πόρτα του μπαξέ. Σα νάκουσα την πόρτα να τρίζη. Εγώ ξέρω η πόρτα πού είναι. Αχ! ας φαίνονταν αφτή η πόρτα από το παραθύρι, και τους τσάκωνα αμέσως. Γιατί, γιατί να στρίβη ο δρόμος, γιατί να μην τη βλέπω από κει που κάθουμαι και καρτερώ, την πόρτα την καταραμένη! Και τι πειράζει που δεν τη βλέπω; Η Λέλα πού είναι; Στο περιβόλι; Και βέβαια! Ορμώ στην κάμερή της. Δεν είναι. Κατεβαίνω. Να της ίσια που ανεβαίνει τα σκαλοπάτια του σπιτιού. Λοιπόν κ' η Λέλα είτανε στο περιβόλι! Μαζί του! Της γνέφω δυνατά· στη στιγμή απάνω, να πάη στην κάμερή της.

— Σήμερα πια θα μου την πης την αλήθεια. Σας είδα. Είσουνα μαζί του στο περιβόλι. Δεν ντρέπεσαι; Πες το, φτύς' το, ή ξαναρχίζω.

Καρλή, εκείνο που δεν είναι, δεν μπορώ να στο πω. Είμουνα μόνη. Δεν είδα ψυχή. Πήγαινε, ο ίδιος να στο πη. Θυμήσου τι σου έλεγα την άλλη μέρα, Καρλή· την υστερνή, τη μόνη φορά που μου έγγραψε, του είπα να μη μου γράψη πια, πως δεν είτανε δουλειά μου και να μη μου μιλήση για τέτοια πράματα.

Θύμωσα και δεν έπρεπε να θυμώσω. Έπρεπε γλυκά και με τρόπο να την παρακαλέσω νανεβή στην κάμερή της. Φοβήθηκε πάλε και πάλε μου αράδιασε ψεφτιές. Αν τόλεγε ίσως μπορούσα να την πνίξω. Όχι! δε λυσσιάζω, να μη χαίρουνται. Καλά! Καλά! Βλέπουμε κατόπι — και κατεβαίνω.

Κατέβηκα, ναι! Η μόνη ώρα που χάρηκα με τα σωστά μου! Ξάνοιξε η καρδιά μου πρώτη φορά. Ο ήλιος μου πότιζε την ψυχή. Ύστερις ας σκοτεινιάση! Αναγάλλιασα τουλάχιστο μια στιγμή, ησύχασα, γιατί τώρα είμουν πια βέβαιος. Λέλα, Λέλα, με καταστρέφεις, μα, ξέρω γιατί με καταστρέφεις. Λέλα, μ' απάτησες, μα το ξέρω τώρα πως μ' απατάς. Αχ! ναι, ξέρω, το ξέρω πως δε γελάστηκα. Το ξέρω πως είχα

δίκιο. Κατεβαίνω και μου δίνουν το γράμμα. Δεν ακούτε τα γέλοια που πετώ; Δε βλέπεις την αλήθεια; Δε σε θαμπώνει; Εμένα με στράβωσε το φως της. Τι κουτός που δεν το κατάλαβα ακόμη! Το διαβάζω το γράμμα. Τόφεραν τώρα, μου λέει ο δούλος. Είτανε γράμμα δικό του. Γράμμα του μορφονιού! Το βλέπω πάλε το γράψιμό του, που φτάνει να το διώ κι ανατριχιάζω. Μου γράφει εμένα. Πως αγαπά τάχα! — την Ελένη. Πως είναι σα χαμένος, και γιατί δε θέλουμε νάρχεται πια σπίτι; Πως τρελλαίνεται και δεν τολμά να μιλήση, μα πως τώρα έκαμε πια απόφαση, τα ξέτασε, τα ζύγιασε, τάβαλε όλα σε τάξη. Πώς έγραψε πρώτα της Λέλας, να την παρακαλέση, γιατί ξέρει πως είμαι καλός και δεν μπορεί πια να ζήση, αν είναι να μην ξανάρθη... Και δεν τέλειωνε το γράμμα. «Αν είναι να μην ξανάρθη.» Είδες εσύ τι λαμπρά που το στοχάστηκε; Θυμήσου τώρα το λόγο της· «Πήγαινε, ο ίδιος να στο πη.» Τόννοιωσες; Στο περιβόλι μάνι μάνι του μίλησε — «Πρόσεχε, ο Καρλής έχει υποψία, γράψ' του αόρατα θέματα, να τον ξεχνιάσης.» — Κ' η Λέλα το ήξερε πολύ καλά πως θα μου γράψη. Τι δε γράφει εκείνος για να ξανάρθη; Οι δυο τους μαζί τάχουν ταιριασμένα, συμφωνημένα. Και για να μην το μυριστή ο Καρλής, ας του κοπανίσουμε ιστορίες. Κομματάκια! κομματάκια ψεφτιές! Ο Καρλής έχει μάτια και βλέπει, έχει μάτια και μαζώνει. Να πάρη την Ελένη, για να είναι μέρα νύχτα στο σπίτι — μαζί με τη Λέλα! Με τη Λέλα! Όχι. Δε θα γίνη τέτοιο πράμα. Μήτε κείνος μήτε κανένας άλλος!

Καλά! καλά! Καρτερώ και προσμένω.

Βράδυνασε. Νυχτώνει. Είναι νύχτα και σκοτάδι. Πάει ο κόσμος να πλαγιάση. Κρέμεται το λυχναράκι μισοσβησμένο στο ταβάνι ψηλά και τρεμοφέγγει. Κατεβαίνω τη σκάλα. Όλα σκοτεινά. Αχ! δεν είναι για μας τα λουλούδια· δεν είναι τα τραγούδια για μας. Πάει το καλοκαίρι· παν οι μάβρες οι συκιές και τα δέντρα και τα φύλλα που κρυφά

κρυφά της μιλούνε. Ένας πόνος απέραντος με πνίγει, θα πεθάνω από τον καημό. Η καρδιά μου φουσκώνει, και τα κλάματα γίνονται πλημμύρα μέσα στην ψυχή μου. Όχι! όχι! δεν πρέπει να κλαίω, να τη λυπούμαι. Κατεβαίνω τη σκάλα. Λέλα μου, είσαι συ; Είναι η Λέλα με τη γλυκειά της τη φωνή· να της πάλε που ανεβαίνει σαν και πρώτα. Να η αγγελοκαμωμένη, η πιο θεόμορφη απ' όλες. Ο κόσμος δεν είδε τέτοια κόρη. Να το στόμα της και τα μαλλιά της και το ουράνιο το κορμί, το κορμί της το ξαθό που με τρελλαίνει η μυρωδιά του.

— Καλή νύχτα! καλή νύχτα! Λέλα, κοιμήσου καλά!

Και της αρπάζω ένα φιλί που ακόμη στα χείλια μου τόχω.

— Λέλα μου, Λέλα, κανείς δε σ' αγάπησε σαν και μένα.

Ακκουμπά στην πλάτη μου μια στιγμή, σα λιγοθυμισμένη.

— Αχ! Εσύ ζωή μου, μου λέει.

— Ένα φιλί, να μου δώσης ακόμη ένα φιλί, Λέλα, ένα φιλί σου.

— Γρήγορα, γρήγορα, να μη μας διή κανένας. Καρλή μου σ' αγαπώ.

.....

Φέβγει, φέβγει. Σκοτεινιάζει. Τι ερημιά που την έχει η κάμερή μου! Τραβιούμαι στην κάμερή μου. Πέφτω και πλαγιάζω. Με παίρνει ο ύπνος.

Έφυγε βιαστικά. Γιατί να φύγει; Πού τρέχει; Ακόμη φοβάται;

Μήπως είταν όνειρο, Καρλή;

Όχι. Όνειρο τέτοιο δε γίνεται. Δεν πρέπει να είταν όνειρο. Δε θέλω να είταν όνειρο.

Πέφτω και πλαγιάζω. Κοιμούμαι, δεν κοιμούμαι, πού να το ξέρω; Μέρα και νύχτα, ύπνος και ξύπνος είναι το ίδιο.

Γέρνα από δω, γέρνα από κει. Πέφτω στο κρεβάτι και κυλιούμαι. Σφάλνα τα μάτια, σαν μπορείς. Μόνος! Ολομόναχος! Έρημος απόμεινα και μόνος. Έφυγε, έφυγε βιαστικά.

Για να μη μας διή κανένας;

Λέλα, Λέλα, πού είσαι;

Όχι, όνειρο δεν είταν, όνειρο δεν μπορεί να είταν.

Άξαφνα τη βλέπω, σαν που τη βλέπω ακόμη και τώρα — σαν που τα βλέπω ταναθεματισμένα αφτά τα ντουβάρια — βλέπω το κάτασπρό της, τολόχρυσό της το κορμί — και κείνος, Εκείνος, κοντά της, πλάγι της πλαγιασμένος εκεί απάνω, στην κάμερή της!

Ορμώ στην κάμερή της απάνω. Χυμώ. — Τη νύχτα είναι πιο έφκολο το πράμα, πολύ πιο έφκολο να γίνη, γιατί δεν ακούω τη φωνή της, γιατί δε φαίνεται το πρόσωπό της. — Ψεφτιές πια δε θα μου πη. — Τρέχα, τρέχα εκεί απάνω. — Ποτές να μη γίνη τέτοιο πράμα. Όχι. Μήτε κείνος μήτε κανένας άλλος. Να γλυτώσω. — Γρήγορα, γρήγορα, να μην ξυπνήση. Σφίγγε, Καρλή, δυνατά. Το χέρι μου στο λαιμό της. Σφίξε, να της στραγγουλίσης το λαιμό. Σφίγγε, σφίγγε δυνατά. Σφίξε ακόμη μια και να της που πάει. Ξεψύχησε, πάει. Πάει η ζωή μου. Σκότωσα τη ζωή μου. Πάει και λέξη δεν είπε. Έλα δω να σου δώσω στο στόμα, απάνω στο στόμα, ένα αθάνατο φιλί, ένα φιλί

που κανένας άλλος δεν μπορεί να σου το πάρει. Τώρα πια είσαι για πάντα δική μου.

Εγώ ξέρω τι λέω. Ξέρω γιατί παραπονιούμαι, γιατί βασανιούμαι. Εγώ το θυμούμαι καλά· ίσια σε κείνη τη στιγμή περεχύθηκε γύρω τριγύρω μου η καταχνιά αφτή που πια δε μ' αφήνει και που με πνίγει.

..... Κομματάκια!
Κομματάκια! Κομματάκια!
.....

Λέλα, Λέλα, πού είσαι; Η Λέλα τώρα πού λες να είναι; Λες να είναι στον τάφο της μέσα; Εκεί κάτω στη μάβρη γις; Εκεί κάτω στο κιβούρι; Πού είναι τολόχρυσο, το ηλιόπλαστο το παιδί; Ή μήπως πήγε στον ουρανό πουθενά, κάπου σταστέρια μακριά; Λες να είναι άλλος κόσμος; Δείξε μου πού είναι, γιατί εδώ μέσα τίποτις δε βλέπω. Να τρέξω, να προφτάξω, να τη ρωτήξω. «Λέλα μου, Λέλα, μοναδικιά μου αγάπη, Λέλα, τώρα που πεθάναμε κ' οι δυο μας, Λέλα, τώρα που δε φοβάσαι, τώρα να μου το πης αν είταν αλήθεια — Εκείνο.»

.....
Ο Καρλής είχε βάλει στη διαθήκη του να μου στείλουν όλα του τα χαρτιά. Ήθελε να τα διαβάσω, ίσως να δικιολογηθή, ποιος το ξέρει; Τόσα έγγραψε στο φρενοκομείο.

Αφού είχε γίνη το κακό στην Πόλη, κατόρθωσαν οι φίλοι του να φύγη. Τον έφεραν πια τρελλό στο Παρίσι. Έμεινε δυο χρόνια άρρωστος. Όταν πήγα στην εξοχή, εκεί τον άφησα. Μήτε γω μήτε κανένας άλλος δεν μπορούσε να τον πλησιάση. Μια μέρα πήγαν και του είπαν, τάχατις για να τον ησυχάσουν, πως η αδερφή του παντρεύτηκε και πήρε το νέο το μουσικό που την αγαπούσε. Μήτε

θέλησε να τακούση. Θύμωσε και φώναξε· «— Πάλε ψεφτιές! Εγώ ξέρω την αλήθεια.» Δεν ήθελε ο δύστυχος να τακούση και γύρεβε να μην το μάθη, για να μη διή πως είχε σκοτώσει άδικα τη Λέλα. Ο Καρλής είναι στην Πόλη γνωστός. Παντού είναι γνωστός ο Καρλής.

ΔΕΦΤΕΡΟΣ ΠΛΙΚΟΣ

Καλέ μου Ψυχάρη,

Πήγες στην εξοχή κι απόμεινα στο Παρίσι δίχως φίλο. Τι δε μου γράφεις; Το παράκαμες πια. Περίεργη αρρώστια που την έχεις! Τη λες αγραφιά και γελάς. Κάλλια, αντίς να της βρης όνομα, να της έβρισκες γιατρικό. Τόμους αλάκαιρους μας κατεβάζεις κι άμα είναι να γράψης γράμμα, η πέννα σου ξερή και το καλαμάρι σου γεμάτο άμμο. Έννοια σου, καλέ μου. Μαζί σου θα θυμώσω; Και δε σε ξέρω; Πού προφταίνεις εσύ να μου γράψης; Πού σ' αφίνουν ησυχία; Είμαι βέβαιος που στην Πόλη και στην Αθήνα, μάλιστα στην Πόλη, όλα τα περιοδικά, όλες οι φημερίδες, όλα τα τυπογραφεία θα σου ζητούν κάτι να τους δώσης. Μη βλέπης που σε βρίζουν· είναι αλήθεια που σε βρίζουν, αδερφέ μου, μα σε διαβάζουν κιόλας. Τι φτειάνεις εκεί κάτω; Τάβαλες πάλε με κανένα δάσκαλο; Σου βγήκε πάλε στη μέση το Χατζηδουλάκι του Κόντου, ή ξετρύπωσε άξαφνα κανένα άγνωστο Νεροποντίκι από μέσα από τις λάσπες; Καμιά φορά μου στέλνουν και μένα οι βρεκεκεξιάρηδες κάτι φυλλάδες που σε χτυπούν. Εγώ τους το είπα· δε μου αρέσουν αφτά. Να κοπιάζης μέρα νύχτα για μας και να σε λεν τέτοιες αηδίες, δεν ταιριάζει κ' είναι ντροπή. Εσύ όμως, το ξέρω, μήτε τα προσέχεις, μήτε γυρίζεις να κοιτάξης. Τραβάς ίσια το δρόμο σου, σα να μην είταν οι δασκάλοι στον κόσμο. Θα μελετάς πάλε κανένα βιβλίο που θα μας αραδιάσης με τη σειρά τους γενικά, απρόσωπα ζητήματα της επιστήμης. Έχεις άδικο, Ψυχάρη. Μη χολοσκάνης τους δασκάλους, αποκρίσου τους και μια φορά. Παρ'

τους έναν έναν, πες πια και τόνομά τους, δείξε στον Πέτρο πως μιλεί για όσα μήτε είδε στόνειρό του, δείξε στον Πάβλο πως είναι σοφιστής και με πονηριά παιδιακήσια, καμώνεται πως είπες εκείνα, που δε λες· μέτρησε τα λάθη του να χαμηλώση τη μύτη, βάλε μέσα προσωπικότητες και βρισιές. Έτσι χαίρουνται τουλάχιστο οι δασκάλοι. Αφτά μόνο γυρέβουν. Ακόμη δεν το κατάλαβες; Τι αθώς που είσαι! Εσύ μήτε ξέρεις τόνομά τους.

Μην κάθεσαι όλο και σπουδάζης. Αχ! καημένε μου Ψυχάρη, άφησε πια και συ τις μεγάλες τις δουλειές, τη γλώσσα και τη γλωσσολογία. Θέλεις να σου πω την αλήθεια; Δεν αξίζουν όλα αφτά· ένα πράμα μόνο αξίζει· η μικρούτσικη, η λίγη μας η ζωή. Πολύ καλήτερα από μένα στο ξήγησε, είναι τώρα χρόνια και χρόνια, ο γέρος μας ο Αριστοτέλης. Να νοιώθης πως νοιώθεις και να συλλογιέσαι πως συλλογιέσαι, αφτό είναι ζωή. Πόνεσε, βασανίσου, δεν πειράζει· τουλάχιστο ζης. Τι είναι η εφτυχία; Μια ενέργεια. Φτάνει κάτι να κάμνης, κάτι να νοιώθης, κάτι να συλλογιέσαι, και να ξέρης πως συλλογιέσαι και πως νοιώθεις· τότες έζησες, σώνει. Εκεί που πια δεν είναι ενέργεια καμιά, εκεί που σου κατάντησαν όλα αδιάφορα, που για τίποτις δε σε μέλει, εκεί μη γυρέβης τον παράδεισο, αν και φαίνεται παράδεισος να μην έχης έννοιες, πίκρες και καημούς. Κάλλια την κόλαση παρά τέτοια παράδεισο. Δύσκολο, φίλε μου, να ζη μόνη, έρημη η ψυχή· πώς θέλεις τότες να ενεργήση, να μπη σε δουλειά, ναγαπήση ή να μισήση; Δεν άκουσες τι λέει ο γέρος· «Μονώτη μεν ουν χαλεπός ο βίος· ου γαρ ράδιον καθ' αυτόν ενεργείν συνεχώς, μεθ' ετέρων δε και προς άλλους ράον.»

Ίσως εκείνη την ώρα που το είπε, είχαν και κείνος μόνος.

Ζήσε, καλέ μου, και συ· μη διαβάζης πάντα βιβλία· προσπάθησε να διαβάσης λιγάκι και μέσα στην καρδιά μας, τι γράφει. Μην

κλειδώνεσαι στη βιβλιοθήκη σου ολημερίς. Έβγα όξω, να πάρης την αναπνοή σου. Πες μας τα βάσανα που πονούμε, κουβέντιασε με την ψυχή μας, μην πολεμάς όλο να καταπείσης το νου μας. Ψυχή έχουμε· ο νους σα να μας λείπη ακόμη. Ας κάμουν το ίδιο κ' οι δασκάλοι. Ας αφήσουν τον Κόντο κι ας κοιτάξουν τη ζωή. Δε με βλέπεις εμένα; Εσύ, φίλε μου, ξέρεις τι είδα και τι έπαθα. Κι ωστόσο τίποτις δε λυπούμαι. Οι ώρες εκείνες είταν οι μόνες ώρες της ζωής μου.

Μήπως δεν είμουν και γω μια φορά σαν και σένα; Με γνώρισες παιδί και με θυμάσαι. Ορμητικός, γενναίος — κ' ένα φιλότιμο ρωμαίικο, τι θες παραπάνω; Να μη με ξεπεράση κανένας, παντού να φανώ πρώτος στην τέχνη και στην επιστήμη, κάτι να είμαι, νακουστή τόνομά μου. Το κεφάλι μου καζάνι· έβραζαν ιδέες μέσα, ποια να πρωτοβγή! Και δος του βιβλία, μελέτη, γραψίματα, φωτιά. Τόσα χρόνια μάζωνα, έγγραφα, διάβαζα. Και τώρα!...

Διές εδωπέρα στο σπιτάκι που νοίκιασα κοντά κοντά στο Παρίσι, διές τι ήσυχος που είμαι. Το παραθύρι μου είναι ανοιχτό και κοιτάζω πού και πού το περιβόλι, γιατί έχω και περιβόλι. Ταγέρι το χαδεφτικό που φυσά μέσα στα λουλούδια και που παίζει μαζί με τα φύλλα, είναι η μόνη μου χαρά. Τι γλυκειά που είναι η μυρωδιά του! Εδώ που κάθουμαι είναι ίσκιος και μια ολόδροση ζέστη γέμισε την κάμερή μου. Το πράσινο χορτάρι, οι τριανταφυλλιές κ' οι μηλιές, το πουλί που πηδά και κάμνει σκαλοπάτι το κλαδί, ο ήλιος και το καλοκαίρι, αφτά μου αρέσουν κι αφτά ξέρω τώρα. Αφτά μου έμαθαν τι είναι η ζωή· αφτά είναι η ζωή· η ζωή μου είταν αφτά. Μου θυμίζουν τα παλιά τα χρόνια και για τούτο ταγαπώ. Αφτά μου απόμειναν κι άλλο τίποτις δεν έχω. Σα νάδειασε ο κόσμος με μιας. Ο τοίχος του περιβολιού μου είναι χαμηλός και βλέπω πέρα πέρα κάμπους και πρασινάδες. Ο ουρανός από πάνω μοιάζει σα γαλανή πεδιάδα που κοιμάται. Δε

γυρέβω να μάθω αν είναι πουθενά κανένας πλανήτης στον ουρανό καλήτερος από το δικό μας. Δε γυρέβω να μάθω αν υπάρχει πουθενά καμιά αιώνια πρασινάδα. Έρημος ο κάμπος για μένα κι ο ουρανός ερημιά. Ξέρω πως η αγάπη πουθενά πια δε θα καρπώσει.

Όλα, φίλε μου, σαν όνειρο μου φαίνονται, όλα σαν παραμύθι. Ή τώρα να χαλάση ο ουρανός και να καταστραφούν οι κάμποι, ή χρόνια ακόμη να βαστάξουν, το ίδιο δεν είναι; Πάντα μια μέρα θα χαθούν. Και δεν αξίζει να κοπιάζεις. Το χέρι να κουνήσω, ένα βήμα να κάμω, να πάρω χαρτί και να γράψω, όλα μου έρχονται σαν παραμύθι. Δεν είμαστε όλοι μας σαν παραμύθια, παραμύθια που περπατούνε — ή που κάθονται: Γεννήθηκες, έζησες, πέθανες. Και τι βγαίνει;

Κάθουμαι στη φωλιά μου και συλλογιούμαι. Τόσο μου φτάνει. Εδώ κρότο δεν ακούς, παρά τα δέντρα που ψιθυρίζουν. Και κοντά κοντά, μόλις μισή ώρα διάστημα, τρέχει, φωνάζει, βράζει το Παρίσι. Πηγαίνω και γω κάποτε να διώ, τρέχω με τους άλλους, και μάνι μάνι γυρίζω πάλε σπίτι με το βαποράκι που κατεβαίνει τον ποταμό. Τέτοια κ' η ζωή μου. Έρχουμαι από τα πανηγύρια κι από τις χαρές, και να που βρέθηκα με μιας ολομόναχος στην έρημη τη σπηλιά.

Κατοικούσα παλάτι λαμπρό· το είχα χτίσει ο ίδιος. Έβαλα μέσα πλούτο και θησαυρούς, έβαλα χρυσές ελπίδες και μάνταλο χρυσό. Έβαλα μέσα ό τι είχα. Δεν είτανε μάρμαρο το παλάτι, ούτε σίδερο, ούτε ξύλο. Οι κάμαρες, οι σκάλες, τα ντουβάρια, τα πατώματα και τα ταβάνια είτανε ψυχή, μια ψυχή που τα ζωντάνεβε όλα. Είχα φτειάξει το βασιλικό μου το παλάτι με την ψυχή της. Άξαφνα γκρέμισε το παλάτι και τώρα είναι απέραντη η μοναξιά γύρω γύρω. Τι να παραπονεθώ; Δεν παραπονιούμαι. Τι φοβούμαι; Κανένα μεγαλύτερο κακό; Δεν μπορεί πια τίποτις να πάθω. Έπαθα τώρα το πιο φοβερό

δυστύχημα της ζωής μου και ξέρω ποιο είναι. Δε βασανίζομαι· δεν τυραννιούμαι. Είμαι ήσυχος κι απελπισμένος.

Έπρεπε να γίνη, αφού την αγαπούσα.

Μη μου λες όμως, τώρα που έγινε, τώρα που το θέλησα, που τόκαμα ο ίδιος, μη μου λες πως το μετάνιωσα και πως για τούτο είμαι απελπισμένος. Εγώ φταίω που έγραψα τέτοια λέξη· άλλη δε βρίσκω και για να με καταλάβης, έπρεπε καμιάν άλλη να βρω. Απελπισμένη καρδιά είναι η καρδιά εκείνου που το πάθος, κανένα τρομερό, άγριο πάθος του μανίζει στα σωθικά του. Λες πως έχει μέσα του φωτιά και θέλει να ξεσπάση, σαν το πυρωμένο το βουνό, που το τρώει και το δαιμονίζει μια φλόγα, ώσπου η φλόγα να βγη όξω, να χυθή, γιατί πρέπει να ξεθυμάνη, γιατί κι ο απελπισμένος άλλη ελπίδα δεν έχει να γλυτώση, παρά να στείρη όλεθρο και χαμό, αφού στο βόθρο της ψυχής του θρέφει την κόλαση που θα τον πνίξη. Είμαι και γω δίχως ελπίδα· μα κοίταξε το βουνό, όχι όταν αστραποβολά και μουγγρίζει, διές το σαν πέρασαν αιώνες κ' ησύχασε πια. Έσβησε το καμίνι· λίγο λίγο στρώθηκε και πάγωσε το χώμα· η τρύπα η αναμμένη που βροντούσε, έκαμε πάτο βαθιά κάτω στη γις και δε σαλέβει. Σώπασαν όλα. Από τα σύννεφα απάνω πέφτουν πέφτουν οι βροχές κάθε μέρα. Ανεβαίνουν τα νερά και ξαπλώνονται σιγά σιγά σα γαλήνη. Η λύπη η δική μου μοιάζει με τη λίμνη που κοιμάται μέσα στο βουνό, μακριά, στη μοναξιά, παραιτημένη, που άνεμοι κι ανεμοζάλες δεν την κοιλούνε. Μήτε χόρτο μήτε λουλούδι στην άκρη της δε φυτρώνει· γύρω γύρω, σα στεφάνι, ίσια με την κορφή του βουνού, βγήκαν τα κυπαρίσσια και σκεπάζουν τον ουρανό. Είναι η λίμνη ατάραχη και κρύα· είναι μάβρη η θωριά της. Τα κύματά της δεν αφρίζουν, και θλίψη παντοτεινή φωλιάζει μέσα στον ίσκιο που τη γεμίζει. Ποτές ο ήλιος δε θα την παρηγορήση.

Παρηγοριά δεν έχει η ζωή μου, μα ο πόνος δε με τρελλαίνει, δε χτυπώ τα στήθια μου, δε φωνάζω. Μια στιγμή, ένα δέφτερο της στιγμής, νόμισα και γω πως θα χάσω τα λογικά μου· δεν είμουν όμως ποτέ σαν το καμίνι εκείνο· είμουν πάντοτες σαν τη λίμνη. Μήτε απελπισμό ξέρω μήτε απελπισία· πώς να σου το πω; Είναι πιο μεγάλο το κακό μου και γιατρεμό δεν έχει. Είναι η ανελπισιά.

Εσύ που πολεμάς με τους δασκάλους, εσένα που οι δασκάλοι σε πολεμούνε, το στομάχι σου είναι γερό κι από τέτοια δε νοιώθεις. Μήτε απελπισία μήτε ανελπισιά δε σου ήρθε ποτές σου, και για τούτο καμιά φορά απορείς μ' όσα σου γράφω, ή δίνεις στα λόγια μου ένα νόημα που δεν έχουν, που δεν μπορεί νάχουν. Άλλος είναι ο καημός μου. Ναι! είναι αλήθεια· παντρέφτηκε, τον πήρε· ναι! είναι αλήθεια που συχνά μου φαίνεται σα νάγινε ποτάμι η ψυχή μου, σα να βράχηκε από τα κλάματα τα πολλά. Ναι! μα μη λες πως είναι ζούλια. Η ζούλια, φίλε μου, είναι μια καταχνιά που κυλιέσαι μέσα της δίχως να βλέπης πια τι σου γίνεται, που κάθε ώρα φοβάσαι, που τρέμεις να μάθης κι όλο γυρέβεις να μάθης, που δε θέλεις μάτι να την κοιτάξη κι ανέμου φυσιματιά να την αγγίξη, που σε πιάνει φρίκη μήπως σε ξεχάση μια στιγμή, που ησυχία δε βρίσκεις, γιατί ξέρεις πως η ζωή είναι λίγη, γιατί είναι απέραντος ο πόθος της ψυχής και δε χορταίνει, γιατί όλα μας αποχαιρετούν, όλα ένα ένα μας αφήνουν, εκεί που τα ζητούμε αιώνια όλα, γιατί άμα σου πη μια γυναίκα πως σ' αγαπά και την αγαπήσης εσύ με το χτύπημα της καρδιάς σου, άρχισε η μεγάλη ταραχή, ξεφυτρώνουν οι υποψίες, σκιάζεσαι με το παραμικρό, με το πιο ασήμαντο πράμα, δεν μπορείς να γλυτώσης από τον καημό, όχι τάχατις πως την έχεις άπιστη εκείνη, όχι πως αλήθεια σε γελά, μα γυρέβεις μια αγάπη που ο κόσμος δε θα στη δώσει, μια ατέλειωτη αγάπη, μια αγάπη ακέρια και παντοτεινή, που σύννεφο δεν την είδε, που τίποτις δεν τη λιγοστέβει, μια αγάπη που κάθε λογισμός της αγαπημένης να είναι δικός σου, που μήτε η

ομορφιά τουρανού μήτε της άνοιξης τα χάδια να μην είναι άξια να μαγέψουν τη μονάκριβη κόρη, να της βάλουν, ας είναι και μια στιγμή, άλλη ιδέα στο νου της, άλλη χαρά, ξένη χαρά στην ψυχή της, μια αγάπη που, θέλει δε θέλει, να μην μπορέση να σε γελάση, ας είναι και με το φύλλο που παίζει, ας είναι και με το φως που λούζει το πρόσωπό της, μια αγάπη που πρέπει να είναι όλη της για σένα και μόνο, να τη βαστάς, να τη φυλάης πλάγι σου κάθε ώρα, σαν το φιλόργερο που κρύφτει το μάλαμά του, για να μην το λερώσει κι ο ήλιος ο ίδιος.

Εγώ έχασα το θησαβρό μου και δε θα τον ξαναβρώ. Δεν μπορώ πια μήτε να τον κρύφτω μήτε να ζουλέβω. Ναι! θέλησα και γω αγάπη παντοτεινή, μοναδική και γεμάτη. Ξέρω όμως, έμαθα τώρα πως δεν είτανε για μένα. Δε με γέλασε, δε μου είπε, εκείνη τη βραδειά, πως μ' αγαπούσε. Τι να φοβηθώ; Για να φοβάσαι, πρέπει ή να σ' αγαπά ή τουλάχιστο να στο λέη. Τέτοια τύχη δεν την είχα· δεν άκουσα ψεφτιά από το στόμα της να βγη! Κλαίω τώρα μοναχός μου. Ο πόνος μου είναι πικρός· είναι η ψυχή μου λαβωμένη. Μα δεν το συλλογίστηκα μήτε να γδικηθώ μήτε να σκοτώσω. Μη σε μέλη. Οθέλλος δεν είμαι και δε θα γίνω.

Οθέλλος! Γιατί μου μιλείς όλο για τον Οθέλλο; Σου φαίνεται τάχα και τόσο ζουλιάρης ο Οθέλλος; Να σου πω, δεν τον έχω για πολύ ζουλιάρη. Ο ζουλιάρης, κι από παιδί θα τον καταλάβης πως είναι ζουλιάρης. Εκείνος απαρχής δε ζουλέβει, και στο τέλος πάει κ' η ζούλια του· πέθανε η Δεσδεμόνα, δεν του απόμεινε υποψία καμιά. Είταν περαστικό το κακό του. Για να κορώση, έπρεπε νάρθη ένας τρίτος να του βάλη λόγια. Έπειτα, τι θέλεις; Είναι και παντρεμένος. Για την αγάπη του φοβάται ή για την τιμή του; Αν είναι φιλότιμο, τι μας πειράζει εμάς; Ο ίδιος σου λέει πως μίσος δεν έχει και πως φρόντισε μόνο να πεθάνη έντιμος. Μην κοιτάζης που ξεστομίζει μια

φορά μπροστά στη Δεσδεμόνα και κάτι βρώμικα λόγια — εμείς τουλάχιστο τα δασκαλέψαμε, γιατί εκεί που μιλεί εγγλέζικα ο ποιητής, βάλαμε λέξεις αρχαίες· μην κοιτάξης που είναι σαν το μπακίρι η θωριά του. Μάβρος δεν είναι. Είναι λόρδος και δεν το σηκώνει η αφεντιά του να δώσει η μιλέντη σε κανένα μορφονιό μαντίλι δικό του. Αχ! εκείνο το μαντίλι! Να μην είταν το μαντίλι, δε θα είταν κ' η ζούλια. Τα φέρνει όλα ένα περιστατικό που μπορούσε και να μην υπάρξη· δεν τα φέρνει το πάθος μονάχο. Εμείς τα περιστατικά τα φτειάνουμε απατοί μας, με την ψυχή μας τα φτειάνουμε, τα φέρνουμε, δε μας φέρνουνε τίποτις αφτά· φτάνει νακούσουμε μια λέξη κι ανάβουμε. Εκείνος με μιας δε γίνεται θεριό· ο άγγλος, λέει, θέλει ώρα να θυμώσει· πρέπει πρώτα να το συλλογιστή. Ρωμαίικο αίμα δεν έχει. Να μη σε πειράξη ο λόγος μου, εσύ που μας έβαλες ταίρι ταίρι στην Ακρόπολη απάνω, το Σαικσπείρο με τους Αρχαίους, μα το κάτω κάτω ο Σαικσπείρος είναι και ξένος. Τι θα τον κάμουμε εμείς; Μπορεί στη Λόντρα έτσι να είναι τα πράματα και να θέλη Γιάγο ο ζουλιάρης. Μα τι λες και συ; Ότι κι αν είναι η καρδιά μας, μικρή μεγάλη, καλή κακή, δεν το νομίζεις πιο σωστό για την ώρα, να μεταφράζουμε στη γλώσσα μας την καρδιά τη δική μας, παρά των αλλωνών την καρδιά; Εμείς ζουλέβουμε μοναχοί μας· δεν έχουμε ανάγκη τους Γιάγους, κι αν έρχουνταν κανένας Γιάγος να μας πη τίποτις, πρώτα πρώτα θα παίρναμε υποψία και θα ζουλέβαμε για το Γιάγο τον ίδιο, μήπως και κάτι τρέχει. Η αγάπη μας γίνεται μέσα μας Γιάγος.

Μήτε τρικυμιά μήτε θόρυβος κανένας με ταραίζει, μήτε κανένα μίσος με θερίζει. Αξεδιάλυτη λύπη, που μου περεχύνει την ψυχή, μου έρχεται όταν τη συλλογιόμαι. Πόσο την αγαπώ! Δεν τη θυμάσαι τη Μοιρίτα με τα μάβρα της τα μαλλιά, με τα ήσυχχα τα μάτια, με το σοβαρό, το γλυκό πρόσωπό της, με ταθώα της τα χείλια, τη μελαχρινή, τη σιγανοπερπάτητη κόρη; Τι αμηχάνεφτη, τι απονήρεφτη που είταν! Τι ουράνια καλοσύνη που την είχε! Και την ώρα εκείνη

που όλα μου τα είπε, ήξερε ακόμη να μαλακώσει, να χαδέψει τον πόνο μου τρυφερά. Πάντα το βλέπω εκείνο το νησί, το νησί μας εκεί κάτω, που μυρίζει με τις γαζίες και που λαμποκοπή με τον ήλιο. Δε θα με πάη, δε θα με φέρη πια στην Πρίγκιπο το βαπόρι; Δε θανεβώ πάλε στον Άη Γιώργη; Αχ! φίλε μου, πέντε χρόνια που δεν την είδα τη Μοιρίτα. Να μην την ξαναδιώ και ποτές μου! Ίσως κάλλια που ζω, ίσως κάλλια να μην πεθάνω, για να γίνη κι αφτό καμιά μέρα.

Κάθεται πλάγι μου η Μοιρίτα, όταν καθήσω, περπατεί μαζί μου, όταν περπατώ. Η Μοιρίτα, παντού η Μοιρίτα. Κάποτες μου φαίνεται σα να μην είμαι πια τίποτις εγώ, σαν ο ίδιος να μην υπάρχω, σα να είταν όλο μέσα μου εκείνη, σα νάγινε νους μου, αίμα μου, κόκκαλό μου και ψυχή της ψυχής μου. Ένα λόγο να πω ακούω τη φωνή της, ένα κίνημα να κάμω είναι κίνημά της, να γυρίσω να διώ, με τα μάτια της βλέπω. Δε ζω, ζη εκείνη. Μια στιγμή να φύγη, να μην την έχω μέσα μου σαν που την έχω, μια στιγμή να την ξεχάσω, είναι σα να ξεχνιούνται ο ίδιος. Καμιά φορά, όταν παν κ' έρχονται οι λογισμοί, όταν περνά η μέρα και δεν μπορώ άλλο να θυμηθώ παρά την ώρα εκείνη που την αποχαιρέτησα, όταν τη βλέπω που μ' αποχαιρετά και δε μου βγαίνει ο χωρισμός από την καρδιά κι από το νου, τότες μου φαίνεται πως πάλε μ' αφήνει και με μιας θολοσκεπάζεται ο κόσμος, πως κατεβαίνει κατεβαίνει η καταχνιά... Το νοιώθω πως την αγαπώ σαν και πρώτα και το νοιώθω πως είναι αδύνατο να κάμω χωρίς τη Μοιρίτα.

Άδικα με μαλλώνεις· με λυπάσαι που πονώ και μου λες πως εγώ φταίω, πως δεν έπρεπε να φύγω, πως είταν πιο φρόνιμο να την πάρω γυναίκα. Ξέρω γιατί μου μιλείς έτσι· στα χάλια που βρίσκουμαι, μέσα στην ασάλεφτη θλίψη που με πλακώνει, στοχάζεσαι και συ πως ότι κι αν είταν, πιο δυστυχισμένος, πιο κακορρίζικος δε θα είμουν παρά τώρα. Κατάλαβες, φίλε μου, αν και χωρατέβω μαζί σου και γελώ, αν και σου γράφω πως αγαπώ το καλοκαίρι, γιατί μου θυμίζει τα χρόνια τα παλιά, ή πως μου αρέσουν ακόμη τα λουλούδια, γιατί μου θυμίζουν τη μυρωδιά της, κατάλαβες πως τέτοια χαρά, χαρά δεν είναι και πως χάθηκε, πως πάει η ζωή μου. Σε βεβαιώνω πως δεν μπορούσα να μείνω, αν και το τραβούσε η καμένη μου η καρδιά. Δε γίνονταν αλλιώς. Στη θέση μου θάκαμνες το ίδιο και συ και κάθε άλλος.

Μη θυμώνης μαζί της· εκείνη δε φταίει. Μην την κατηγορής, μην τη λες άπιστη. Είσαι φίλος μου, γνωρίζεις το βάσανό μου και για τούτο την κατακρίνεις και δεν μπορείς να της το συχωρέσης. Αν την άκουγες, αν την έβλεπες, θάλλαζες γνώμη. Όχι! αδερφέ μου, πίστεψέ με, δε θάμνησκες, δε θα την τυραννούσες — και δε θα τυραννιούσουν ο ίδιος! Μήτε θα θύμωνες, καλέ μου· δικαίωμα δεν είχες. Μια στιγμή, τaráχτηκα και γω, πήγα να ζουλέψω, γιατί θαρρούσα τότες πως μ' αγαπούσε και μου έκρυφτε κάτι. Νόμισα πως με γελούσε, την ώρα εκείνη που δίχως να με προσμένη, την απάντησα εκεί απάνω στον Άη Γιώργη, μπροστά στο μοναστήρι, και την είδα να κάθεται συλλογισμένη, να διαβάξη ένα γράμμα και να κλαίη. Ποιανού είταν το γράμμα; τι είταν τα κλάματα; Αμέσως έννοιωσα πως είταν κάτι, — κάτι που δεν το ήξερα. Δεν είχε τη συνηθισμένη της την όψη· ο τρόπος της μου φάνηκε παράξενος και πήγαινα — ο δύστυχος! — να τρέξω να της πάρω βιαστικά από τα χέρια το γράμμα. Πόσο χαίρουμαι τώρα που δεν τόκαμα! Γιατί να μου έρθη υποψία πως γύρεβε τάχατις κάτι να μου κρύψη; Η καημένη! Σκυμμένο είταν το πρόσωπό της, λυπητερά κοίταζε κάτω στο χώμα και δε μ' έβλεπε. Άμα βρέθηκα κοντά της, σηκώθηκε.

— Αχ! Πάλμο μου, εσύ είσαι; Έλα, έλα να σου μιλήσω. Καλά που έρχεσαι! Έλα να σου δείξω ένα γράμμα που μου έφεραν το πρωί, σήμερα το πρωί. Δεν ξέρω τι μου γίνεται. Έχω ζάλη. Δεν έπρεπε να το διαβάσω αφτό το γράμμα. Άσκημα έκαμα που το διάβασα και θέλω να με μαλλώσης. Αχ! Πάλμο, να λυπηθής την κακόμοιρη σου τη Μοιρίτα!

Μου τάλεγε μ' έναν τρόπο που μου ραγίζει την καρδιά, μόνο που το θυμούμαι. Αρχιζαν πάλε να βρέχονται τα μάγουλά της. Πώς να την αφήσω να κλαίη; Ο μεγαλύτερός μου ο καημός είταν ο καημός της. Ήθελα να μοιάζη η ζωή της με την ήσυχη την ακρογιαλιά που

κοιμάται μέσα στα λιμάνια. Προσπαθούσα να στρώσω γλυκά και τον άμμο, να μαλακώσω και το χώμα. Μήπως μπορούσα τη βλέπω πικραμένη, φαρμακωμένη, και να μην της γλυκάνω την ψυχή μ' ένα λόγο; Πρέπει να της έπεσε κανένα δυσκολονίκητο κακό, για να κλαίη, εκείνη που είχαν ήμερη πάντα, χαρούμενη και συμαζωμένη. Τι είχε το παιδί μου, τι του έτυχε και δε μου έδειχτε πια σαν και πρώτα το σοβαρό του, το γλυκοσυλλογισμένο πρόσωπό του που χαμογελούσε; Φοβήθηκα και καρδιοχτυπούσα. Μου έδωσε το γράμμα και δε θέλησα να το διαβάσω, να μη θαρρή πως δεν την πιστέβω· εκείνη να μου πη τι είχε μέσα. Με κοίταξε και με πήρε από το χέρι κι ανεβήκαμε λιγάκι, και πήγαμε να καθήσουμε εκεί απάνω, στη θάλασσα μπροστά.

Καθήσαμε στην ίδια θέση που την είχα φιλημένη πρώτη φορά. Έλεγε σε δυο ώρες να βραδυάση κι αργοπορούσε. Άστραφτε το καλοκαίρι. Από τον Άη Γεώργη, αψηλά, βλέπαμε λίγο παρέκει τον κατήφορο με τις πεφκιές ίσια με το γιαλό, και πέρα πέρα τα κύματα που γυάλιζαν και φωτοβολούσαν. Ο ήλιος με τις αχτίδες του τα περεχούσε, τα γέμιζε φλόγες, τάκαμνε πυρκαγιά· λες πως έπεφτε να ξαπλωθή στο πέλαγος απάνω και πως το πέλαγος είχε γίνη κανένας ήλιος γιγαντωμένος. Λαμποκοπούσαν και τότες τα νερά· τα συχνοτηρούσαμε και τότες. Είταν πια αρραβωνιαστικιά μου. Από μικρή την αγαπούσα· την ήθελα από μικρή. Είμουν αγώρι, το θυμάσαι, και σου μιλούσα για τη Μοιρίτα. Ότι έγινα άντρας, πήγα να τη ζητήσω. Ένα χρόνο αλάκαιρο — τι χρονιά ήταν εκείνη! — έζησα... όχι! δεν έζησα, μου φαίνονταν πως άλλαζε η ζωή μου· ξάνοιγε κάθε μέρα, ξεσκεπάζονταν κάθε μέρα παραπάνω η ομορφιά κ' η ψυχή της· κάθε μέρα με κάθε καινούριο θησαβρό που μου φανέρωνε, έννοιωθα, σαν την αβγή, αγάπη καινούρια να χαράζει. Είταν η Μοιρίτα δική μου· τι δεν κατώρθωνα, τι δεν μπορούσα να καταφέρω για μια τέτοια κόρη! Για χατίρι της μόνο έλεγα να γίνω μεγάλος και

δόξα να κερδίσω. Εκείνη είταν ο σκοπός μου, είταν ενέργεια κ' ύπαρξή μου. Η Μοιρίτα μ' άκουγε με πόθο, με χαρά, γύρευε όλο να καθήση μαζί μου, ήθελε πάντα να της λέω πόσο την αγαπούσα, να καταλάβη. Η άτυχη η Μοιρίτα! Νόμιζε και κείνη πως μ' αγαπούσε. Αχ! τι μυστήριο είναι αφτό! Χωρίς ίδια της να το ξέρη άλλονε αγαπούσε, όχι εμένα. Για να φανή αφτό, για να το μάθη, για να το μάθω, έπρεπε νάρθη τίποτις ξαφνικά να μας φέρη την αλήθεια. Εκεί που κάθεσαι τη νύχτα και γράφεις, και περνούν οι ώρες και το ξεχνάς, και χαίρεσαι την ησυχία και θαρρείς πως θα τελείωσης προτού ξημερώση, άξαφνα, στη μοναξιά, αρχίζουν τα πουλιά να κελαϊδούν και βλέπεις το σκοτάδι που ασπρίζει. Σαν το πουλάκι καμιά φορά έρχεται ένας λόγος και βγαίνει το φως. Έτσι και γω, εκείνο το βράδυ, τα κατάλαβα όλα με μιας, τα κατάλαβα πριν καταλάβη κ' ίδια η Μοιρίτα, τα κατάλαβα στην παινεμένη τη θέση που ξάνοιξε πρώτα η ζωή μου.

Μιλούσαμε σιγά σιγά και κοιτάζαμε το γιαλό. Δεν έκλαιγε πια. Και το γλυκό της, το σοβαρό της πρόσωπο με μάγεβε που το θωρούσα, μου καταπράυνε την καρδιά. Λέγαμε και ξαναλέγαμε πάντα τα ίδια.

— Όχι! όχι! Μην πης τέτοια λέξη, μην πης πως τον αγαπώ. Δε θέλω να τον αγαπώ, δεν πρέπει να τον αγαπώ. Εσύ έχεις τα λόγο μου· εσένα θα πάρω. Λυπούμαι που διάβασα το γράμμα και ντρέπουμε τώρα. Αχ! γιατί να στο δώσω; Μα μπορώ και να σου κρύψω τίποτις; Εσύ είσαι φίλος μου, ναι! ο καλήτερός μου φίλος είσαι συ· από παιδί σε γνωρίζω και σ' αγαπώ· έχω θάρρος, έχω εμπιστοσύνη μαζί σου και για τούτο έτρεξα αμέσως να σου δείξω και το γράμμα του, για τούτο δε σου έκρυψα και τα κλάματά μου. Δεν ξέρω γιατί έκλαιγα· ζαλίστηκα κ' έκλαψα. Δε θέλω όμως να μου λες πως τον αγαπώ και πως το κατάλαβα τώρα που το γράφει εκείνος. Θυμάσαι που μόλις τον έβλεπα· δε μου μίλησε στη ζωή του· έφεβγε, τραβιούνταν και μήτε συλλογίζουμουν πως μπορούσε να μ'

αγαπήση... Όχι! Πάλμο, δε θέλω και δεν πρέπει. Είναι δική σου η Μοιρίτα. Δε θέλω πια νακούσω μήτε τόνομά του — Έκλαψα, γιατί λέει πως είναι δυστυχισμένος, πως τον πήρε ο καημός, και φοβήθηκα μήπως εγώ φταίω, μήπως του έδωσα αφορμή — και δεν ταιριάζει. Μα πώς είναι δυνατό να είμαι η αιτία, αφού μήτε τον κοίταξα μήτε του είπα ποτές μου δυο λόγια; Δε γίνεται να πεθάνη για μένα κι ούτε μπορώ να το πιστέψω. Να τα ξεχάσουμε αυτά, να τα ξεχάσης όπως και γω θα τα ξεχάσω. Μη με παρακαλής να σ' αφήσω. Δεν μπορεί να σ' αφήσω. Φέβγει εκείνος και μ' αφήνει, και μας αφήνει, και μου το γράφει ο ίδιος. Τι άλλο θέλεις; Έτσι όλα πάλε καλά, σιάζονται όλα και μνήσκουμε ήσυχοι οι δυο μας. Διές τι ήσυχη που είμαι. Πέρασε τώρα. Μην το συλλογιέσαι. Μιλώ μαζί σου, σα να μιλούσα μοναχή μου. Είχα λίγη ζάλη· μα δεν είναι τίποτις. Πάλμο, μη φοβάσαι. Να με πάρης, να μ' αγαπάς, να μ' έχης σαν παιδί σου.»

Τέτοια μου έλεγε η Μοιρίτα κ' ένας απέραντος πόνος λίγο λίγο, σαν το νερό που σταλάζει, μου γέμιζε, μου έπνιγε την καρδιά. Όχι! δε φοβούνται! Τι να φοβηθώ; Ταθώο το κορίτσι! Αλήθεια είναι! Μου έδειξε το γράμμα. Δεν της ήρθε στο νου πως μπορούσε κάτι να μου κρύψει, δε στοχάστηκε πως η αγάπη, άδικα ή όχι, τρομάζει με το παραμικρό· δεν είπε μέσα της, όταν έλαβε το γράμμα· «Θα λυπηθή ή δε θα λυπηθή να του το δώσω;» Το διάβασε δίχως να το ξεσκίση, το φύλαξε ως το βράδυ· δεν της είταν αδιάφορο το γράμμα. Και μήπως δεν έφτανε τόσο μόνο; Εγώ που την αγαπούσα, που την ήθελα όλη για μένα, πώς να μείνω, πώς να χαρώ μισή την εφτυχία μαζί της; Και δεν τόβλεπα πως το νόμιζε χρέος της να με πάρη; πως η καρδιά της πολεμούσε και πονούσε; Η καλή μου, η καημένη μου η Μοιρίτα! Δεν έφταιγε εκείνη. Έτσι το είχε φέρει η τύχη. Ο Παβλής την αγαπούσε χρόνια και χρόνια· δεν τολμούσε να τη ζητήσει, γιατί είτανε φτωχός και δεν ήθελαν οι γονιοί της. Σε μας είναι, βλέπεις, πάντα οι ίδιες ιστορίες. Όταν έμαθε πως παντρέβεται, δεν ξαναφάνηκε πια στο

σπίτι. Ο δύστυχος, μοναχός του πονούσε και δέρνουνταν, και κανενός δεν έδειχνε το βάσανό του. Είχε αποφασίσει να ξενιτεφτή. «Ξέρω, της έγραφε, πως τον αγαπάς· κάθε μέρα το λέει ο κόσμος και τακούω. Να ζήσης, να ζήσης χρόνια μαζί του· να χαρής τα λαμπρά σου τα νιάτα. Είναι καλός, είναι γενναίος, και τον αγαπώ, που σε διάλεξε εσένα, που θα φροντίση πάντα για σένα, που θα είναι πάντα με σένα. Εγώ φέβγω, φέβγω μακριά. Τι σε πειράζει τώρα να στο πω; Δεν μπορώ πια κρυφό να το βαστάξω. Έπρεπε να μάθης πως θα είναι κάπου στην ξένη γις ένας που λωλάθηκε για σένα· αχ! μη με ρωτάς τι θα γίνω.»

Βασίλεβε ο ήλιος και τα νερά, σαν πληγωμένα, αντανakλούσαν εκεί κάτω τον κόκκινό του το δίσκο. Έμοιαζε η θάλασσα λυπημένη και λίγο λίγο προχωρούσε το σκοτάδι να την πλακώσει· ο ουρανός είχε θλίψη κ' η καρδιά μου βαριοπονούσε. Γονάτισα μπροστά της και της έπιασα τα χέρι και της είπα·

— Μοιρίτα μου, εσύ ζωή μου, μην τυραννιέσαι. Δεν το φταις εσύ που πονώ· το φταίει η αγάπη που σου έχω. Μοιρίτα μου, παιδί μου, ναι! σαν παιδί μου σ' αγαπώ.

— Κι από τα μάβρα της, από τα γλυκά της τα μάτια, στο χέρι μου απάνω, έπεσε ένα δάκρι. Και το ήπια εκείνο το δάκρι και τόχω πάντα μέσα στην ψυχή μου.

Μιλούσε κ' έλεγε εκείνο το δάκρι· «Πάει ο ήλιος· πάει η ελπίδα!»

Κατεβήκαμε μαζί. Περπατούσαμε πλάγι πλάγι σιγά, σα δυο φίλοι. Φτάξαμε σπίτι με τη νύχτα. Το πρωί πήρα το βαπόρι, ανέβηκα στο Σταβροδρόμι, έτρεξα στου Παβλή. Είταν πια φεβγάτος. Αμέσως πήγα στο Γαλατά, που μπαρκαρίζουνταν, και τον έφερα πίσω. «Να μη φύγης, να μείνης!» Και φιληθήκαμε και σφιχταγκαλιαστήκαμε.

Μίλησα ο ίδιος της μητέρας της και τάσιαξα όλα.. Και την πήρε και τον πήρε.

Γράφε μου, γράφε μου, καλέ μου. Έχω ανάγκη να μου γράφης. Έγινε σαν το νεκροθάφτη· έθαψα τη χαρά μου· έθαψα και τον Πάλμο μαζί. Είμαι τριάντα χρονώ παλληκάρι κι όλο μου φαίνεται πως με πήραν τα γεράματα. Μη νομίζης όμως πως έβαλα με τα νου μου να πεθάνω. Μακάρι να είταν κι άλλη ζωή, για να τη θυμούμαι. Η παρηγοριά μου είναι που τη θυμούμαι. Κάποτες μου έρχεται σα να κατεβαίνω κάτω βαθιά, δεν ξέρω πού, και δεν μπορώ να σταθώ· κι ο κατήφορος είναι μια γλύκα, σαν το βελούδο μαλακός· στράφτει ο ήλιος και φαντάζομαι τότες πως κολυμπώ στις αχτίδες του μέσα· όλα τα ξεχνώ, βλέπω μόνο τη Μοιρίτα και θαρρώ πως βυθίζομαι, αγάλια αγάλια, σε καμιάν άβυσσο γεμάτη φως, θαρρώ πως ξανοίγει μπροστά μου κανένας ήσυχος, ολόφαιδρος τόπος, ηλιολουσμένος, που δεν πονεί η καρδιά μου. Τότες πια τίποτις δε συλλογιόυμαι, τίποτις δε νοιώθω, δε ζω, θυμούμαι τη Μοιρίτα.

Ίσως έρθω καμιά ώρα να σε διώ εκεί κάτω, να διώ και λίγη θάλασσα. Την αποθύμησα. Μα ξέρεις που δε μου αρέσει και πολύ πολύ τώρα να σαλέβω. Είναι και κάμποσο μακριά. Κάλλια να μείνω εδώ που καταστάλαξα. Γράψε μου, στείλε μου κανένα βιβλίο νόστιμο, μίλησέ μου, σα θέλεις, και για γλωσσολογία ή και για γλώσσα. Μη μου λες όμως να μπω και γω μέσα στο χορό, να κάμω ή να τυπώσω τίποτις, ας είναι κι από τα παλιά μου. Είχα και γω πρώτα δυο τρεις ιδέες· ίσως μπορούσα κάτι να κατορθώσω. Δε μου στρέγει πια. Σταφίνω εσένα. Στοχάσου, φίλε μου, ως πού κατάντησα αφού και για τη γλώσσα δε με μέλει. Κάπου μου έρχεται και μένα να τους πω τίποτις, να διασκεδάσης· έπειτα βαριόυμαι. Πρέπει καμιά μέρα να παρακαλέσης τον Κόντο, να μας βγάλη κανένα ρομάντσο, να διούμε η γλώσσα του τι αξίζει. Τι μας πειράζει να μάθουμε πως ο

Κοραής βάζει ένα Μ εκεί που θέλει δυο, ή πως βάζει δυο εκεί που θέλει ένα; Μου φαίνεται πως μήτε του Κόντου μήτε του Κοραή η γλώσσα, αληθινή, ζωντανή γλώσσα δεν είναι, γιατί εμείς, νομίζω, δε λέμε μήτε *σεσαπημένος*, μήτε *σεσημμένος* ή *σεσηπώς*, λέμε *σαπίζω* και *σαπισμένος* · δε λέμε *μήτε ο μήτε η λέμβος* · λέμε απλά *βάρκα* οι βρεκεκεξιάρηδες τόχουν πως είναι ιταλικό και δεν το καταδέχονται· εσύ πάλε μου έμαθες πως είναι λατινικό και τόχουμε στη γλώσσα μας, κοντέβουν τώρα τουλάχιστο χίλια πεντακόσια χρόνια. Εγώ έτσι το συνηθίζω. Άκουσα μάλιστα πως τα παιδιά στο σκολειό μιλούν κάθε τόσο για ονόματα πρώτης, δέφτερης ή τρίτης *κλίσης* · βλέπω και κάμνουν ίσια ίσια εκείνο που μου έλεγες μια φορά· ταίριαξαν τη λέξη με τη γραμματική του λαού. Φυσικό είταν να γίνη το πράμα· έτσι βγαίνει κι ο τύπος ορθός. Οι καβγάδες τότες τι σημαίνουν και τι μας χρησιμέβουνε; Δυο λογιώτατοι, στην έδρα του ο καθένας, πολεμούν ο ένας με τον άλλονα, ποιος θα νικήση, κι από τη μια έδρα στην άλλη, αψηλά αψηλά στα σύννεφα και μακριά από — πάνω από τα κεφάλια μας, πετούν τα βιβλία που μήτε τα διαβάζει και που μήτε τα είδε ο λαός. Από τα τέτοια τιποτις δε βγαίνει· από τα ρομάντσα, από τους στίχους, από το θέατρο θα φανή αν είναι άξιο το έθνος να δείξη ποίηση και φαντασία, να κάμη και φιλολογία δική του, — όχι όμως από τας γλωσσικάς παρατηρήσεις! Οι δασκάλοι που κατηγορούν τη γλώσσα του λαού και που μας πουλούν τη δική τους, τι κατάφεραν ίσια με τώρα; Μας έβγαλαν και κανένα βιβλίο που νάχη μέσα του λίγη ζωή; Χασμουριέσαι μόνο που τανοίγεις. Εγώ σε τέτοια ζητήματα δεν ανακατώνουμαι πια· μα μου φαίνεται, με τα μικρά μου τα μυαλά, πως θα είταν καλό και θα ταίριαζε, να μας χάριζαν πρώτα οι δασκάλοι κανένα παραμυθάκι με μια σταλιά φαντασία, κ' ύστερα να μας ανεβάσουν τη γλώσσα τους ίσια με τον ουρανό. Θα είταν ο πιο σωστός τρόπος να μας απαντήσουν και να μας δείξουν πως έχουμε άδικο. Οι βρισιές δεν αξίζουν· από τις βρισιές βλέπεις την ανημποριά

τους. Εμείς τουλάχιστο με τη γλώσσα μας ξέρουμε και μιλούμε για γραμματική· ξέρουμε όμως και παραμύθια. Οι ίδιοι λεν τη γλώσσα τους τεχνητή και σα νάχουνε δίκιο· τεχνητή, ναι! εκεί όμως που χρειάζεται λίγη τέχνη, η καθαρέβουσα δεν πιστέβω να ταιριάζη· άτεχνη κι άτεκνη είναι γεννημένη.

Πες τα καμιά μέρα, σαν αδειάσης, πες κι άλλα πολλά. Τι θέλεις εγώ να γράφω; Τάχατις για να ξεχάσω; Για τούτο μου τα παραγγέλνεις; Αχ! καημένε μου Ψυχάρη, δεν ξεχνώ και δεν μπορώ να ξεχάσω. Και δε θέλω να ξεχάσω, γιατί αφτό μου απόμεινε τώρα. Η χαρά μου είναι που τη θυμούμαι.

Να ζήσης, καλέ μου, που στάθηκες τόσο πιστός μου φίλος και που μ' αγαπάς. Σε γλυκοφιλώ, αδερφέ μου.

Ο ΠΑΛΜΟΣ».

Άμα διάβασα το γράμμα του Πάλμου, σηκώθηκα και πήρα το σιδερόδρομο. Ο κακόμοιρος ο Πάλμος! Μου μιλούσε για τη γλώσσα, μην τύχη και θαρρέψω πως αδιαφορούσε και δε συλλογιούνταν πάρα τα δικά του. Δε μου άρεσε όμως το γράμμα του, μάλιστα εκεί που έλεγε πως ίσως είταν καλήτερο να μην πεθάνη. Την άλλη μέρα, το βράδυ, είμουνα στο Παρίσι. Έτρεξα στην εξοχή που κάθουνταν ο Πάλμος. Η νοικοκερά ήρθε βιαστικά να μ' ανταμώση και μου τα είπε όλα. Το πρωί βγήκε ο Πάλμος να πάρη λουτρό στον ποταμό. Άξαφνα φαίνεται πως τον παράσυρε το ρέμα. Κολυμπούσε και προσπαθούσε να φύγη από το μέρος εκείνο. Έπειτα ξάπλωσε τα χέρια και πια δεν τον είδαν. Όταν έφεραν το νεκρό του, έμοιαζε σαν αποκοιμισμένος. Δεν μπορούσε κανένας να πη αν πνίγηκε άθελα ή όχι. Είταν άξιος κολυμπιστής. Νόμιζαν πως ζαλίστηκε, γιατί είταν ήλιος εκεί που πολεμούσε με το κύμα, κ' έλεγαν πως θαμπώθηκε από το φως και

δεν έβλεπε, να γλυτώση. Εγώ θαρρώ πως ο θάνατος έχει μια γλύκα μοναδική που τραβά τους βαριοπονεμένους, και πως δεν το βάσταξε του Πάλμου η καρδιά να πη σύρε του Χάρου, όταν έρχουνταν ο Χάρος να τον πάρη στην αγκαλιά του.

Τέτοια, φίλε μου Δροσίνη, είχα σήμερα να σου μηνήσω. Θλιβερά και τα δυο. Ο Πάλμος κι ο Καρλής αγάπησαν το ίδιο· είχαν κ' οι δυο τους τον ίδιο πόθο, ήθελαν αχάλαστη την αγάπη, παντοτεινή κι αλάκαιρη. Ο ένας σκότωσε, σκοτώθηκε ο άλλος. Η ζούλια είναι ένας φόβος που σε πιάνει μήπως χάσης εκείνο που θαρρείς πως είναι δικό σου, ή που τόντις είναι δικό σου· άμα τόχασες, άμα διής πως πια δικό σου δεν είναι, πάει η ζούλια κι αρχίζει άλλος καημός. Αφτό τον καημό, μπορείς όπως θέλεις να τον πης, πότε απελπισία, πότε ανελπισία, πότε θυμό, πότε πίκρα. Όποιος όμως αγάπησε με τα σωστά του, τέλειωσε, πάει, δε θα ξαναγαπήση. Να λυπάσαι τις γυναίκες — είναι καλές κι ανήξερές σαν τα παιδάκια· γυρέβουμε να μας δώσουν πράματα αδύνατα, που τα θαρρούμε δυνατά. Το νοιώθουν κάποτες οι ίδιες και πονούν. Εκείνες δε φταιν και δε φταίμε μήτε μεις. Η αγάπη, όπου περάση, ή σπέρνει ή παίρνει ζωή. Τέτοιος νόμος την κυβερνά και πάντα συντροφικά τρέχει πλάγι της ο Χάρος.

Τι να σου πω τώρα και γω, να τελειώσω; Πως σε ζουλέβω; Όχι, φίλτατε, δε σε ζουλέβω. Είναι αλήθεια, θα μου άρεζε πολύ να κατάφερνα και γω καμιάν *Αμαρυλλίδα* σαν τη δική σου, νάκαμνα τους στίχους που κάμνεις, να σου κάθιζα μια μέρα κανένα *Γιο της Αστραπής* ή καμιά *Ηλιογέννητη κόρη* · είναι αλήθεια, μου καίει την καρδιά που δεν το κατορθώνω· προσπαθώ και δεν μπορώ να σε ξεπεράσω. Μα δεν το λέω ζούλια. Είναι Φιλότιμο. Φιλοτιμιέται ο καθένας κάτι να φανή και να βάλη κάτω το γείτονα του. Κάπου κάπου χολοσκάνει που δεν μπορεί να το πιτύχη, και που τον άφησε πίσω μακριά ο γείτονας του. Όπως όμως κι αν είναι ή κι αν το πης,

πολεμά, ιδρώνει και κοπιάζει. *Αγαθή δ' έρις ήδε βροτοίσι* . Μα ίσως είναι καλό να μην το παρακάμουμε μήτε αφτό στην Ελλάδα.

Ο φίλος σου ΨΥΧΑΡΗΣ

Παρίσι, μήνα Γεννάρη, 1891.

ΤΗΛΕΦΩΝΗΜΑ {92}

Φαίνεται πως ύστερις από τη Ζούλια , έβγαλα κ' ένα τηλεφώνημα! Με τον τίτλο *Τηλεφωνήματα* δημοσίεψε τότες η *Εστία* ένα γράμμα μου — αφτό εδώ — που αναγκάστηκα να το γράψω, γιατί τόσο πολύ προσέχουνε στα ψυχολογικά της Ζούλιας οι δασκάλοι, που πήγανε να σοφιστούνε πως η Ζούλια είταν όνομα κύριο, Julie, πράμα που δεν μπορεί να είναι, όπως θαρρώ και ταπόδειξα στο γραμματάκι μου. Το είπαν αφτό, τάχα για να δη ο κόσμος πως μήτε τίτλο στη δημοτική καταλαβαίνει κανένας, μα χωρίς να το υποψιαστούνε, μας έδειξε ο λόγος τους πόσο λίγο καταλαβαίνουν ίδιοι τους τα ρωμαίικα. Άλλοι πάλε είπαν πως ο τύπος ζούλια δεν υπάρχει! Κι από κει βλέπουμε τι ωραία ξέρουν τη γλώσσα που κατηγορούνε. Η αλήθεια είναι που στα Εφτάνησα λένε και ζήλια. Δε θα πη πως είναι τύπος γενικός, αφού σε πολλούς τόπους, κ' ίσα ίσα στην Πόλη, εκεί δα που παίζεται και το δράμα, ζούλια τη λένε με ου . Να προσέξουμε μάλιστα. Θα δούμε πως και στην κοινή γλώσσα, κάμποσο συνηθισμένος είναι ο τύπος αφτός, αφού πιο συχνά θα πούνε *ζουλιάρικος* , παρά *ζηλιάρικος* , κ'έτσι θαρρώ πάντα πως η *ζήλια* είναι σα δασκαλισμός, γιατί *ζούλια* την ξέρουνε και στην αδασκάλεφτη Κρήτη. Ελπίζω να την έμαθαν τώρα λιγάκι και στην Αθήνα, τη *ζηλεμένη* .

«...Ο τύπος Ζούλια είναι ο μόνος ορθός. Όποιος λέει *ζήλια* , ας είναι και βαρκάρης, τόμαθε από κανένα δάσκαλο. Να το ξετάσετε το πράμα, — γιατί αξίζει, — να πάρετε έναν έναν εκείνους που το συνηθίζουν και θα διήτε πως είναι δασκαλισμός. Ένας που χάνει τα λογικά του, δε ζηλέβει, ζουλέβει, είναι ζουλιάρης, έχει ζούλια. Κι ο δάσκαλος, άμα ζουλέψη με τα σωστά του, θα ζουλέψη με *ου* . Είναι και πολύτιμος τύπος, γιατί βλέπουμε πως και το *η* γίνεται *ου* , κι όχι μόνο το *υ* · να καταστρέψουμε τώρα την ιστορική γραμματική και να βγάλουμε το *ου* , δε γίνεται, θα χαθή ο κόσμος! Ο Κοραής συνηθίζε τα τέτοια· εμείς σήμερα πρέπει να ξεσυνηθίσουμε τον Κοραή. Μα δε μου φαίνεται και να είναι τόσο το κακό. Κύριο όνομα Ζούλια δεν το γνωρίζω και να είστε βέβαιος πως θα το μεταχειρίζονται πολύ λίγοι. Είναι... δασκαλισμός. Ναι! δασκαλισμός. Ο λαός ξέρει μόνο δυο τύπους, ή Τζούλια ή Ζουλή — ής. Αφτή η Ζούλια που λέτε μας έρχεται από την Ιταλία· είναι η Giulia. Όλος ο κόσμος θα το προφέρει φυσικά Τζούλια και δεν μπορεί να το προφέρει αλλιώς. Για να πη το *ς* πρέπει νάρθη καμιά Julie από το Παρίσι. Άμα είναι το -α στη μέση — Τζούλια —, έχει ιταλικό πασσαπόρτι το κορίτσι. Ο δάσκαλος όμως δεν αγαπά και δεν καταδέχεται το *τζ*· δεν τολμά και να ταλλάξη όλους διόλου· τότες το μισοφτειάνει Ζούλια. Έτσι μπορεί να μοιάξη και με τη δική μας τη ζούλια. Μα και να μοιάξη δεν πειράζει. Το νόημα θα φανή αμέσως. Το ίδιο και με τα γαλλικά. Jalousie θα πη ζούλια, θα πη και καφάσι· *un amour sans jalousie*, λ χ., μπορεί κανείς να το καταλάβη όπως θέλει. Constance είναι κοινό, είναι και κύριο όνομα (γυναίκα και πολιτεία, Constanz). Θα πη μάλιστα και πιμονή, καρτερωσύνη. Ποιος όμως θα συλλογιστή να μη βάλη τίτλο Jalousie ή Constance; Κανένας. Μπορούμε λοιπόν και μεις να ξακολουθήσουμε να λέμε τη ζούλια όπως τη λέμε. Μάλιστα να σας πω την αλήθεια, δε βλέπω, δεν ξέρω πώς είναι δυνατό να παραξηγηθή· εμείς συνηθίζουμε πάντοτε τα κύρια ονόματα με το άρθρο. Για να είναι η ζούλια Giulia,

έπρεπε νάχη πρώτα κ' ένα η . Έτσι βάζουμε ήσυχα Ζούλια, πολύ πιο ήσυχα μάλιστα παρά αν έπρεπε να βάλουμε Constance, γαλλικά, που γίνεται παρανόημα πολύ πιο έφκολα.»

Ο ΜΟΥΣΑΦΙΡΗΣ {93}

«Άξαφνα, στον ύπνο μου μέσα, μου φάνηκε πως το ρολόγι μου σπάνει. Δεν τάκουγα πια. Ξύπνησα την ίδια στιγμή κι άρχισα αμέσως να μετρώ. Μετρούσα και στέκουμουν και δεν τολμούσα. Είταν η ώρα μια το πρωί. Εκεί που κοιμούμουν ήσυχα, δεν ξέρω πώς, μου κατέβηκε μια υποψία, ορμητικά, σαν ταστροπελέκι. Και τώρα, με τα μάτια ανοιχτά, πολεμούσα και δεν μπορούσα να τελειώσω το λογαριασμό μου.

Θα πάρω χαρτί να τα σημειώσω. Στάσου να διούμε.

Η αδερφή μου. Ο άντρας της· δυο. Τα τρία τους τα παιδιά· πέντε. Ο παπούς· έξη. Η μητέρα· εφτά. Ο θείος κ' η θεία· εννιά. Τα ξαδέρφια μας· έντεκα. Εγώ· δώδεκα.

Κ' οι δούλοι κοιμούνται στάλλο το σπίτι.

Είναι κι αφτός ο καταραμένος. Ο μουσαφίρης. Του πατέρα ο φίλος. Την άνοιξη, κάθε χρόνο, πρέπει νάρθη στην εξοχή, να μας κάμη βίζιτα.

Δώδεκα.

Καθήσαμε το λοιπό στο τραπέζι δεκατρείς.

Θα κοιμηθούμε δεκατρείς όλη τη νύχτα.

Όχι! Δε γίνεται. Είναι αδύνατο να γίνη.

Δεν μπορεί να ξυπνήσουμε δεκατρείς.

Θα ξυπνήσουμε δώδεκα.

Ποιος άραγες, ποιος είναι που δε θα ξυπνήση με τους άλλους;

Ποιος; Εγώ που το συλλογίστηκα! Είναι αλήθεια που θα πεθάνω;
Προτού φέξη;

Τι να κάμω; τι να κάμω, για να γλυτώσω;

Ο ίδιος αφτός ο καταραμένος που ήρθε και πέρσι!

Ησύχασα! Ο φόβος μου δεν είχε τον τόπο του. Τίποτις δε θα
πάθω. Να που ήρθε και πέρσι και δεν έπαθε τίποτε κανείς.

Πέρσι; Θυμούμαι. Φρίκη με πιάνει.

Ναι, πέρσι, την άνοιξη, σωστός ένας χρόνος, είχαν πάλε αφτός
εδώ.

Είτανε μουσαφίρης.

Στάσου! στάσου! Αχ! τι τρομάρα! Σα να φώναξε η καρδιά μου
φοβερά.

Λογάριασε, πρόσεχε μην κάμης λάθος. Πέρσι, την ίδια νύχτα,
κοιμηθήκαμε δεκατρείς· πέρσι, την ίδια μέρα δεκατρείς καθήσαμε στο
τραπέζι.

Λεν πως πρέπει ο χρόνος να σωθή, για να γίνη το κακό.

Αχ! γιατί ο πατέρας να πεθάνη; Να ζούσε, θα είμαστε δεκατέσσερεις. Πρόπερσι πέθανε· μεγάλωσαν τα παιδιά και μας τάβαλαν πια κι αφτά στο τραπέζι μαζί μας. Έτσι θέλησε ο παπούς. Έτσι το θέλησε η κακή μου η τύχη!

Η μητέρα μου τόλεγε πέρσι. Είχε δίκιο. Όχι! δεν την άκουσα. Να μην καθήσουνε στο τραπέζι δεκατρείς. Δεν την άκουγα και γελούσα. Δεν άφησα να βγάλουν τα παιδιά, να τα βάλουνε σε χωριστό τραπέζι.

Μια φορά να πέση πουθενά ο θάνατος, πέφτει πέφτει κι ανασαμό δεν έχει.

Ένα χρόνο, έναν αλάκαιρο χρόνο, έκαμε ο Χάρος βίγλα τριγύρω στο σπίτι και τώρα εμένα θαρπάξη.

Μη! Μη!

Πότε φέγγει; Στις πέντε.

Στις πέντε, πεθαμμένος. Τέλειωσε, πάει! Να μη φέξη, για τόνομα του Θεού: Ας μπορούσε τουλάχιστο να φέξη μια ώρα πιο αργά· να ξεχνιάση το Χάρο.

Τι είναι που τρίζει; Κάτι κρότους ακούω. Ο κρότος μεγαλώνει. Με τρομάζει.

Κατάλαβα τι είναι. Τίποτις δεν είναι. Του παπού η αναπνοή, στην κάμερη πλάγι, που κοιμάται.

Βαριά, βαριά παίρνει την αναπνοή του. Δυσκολεύεται να την πάρη. Τι καρδιοχτύπια είναι τούτα; Τακούω ίσια με δω.

Αχ! και πώς να μην το συλλογιστώ αμέσως; Ενενήντα δυο χρονώ γέρος.
Εκείνος θα πεθάνη!

Ήρθε η ώρα του. Ήρθε! ήρθε. Και πάει ο γέρος.

Είδες πώς χωράτεβε, πώς έπαιζε κάτω στο τραπέζι μαζί μας; Ο Χάρος πίσω του στεκότανε και στραβοκοίταζε. Θα παλαίψη ο γέρος· είναι σαν το σίδερο. Μα τι θέλεις πια;

Σώπασε το καρδιοχτύπι. Τι; Έγινε κιόλας; Να που ξαναρχίζει. Τι καρδιοχτύπι τρομερό! Σηκώνεται, περπατεί, τρέχει τρέχει το καρδιοχτύπι, μπαίνει στην κάμερή μου, στα σεντόνια μου μέσα, στο ποκάμισό μου, στο στήθος μου μπήκε.

Δεν είταν του παπού το καρδιοχτύπι που άκουα. Είταν το δικό μου — και τώρα το κατάλαβα!

Μεγαλώνει· μεγαλώνει ώρα την ώρα.

Τα ξέρω πια πως θα πεθάνω. Θεοφάνερα το βλέπω. Θα πεθάνω μόνο και μόνο γιατί φοβούμαι πως θα πεθάνω.

Ο καταραμένος ο μουσαφίρης! Εκείνος όλα τα φταίει.

Γίνεται τέτοιο πράμα; Εγώ, εγώ να φοβούμαι; Εγώ να τρέμω; Εγώ να πιστέβω σ' αφτά και να πεθάνω γιατί τα πιστέβω; Δε γίνεται. Να συλλογιστώ, νάρθω στο νου μου. Δεν μπορώ. Είναι αλήθεια που δεν μπορώ; Και γιατί, γιατί; Τι ανεξήγητο που είναι! Διάβαζε, σπούδαζε στα βιβλία, δυνάμωνε τα μυαλά σου· ύστερα να που κατάντησες·

ακούς και πιστέβεις τέτοια παραμύθια! Και ποιος αφτός; Εγώ δα που και τόσο θρήσκος δεν είμαι, δεν είμαι διόλου.

Ίσια ίσια για τούτο. Είμαι τώρα μόνος και φοβούμαι.

Μόνος ολομόναχος. Ο κόσμος και γω. Τίποτις άλλο. Στον ουρανό κανένας!

Και τι πειράζει; Ας είναι ή ας μην είναι στον ουρανό κανένας, όπως κι αν το πάρης, ή έτσι ή αλλιώς, η ιδέα μου αφτή πως θα πεθάνω, γιατί καθήσαμε στο τραπέζι δεκατρείς, μπορεί να είναι μπόσικη. Και μήπως δεν το βλέπω πως είναι παραμύθια; Παραμύθια φερμένα και ποιος ξέρει από πού; Από την Εβρώπη; Και τα πιστέβω; Φτάνει πια. Πρέπει να φανώ άντρας. Τι; δεν το κατώρθωσα ακόμη να τα ξεφορτωθώ, να τα ξετινάξω αφτά τα παιδιακήσια που είναι ντροπή;

— Πάτερ ημών ο εν τοις ουρανοίς...

Μου έμαθε η μάνα μου να το λέω. Ας το πω και τώρα, να με σώση· τι πειράζει; Όχι! δεν έχει δύναμη να με σώση, αφού δεν πιστέβω. Τέλειωσε! Θα πεθάνω.

Πρέπει, πρέπει με κάθε τρόπο να πιστέψω. Ας ξανακάμω την προσεφκή μου.

— Πάτερ ημών...

Αχ! δε μ' ακούει! Δε θα μ' ακούση. Δε θέλει να μ' ακούση.

Να όμως που κάτι νόημα έχουν κι αφτά τα παραμύθια. Πες τα ανόητα όσο θέλεις· σε κυνηγούν όπου πας, σε παραζαλίζουνε, σου βάζουν άνω κάτω το κεφάλι και γίνεται τότες το κακό. Νομίζεις πως κάτι θα τύχη, και τυχαίνει, γιατί το νομίζεις.

Τρεις ήμισυ.

Χτύπα, χτύπα, καρδιά μου, και σπάσε σαν το ρολόγι.

Έπρεπε νάχω τίποτις απάνω μου, κανένα φυλαχτό, ό τι κι αν είναι. Τόχεις και σου δίνει θάρρος και σε προφυλάγει. Να το πιάσω, να το βαστάξω, να μη φύγη.

Αχ! τι σκουπίδι που είναι ο άνθρωπος! Ναι! το θάρρος είναι που του λείπει. Δε θέλει μοναξιά· είναι γεμάτος αγάπη και πόνο, έχει απέραντη καρδιά κι όλα τα ζωντανέβει και σ' όλα μέσα βάζει την ψυχή του. Νομίζει πως όλα έχουν την ίδια ψυχή και πως από παντού βγαίνει θλίψη ή χαρά.

Και ποιος ξέρει αν έχει λάθος!

Να που έβλαψε, να που μπορεί κ' ένα νούμερο να βλάψη.

Τέσσερεις παρά κάρτο.

Έρχεται ο Χάρος και του κάκου!

Όλα, όλα τα ξαναβλέπω με μιας. Τα χαρούμενά μου τα νιάτα, τη ζωή μου από παιδί. Κάθουνταν ο παπούς απάνω στο σοφά και μ' έπαιρνε στη γούνα του μέσα και κρύφτουμουν και γελούσε ο παπούς! Αχ! όλα, όλα τα θυμούμαι. Πόσο μ' αγαπούσε! Κάτω, εκεί κάτω στον μπαξέ μας, τι πρασινάδα που είχαν! Πήγαινα κ' έτρωγα ερίκια. Άγουρα τα διάλεγα και μου άρεζαν. Όχι! κι από το παράθυρο να σκύψω να διώ, δεν τα βλέπω πια τα δέντρα και τις πρασινάδες. Είναι νύχτα παντοτεινή για μένα. Αχ! τι καλός, τι ωραίος που είναι ο ήλιος!

Δε θέλω! Δε θέλω!

Κάτασπρο το πρόσωπό μου στον καθρέφτη. Φαίνεται πως έτσι θα πεθάνω, χτυπώντας χτυπώντας η καρδιά μου, ώσπου να πιαστή η αναπνοή μου. Πιάνεται. Ο Χάρος με πλακώνει..Το κεφάλι μου θα γίνη φλόγα.

Ναι, σαν είμουναι παιδί! Μπας και μου τάμαθε ο παπούς τέτοια παραμύθια; Κ' έλεγα πως μ' αγαπούσε! Τι αγάπη είναι αφτή; Και πώς δεν πεθαίνει τώρα, σα μ' αγαπά, για να γλυτώσω εγώ;

Τέσσερεις.

Να σκοτώσω κανέναν κ' έτσι να γλυτώσω.

Πρέπει να πεθάνη ο μουσαφίρης.

Να, τώρα, γρήγορα θα πιαστή και το κεφάλι μου. Ίδρος, κρύος ίδρος με περεχύνει. Αφού πιαστή και το κεφάλι μου, δε θα νοιώθω τίποτις πια, δε θα νοιώθω τον πόνο. Θα ψυχομαχώ.

Να φωνάξω, νάρθη κανένας! Δεν έχω φωνή.

Να σηκωθώ, να τρέξω, να φύγω. Δεν μπορώ. Πιάστηκαν τα πόδια μου από το φόβο. — Έχω πιστόλι στο σερτάρι. Για να δω!

Τέσσερεις και κάρτο.

Θέλω να καθήσω ήσυχα στο κρεβάτι, να μετρήσω τα καρδιοχτύπια μου ένα ένα, ώσπου να σωθούνε. Να κάμω κουράγιο. Τι να παλαίβω τώρα; Έγινε πια το κακό. Σε λίγη ώρα...

Είναι σαν τα κύματα που τρεμοπηδάνε. Φούσκωσε η θάλασσα και θα με πνίξη.

Λίγο λίγο.

Πόσο έχω ακόμη;

Να τελειώση αφτό το βάσανο πια. Όταν πεθάνω, θα πεθάνη κι ο φόβος μαζί μου. Έτσι θα γλυτώσω.

Πού κοιμάται ο μουσαφίρης;

Τέσσερεις ήμισυ.

Να σηκωθώ! Κάπου να πάω. Να βγω όξω από το σπίτι, να μην είμαστε μέσα δεκατρείς. Μούδιασε η καρδιά μου και δεν μπορώ. Είμαι του Χάρου. Δε θα με λυπηθή και κανένας; Γίνεται να πεθάνω, που έχω τόσα να κάμω, που έχω τόσα στο νου μου; Όχι! τέτοιο άδικο πράμα δε γίνεται! Σηκώνουμαι και παλαίβω και σκοτώνω. Ο καταραμένος ο μουσαφίρης! Έχω δύναμη ακόμη. Νοιώθω πως έχω. Θα σηκωθώ. Να πεθάνη αφτός, μια πιστολιά και σώνει, να ησυχάσουμε όλοι. Να μπουν όλα σε τάξη.

Αχ! να μπορούσα μόνο να κουνήσω το πόδι!

Ή να σκοτωθώ, να τελειώση;

Μ' έπιασε, μ' έπιασε ο Χάρος και με βαστά.

Πέντε παρά κάρτο!...»

Ξύπνησα τότες με τα σωστά μου. Είταν η ώρα οχτώ. Είχα φανταστή στον ύπνο μου μέσα πως ξυπνούσα. Κοντέβουν τώρα δέκα χρόνια που είδα το φοβερό αφτό τόνειρο και τόγραφα αμέσως το πρωί, να το θυμούμαι. Τι καλά που περνούσαμε τότες στο σπίτι μας στην εξοχή! Ζούσε ο καλός μου ο παπούς. Πρόπερσι πέθανε ο καημένος, εκατό χρονώ γέρος. Δεν είμαστε πια στο τραπέζι δεκατρείς όταν έρχεται ο μουσαφίρης.

Παρίσι, 1891.

Ο ΜΑΓΟΣ {94}

Μια φορά κ' έναν καιρό, είτανε μια μικρή, μικρούτσικη χώρα. Αχ! τι χάρη που την είχε η μικρούτσικη πολιτεία. Τι νόστιμοι που είταν οι μικροπολίτες! Πόσο μπόι λες τάχατις να είχαν; Οι μικροπολίτες είταν κοντούτσικοι, ψιλούτσικοι, ομορφοκαμωμένοι κ' ίσια μ' ένα δάχτυλο μεγάλοι. Είχαν κάτι πρόσωπα σοβαρούτσικα και χλωμά, με μυτερά μυτερά μουστακάκια. Μα τι ωραιούτσικα μουστακάκια που τα είχαν! Κάποτες ζάρωναν τα μαβρούτσικά τους τα φρύδια και νόμιζες πια πως μεγάλα πράματα συλλογιούνταν. Η φορεσιά τους είτανε μια χαρά· φορούσαν κάτι στενούτσικα πανταλονάκια, σουρτουκάκια σαν τα δικά μας κι αψηλούτσικα γυαλιστερά καπέλλα. Τους έβλεπες και τους αγαπούσες. Έπρεπε όμως νάχης καλά μάτια να τους διής. Έγραφε η ιστορία πως οι πατέρες τους είτανε γιγάντοι κ' είχαν κάμει παιδιά νάνους. Δεν ξέρω να σας πω αν οι μικροπολίτες είταν από γεννήσιο τους μικροί ή αν εκεί που έπρεπε να μεγαλώσουνε, δε μικραίνανε λίγο λίγο, ώςπου με τον καιρό να καταντήσουν πια τζουτζέδες. Ένα μόνο ξέρω, δεν τόννοιωθαν οι μικροπολίτες πως είτανε μικροί κ' έτσι δεν το είχαν και καημό. Μήτε τόβαζε ο νους τους, και τόβλεπες αμέσως από το περπάτημά τους. Είταν πολύ περίεργο το περπάτημά τους· περπατούσαν πηδηχτά πηδηχτά, όμως με κάποια περηφάνεια και τη μύτη πάντα ψηλά. Θωρούσες ένα μικροπολίτη και στοχάζουσιν πως ερχότανε βασιλιάς.

Δουλειές είχαν, πολλές δουλειές οι μικροπολίτες. Σεργιάνιζαν όλη μέρα στους δρόμους, συχνοχαιρετιούνταν, έκαμναν κοπλιμέντα και

τσιριμόνιες, κουβέντιαζαν ως και με τα χεράκια τους, μιλούσανε, γελούσανε, φιλοσοφούσαν αναμεταξύ τους. Έπειτα ο καθένας, σαν κάτι πιο καμαρωμένος, πήγαινε στο μικρούτσικό του το σπιτάκι κ' έγραφε μάνι μάνι ένα βιβλίο. Τι λες νάγραφε μέσα στο βιβλίο; Οι μικροπολίτες γράφανε βιβλία ο ένας για τον άλλον. Φαίνεται πως στη Μικρόπολη είχε μεγάλα κεφάλια πολλά. Άξαφνα διάβαζες πως ο τάδε μικροπολίτης ήταν ο πιο περίφημος ιστορικός του κόσμου, ο τάδε πάλε πως ήταν ο πιο τρομερός ποιητής που μπορεί κανένας να φανταστή. Άξαφνα διάβαζες και το εναντίο. Ο ίδιος ο μικροπολίτης έγραφε δέφτερο βιβλίο και σου ξηγούσε πως ο μεγαλύτερος ποιητής κι ο πιο περίφημος ιστορικός δεν ήταν ο πρώτος που είπε, μα ένας άλλος, και παστρικούτσικα σου έλεγε και το λόγο. Κάθε τόσο σου έβγαζαν και κανένα φωστήρα στη μέση· ο τάδες έκαμνε αμίμητους στίχους· ο άλλος, άμα που φάνηκε, τάβαλε πια όλα σε τάξη, τάσιαξε όλα· αμέσως βρήκε τι γλώσσα και τι μέτρο θέλει η τραγωδία, τι μέτρο και τι γλώσσα η κωμωδία. Ο τρίτος δίδασκε με τι τρόπο πρέπει να γράφεται η ιστορία, με τι τρόπο η μυθιστορία. Ένας άλλος είχαν πια αλήθεια κριτικός, μα τι κριτικός! κριτικός με τα σωστά του, κι από τα βιβλία του έφεγγε τέχνη, έφεγγε επιστήμη. Οι μικροπολίτες τραγωδία δεν είχανε, μήτε κωμωδία, μήτε ιστορία, μήτε μυθιστορία, μήτε κρίση, μήτε επιστήμη, μήτε τέχνη. Μα δεν πείραζε. Είχαν ένα σωρό κριτικούς, κωμικούς, τραγικούς και σοφούς. Μπρε παιδιά! αφού σας το λέω· Όλα βρίσκουνταν εκεί μέσα, στην αιώνια Μικρόπολη, και δεν είχες ανάγκη να γυρίσης τον κόσμο και να γυρέψης αλλού πουθενά ποιητάδες ή φιλοσόφους.

Οι μικροπολίτες παινούσαν ο ένας τον άλλον· μη νομίζης όμως πως είχαν από καλοσύνη. Το πουλάκι το γλυκό που λέγεται καλοσύνη, το πουλάκι που και το ίδιο μαγέβεται με το κελάδημά του, δεν πολυτραγουδούσε μέσα στην καρδιά τους. Το στηθουλάκι τους είτανε μικρουλό, σαν κάτι στενούτσικο το κλουβί, και δε χωρούσε

μέσα ταγαθό το πουλί μας. Αγάπη στα σπλάχνα τους δεν είχαν οι μικροπολίτες· δε ζεσταίνονταν η ψυχή τους, δεν τους έβλεπες να κλαιν ή και να δακρίζουν, όταν καμιά ιδέα μεγάλη, μ' όλη της την ομορφιά, ξεφανερώνονταν μπροστά τους. Παινιούνταν αναμεταξύ τους, γιατί ήθελε ο καθένας κάτι να φανή· παινούσε για να τον παινέσουν. Πού καιρός για δάκρια; Πού καιρός για καλοσύνη; Ο καθένας δεν είχε άλλο στο νου του παρά το χαδεμένο του το εγώ.

Καλοσύνη δεν ήξεραν οι μικροπολίτες, κ' ίσως για τούτο δεν είχαν και τα βιβλία τους καλά. Δεν ήξεραν καλοσύνη, κ' έτσι δεν μπορούσαν να διούν αν και παρέξω απ' αφτούς δεν ήταν καμιά ωραιότητα στον κόσμο, δεν μπορούσαν να τη χαρούνε — δε χαίρουνταν ωραιότητα καμιά, κ' έτσι τους ήταν αδύνατο και να καταλάβουν τι είναι ωραίο και τι δεν είναι — δεν το καταλάβαιναν, κ' έτσι τους είτανε δύσκολο να προκόψουν και κείνοι· δεν πρόκοφταν, κ' έτσι δε μεγάλωναν και πολύ. Ο νους κ' η καρδιά πάνε συχνά ταίρι· έχει κι ο νους καλοσύνη δική του· δεν είναι μόνο της καρδιάς η καλοσύνη. Είναι και του νου, φτάνει να μην τον κλειδώνης· φτάνει, κι ο νους σου ναγαπά

Δουλειές είχαν, πολλές δουλειές οι μικροπολίτες. Τόσο, που δεν κατώρθωναν όλα να τα κάμουν. Είταν πάντα σαν ανταρεμένοι. Έτρεχαν και φιλονικούσαν. Έφτειαναν όλο κάτι χρυσούτσικες στάτουες, με το πρόσωπο του καθενός μικρωμένο, που γυάλιζε σαν ψιλό ψιλό διαμαντάκι και που μπορούσε μόλις να το πάρη το μάτι. Αφιέρωνε μια στάτουα ο ένας ταλλουνού· ή την πετούσε πάλε ο ένας σταλλουνού το κεφάλι. Τέτοιες είταν οι δουλειές τους. Τι κρίμας που δεν έχω απάνω μου καμιάν απ' αφτές τις στάτουες τις χαριτωμένες, να σας τη δείξω, να διήτε τι μικρές, τι νόστιμες αλήθεια που είτανε.

Οι μικροπολίτες μιλούσανε μια πολύ παράξενη γλώσσα. Συνήθιζαν κάτι λέξεις που τις είχαν πρώτα, οι πατέρες τους, οι γιγάντοι. Μα όταν έβγαιναν από το μικρούτσικο τους το στοματάκι φάνταζαν πολύ περίεργα. Με κανέναν τρόπο δεν ήθελαν οι μικροπολίτες να πουν τα πράματα νέττα σκέττα. Ξεσκάλιζαν και κάτι παλιούς τύπους μέσα στα βιβλία και καμάρωναν. Οι μικροπολίτισσες — αχ! τι άσκημα που το λέω! — αι μικροπολίτισσαι — όχι δα! έκαμα πάλε λάθος — αι μικροπολίτιδες *λίαν εγοητεύοντο* , και την ώρα που τους άκουγαν και κατόπι, που θυμούνταν τα λαμπρούτσικά τους τα λόγια — να το πούμε όπως πρέπει, *λίαν εγοητεύοντο και ακούουσai και ακηκυίαι* . Οι μικροπολίτες έγραφαν και μιλούσαν όλη μέρα. Συχνά δεν καταλάβαινε ο ένας τον άλλονα. Τι τύχη, αλήθεια, που την είχαν! Κάποτες ο μικροπολίτης δεν καταλάβαινε κι ο ίδιος τι έγραφε. Δεν είναι τύχη κι αφτό;

Οι μικροπολίτες είχαν ψιλή, ψιλούτσικη φωνή. Έλεγες και τραγουδούσαν. Είταν όλοι τους τενόροι. Δεν ξέρω τι είχαν πάθει οι μικροπολίτες. Δεν άκουγες όμως για κανένα μικροπολίτη, νάκαμε ποτέ του παιδί.

Έτσι ζούσαν οι μικροπολίτες, έτσι ζούσαν και βασίλεβαν αναμεταξύ τους. Ζούσαν ήσυχα και παινεμένα και δε γήραζαν. Οι μικροπολίτες δε μοιάζανε με κανέναν άλλο λαό. Τι περίεργη ιστορία! Άμα έρχουνταν κανένας ξένος στη Μικρόπολη, όσο μπόι κι αν είχε, γίνονταν αμέσως άφαντος ο ξένος. Οι μικροπολίτες ανέβαιναν απάνω του και τον αποσκέπαζαν τον κακορρίζικο. Ο ένας κάθουνταν απάνω σταφτί του, ο άλλος απάνω στο μύτη του, ο άλλος στο μάτι του ή στο δάχτυλο του. Κοίταζε τότες ο καθένας καλά και δεν έβλεπε παρά το δάχτυλο, το μάτι, ταφτί ή τη μύτη. Συλλογιούνταν τότες ο καθένας με το νου του· «Αφτουνού όλα του λείπουν. Έχει μόνο τη μύτη, ταφτί, το μάτι ή το δάχτυλο. Δε μας αξίζει». Ποτέ τους οι

μικροπολίτες δεν είδαν αλάκαιρο τον άνθρωπο. Οι μικροπολίτες οι καημένοι είχανε μικρό, μικρούτσικο μυαλό, στενό, στενούτσικο κεφαλάκι. Μα ας ταφήσουμε πια. Τι; Θα τους κατηγορήσουμε τώρα; Οι μικροπολίτες είναι δικοί μας, ας είναι και δασκάλοι. Μήπως δεν έχει κάθε έθνος τους δικούς του; Εγώ τους γνώρισα τους μικροπολίτες και τους αγαπώ. Κάμποσο διασκέδασα μαζί τους. Είχαν αλήθεια πολλή χάρη και νοστιμάδα.

Πόσο βάσταξε η Μικρόπολη, δεν το ξέρω να σας το πω. Κανείς στον κόσμο δεν είδε ποτέ τους μικροπολίτες, κ' έτσι δεν μπόρεσε να πη κανείς πόσο έζησαν τα μικρουλάκια. Διάβασα όμως στα βιβλία πως μια φορά ήρθε στον τόπο τους ένας μάγος. Είταν πολύ καλός άνθρωπος και του άρεζε να σπουδάζει και να μαθαίνει. Έλεγαν πως είτανε μάγος, γιατί είχε πάντοτε στην τζέπη του ένα γυαλί, μα την αλήθεια! ένα παράξενο γυαλί, χοντρό στη μέση και στις άκρες ψιλό, ξεστρογγυλωμένο με τέχνη, λαμπερό και πολυδουλεμένο. Ο μάγος με το γυαλί του προσπαθούσε να διή τους μικροπολίτες. Έβαζε το γυαλί και δος του κοίταζε όσο μπορούσε. Αχ! τι παράδοξο πράγμα που ακουλούθησε τότες! Τι πρωτάκουστο ιστορικό! Τι περίεργο γυαλί που είταν εκείνο! Όσες αχτίδες είχε ο ήλιος, όσες αχτίδες σκόρπιζε απάνω στη γης, τις έπαιρνε το γυαλί, τις περιμάζεβε μέσα του, τις συγκέντρωνε, τις έκαμνε μια φλόγα μοναδική. Οι μικροπολίτες έλιωναν έλιωναν ένας ένας· φαίνεται πως τους έκαιγε το γυαλί, και δε βαστούσε το τρυφερό τους το πετσάκι σε τέτοια φωτιά. Έτσι αφανίστηκαν όλοι κ' έμεινε η χώρα άδεια μια στιγμή. Τότες όμως από τους βράχους, από τα βουνά κι από τις πεδιάδες, από τα περιγιάλια κι από τα χωριά γύρω γύρω, προχωρούσαν άλλοι μικροί, μικρούτσικοι άνθρωποι κι αφτοί, που δε φαίνονταν πριν. Είταν προστυχοντυμένοι και ντροπαλοί. Έννοιωθαν πως είχε ήλιο στη χώρα, κ' έρχονταν τώρα ο καθένας να χαρή τη ζωή και το φως. Οι χωρικοί, λέει, δε φοβούνται τον ήλιο κ' η ζέστη τους αρέσει. Τους

κοίταζε πάλε ο μάγος με το γυαλί του. Αχ! τι περίεργο γυαλί είχαν εκείνο! Αντίς να διή τα προσώπατα μόνο, έβλεπε, μέσα στο φιλούτσικο, στο λιγνούτσικό τους το κορμί, την καρδιά και το μυαλό. Μεγάλωναν οι καρδιές λίγο λίγο με το γυαλί, μεγάλωναν και τα μυαλά. Αφού μεγάλωσαν οι νούδες, μεγάλωσαν πια τότες κ' οι αθρώποι. Να πούμε την αλήθεια, δεν έγινε το πράμα με μιας. Ίσως τους έδειχνε το γυαλί όχι όπως είχαν εκείνη την ώρα, μα όπως θα γίνονταν κατόπι. Όσο τους κοίταζε ο μάγος, τόσο έρχονταν έρχονταν οι χωρικοί ο ένας απάνω στον άλλο, χαρούμενοι και τρεχάτοι, στη Μικρόπολη μέσα.

Έτσι με τον καιρό έγινε πια κ' η Μικρόπολη Μεγαλόπολη σαν τις άλλες. Έγιναν κ' οι χωρικοί μεγαλοπολίτες. Οι μεγαλοπολίτες είχαν και κείνοι κάμποση δουλειά. Πρώτη φορά θωρούσαν τον κόσμο κ' ήθελαν όλα να τα πούνε, να τα πουν όλα με μιας. Οι μεγαλοπολίτες όμως λαλούσαν τη γλώσσα που λαλούνε στους κάμπους και στα βουνά. Έτσι, λέω, να το πιάσουμε και μεις γιατί κ' η ψυχή της Ρωμιοσύνης πώς θα κάμη, πώς θα φανή, αν της σηκώσουμε τη φυσική λαλιά της; Φτάνει να μας αφήσουν ήσυχους οι δασκάλοι και να μη χαλνούν τη γλώσσα του κάμπου και του βουνού. Ψυχή και γλώσσα είναι το ίδιο.

Τι λες τώρα να σημαίνει αφτό το παραμύθι: Είναι αξιόλογο παραμύθι και μπορεί ο καθένας όπως θέλει να το πάρη· ο καθένας μπορεί να πη πως είναι ίδιος του μεγαλοπολίτη και μικροπολίτες οι άλλοι. Είναι μαργιόλικο παραμύθι κ' έχει το νόημά του κι αφτό. Η ποίηση κ' η φιλοσοφία, το δράμα και τα ρομάντσα, η φιλολογία, σαν που λέμε, είναι το γυαλί. Κι ο Μάγος πάλε ποιος να είναι; Οι μάγοι είναι πολλοί. Μάγος είναι όποιος ξέρει και βλέπει με το γυαλί. Είναι πολύ σημαντικό πρόσωπο και πιάνει και τον τόπο του. Πώς έγινε η Ελλάδα μεγάλη στα χρόνια τα παλιά; Τάχα μήπως με τι δύναμη

νίκησε στους μηδικούς πολέμους; Νίκησε τάχα με τα όπλα ή με τα έργα που είχε βγάλει και που έβγαζε ο νους της; Εγώ νομίζω πως ο Λεωνίδας, όταν πάλαιβε στις Θερμοπύλες, πάλαιβε για την Ιλιάδα, πάλαιβε για να διαφεντέψη τους αρχαίους μας τους ραψωδούς· εγώ νομίζω πως οι δικοί μας, όταν πάλαιβε το Μεσολόγγι, πάλαιβαν και κείνοι για τα τραγούδια του λαού μας, που τα τραγουδούσαν τότες τα βουνά. Για να βγη ανεξάρτητο ένα έθνος, για να καταλάβη πως υπάρχει, πρέπει να το φέρη πρώτα η ποίηση που θρέφει στα σωθικά του, ύστερα το σπαθί. Ο μόνος ο νικητής είναι ο μάγος, γιατί ο μάγος, άμα φανή, βλέπει μέσα στου λαού την καρδιά. Δε βλέπει τους άλλους, τους κουρδισμένους, τους τσιτωμένους, τα ψέφτικά ταθρωπάκια. Χάνεις τον κόπο σου να γυρέβης να τα διής. Ο μάγος βλέπει το έθνος, και τότες πια και το έθνος βλέπει το ίδιο τι είναι, βλέπει τι αξίζει. Η ψυχή του μεγαλώνει και γίνεται φανερή. Τέτοια πανάγια δουλειά κάμνει η φιλολογία, η ελαφρά φιλολογία, που δεν είναι λαφριά και που δεν είναι μπόσικο παιχνιδάκι. Φτειάνει έθνος και φωτίζει από μέσα τους λαούς.

Παρίσι 1891.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗ {95}

Το μικρό το παραμυθάκι — Ο Μάγος — ταφίέρωσα τότες στον Τρικούπη, κι αφτό λέει τακόλουθο γραμματάκι μου στο Δροσίνη.

Ελπίζω καμιά μέρα να πω περισσότερα για τον Τρικούπη απ' όσα προφταίνω να πω εδώ, που δεν είναι κι ο τόπος. Όταν του αφιέρωσα το Μάγο, δεν τον είχα δει ακόμα. Τον είδα, σα γύρισα στην Αθήνα, στα 1893. Θυμούμαι μια φορά που ήρθε να μου κάνη βίζιτα στη Βιχτώρια — εκεί κατέβηκα — κι άλλη μια φορά που πήγα σπίτι του, στο γραφείο του κάτω· και τις δυο φορές καθήσαμε πολλή ώρα μαζί και μιλήσαμε κάμποσο, για πολλά πράματα, εννοείται και για τη γλώσσα. Και την πρώτη φορά και τη δέφτερη, απόρησα με την εφκολία που καταλάβαινε αμέσως ό τι του έλεγες· τάρπαζε ο νους του αμέσως, ως και κάτι γλωσσολογικά που είναι κάμποσο δυσκολούτσικα για ένανε μάλιστα που δεν καταγίνεται σ' αφτά. Τον είδα, προτού φύγω, κι άλλη μια φορά. Δε θα το ξεχάσω στη ζωή μου. Είτανε χορός στη ρούσσιχη Πρεσβεία, ο βασιλιάς, η βασίλισσα, τα βασιλόπαιδα, κόσμος και κόσμος. Χορέβανε, γελούσανε, διασκεδάζανε, λαλούσανε για χίλια δυο πράματα, και φυσικά, όπως τυχαίνει στους χορούς και στους σουαρέδες, μεγάλα πράματα δε λέγανε. Να πω την αλήθεια, με πήρε βαριομάρα τρομερή, μου ήρθε μάλιστα και πλήξη. Σέρνουνουν εδώ και κει, δεν ήξερα τι να κάμω, καμιά όρεξη δεν είχα για κουβέντες· με ποιόνα και για τι αντικείμενο; Άλλο δε γύρεβα παρά να φύγω, δεν το κατόρθωσα όμως, και πήγα τουλάχιστο να τραβηχτώ σε μια κοχίτσα, να συλλογέμαι τα δικά μου. Αρχιζε τότες στην καρδιά μου να τρέμη *Τόνειρο του Γιαννίρη*, και στη

γωνιά που κάθησα, μου φάνηκε σα να είμουνα μόνος. Άξαφνα, μέσα στην πολυκοσμία, στις φωτοχυσίες, βλέπω δυο μάτια, μεγάλα μεγάλα κι ολόμαβρα. Είχαν εκείνα τα μάτια τόσο φως που θαρρούσες κ' έφεγγαν αφτά μονάχα. Είταν ο Τρικούπης. Ο Τρικούπης, αψηλό ανάστημα δεν είχε· συνήθιζε μάλιστα κ' έσκυβε λιγάκι το λαιμό του προς το στήθος. Στέκουντα λοιπόν ακκουμπισμένος στον τοίχο, με τις πλάτες κατεβασμένες, κ' έτσι, μέσα στο πλήθος, δεν έβλεπες παρά το κεφάλι και τα μάτια. Όμορφος βέβαια δεν είτανε· μα τέτοια μάτια, και τα αμορφότερα παλληκάρια δεν τάχουνε. Τι δεν έλεγαν τα μάτια εκείνα; Γεμάτα γεμάτα λογισμούς, γεμάτα όνειρα, γεμάτα θέληση και λύπη συνάμα· σου έδειχναν τα μάτια του εκείνα τι ποθούσε να κάμη μια μέρα την Ελλάδα, σα να τόννοιωθε πως δε θα μπορούσε.

Ανατρίχιασα. Δεν του μίλησα εκείνη τη βραδειά. Τα μάτια του όμως πολλές φορές τα θυμήθηκα. Δεν ξέρω αν ο Τρικούπης έκλαιγε· είταν άντρας. Μα βέβαια πως τα μάτια του τα ωραία και τα συλλογισμένα, θα τα θόλωσε λύπη ακόμα πιο πικρή παρά τη βραδειά που τον είδα, την ώρα τη θλιβερή, που από την Ελλάδα μακριά μακριά, έμεινε ολομόναχος, παραιτημένος, καταφρονεμένος, την ώρα που κατάλαβε τον τόπο τον αχάριστο και που για πάντα σβήσανε τα μάτια του τα μεγάλα.

Θαρρώ πως κάποιο χρέος να τα θυμάται έχει σήμερις κ' η Ελλάδα.

1 του Σταβρού, 1901.

Φίλτατε Δροσίνη,

Θυμάσαι τους μικροπολίτες; Δεν ξέρεις τι μπελά που μου δίνουν! Οι φίλοι μου γυρέβουνε να τους πω τι νόημα έχει το παραμύθι· τους αποκρίνουμε πως προσπάθησα να τους το ξηγήσω όσο μπόρεσα

πιο παστρικά στο τέλος του παραμυθιού. Όχι! λένε, δεν τους φτάνει. Ο καθένας το παίρνει διαφορετικά. Και τι θα πη τούτο; και τι θα πη εκείνο; Και γιατί και πώς καταστράφηκαν οι μικροπολίτες; Και να μην είταν από τις πολλές φωνές; Και γιατί και πώς κάθονται στη μύτη του ξένου και δε βλέπουν παρά τη μύτη; Και τι σημαίνει το κάτω κάτω; Να σου πω την αλήθεια, ζαλίστηκα και μ' έπιασε φόβος, μπας και δε βγαίνει αμέσως το νόημα; Άρχισα πια κι ο ίδιος να το μελετώ. Λίγο λίγο κατάλαβα· κατάλαβα πως το παραμυθάκι δεν έχει μόνο φιλολογική σημασία· μπορεί νάχη και πολιτική. Για τούτο σήμερα και γω αποφάσισα να ταφιερώσω ενός Μεγαλοπολίτη — του Τρικούπη.

Ο φίλος σου ΨΥΧΑΡΗΣ

ΟΝΕΙΡΕΒΟΥΝΤΑΙ ΤΑ ΡΟΔΑ {96}

Είναι απλό γράμμα. Δεν το βάζω με τα ιδιαίτερα γράμματα, παρακάτω, γιατί μπορεί νάχη και κάποια φιλολογική σημασία. Τουλάχιστο, έτσι έλεγε τότες ο Γαβριηλίδης που το δημοσίεψε· είπε μάλιστα, και πολύ κολακέφτηκα, πως αξίζει να το *μελετήσουνε* και να *το προσέξουνε*.

Ο φίλος μου ο Στέφανος Στεφάνου μου είχε στείλει κάτι ποιήματά του τυπωμένα στην *Ακρόπολη* . Μου άρεσαν και του έγραψα τα λίγα λόγια.

Αξιότιμε κύριε Στεφάνου,

Πολύ ωραίος είναι της συλλογής σας ο τίτλος! *Ονειρεύονται τα ρόδα* · Les roses sont en train de rêver, γιατί έτσι μου φαίνεται πως

πρέπει να μεταφραστή. Τον είπα σε μερικούς φίλους μου, απ' αφτούς τους συβολιστάδες{97} που αγαπάτε, και τους άρεσε πάρα πολύ. Είναι ωραίος, γιατί πρώτη φορά, αν έχω καλό μνημονικό, βάλατε ρήμα αντίς όνομα, κ' έτσι με τον ενεστώτα μοιάζει σα να μην έχη τόνειρο τελειωμό, και τέτοια βέβαια ήταν η ιδέα σας. Πολύ σωστή. Πολύ σωστά κι όσα μου γράφετε για λέξεις μεσαιωνικές ή μάλιστα και παλιότερες. Να σας πω την αλήθεια, είναι καιρός τώρα που προσμένω να μας βγη κανένας ποιητής, που να μελετήσει κατάκαρδα τα μεσαιωνικά μας αφτά ποιήματα· νομίζω μάλιστα πως μπορούμε, και κάποτες έχουμε χρέος, όταν το φέρη η σειρά του λόγου, να παίρνουμε καμιά λέξη αρχαία, εννοώ της κλασσικής εποχής, να την κεντήσουμε πουθενά με τις άλλες, φτάνει να είναι κι ο τύπος της δημοτικός σαν τους άλλους. Μα δε σώνει ακόμη κι αφτό και μια συνηθισμένη, κοινή, δημοτική λέξη, μπορεί άξαφνα, εκεί που πρέπει, να δείξη πως έχει μέσα της, ακόμη και τώρα, την πρώτη ψυχή της, το πρώτο της νόημα.

Ξέρετε πως ο Racine κι ο Corneille και πολλοί άλλοι της ίδιας εποχής λένε *charme* ή *charmante*, για να πουν εκείνο που σημαίνει και το λατινικό *carmen*=τραγουδι μάγου ή μάγισσας που *ξελλογιάζει* (θελκτήριος επωδή) . Κ' έτσι βγαίνει σωστά το νόημα του στίχου της Φαίδρας

Quel charme l'attirait sur ces bords redoutables·

Σήμερα όμως κι ακόμη σε κείνα τα χρόνια, δεν έχει και δεν είχε η λέξη *charmer* την ίδια δύναμη. Νομίζω το λοιπόν πως μόλον τούτο μπορούμε να της δώσουμε μια τέτοια σημασία ακόμη και τώρα, αν το φέρουμε με τρόπο, π. χ. αν παρατηρήσουμε πρώτα πως υπάρχει κάποια διαφορά μεταξύ του *charmer* και *ravir*. Αφτό το *ravir* είναι

όλους διόλου αντίθετο, και σημαίνει ένα πράμα που έρχεται και σε συνεπαίρνει, ενώ το *charmer* κάθεται και σε τραβά.

Δεν πειράζει και δεν έχει να πη, που λίγοι σε καταλαβαίνουν και ξέρουνε να νοιώσουν τέτοια ψιλοφιλούτσικα πράματα, σαν τα προσέχεις και τα βάζεις στα βιβλία σου. Η γλώσσα που γράφει κανείς πρέπει να είναι σαν το νερό της λίμνης, που όλος ο κόσμος αμέσως μπορεί να δη τον ουρανό που την έχει καθρέφτη, μα που λίγοι, πολλοί λίγοι γνωρίζουν και ξεδιαλίσανε με τι στοιχεία, με τι κύματα, κι από πού παρμένα, είναι καμωμένο το ήσυχο εκείνο της λίμνης το νερό. Έτσι και μεις, πρέπει στη στιγμή να βλέπη ο καθένας τι θέλουμε να πούμε, να μας έχη καθρέφτη του ο καθένας, ακόμη και σα δεν είναι άξιος ο καθένας να καταλάβη, να ξεσκαλίση τι κρύφτουμε μέσα μας και μεις.

Κάθε αναγνώστης δε θα παρατηρήση με τι σκοπό βάλαμε σ' ένα μέρος *charmer* και στάλλο *ravir*. Εμείς όμως το βάζουμε, και το ύφος μας τότες έχει μια κάποια μυστικιά δύναμη που τη νοιώθει και κείνος που δεν μπορεί να την αναλύση. Με τον ίδιο τρόπο μου φαίνεται πως και ρωμαίικα έχουμε το δικαίωμα να *ετυμολογούμε* γράφοντας, κι όπως το *charme* σημαίνει *carmen* εδώ και κει, εδώ και κει πάλε και μεις να λέμε κάτι λέξεις πολύ κοινές, μα που σήμερις άλλαξε πια το νόημά τους, να τις λέμε όμως άξαφνα με το νόημα που είχαν πρώτα, λ χ. τη λέξη νόστιμος και μερικές άλλες.

Τέτοια αρχή παραδέχονται πολλοί από τους συβολιστάδες.

Ένας μάλιστα μεταχειρίζεται πάντα το συνηθισμένο το λεχτικό και δεν ξετρυπώνει αρχαϊκά. Ως εδώ πάει καλά. Ο λόγος είναι τώρα να δούμε αν μπορούμε, σαν που το λέτε, να κάμουμε και κάτι παραπάνω. Όταν κανείς γράφει γαλλικά, είναι έφκολο να δανείζεται

λατινικά. Αντίς *tremblant*, λέει, σα θέλει, *trémulant*, αντίς *d'ivoire*, λέει *ébournéen*, κ' έγινε η δουλειά.

Βλέπετε όμως πως είναι πάντα γαλλικά. Θέλω να πω, μ' άλλα λόγια, πως δεν αλλάζει η γραμματική, δε χαλνά το σημερινό γλωσσικό σύστημα.

Με τα ελληνικά όμως έχουμε άλλους μπελάδες. Να πάρουμε μια αρχαία λέξη όπου κι όπως τύχη, κάποτε θα τύχη ναναγκαστούμε να πάρουμε μαζί της και την αρχαία γραμματική, γιατί δε γίνεται και πάντα ναλλάξουμε πολύ πολύ τον τύπο. Αδύνατο, λ χ., να πούμε *κοπεύς* και να το κάνουμε *κοπιάς* · σα να μην πολυταιριάζη. *Κοπέας* ίσως.

Τέτοια είναι η δυσκολία κ' έτσι ό τι γίνεται σε μια γλώσσα, δε γίνεται σε μιαν άλλη. Ό τι γίνεται σ' έναν τόπο, δε γίνεται πάλε σε κάθε τόπο.

Να συλλογιστήτε πως οι συβολιστάδες ή συμπολιστάδες φαίνονται σήμερα μόνο στη Γαλλία, ύστερις από τόσους αιώνες, που κάθε χρόνο, κάθε ώρα, μπορεί να πη κανείς, η γαλλική φιλολογία βγάζει μυριάδες καρπούς, ύστερις, πολύ πιο ύστερις από την κλασσική της εποχή.

Μου φαίνεται πολύ πιο σωστό, πολύ πιο αναγκαίο, πρώτα να ταχτοποιηθούνε τα πράματα για τη γλώσσα. Κατόπι βλέπουμε.

Εγώ νομίζω πως βρίσκεται η γλώσσα μας η φιλολογική στην εποχή που βρίσκουνταν η γλώσσα του Rabelais και του Ronsard, μόνο με τη διαφορά που δεν έχουμε μήτε Ronsard μήτε Rabelais.

Κατάλαβα όμως πως του Ronsard τη δόξα κυνηγάτε. Και του Ronsard τη δόξα πρέπει να κυνηγήσετε. Αφτός είναι πολύ σωστός

σκοπός.

Ίσως απορήσετε, και δεν τολμώ να το πω δυνατά, να μη μ' ακούσουν, αλήθεια όμως, ποίηση δεν έχουμε ακόμη, δηλαδή έχουμε ποιητάδες, έχουμε και ποίηση, μα η ποίηση πολλή τέχνη ακόμη δεν έχει. Οι πιο ωραίοι μας στίχοι είναι οι δημοτικοί με τις αιώνιες δεκαπέντε συλλαβές τους ο καθένας. Τέχνη στιχουργική δεν υπάρχει ως τώρα, τέχνη σπουδαία που άξυστη συλλαβή δε θαφήση, και που θα δώση κάποια σημασία ως και σ' ένα φωνήεντο. Είναι χρόνια που το είπα ενός νέου ποιητή και νόμιζα τότες πως κάτι θα κατάφερνε κι αφτός. Η ιδέα μου είναι πως μπορεί ο στίχος ο δεκαπεντοσύλλαβας να μείνη, μα λιγάκι να κοπή, όπως έκαμαν κ' οι φίλοι του V. Hugo κι ο Hugo ο ίδιος με τον παλιό μονότονο και μονόχορδο στίχο του Boileau. Έπειτα μπορεί κανείς να κάμη χίλια καινούρια πράματα, να κονταΐνη, να βραδύνη, να ταχύνη, άξαφνα και να σπάση το μέτρο. Έχετε μερικά τέτοια που μου φαίνονται πολύ πιτυχημένα.

Αν μπορείτε να το κάμετε έργο ζωής, έργο σπουδής, αν έχετε τη θέληση, θα το καταφέρετε, γιατί απ' όπου κι αν πιάση κανείς τη δουλειά, φτάνει να την πιάση σοβαρά και ξανανιώνει ότι κι αν πιάση. Μου φάνηκε πως τέτοια ιδέα έχετε, και για τούτο μου άρεσαν οι στίχοι σας και για τούτο σας φωνάζω· Ομπρός! Τους διάβασα τρεις φορές, μα πρέπει να σας πω πως το νόημα παστρικά ακόμη δε βγήκε. Αφτό καλό πράμα δεν είναι, και δω χρειάζεται προσοχή. Και τα δύσκολα κανείς έφκολα πρέπει να τα λήη, και τα σκοτεινά καθαρά.

Προσοχή, παρακαλώ, και στη γλώσσα. Τώρα ελπίζω κι άλλα καινούρια να δούμε.

Ο πρόθυμός σας ΨΥΧΑΡΗΣ

Παρίσι, Δεκέβρη, 29, 1892.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ {98}

«Πες με ποιος ο γονιός σου, λέγε τόνομά σου και τον άντρα σου, να μάθω τα χρόνια σου, γυναίκα, κι από ποια πόλη είσαι.- β. Ο Νίκαντρος είναι πατέρας μου, πατρίδα μου η Πάρο, όνομα είχα Σωκρατέα· πεθαμμένη, μ' έβαλε ο Παρμενίωνας ο σύζυγός μου στον τάφο· μου έκαμε και τούτη τη χάρη, ένα μνήμα της τιμημένης μου ζωής και για τους κατόπι αθρώπους. Και μένα, χωρίς να προσέξη το νεαρό μου βρέφος, η πικρή Εριννύα της αιμορραγίας χάλασε το γλυκό μου το βίο. Κ' έτσι μ' όλους μου τους πόνους δεν έβγαλα το μωρό μου στο φως, μα κάτω στην κοιλιά μου είναι κρυμμένο με τους πεθαμμένους. Μέσα από την τρίτη δεκάδα της ηλικιάς μου, κόντεψα να προφτάξω έξη χρόνια ακόμη· κι άφησα στον άντρα μου παιδιά αρσενική γενιά. Δυο άφησα στον πατέρα μου και στον ποθητό μου τον άντρα. Εγώ όμως με το τρίτο μου παιδί κέρδισα αφτόνα τον τόπο. γ. Εσύ τώρα, θεά που σ' όλους βασιλέβεις, πολυώνυμη Κόρη, πάρ' την απ' το χέρι, πήγαινέ τηνε στων εβλαβών τον κάμπο. Στους διαβάτες ας δώση Θεός καμιά χαρά, αφού πουν ένα χαίρε στη Σωκρατέα κάτω στη γις {99}.

ΔΕ ΔΙΑΒΑΖΟΥΝΕ ΚΑΙ ΤΡΩΓΟΥΝΤΑΙ {100}

Είταν αφτά στον καιρό που το Άστυ έβγαζε τις περίφημες τις ιντερβιούδες του {101}. Έτρεχε ο ρεπορτιέρης από το ένα σπίτι στάλλο, άρπαζε ό τι του λέγανε και πολύ πιο συχνά ό τι δεν του λέγανε, κ' έτσι γιόμιζε κόλλες και κόλλες χαρτί. Ρωτούσε δηλαδή τον

καθένανε τι φρονούσε για τον τάδε πεζογράφο ή ποιητή — και σου έβγαζε πια το άχτι του ο καθένας, που είτανε χαρά Θεού. Σ' ένα μου άρθρο στο Παρίσι {102} — L'interview athénienne — έβαλα κάμποσα που γράφανε ή για τους συναδέρφους ή για μένα — για μένα, πρέπει να πω, τα περισσότερα και τα πιο κωμικά. Δεν απόρησα διόλου. Είναι πάντα πολύ νόστιμο να βλέπη κανείς τι καταντάει μια μόδα εβρωπαϊκή σε μια κοινωνία που δεν έχει... τα χρόνια της Εβρώπης. Άκουσαν πως κάνουνε οι φημερίδες ιντερβιούδες στην Εβρώπη· βγήκε να κάμη κι ο Μποέμ. Και γιατί να μην κάμη, αφού είχε κιόλας όνομα φράγκικο, Μποέμ; Πώς να μη φανή λοιπόν τέλειος παρισιάνος και στις ρεπορταρίες του;

Αλλού, στο Παρίσι, όπως και σ' άλλες πρωτέβουσες, αναμεταξύ τους οι συνάδερφοι βέβαια που τρώγονται· γίνεται όμως το πράμα πάντα με τρόπο· μόλις θα δείξουνε τα δόντια. Εδώ είτανε σα να πήγαινες να ρωτήξης τη γάτα τι *φρονεί* για το ποντίκι. Θανοίξη αμέσως το στόμα, να το χάψη. Μπορεί πάλε νάχη το γούστο του κι αφτό· την ειλικρίνεια.

Ο Μποέμ και μένα με ρώτηξε τι *φρονούσα* κτλ. Ιδέα δεν είχα να δώσω απάντηση. Έπειτα βρέθηκε αφορμή — και προσπάθησα να δείξω πως οι γάτες στο Παρίσι βάζουνε τουλάχιστο γυαλιά και διαβάζουνε.

2 του Σταβρού, 1901.

Απάντηση στον Μποέμ.

Αξιότιμε κύριε,

Σήμερα το πρωί έλαβα το γράμμα σας· σήμερα το πρωί ήθελα να σας στείλω ένα γράμμα μου και γω. Είταν έτοιμο και μου φάνηκε πως τέτοιο μου ζητήσατε. Το βάζω μέσα στον ίδιο πλίκo.

Σας παρακαλώ να μου στείλετε όσους αριθμούς βγάλατε ως τώρα με ιντερβιού. Ο πρώτος έλεγε μερικά άτοπα για μένα, κι ο δέφτερος ακόμη. Θα μου άρεζε να διώ τι λεν κ' οι άλλοι.

Διόρθωση δε γυρέβω· σας παρακαλώ όμως πολύ να κάμετε προσοχή να μην έχη λάθη τυπογραφικά. Τα καλλιγράφησα όσο μπόρεσα.

Ο πρόθυμός σας.

Απάντηση στο Άστυ {103}.

Αξιότιμε κύριε Άννινε,

Έτυχε σήμερα το πρωί να πάω στου ξαδέρφου μου του Βικέλα. Ο Βικέλας έλειπε. Είταν όμως σπίτι του ένας νέος, ξάδερφός μου φαίνεται κι αφτός, ανίψι του Βικέλα. Κάθησα μια στιγμή να πούμε τίποτις. Άξαφνα, εκεί που μου μιλούσε το παιδί για τα μαθήματά του, βλέπω, στο τραπέζι του Βικέλα απάνω, το Άστυ, και στην πρώτη σελίδα τόνομά μου. «Τα διπλώματα του κ. Παλαμά και το «εφτός» του κ. Ψυχάρη.» Και παρακάτω διαβάζω· «Βγαίνει ο Ψυχάρης, γράφει *εφτός* , και ζητεί να το επιβάλη εις την γλώσσαν. Αλλά προς Θεού! ο λαός ο δυστυχής λέγει και προφέρει πάντοτε *αυτός* ». Τα λόγια που αντιγράφω είναι του κ. Παράσχου, και τα σημειώνει ο συντάχτης σας, ο *Μποέμ* .

Δεν ξέρετε πόσο χάρηκα όταν είδα αφτά τα λόγια!

Εμείς οι γλωσσολόγοι — μα γιατί μόνο τάχατις οι γλωσσολόγοι; — όλοι μας εμείς που μάθαμε να σπουδάζουμε καμιά επιστήμη, όποια κι αν είναι, ας πούμε και ψυχολογία, κάπου κάπου τέτοια χαρά μας περεχύνει. Είδος χαρά ξεχωριστή και που δε μοιάζει με καμιάν άλλη. Είμαστε και μεις λιγάκι σαν τους αστρονόμους. Ο αστρονόμος παρατηρεί τον ουρανό, αραδιάζει τους αριθμούς του, και σου λέει — «Την τάδε μέρα, τάδε ώρα, σε τόσα χρόνια, θανακαλύψεις ένα φως εκεί που δε φαίνεται τώρα, γιατί τότες ένα άστρο θα φέξη, ένας κομήτης θα διαβή εκειπέρα, στα σκοτεινά.» Έρχεται η ώρα, και λάμπει το φως, τάστρο φέγγει και διαβαίνει ο κομήτης.

Φαντάσου όμως ο αστρονόμος να πη άξαφνα· «Άβριο θα πέση μια πέτρα από τον ουρανό ίσια ίσια στο τάδε και τάδε μέρος». Πάει ο αστρονόμος να διή, πέφτει η πέτρα και του σπάνει ένα κόκκαλο. Ο αστρονόμος τι θα κάμη; Θα χαρή.

Έτσι τόπαθα και γω σήμερις, αν και δε μου έσπασε η πέτρα κανένα κόκκαλο. Δεν κάθουμαι στην Αθήνα, μα τους Αθηναίους τους συλλογιούμαι πάντα. Όταν έβγαλα το *Ταξίδι μου* και γράφηκαν τόσα άρθρα, παρατήρησα κάτι πράματα και γω σαν τον αστρονόμο, που από μακριά κοιτάζει τον ουρανό, και προσπαθεί να καταλάβη τι τρέχει εκεί απάνω, γιατί του έρχονται πρώτα πρώτα σα λιγάκι παράξενα μερικά που βλέπει, και για να τα ξηγήση, θέλει να βρη τον κρυμμένο λόγο, να μάθη αν υπάρχει κανένας νόμος άγνωστος ακόμη, που να του δείξη στο τέλος πώς και με τι τρόπο, η επιστήμη του θα ταιριάξη το ένα με τάλλο ένα σωρό αλλόκοτα φαινόμενα, που μοιάζουν όλους διόλου αντίθετα και χωρίς αιτία καμιά. Κάποτες φοβάται μήπως τάχασε κι ο ουρανός.

Έτσι φοβήθηκα και γω μήπως τάχασε η Αθήνα. Παρατηρούσα κάτι περιστατικά που δεν τα χωρούσε ο νους μου. Πότε, να τους άκουγες,

έλεγα τάδε πράμα, πότε πάλε το εναντίο. Ο ένας έγραφε ένα, ο άλλος άλλο, κι όλοι ανάποδα. Πώς να τα ταιριάξω; Άξαφνα φως μου κατέβηκε. Εκεί που συλλογιόμουνα και γύρεβα, τόννοιωσα πια και φώναξα αμέσως· — «Δεν το διάβασαν το βιβλίο μου!»

Δεν το διάβασαν και μιλούν. Κ' έτσι για όλα. Μιλούν και δε διαβάζουνε. Να διαβάζανε και να μιλούσαν κατόπι, δε θα κατάστρωνναν κάθε μέρα τόσες τρέλλες. Δε λέω πως δεν καταλαβαίνουνε — αφτό πια εννοείται, γιατί ποιος μπορεί να καταλάβη και να κυλιέται ακόμη στην καθαρέβουσας τις λάσπες; — λέω πως μήτε διάβασαν. Και για τι ζήτημα θαρρείτε πως είναι ο λόγος; Για το πιο σοβαρό και το πιο μεγάλο, για ένα εθνικό ζήτημα, το γλωσσικό! Δε διαβάζουν τίποτις, δεν ξέρουν τίποτις, τίποτις δε σπουδάζουν, τίποτις δεν ξετάζουν — και μιλούν. Ανοησίες βουνά το ένα απάνω στάλλο σου ανεβάζουν, ώσπου και της Ασίας τα βουνά κουκκί να γίνουν μπροστά σε τέτοιο βουνό, ώσπου από κάτω από το βουνό τους και τη γλώσσα τους να θάψουν και την πατρίδα την ίδια.»

Δε διαβάζουν! Αφτά στοχάζουμεν, αφτά έλεγα, και μου φαίνονταν πως έτσι καταλάβαινα περίφημα τόσα και τόσα, που χωρίς τέτοια εξήγηση, αδύνατο να τα καταλάβη κανείς. Δε διαβάζουνε! Δεν είχα όμως την απόδειξη. Φανταστήτε τώρα πόσο χάρηκα όταν είδα τα λόγια του κ. Παράσχου· «Βγαίνει ο Ψυχάρης, γράφει *εφτός* » κτλ. Έβλεπα πως είχα δίκιο!

Το ε διόλου δεν το καταφρονώ· πολλοί το συνηθίζουν κ' έχει το λόγο του. Μα στη ζωή μου δεν έγραψα *εφτός* · πάντα *αφτός* το γράφω! Ωστόσο τι ακούω; Πως βγαίνω και γράφω *εφτός* . Το λοιπόν τι θα πη αφτό; θα πη πως δε διαβάζουνε και μιλούνε.

Και τώρα δε μου λέτε με τι σκοπό σηκώθηκε άξαφνα ο Ψυχάρης στο ποδάρι; Δε μου λέτε τάχα τι νόημα έχει που κοπιάζει μέρα νύχτα;

Πώς θα την κρίνουμε τη δουλειά που κάνει; Για ποιο λόγο είπε ο Ψυχάρης πως γλώσσα και πατρίδα είναι το ίδιο, πως μόνο από την εθνική γλώσσα θα βγη εθνική φιλολογία, πως βάρβαρη δεν είναι η γλώσσα, πως αφτή ξέρει και πως αφτή θα μείνη; Γιατί σπούδαζε χρόνια και χρόνια ο Ψυχάρης; Να σας το πω το γιατί· για να γράψη *εφτός* και «να το επιβάλη εις την γλώσσαν. Αλλά προς Θεού! ο λαός» κτλ.

Τώρα μου φαίνεται πως χωρίς άλλο πρέπει ο κ. Παράσχος να μου δείξη πού και σε ποιο μέρος, σε ποιο μου βιβλίο, έγραψα *εφτός* αντ' *αφτός* .

Αν ο κ. Παράσχος δεν μπορεί να μου δείξη το μέρος, τότες — τι άλλο να πω; — τότες φοβούμαι μήπως ο κ. Παράσχος ντροπιαστή λιγάκι.

Κατηγορώ τον κ. Παράσχο που δε διαβάζει. Μα να πούμε την αλήθεια, ο ίδιος πολύ δε διαβάζω. Προσπαθώ όσο μπορώ να πλουτίσω το νου μου· δεν το κατορθώνω πάντα όπως θα μου άρεζε και μένα. Τα βιβλία πολλά, και πού ένας άνθρωπος να προφτάξη; Άμα μου στείλη κανείς τίποτις, το νομίζω χρέος μου να το διαβάσω και να του πω τη γνώμη μου. Συχνά τυχαίνει ναργήσω ναποκριθώ και δεν πρέπει να θυμώνουν. Έπειτα, είναι κι άλλος μπελάς. Δύσκολο κανείς σ' ένα γράμμα μέσα να τα βάλη όλα, όπως τα νοιώθει. Την αλήθεια τη λέω πάντα στα γράμματά μου, μα — είναι κ' ένα μα — αναγκαίο κάποτες είναι να καταλάβη κανείς και με τι τρόπο την είπα.

Και για να καταφέρη κανείς να γράψη εκείνο που θέλει να γράψη κι όχι άλλο, να πη την αλήθεια χωρίς να βρίση έναν άνθρωπο που σου χαρίζει το βιβλίο του, μα και να του δώση να καταλάβη πως το βιβλίο δεν αξίζει και πολύ, είναι κάμποση δουλειά και κόπος. Κι αφτό θέλει καιρό. Στο Παρίσι έχουμε να κάμουμε μάλιστα με το παραπάνω. Για

τούτο και γω δεν το κατορθώνω να καταπίνω βιβλιοθήκες. Να μη νομίζη λοιπόν ο κόσμος πως φυλάω μέσα στο νου μου όσα γράφονται στην Αθήνα. Βέβαια όχι, και το λυπούμαι, μα δεν μπορώ να ταλλάξω.

Θα μου άρεζε να τα διάβαζα όλα. Δε θα πη όμως αφτό πως πρέπει κανείς όλους να τους χωνέβη και να του αρέσουν όλα. Φτάνει ζούλια να μην είναι στη μέση. Ο νους μπορεί να μισήση όσο θέλει. Να μισήση όμως το νου κι όχι το πρόσωπο. Δυναμώνει ο νους με τέτοιο μίσος, και καλήτερα βλέπει τι σκοπό κυνηγά ο ίδιος, άμα πρώτα καταλάβη ποια είναι η ιδέα του αλλουνού, και διή πως αφτή η ιδέα δεν μπορεί να ταιριάξη με τη δική του. Ο ένας άξαφνα κάθεται τη νύχτα και δουλέβει, με τη λάμπα αναμμένη· ο άλλος πάλε σηκώνεται με τα χαράματα και τραγουδάει όλη μέρα· δεν είναι δυνατό οι δυο αφτοί να ζήσουνε στην ίδια κάμαρα.

Όταν κανένας δε μου φαίνεται νάχη σωρό σωρό ιδέες ή τουλάχιστο τέτοιες ιδέες που ναξίζη να ξετάσης τι είπε και τι δεν είπε, αποφέβγω και γω τα βιβλία του. Τότες μήτε για τα βιβλία του μιλώ στη ζωή μου, μήτε για τις ιδέες του. Έτσι τόπαθα με τον κ. Παράσχο. Άμα όμως βρεθή αφορμή, και να μην είδα τι έγγραψε, θα γυρέψω να μάθω ποιος είναι ο τάδε και τι λέει.

Έτσι ακολούθησε και σήμερα το πρωί στου Βικέλα. Ρώτηξα του νέου μου του ξαδέρφου να μου πη, ο κ. Παράσχος ποιος είναι και τι κάμνει.

Είναι νόστιμο το ξαδερφάκι μου πολύ.

— Μα, να σας πω, μου λέει, δεν τον πολυδιάβασα (τα ίδια βλέπω κιαφτός!). Μα φαίνεται πως έχει μέσα του κάτι.

— Γιατί δεν το βαστά εκεί που τόχει; του κάμνω και γω.

Χαμογέλασε το παιδί και μου έδειξε πάλε το Άστυ.

— Τρώγονται, λέει.

Είναι νόστιμο το ξαδερφάκι μου πολύ. Μετρημένα τα λόγια του, μα σωστούτσικα.

Ναι! τρώγονται πάρα πολύ.

Έτσι μοιάζει πως είναι, και δε γιατρέφτηκε ακόμη το κακό. Ο Ρωμιός φοβάται τον έπαινο — για τους άλλους εννοείται — μην ο ίδιος φανή μικρός — Δεν είναι όμορφο πράμα. Ας δροσίση λιγάκι κ' η καλοσύνη την καρδιά μας. Πρέπει να χαίρεται κανείς, άμα βρίσκει πως έχουν προτερήματα κ' οι άλλοι, που μπορεί να μας λείπουν εμάς. Βλέπω πως κι ο κ. Παράσχος όλο τα παλιά χρόνια δοξάζει.

Βέβαια! Και τα παλιά χρόνια για πέταμα δεν είναι. Είχαν και τα παλιά χρόνια μερικούς που κάτι άξιζαν και κείνοι. Είναι ο Σολωμός — Θεός! — είναι ο Βηλαράς — αχ! ο Βηλαράς! σήμερα να ζούσε! — είναι ο Βαλαωρίτης — τι δράμα μοναδικό, τι αριστούργημα η *Κερά Φροσύνη* του εκείνη! Σωστά αφτά. Να πω την αλήθεια, όλους τους άλλους στον Άδη μέσα τους αφίνω· το έθνος θα γλυτώση, την ώρα που θα τους ξεχάση, και πρώτα απ' όλους τον Κοραή. Κάτι όμως είναι να φάνηκε ένας Σολωμός, ένας Βηλαράς, ένας Βαλαωρίτης. Μα κ' οι σημερνοί μας πάλε για πέταμα όλοι δεν είναι. Έπειτα, τι να σας πω; Πάντα κανείς τα παλιά χρόνια να δοξάζη, μου έρχεται σαν κάπως παλιωμένο και τούτο. Το συνηθίζουνε πάρα πολλοί και κατάντησε πρόστυχο. *Laudator temporis acti*. Αν άξαφνα ο κ. Παράσχος έβγαινε να μας πη — λέω ο κ. Παράσχος ή κανένας

άλλος, γιατί για τον κ. Παράσχο τι με μέλει; πόλεμο μαζί του δεν έχω — αν έβγαινε να μας πη·

— «Στα χρόνια τα παλιά, ζούσανε πολλοί που σήμερα τους ξεχνάτε. Το Σολωμό σα να μην τον ξέρετε πια. Έχετε άδικο. Είταν ίσως ο μόνος μας ποιητής, αφού πρώτος αφτός φάνηκε ύστερις από τα χρόνια της σκλαβιάς, ύστερις απ' όλονα το μεσαιώνα. Ο Βηλαράς έννοιωθε τι θα πη επιστήμη, έννοιωθε και ποίηση. Μπορεί να μην είναι οι μύθοι του αριστουργήματα μπορεί να μην κατώρθωσε να κάμη όσα ήθελε κι όπως τα ήθελε· μα πιο μεγάλη, πιο αψηλή ιδέα δε γίνεται από την ιδέα που είχε ο Βηλαράς για την ελληνική φιλολογία, από το σκοπό που κυνηγούσε. Ο Βαλαωρίτης είναι μάγος, και της καρδιάς τα μυστήρια και της γλώσσας έμαθε να τα ξεδιαλίζη. Κανένας ίσως στην τέχνη και στη γλώσσα δεν τον ξεπερνά. Σέβουνταν το λαό και τούτο φτάνει. Διαβάστε το Σολωμό, το Βηλαρά και το Βαλαωρίτη, όπως κι ο γέρος εγώ που σας τα λέω αφτά, σας διαβάζω και βλέπω πόσο προκόψατε από τα χρόνια τα δικά μας.» !!

Αν κανένας γέρος μας μιλούσε με τέτοιο τρόπο, θα είταν πολύ πιο νόστιμο από το αιώνιο το κατηγορητό.

Τι τάχατις; Δεν έχουμε και μεις τους δικούς μας; Στην Εβρώπη, και μάλιστα, στο Παρίσι — αλήθεια όμως! πού να συγκριθή το Παρίσι με την Αθήνα; — τόσο κακά δεν κρίνουν όσοι ξέρουν. Η τωρινή μας φιλολογία δεν τους φαίνεται για ρίζιμο. Λεν πως είναι σα λουλούδι που έχει δικιά του φρέσκα μυρουδιά και που τέτοιο δε φυτρώνει στου Παρισιού τους δρόμους. Έχει τη χάρη του, έχει την ομορφιά του. Όλους τώρα να τους αραδιάσω; Ας πάρουμε μόνο μερικούς από κείνους που βλέπω στο Άστυ τόνομά τους. Πολλοί πολλοί δεν είναι, το ξέρω· μα θα πληθαίνουν. Αφίνω πια όσους τώρα γράφουν ή γράψανε στίχους στα τελεφταία τα χρόνια. Οι πεζογράφοι μας

τάχατις δεν έχουν αξία καμιά; Του Δροσίνη τα παραμυθάκια δεν είναι σαν την αβγή δροσάτα; Την *Αμαρυλλίδα* τι την κάμνουμε; Αφτός ο Δροσίνης ένα λάττωμα, ένα κακό έχει. Τίποτις πια δε γράφει, προτιμά να γράφουν οι άλλοι κι ο ίδιος να σκοτώνεται να τα δημοσιέβη. Μα ένα του στίχο να διής, αμέσως φαίνεται τα παλληκάρι. Δεν του φτάνει που έχει μέσα του ποίηση· θέλει και την τέχνη. Διάβασα κάτι μικρά του ποιήματα στην Εστία, είναι τώρα κανέννας μήνας. Να το νύχι, να και το λιοντάρι. Ο Δροσίνης ένα ρομάντσο να μας κατάφερνε, δε γίνεται, θα είτανε ρομάντσο από μάστορη καμωμένο.

Μήπως ο Καρκαβίτσας δεν έγραψε και κείνος μερικά, που τόντις απορεί κανείς πώς μπόρεσε και φάνηκε τέτοιος ψυχολόγος, να μας δείξη την ψυχή του λαού και να μας τη δείξη τόσο απλά και με τόσο βάθος; Δεν πιστέβω μήτε στην Αθήνα μήτε αλλού, να το κατορθώση όποιος τύχη να μας γράψη ένα παραμύθι σαν τον *Αφορεσμένο* . Άλλη γλώσσα να συνηθίση, και βλέπετε τότες τι ζωή έχει μέσα του ο καλός αφτός ο τεχνίτης.

Αμέ ο Παλαμάς; Να τα ξαναπώ πάλε; Και κείνος στη γλώσσα παραπάνω να πρόσεχε, να την καλλιεργούσε, να την πάστρεβε, θα μας έφτειανε αριστουργήματα. Μήπως δεν είναι και δυο τρεις άλλοι που πολύ νόστιμα γράφουν, ο Στεφελίδης κι ο Μήτσος ο Χατζόπουλος; Άλλα πάλε μπορεί και να μην αξίζουνε. Λόγου χάρη, του Μιτσάκη η *Φιλολογική σελίδα* δε μου πολυάρεσε· είναι παιχνίδια. Μια γλώσσα κανείς να ξέρη και του φτάνει. Η Αλεξάντρα Παππαδοπούλου και κείνη με χάρη τα λέει. Κι ο Μάνος; Αχ! το κακό το παιδί! Θησαβρούς μέσα του κρύφτει και δεν τους βγάζει. Είμαι μαζί του θυμωμένος, γιατί μπορεί ό τι θέλει να γράψη και να καλογράψη — μα δε θέλει.

Τι να πω τώρα για τον Αργύρη, για τον Αργύρη μας το χρυσό; Ήθελα να ξέρω τι του λείπει. Έχει γλώσσα, τέχνη έχει. Διαβάστε τον Αργύρη, να διήτε στα παραμύθια του μέσα ζωντανή τη ζωή, ζωντανή τη γλώσσα της Ρωμιοσύνης. Εκείνος ο Αργύρης! Ποιος από μας τον αξίζει τον Αργύρη; Μιαν αράδα του Αργύρη μου να διαβάσω, μου έρχεται να ξεσκίσω όσα έγραφα ως τώρα. Και τι να πω για τις *Φυλλάδες του Γεροδήμου* ; Πετράδια, μαργαριτάρια και διαμάντια. Άπλωσε τα χέρι και τα μαζέβεις.

Δεν έχουμε και τον καλό μας τον Πάλλη; Δεν έχουμε και το Μικρογιάννη; Μικρός είναι, μα θα προκόψη. Μας έδειξαν πως με τη γλώσσα του λαού γράφει κανείς ό τι θέλει, όχι μόνο παραμύθια και στίχους, μπορεί κανείς να μιλήση άξαφνα και για ζητήματα της επιστήμης — κάτι θα πη κι αφτό — και πιο σωστά μάλιστα παρά που το συνηθίζουν οι δασκάλοι.

Τέτοια, σήμερα το πρωί, συλλογιόμουνα στου Βικέλα. Θυμούμουν και του Βικέλα τους στίχους, όταν έγραφε ρωμαίικα ο Βικέλας και μας μετάφραζε τον Όμηρο — κι όχι το Σαικσπήρο. Θυμούμουν τους στίχους του Βικέλα, θυμούμουν τους Αθηναίους και κοίταζα τον ξάδερφο μου, του Βικέλα τανίψι, δεκοχτώ χρονώ παλληκάρι, που μοιάζει δεκατεσσάρω.

Είναι νόστιμο το ξαδερφάκι μου πολύ.

Σπουδάζει, λέει, μηχανικά. Μηχανικά; Ας είναι! Ελπίζω να μάθη, να διαβάση, και να μιλή μόνο για όσα διάβασε. Εκείνος θα μας διαβάξη κατόπι και θα μας κρίνη. Ίσως όχι εκείνος ακόμη. Μου φάνηκε σα λιγάκι δασκαλεμένος. Μα θα καταλάβη κατόπι, και θα μας διαβάζουν τα παιδιά του. Θέλουμε καιρό να ξεσκουριάση το έθνος. Μας αφάνισαν οι δασκάλοι. Θαφανιστούν όμως κι αφτοί καμιά μέρα.

Καμιά μέρα τα εγγόνια μας θα γελούν που ακούαμε τους δασκάλους. Καμιά μέρα του ξαδέρφου μου τα παιδιά θα ξέρουν τη γλώσσα τους και θα τη γράφουν, όπως ξέρει και γράφει τη γλώσσα του όλος ο κόσμος σ' όλη την οικουμένη.

Είναι νόστιμο αλήθεια το ξαδερφάκι μου πολύ.

Χάρηκα που το είδα.

Πρέπει νάχουμε θάρρος εμείς που γράφουμε την εθνική τη γλώσσα. Εγώ συχνά τυχαίνει να γράφω γαλλικά, και βέβαια πως θα τα γράφω όλη τη ζωή μου και πως θα γράψω ακόμη πολλά. Άρθρα θα κάμω· μυθιστορήματα θαραδιάσω. Μήπως δεν είναι γλώσσα μου κι αυτή; Δε μου έρχεται μάλιστα και πιο έφκολα να τη γράφω, παρά να γράφω γλώσσα, που όσο μητρικιά μου κι αν είναι, ακόμη δε γράφηκε; Κι όμως τι να πω; Όσα γράφω γαλλικά, μπορεί σήμερα ναρέσουν άβριο θα ξεχαστούνε. Μα και να μην ξεχαστούν άβριο, πόσο άραγες θα μείνουν; Εκατό χρόνια; Κι αφτά πολλά. Ας μείνουν και παραπάνω. Ας υποθέσουμε μάλιστα, σα θέλετε, πως μπορεί άξαφνα και να μείνουνε σαν του Chenier τους στίχους. Τι κέρδισα; Τόνομά το πιο μεγάλο που μπορεί να βγη σ' έναν αιώνα μέσα, κι αφτό θα χαθή σε μια θάλασσα, που κάθε κύμα σου φωνάζει άλλα ονόματα πιο μεγάλα ή μεγάλα σαν κι αφτό. Ωκεανός μια τέτοια φιλολογία! Κι ο ίδιος ο Chenier τι είναι; Δε βροντά, μουρμουρίζει μόνο τόνομά του. Απελπισία μας έρχεται να το συλλογιστούμε. Και πόσοι άλλοι, και κείνοι καλοί, άξιοι και κείνοι, που μήτε θακουστή τόνομά τους, που τα έργα τους θα καταποντιστούν, που η θάλασσα θα τους φάη αλάκαιρους! Θολώνεται ο νους, τρουμάζει η καρδιά, δέρνεσαι και κλαις, σαν το στοχάζεσαι, και λες· Πώς να κάμω;

Άμα πάρω την πέννα μου και γράψω μια μόνη λέξη ρωμαίικη, δε νοιώθω μέσα μου πια καμιά ταραχή. Ησυχία, γαλήνη με περεχύνει.

Γίνουμαι σαν τους ολύμπιους θεούς. Δεν το λέω για μένα μόνο, και δίχως περηφάνεια το λέω· το λέω για όλους μας εμάς που γράφουμε τη γλώσσα του λαού και χτίζουμε στην Ελλάδα την εθνική φιλολογία. Έχουμε *ολύμπια δώματα* σαν τους θεούς. Αιώνια παλάτια. Μάρμαρο η κάθε λέξη. Τη γράφω κι ανατριχιάζω — Ό τι πω, είναι για τους αιώνες. Ρωμαίικα να γράψω, λειτουργώ. Σέβουμαι και την αθάνατη γλώσσα και μένα τον ίδιο που τη γράφω.

Κ' έτσι κατωρθώσαμε πράγματα μεγάλα. Το θάνατο σκοτώσαμε.

Να σκοτώνουμε τώρα λιγάκι και τους δασκάλους, καλό θάτανε. Από κει βγαίνει ζωή.

Ο πρόθυμός σας.

Παρίσι, 9 του Απρίλη, μέρα Κεριακή, 1893.

ΑΘΗΝΑΙΚΟ ΙΝΤΕΡΒΙΟΥ {104}

Όταν έφτασα στην Αθήνα, στα 1893, ερχάμενος από τη Θεσσαλία, μόλις κατέβηκα στη Βιχτώρια και παρουσιάστηκε την άλλη μέρα ο Μποέμ, να μου κάμη ιντερβιού. Συνήθεια δεν είναι να δημοσιέβη κανείς τις ιντερβιούδες που γράφουν οι άλλοι για σένα. Μα θέλησα να το βάλω κι αφτό στο βιβλίο μου για κάμποσους λόγους, που θαρρώ κ' έχουνε κάποιο βάρος. Πρώτη φορά τότες από τα 1886, γύριζα στην Αθήνα. Έμεινα κάμποσο, την είδα, την αγάπησα πολύ. Όλα τάβλεπα μ' άλλα μάτια παρά στον καιρό του *Ταξιδιού*, μου φαίνονταν πως άνοιγε ο νους μου, πως άλλαζε η ζωή μου, και νομίζω πως και στο ιντερβιού αφτό ακούει κανέναν σαν αντιλαλιά

κρυφή απ' όσα έννοιωθα κι άρχιζα να ονειρέβουμαι για την Ελλάδα σε κείνη την εποχή. Κάμποσα είπα και για τη γλώσσα, που θα μου άρεζε να μην πάνε χαμένα όλους διόλου, τουλάχιστο για να καταλάβουνε πως τάλεγα κι από τότες. Μα υπάρχει κι άλλος λόγος που τα ξανατυπώνω. Όσο μιλούσα, ο Μποέμ σημείωνε τα λόγια μου. Δεν το κατώρθωσε όμως, όχι τάχα πως είχε τότες κακή θέληση, μα γιατί καθότανε σε μιαν καρέγλα κ' έγγραφε στα γόνατά του, κ' έτσι δεν πρόφταινε, αφού πιο γρήγορις από το κοντύλι τρέχει πάντα η κουβέντα. Έβαλε το λοιπόν κάτι πράματα, που δεν τα είπα στη ζωή μου, όπως θα το καταλάβη ο καθένας από μερικούς τύπους που θα μου τους δάνεισε ο Μποέμ, γιατί εγώ δεν τους συνηθίζω. Μα ο Μποέμ πάσκισε ναπομιμηθή και το ύφος της κουβέντας. Και σ' αφτό δεν πέτυχε, γιατί δεν μπήκε στο νόημα. Σαν έρχεται κανείς για ιντερβιού, τυχαίνει συχνά ή να του πης ένα λόγο, για να τον αποσώση εκείνος, όταν τα στρώση με την ησυχία του στο χαρτί για τον τύπο, ή να πης και δυο φορές ένα πράμα — για να το νοιώση καλύτερα. Ο Μποέμ, σαν του τάλεγα δυο φορές, τάβαζε δυο φορές κι αφτός. Τέτοιο σύστημα έχουνε μερικοί ρεπορτέρηδες, και δεν είναι σωστό, γιατί έτσι δε σου δίνουν ιδέα σωστή για τον άνθρωπο που τους μίλησε· δίνουνε συνάμα ιδέα λυπητερή και κείνου που άκουγε και που δεν καταλάβαινε, όσο κι αν του τα κοπάνιζες. Κι αλήθεια πολλά δεν κατάλαβε, είτε γιατί είτανε γλωσσολογικά, καλλιτεχνικά και δύσκολα, είτε γιατί δεν πήγαινε ο νους του στα σοβαρά που του ξηγούσα, και τάπαιρνε όλα παίζοντας και για χωρατά. Έτσι στο ιντερβιού εκείνο με βάζει άξαφνα και λέω μερικά πράματα, που μοιάζει σα να τάλεγε κανένας τρελλός. Δε θέλησα λοιπόν, αν το διαβάσουνε κατόπι, να θαρρέψουν πως εγώ είπα όσα είπε ο Μποέμ. Θυμούμαι και τότες πως ο μακαρίτης ο θειος μου, ο Μιχαλάκης ο Μελάς, σάστισε που ωνόμασα τον Ηρόδοτο reporter. Το είπα, ναι, μα... όχι όπως το είπε ο Μποέμ. Το ίδιο και για κάτι άλλα, που είναι κι

άτοπα, γιατί με βάζει και μιλώ για την Ελλάδα και για τα ταξίδια μου μ' έναν τρόπο που όποιος διάβασε το *Ταξίδι μου* το ίδιο, ξέρει πως δεν μπορεί νάναι ο τρόπος ο δικός μου.

Τα ξαναπέρασα όλα με προσοχή. Άφησα όσο μπόρεσα το ύφος της κουβέντας. Τα διώρθωσα όμως κ' ελπίζω να φαίνονται πιο υποφερτά, και τουλάχιστο να λεν εκείνο που ήθελα να πω, και που το λέω ακόμη και σήμερα. Τα δικά του έμειναν ανάλλαχτα.

9 του Σταβρού, 1901.

— Είστε ρεπόρτερ, κύριε;

— Μάλιστα.

— Πού γράφετε, στο Άστυ;

— Μάλιστα.

— Εσείς ήρθατε να μου κάνετε ιντερβιού· μα τώρα που σας έχω, θα σας ιντερβιουβάρω εγώ πρώτα.

— Εις τας διαταγάς σας.

— Ποιες φημερίδες εδωπέρα πουλιούνται περισσότερο;

— Η «Ακρόπολις», η «Ν. Εφημερίς», το «Άστυ»...

— Γράφετε πολλοί σ' αυτό;

— Πολλοί.

— Πώς γράφετε; ο καθένας χωριστά γράφει, ή ο καθένας απ' όλα;

— Ο καθένας χωριστά.

— Εσείς, τι γράφετε;

— Εγώ; ... «συνελήφθη ο διαβόητος λωποδύτης»... «Ο δραστήριος αστυνόμος κατέσχε χθες»...

— Καλά ... έχουμε και στη Γαλλία και στην Αμερική ρεπορτέρηδες, μα στην Ελλάδα πρωτοβγήκαν αφτοί.

Η χειρ μου ακουσίως εφέρθη προς τον μύστακά μου, αλλά ο κ. Ψυχάρης μου έκοψε το... χέρι.

— Και βέβαια! Πρώτος reporter, που λένε σήμερα, στάθηκε στον κόσμο ο Ηρόδοτος.

— Ο Ηρόδοτος!

— Και τι άλλο είτανε παρά ρεπορταρία η δουλειά που έκανε, να ρωτά και να γράφει; Για τούτο μάλιστα ωνόμασε τα βιβλία του ιστορία. Ένας φίλος μου στο Παρίσι έπιασε να μεταφράση τον Ηρόδοτο γαλλικά· του είπα, σα γυρέβει σωστή μετάφραση, να βάλη τίτλο *Les enquêtes d'Hérodote*, γιατί αφτό σημαίνει το ρήμα *ιστορέω*, γυρέβω να μάθω ξετάζω, ερεβνώ {105}. Βλέπετε, λοιπόν είδος ρεπορταρία.

Πάλιν η χειρ μου υψώθη προς τον μύστακα μου, αφού την φοράν ταύτην τουλάχιστον, αν δεν εξελαμβανόμην εφευρέτης του ρεπορτάζ, εγινόμην όμως ίσος με τον Ηρόδοτον, αλλ ο κ. Ψυχάρης εξηκολούθησε.

— Και τώρα τι γυρέβετε από μένα; Πρόθυμος να το κάμω. Θυμούμαι τον πεθερό μου το μακαρίτη που μας έλεγε πάντα, πως όλοι μας έχουμε το δικαίωμα να κερδίζουμε και να ζούμε, κ' έτσι σωστό δεν είναι, όπως καμώνονται μερικοί, να μη θέλουνε τάχατις να τους ιντερβιουβάρουνε. Μάλιστα, γιατί στο Παρίσι είναι λογιό λογιό ρεπορτόρηδες, έλεγε χωρατέβοντας πως όταν παρουσιάζουνταν ένας, συλλογιούνταν αν τον πλερώνανε στη φημερίδα του με το μιστό ή με τη γραμμή, και κανόνιζε τα λόγια του. Το λοιπόν αν πλερώνεστε με τη γραμμή, να σας τα πω και πιο μπόλικά.

Εθεώρησα συμφέρον μου να απαντήσω με την γραμμήν και ο κ. Ψυχάρης ετοποθετήθη παραπλεύρως μου μειδιών, υπομονητικός κτλ. κτλ.

Αι εντυπώσεις του

— Ήρθα, εδώ κ' ένας μήνας, από τη Γαλλία, σταλμένος από τη γαλλική κυβέρνηση στη Θεσσαλία και στα Κυκλαδικά νησιά. Θα το ήθελα πολύ, θάπρεπε μάλιστα να μπορούσα να σεργιανίσω όλη την Ελλάδα. Μα μόνο στη Θεσσαλία κατώρθωσα να πάω· άβριο πάλε φέβγω και πηγαίνω στα νησιά. Ελπίζω να μείνω κάνα χρόνο στην Ελλάδα, να δω τον κάθε τόπο. Πρέπει κανείς όλα να τα συνάξη, για να βγη μια ιστορία της γλώσσας μας, μια ιστορική γραμματική. Πρέπει κανείς να πάη στην Κρήτη — αχ! τι θησαυρούς δε θα βρη στην Κρήτη! — να πάη στην Κύπρο, στην Τραπεζούντα, στη Μικρασία.

Στη Θεσσαλία, είδα πολλά και περίεργα. Εκείνο το Πήλιο, τι λαμπρό που είναι! Αμέ τα βουνά που, όταν είναι κάτω κανένας, μέσα στη ρεματιά, σου φαίνεται κι ανεβαίνουν από κάθε μέρος σα θεόρατος τοίχος. Μου θυμίζουν εκείνα τα δημοτικά, τα παραμύθια,

που κάθεται ένας δράκος και φυλάει θησαυρούς. Το ίδιο κ' η Θεσσαλία. Πλούσιος τόπος χωρίς δρόμους· παλάτι μάλαμα γεμάτο, μα που είναι από μέσα κλειδωμένο.

Ποίηση και δέντρα όσα θέλετε. Ταξιδέψαμε νύχτα με τη γυναίκα μου· μεσάνυχτα φύγαμε από τη Ζαγορά, και δεν ξέρετε τι μαγεφτικά που είτανε με το φεγγάρι. Πουθενά δεν είδα τέτοιο θέαμα μοναδικό· βουνά και θάλασσα μαζί, πελώρια και τα δυο. Τάχει αφτά μόνο η Θεσσαλία. Καλός ο τόπος κ' η φιλοξενία χρυσή. Τώρα, σα γυρίσω από τα Νησιά, θα μείνω ακόμη ένα μήνα στην Αθήνα, και στο μεταξύ θα πάω δεκαπέντε μέρες στη Ρούμελη, μαζί με το Δροσίνη...

Η δημώδης

— Για την δημώδη τι θα μου πήτε, κ. Ψυχάρη;

— Μήπως δεν τάπαμε πολλές φορές;

— Ας πούμε λίγα και σήμερα...

— Να σας πω κάτι λοιπόν και να το σημειώσετε, γιατί θαρρώ πως έχει πολύ να κάνει. Να το γράψετε όπως σας το λέω. Το λοιπόν, αφτοί που κάθονται ήσυχα στο γραφείο τους και σας φτειάνουνε λέξεις, λόγου χάρη, *εργοστάσιον των πίων* κι άλλα τέτοια, ή που βγήκανε άξαφνα και μας είπανε *η οδός, της οδού*, αντίς *ο δρόμος, του δρόμου*, που ξέρει ο λαός, αφτοί που μας βγάζουν τάχα ελληνικά ονόματα για το κάθε πράμα, τι σκοπό είχανε; Είχαν εννοείται το σκοπό να μάθη ο λαός τις λέξεις, τα ονόματα που φτειάνουνε, είχαν το σκοπό να κάμουνε γλώσσα εθνική. Δεν είναι έτσι; Αφτά που μας κανονίσανε στο γραφείο τους δεν είναι προσδιορισμένα για τους φιλοσόφους, φιλοσοφία δεν είναι· εκείνοι που πήγαν και ξεσκάλισαν τη λέξη και την κλίση, την είπανε *η οδός, της οδού*, για να τη λέη ο

αμαξάς, για να τη λήη το έθνος· όλο το έθνος έχει το δικαίωμα να αρπάξη τη λέξη, να την κάμη δική του. Βέβαια! Το *εργοστάσιον των πίων* είναι καμωμένο για τους καπελλάδες, για να το μάθουνε και να το λεν οι καπελλάδες. Δεν μπορεί να είχαν οι δασκάλοι παρά τέτοιο σκοπό.

Τι κατώρθωσαν όμως; Δυο πράματα μεγάλα, μα την αλήθεια. Χάλασαν την αρχαία, χάλασαν και τη δημοτική. Πώς χαλνούν τη δημοτική; Τη χαλνούν, αφού της σηκώνουν τον κανονικό της τύπο, τη λέξη *δρόμος, δρόμου*, και παρατηρήστε, σας παρακαλώ, πως είναι αρχαία κ' η λέξη, αρχαίος κι ο τύπος. Τώρα όμως, αντίς αφτόνα, τι άλλον τύπο της μαθαίνουν της δημοτικής; *Η οδός, της οδού*. Νομίζετε ποτέ ο ελληνικός λαός, νομίζετε το ρωμαίικο να μάθη ποτέ να κλίνη *η οδός, της οδού, αι οδοί, τας οδούς*; Αφτό ποτέ. Κ' έτσι χάλασαν και την αρχαία, γιατί ο αμαξάς, ο βαρκάρης τι θα κάμουνε; Την κλίση *η οδός, της οδού* δεν μπορεί να τη μάθουνε, και τότες ακούτε άξαφνα καμιά γενική *της οδούς* ή καμιά αιτιατική πληθυντική *τας οδάς* (Ο Πάλλης άκουσε και *τους οδούς*) . Τότες όμως τι κερδίσανε οι δασκάλοι; Τίποτις. Και γιατί τάχα τίποτις; Γιατί, βλέπετε, αφτοί όλοι που φτειάνουνε γλώσσα με τα βιβλία, κάθουνται στο καμεράκι τους κ' έχουν ολόγυρα στους τοίχους, μέσα στη βιβλιοθήκη τους, γραμματικές, λεξικά λογιώ λογιώνε. Και θαρρούνε πως φτάνει. Έχουνε λάθος μεγάλο. Δε βγήκαν αφτοί όξω στο δρόμο, να δούνε και το φως. Είναι σωστοί καλαμαράδες. Πραχτικά κεφάλια δεν είναι. Από τίποτις δεν ξέρουν αφτοί, μήτε από δρόμους, μήτε από ουρανό, μήτε από ζωή. Νομίζουν ίσως πως όλο το έθνος θα περπατή με τη γραμματική στο χέρι, θα ψάχνη στα βιβλία πώς λέγεται η γενική *της οδού!* Αν είναι όμως όλο το έθνος να βαδίζει με τη γραμματική στο χέρι, δεν υπάρχει έθνος. Μήτε αγρονομία τότες υπάρχει, μήτε στρατός, μήτε τίποτις! *Γραμματισμένο* έθνος δε φάνηκε ποτέ. Ο άθρωπος πάντα μιλεί φυσικά. Τώρα θα δήτε τι θα γίνη... γιατί, να το

ξέρετε, ο ουρανός να πέση, αφτός ο όμορφος ουρανός της Αθήνας, η δημοτική θα ζήση· μπορεί να μη ζήσουμε μεις· αφτή θα ζήση... το λέγαμε σήμερις και με τον Παλαμά... Λοιπόν, ελάτε τώρα να δήτε τι θα γίνη. Απ' αφτούς τους δασκαλικούς τύπους που λέγαμε, ο λαός παίρνει μερικούς, μα τους ξεχνάει αμέσως. Δεν είπαμε *εργοστάσιον πίλων*; Μήπως ο λαός, ο αμαξάς, το ξέρει αφτό; όχι. Καπελλάδικο το ξέρει· στο *καπελλάδικο* θα σας πάη. Το *εργοστάσιον των πίλων* , είναι γραμμένο στο χαρτί από το δάσκαλο. Μα ο λαός, τα τέτοια, τα φορτώνει στον πετεινό.

Άλλα πάλε δεν τα ξεχνάει με τον ίδιο τρόπο· τακούει και τα θυμάται. Τι να κάμη; Ο άθρωπος πεινάει, πεινάει για μάθηση, για γλώσσα· του φέρνετε άξαφνα εσείς ένα πιάτο φαγί. Πρέπει να το φάη· μα πρέπει και να το χωνέψη. Και να παρατηρήστε, παρακαλώ, πως είναι κάτι λέξεις που, θέλει δε θέλει, αναγκάζεται να τις καταπιή, ας υποθέσουμε τη λέξη οδός, αφού κάθε μέρα του την κοπανίζετε — ή τη λέξη ο βουλευτής, που την έχει ανάγκη. Του κάκου, *πρέπει* να τη μάθη όλος ο λαός, αφού ο καθένας, ως κι ο αγράμματος ο χωρικός, άμα γίνη είκοσι ενός χρονώ, άμα πάρη ψήφο, χρειάζεται τη λέξη. Ως εδώ, καλά. Μα τι του κάμνετε του χωρικού; Του μαθαίνετε, μαζί με τη λέξη, μια κατάληξη που μπορούμε να την πούμε ξένη, την κατάληξη - *αι*, *βουλευταί* . Ο λαός δεν την ξέρει· την ξέρει -*ες* , αφού σήμερις η ονομαστική *ώραι* πολύ ταχτικά κ' αιώνα τον αιώνα, έγινε *ώρες* . Το ίδιο, δεν ξέρει ο λαός και καμιά κατάληξη -*ου* της γενικής, στα θηλυκά, *της οδού* . Ο λαός το λοιπόν τι θα κάμη; Τη γενική οδού θα την ταιριάξη με τη γραμματική τη δική του και θα σας την πη *της οδός* , όπως τακούμε κάθε μέρα. Να δούμε τώρα και την ονομαστική *βουλευταί* , τι γίνεται αφτή. Ο λαός σας το κάνει *βουλευταί-οι* , γιατί κατάληξη -*οι* ξέρει πολύ καλά. Το *βουλευταί-οι* , που σας λέω, τάκουσα στη Θεσσαλία. Θα μου πήτε, τάκουσα σε κανένα χωριό. Και τι έχει να κάνη; Μήπως το χωριό δεν είναι κι αφτό λαός; Μήπως το

χωριό δεν ψηφίζει; Μήπως, αφού θέλουν εθνική γλώσσα, το χωριό, έθνος δεν είναι; Ας ταφήσουμε όμως, σα δε θέλετε· την ονομαστική *βουλευταί* παντού τη διορθώνει ο λαός και την κάνει πότε *βουλευτές* , πότε *βουλευταίοι* , πότε *βουλευτάδες* . Το λεν ακόμη κ' οι γραμματισμένοι, σα μιλούνε φυσικά και τους ξεφέβγει. Πολύ σωστά το λέει ο λαός, γιατί ξένη δεν του είναι η κατάληξη -άδες· την έχει κληρονορημένη από τους αρχαίους, *αι λαμπάδες* {106}. Είναι κατάληξη αρχαία, γιατί τώρα που ταξιδέβω, ακούω συχνά ένα πράμα, που κάθε φορά που θα τακούσω, θα θυμώσω. «Να πας στο τάδε νησί, στο τάδε βουνό, στο τάδε το χωριό, μου λέει ο ένας κι ο άλλος. Εκεί θακούσης αρχαία γλώσσα.» Εγώ του λέω· Το στόμα σου νανοίξης, κι ό τι πης είναι αρχαίο. Ό τι κι αν πης, αρχαίο είναι! Το δεν , που κάθε μέρα το συνηθίζεις, αρχαίο, πολύ αρχαίο κι αφτό. Τόχει κάπου ο Όμηρος αντίς *ουκ* , εκεί που λέει· «άριστον Αχαιών ουδέν έτισε», πάει να πη *ουκ έτισε* . Πηγαίνουνε μερικοί στην Τραπεζούντα κι ακούνε πως λένε στην Τραπεζούντα, *κ' έχω* , δηλαδή *ουκ έχω* . Φωνάζουνε αμέσως· Εκεί πια είναι αρχαία γλώσσα! Μα τι αρχαία γλώσσα; Πιο αρχαίο είναι τάχατις το *ουκ* από το *ουδέν*; Καλέ, δεν προσέχουνε στη γλώσσα, και τα λεν. Τώρα, πώς χάθηκε το *ουκ* στην κοινή και γιατί χάθηκε, έχει το λόγο του· κάθε πράμα, που χάνεται σ' αφτό τον κόσμο, δε χάνεται χωρίς το λόγο του· εμείς συχνοτυχαίνει να μην τον ξέρουμε· μα τι πειράζει; Αφτός υπάρχει. Όλα στη γλώσσα μας έχουνε τον ιστορικό τους το λόγο, έχουνε τη σειρά τους. Δεν είπαμε πως ο λαός ξεχνάει τόσα και τόσα που του μαθαίνουν οι δασκάλοι; Θαρρείτε πως δεν έχει το λόγο του κι αφτό; Έχει το λόγο του, και σαν τα ξεχνούνε και σαν τα διορθώνουνε. Κ' έτσι πάντα και πάντα θα είναι, και δε γίνεται, δε γίνεται αλλιώς. Δε γίνεται!

Δεν πρέπει να νομίζουμε και να λέμε πως μόνο στην Ελλάδα ακολουθούνε αφτά. Αφτά παντού ακολουθούνε, και το ξέρει όλος ο κόσμος πως αλλάζουνε οι γλώσσες· κρυφό δεν είναι, δεν είναι δω κανέννας μάγος, μαγική καμιά δε θέλει, να τα μάθη ο καθένας. Όπως η αστρονομία θα ξετάση πώς τρέχουν και γυρίζουν ταστέρια, έτσι κ' η γλωσσολογία κοιτάζει πώς αλλάζουνε, πώς μορφώνονται οι γλώσσες. Αφτά το λοιπόν που μαθαίνουνε στο λαό, *εργοστάσιον των πίων, η οδός*, όχι μόνο δεν αξίζουνε, μα είναι κακό μεγάλο, γιατί χαλνούνε το νόμο το γλωσσολογικό. — Άλλο κακό είναι που δε διαβάζουνε, δεν προσέχουνε κ' έτσι αδύνατο να καταλάβουνε. Βλέπω εδώ κάτι πολύ μπόσικα πράματα...

Και μου έδειξε την υπό ημερομηνίαν 24 Αυγούστου 1893 «Ακρόπολιν» εν η περιείχετο μία ανταπόκρισις εκ Παρισίων κάποιου κ. Φραγκούδη.

— Διέτε τώρα τι λέει αφτός· «Πρέπει κατά τον κ. Ψυχάρην να λέγωμεν το *δωμάτι* αντί το *δωμάτιον* {107}». Εγώ ποτέ μου δεν είπα το δωμάτι, μήτε μπόρεσα να πω στη ζωή μου πώς πρέπει να το λέμε! Αν έλεγα τη λέξη, θα την έλεγα δωμάτιο, καθώς θα την πη όποιος τη συνηθίζει. Για να πιστέψη κανείς πως ένας γλωσσολόγος τόβαλε με το νου του να θελήση τέτοιο ανόητο πράμα, θα πη πως από τίποτα δε νοιώθει· δεν κατάλαβε και το ζήτημα ποιο είναι. Μα πώς το λέει αφτό, αφού μήτε δωμάτι, μήτε δωμάτιον, μα μήτε και δωμάτιο δε γράφω· εγώ έγραφα πάντα κάμαρα. Κι αφτό είναι το σωστό· είναι το σωστό, αφού έτσι το λένε, και σώνει. Είναι όμως και πολύ αρχαίο. Ταρχαίο είτανε καμάρα το πήραν οι Ρωμαίοι και τόκαμαν κάμερα (camera)· από κει το ξαναπήραμε εμείς — γι' αφτό είναι και παροξύτονο.

— Και είναι σωστό, κ. Ψυχάρη;

— Όσο γίνεται σωστό, και βέβαια!

Τι περίεργο ρώτημα! Παρατηρήστε, σας παρακαλώ, πως σε κανένα μέρος του κόσμου, δε ρωτά ο λαός, μα μήτε κι ο γραμματισμένος, την ώρα που πάει να πη μια λέξη και προτού την πη· «Σωστό είναι αφτό που θα πω; Και γιατί και πώς είναι σωστό;» Τα λέει ο καθένας, επειδής έτσι τα βρήκε· τα βρίσκει έτοιμα και τα λέει. Μόνο στην Ελλάδα μιλούνε πάντα με τη γραμματική στο χέρι. «Είναι το τάδε σωστό; Όχι! Είναι ξένο. Λοιπόν, πώς πρέπει να το λέμε;» Αφήστε το λαό να μιλήση όπως θέλει· αγκαλά, ούτε προσέχει σ' αφτά, ούτε τα ξέρει. Όσα του μαθαίνουν οι δασκάλοι, τα κανονίζει και πάει, γιατί έχει μέσα του τον κανόνα.

Εμείς όμως που γράφουμε, που κάνουμε ρομάντσα, πρέπει να συλλογιστούμε καλά τη δουλειά, να την πιάσουμε αλλιώς, γιατί εμείς δασκάλοι δεν είμαστε· δε ζούμε στο γραφείο μας, περπατούμε στους δρόμους, γράφουμε για όλους, γράφουμε για τη ζωή, κ' έτσι πρέπει νακολουθούμε το λαό, το λαό και μόνο. Γι' αφτό είπα, και γω κι άλλοι μαζί μας, πως από τη φιλολογία θα βγη φως...

Αισθητικάί θεωρίαι

— Επί ποίων φιλολογικών βάσεων στηρίζεται το νέον σας ρομάντζο το «Δώρον του Γάμου;» Ημπορείτε να μου ειπήτε συντόμως την αισθητικήν σας;

— Το ζήτημα θα σας το πω με δυο λόγια. Θαρρώ πως δεν πρέπει κανείς, σα βάζει πρόσωπα σ' ένα ρομάντζο, να προσέχη μόνο στον τόπο που βρίσκονται τα πρόσωπα, στα σπίτια, στις κάμαρες, στους μπερντέδες, στα χαλιά, μα να προσέξη πολύ περισσότερο στην ψυχή, τόσο μάλιστα να προσέξη που να ξεχάση τον τόπο και να

βλέπη την ψυχή μονάχα. Τι πειράζει πού και σε τι μέρος βρίσκεται κανένας, άμα βρίσκεις την ψυχή; Αντίς άξαφνα κανένας να πάη στη Νάξο, νανεβή απάνω στο βουνό, να κοιτάζη από κει πέρα τη θάλασσα, τον κάμπο, και να τα περιγράψη όλα, κάλλια να καθήση κανείς, που να πούμε, μέσα στην ψυχή του αθρώπου κι από κει, από την ψυχή του, να κοιτάζη θάλασσα, κάμπο, βουνά, κι αφτά να περιγράφη. Έτσι μπορεί κανείς πολύ καλά να κάμη ρομάντζο, δίχως να σας πη όχι μόνο σε τι σπίτι, μα μήτε και σε τι μέρος του κόσμου βρίσκονται τα πρόσωπα. Τι να σας πω; Μου φαίνεται πως γίνεται τότες το μυθιστόρημα πιο γενικό, με πιο γενική ψυχολογία, με πιο γενικό νόημα, που μπορεί αμέσως πιο έφκολα να το καταλάβη κι ο Άγγλος κι ο Γάλλος κι ο Ρωμιός, γιατί παντού το κάτω κάτω είναι ίδια η ψυχή, δε μοιάζουν όμως οι τόποι, δε αρέσουνε σ' όλους, δε διαβάζουν όλοι τις περιγραφές, μα η ανθρώπινη ψυχή, στους θυμούς της, στην αγάπη της, στους καημούς της, στα πάθια της, που όλους το ίδιο μας τυραννούνε, όλους θα μας συναρπάξη, κι αφτά τα διαβάζουνε όλοι. Τι θαρρείτε; Σήμερις στο Παρίσι, ως και του Λοτή, ως και του Ζολά τις πολλές τις περιγραφές, αρχίζουμε λιγάκι και τις βαριούνται. Αφτό που σας λέω δε θα πη, όπως μπορεί κανένας ίσως να το πιστέψη στην Ελλάδα, πως μιλώ από μίσος ή πως τάχω κακά με το Ζολά. Διόλου. Δεν είμαι και τίποτις, για να τάχω ή καλά ή κακά μαζί του. Έγραφα μάλιστα, καθώς και πολλοί άλλοι, ένα μικρό άρθρο για το υστερνό του το μυθιστόρημα — Docteur Pascal — και τα μισοείπα κι αφτά. Φαίνεται πως άδικο δεν είχα, αφού ο ίδιος ο Ζολάς μου έστειλε γραμματάκι, να μου μηνήση πως μίλησα για το βιβλίο του ίσα ίσα όπως του άρεζε και πως βρέθηκε να είμαι ο μόνος που είπε όσα κι αυτός ήθελε νακούση, γιατί έλεγα πως στον Πασκάλ περιγραφές έχει πολύ πιο λίγες, κ' είναι σωστός συμβολισμός όλο του το βιβλίο. Πάει να πη πως το πρόσωπο μπορούσε να ζήση και σε κάθε άλλο μέρος του κόσμου, πάντα θα πάθαινε τα ίδια. Δεν είναι

πρόσωπα πια, είναι ιδέες, είναι ψυχές. Κ' έτσι μου φαίνεται πως αχαμνό διόλου δε θάτανε νάγραφε κανείς, που να πούμε, τη γεωγραφία της ψυχής. Αφτό να κάνουμε ρωμαίικα. Ο Ρωμιός έχει μέσα του ζωή, πολλή ζωή, λαμπρό είναι το έθνος, και ποιος μυθιστοριογράφος βγήκε να μας δείξη την ψυχή της Ρωμιοσύνης; Αφτά και στο Παρίσι τα θέλουνε, γιατί κανείς δεν τα ξέρει, και κει αρέσουν τα καινούρια, όσα δεν είπε κανείς ακόμη, όχι να καταφρονούμε άδικα και μπόσικα τα ρωμαίικα και τους Ρωμιούς. Αφτά πρέπει να γίνουνε και στην Ελλάδα, γιατί αφτά είναι κι ο σκοπός ο μεγάλος, αφτή κ' η μεγάλη μας η δουλειά.

Το «Κρινάκι της Αμμουδιάς»

— Τώρα θα γράψετε τίποτε άλλο;

— Ναι! Έχω στο νου μου πολλά, ένα μάλιστα που του βρήκα τόνομά του, μα που ακόμη δεν τόγραψα. Το λέω· *Το Κρινάκι της Αμμουδιάς*. Κάπου στη Θεσσαλία, σε μιαν αμμουδιά, φυτρώνουνε κάτι άσπρα κι αδύναμα κρινάκια. Είναι πολύ νόστιμα. Συλλογιόμυ να το κάμω ρομάντσο, και θα το κάμω με πόθο, γιατί μου αρέσει ο τίτλος. Ό τι κάνει κανείς, πρέπει να το κάνη με πόθο, με αγάπη {108}

— Πώς θα το γράψετε;

— Θα το γράψω ρωμαίικα κ' ύστερα θα το μεταφράσω.

— Ούτω γράφετε πάντοτε;

— Πολύ συχνά έτσι το κάνω. Κάποτε μάλιστα, σα δυσκολέβουμυ να πω τίποτις γαλλικά, σα δε μου φαίνεται να το είπα με την ταιριαζόμενη τέχνη, το λέω πρώτα ρωμαίικα, και να δήτε πως από το ρωμαίικο στο γαλλικό έρχεται καλούτσικα, γιατί σαν προσπαθήση

κανέννας να το φέρη με τρόπο, και το ύφος το γαλλικό άξαφνα ξανανιώνει, μοιάζει σαν πιο καινούριο, σαν πρωτόφαντο· έχει κάποια μυρουδιά ρωμαίικη, που έχει το γούστο της. Τα ρωμαίικα είναι λαμπρή γλώσσα, πλούσια, καθάρια και δροσάτη σαν το κρύο το νερό. Θυμηθήτε πως ο Chenier τέτοιο σύστημα είχε· μα εκείνος μετάφραζε από ταρχαία τα ελληνικά· εμείς θαρρώ κάτι θα κατορθώσουμε μεταφράζοντας, ή παραφράζοντας από τα σημερινά μας. Και τώρα τι άλλο να σας πω;

Ο βίος εν Παρισίοις

— Ό τι θέλετε. Πώς περνάτε στο Παρίσι;

— Στο Παρίσι; Μα πολύ καλά, και βέβαια! Είμαι, καθώς θα ξέρετε, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, είμαι πολίτης Γάλλος και τόχω για τιμή μου. Αφτά και στο *Ταξίδι μου* τα είπα {109}. Τη Γαλλία την αγαπώ και την έχω σαν πατρίδα μου. Πολλά της χρωστώ, πολλά της χρωστάει κ' η Ελλάδα, και καλά θα κάμουνε να μην το ξεχνούνε με το παραπάνω. Δεν είμαι όμως από κείνους που φέβγουν και ξαπολνούν την Ελλάδα· δε θέλησα ποτέ μου να της πω· «έχε γεια και σώνει!», αφού γι' αφτήνα δουλέβω πάντα και πολεμώ. Το θάρρεψα χρέος μου να κάμω για την Ελλάδα όσο μπορώ κ' είναι στη δύναμη μου· γι' αφτό βγήκα και γω να γράφω ρωμαίικα. Μα κι αφτά τα είπα πολλές φορές {110}. Μερικοί εδώ σα να το πήραν όμως πολύ άσκημα που βρέθηκε στο τέλος ένας να γράψη και τα ρωμαίικα. Δεν ξέρουνε και φωνάζουνε.

— Δημοσιογραφείτε τακτικώς ή εκτάκτως στο Παρίσι;

— Κάποτε ταχτικά, κάποτες όχι· έτσι κ' έτσι.

— Πού γράφετε;

— Σαν κάμη κανείς τάρθρο του, όπου ταιριάζη, εκεί το βάζει. Για τον
Καρκαβίτσα έγραψα στο Χρόνο. Γράφω και στο Φιγκαρό, στο Βολταίρο.

Αι φιλολογικαί Συνεντεύξεις

— Τώρα, δια τους συγχρόνους Έλληνας συγγραφείς δεν θα μου πήτε την γνώμην σας;

— Α! όχι — όσα είχα να πω, τα είπα· έστειλα κιόλας γράμμα στο Άστυ.
Εσείς δεν είσαστε ο Μποέμ;

— Μάλιστα!

— Κάματε πολύ κακά να τις γράψετε τις ιντερβιούδες σας, έτσι. Ότι σας έλεγαν, το γράφατε. Μα πήγατε και κρυφά σε μερικούς. Όσα όμως λέει κανείς ενός φίλου του, δεν τα καταστρώννει και στο χαρτί. Εγώ στο γράμμα μου εκείνο που μπήκε στο Άστυ, είπα κάτι και για σας, δηλαδή για το Χατζόπουλο· σαν έμαθα πως ο Χατζόπουλος κι ο Μποέμ, είναι το ίδιο, θύμωσα κ' είπα να σβήσω το μέρος που μιλούσα για τα δηγήματά σας. Μα θα πούνε, συλλογίστηκα, πως τόσβησα ίσως από πάθος, κ' έτσι τάφησα. Δε μου αρέσανε διόλου οι ιντερβιούδες όλες αφτές. Τι διάβολο! Πρέπει κανείς νάχη μέσα του και λίγη δύναμη, να δείχνη και κάποιο θαυμασμό για κείνα που γράφουνε κ' οι άλλοι, όχι να βρίζη, να χτυπά, όπως έκαμαν τότες όλοι μας οι πεζογράφοι και ποιητάδες. Δε λέω πια τι είπανε και τι δεν είπανε για μένα, πως δεν ξέρω τη γλώσσα κτλ. Μερικοί βλέπουνε στα βιβλία μου δυο τρεις τύπους που δεν τους παρατήρησαν ίδιοι

τους στο λαό — γιατί ποιος προσέχει στου λαού τη γλώσσα; — κ'έπειτα βγαίνουνε κι αποφασίζουνε πως ο λαός δεν το λέει! Το κάτω κάτω, δεν τους μέλει και πολύ, φτάνει να βρουν τίποτις, ό τι κι αν είναι, να κατηγορούνε. Θαρρώ πως πρέπει ξεναντίας να χαίρεται κανένας για ό τι καλό γράφεται. Σα δω τίποτις τέτοιο, καμαρώνω και λέω· «Μπράβο του! Να που ο τάδες έβγαλε κ' ένα καλό βιβλίο. Προτιμώ μάλιστα να βρέθηκε κανένας άλλος να το γράψη, κι ο ίδιος να γλυτώσω από τον κόπο.»

Διά τας κυρίας

— Και πώς την ευρήκατε την Αθήνα;

— Όμορφη — όμορφη!

— Τι σας ήρεσε περισσότερο;

— Όλα· ο ουρανός, οι δρόμοι, τα σπίτια. Μα δεν είναι κ' η Ακρόπολη; Αφτό πια θα έφτανε και μόνο του. Εγώ και στους δρόμους σεργιανίζω, πηγαίνω, τρέχω, τώρα μάλιστα που είναι και λίγη δροσιά. Πολύ μ' αρέσει. Δε διαβάζουν όμως εδώ. Το κακό αφτό είναι. Διαβάζουνε τίποτις βιβλία, ρομάντζες;

— Διαβάζουν σατυρικός εφημερίδας πολύ.

— Δε διαβάζουνε λοιπόν και ρομάντζες; Έχουν άδικο. Εμείς για τις κυρίες γράφουμε. Πρέπει εκείνες να μας διαβάζουνε. Δεν το λέω για μένα μονάχα· το λέω για όλους μας. Την *Αμαρυλλίδα* του Δροσίνη, μήπως δεν έπρεπε όλος ο κόσμος να τη διαβάξη, όπως κι όλα τάλλα τα ρωμαίικα τα έργα; Για ποιους δουλέβει, και κοπιάζει κανείς; Για τις γυναίκες. Το είπε αφτό κι ο μεγάλος ο Goethe. Γράφουμε, για να διαβάζουν οι κυρίες. Δε λέω· είναι μερικές που κάπως διαβάζουνε·

μα ίσως καλό θάτανε να διάβαζαν περισσότερα, να είχαν και περισσότερες.

Στη Γαλλία, διαβάζει, δουλέβει ο κόσμος. Στη Γαλλία, παίρνει κατάκαρδα κανέννας ό τι δουλειά κι αν πιάση· ό τι γράψη, ρομάντζα, στίχους, θα χύση μέσα την ψυχή του. Δε θα καθήση να γράψη κανείς για ό τι του κατέβη, για όλα τα μπόσικα, μάνι μάνι. Εκεί, το να γράφη κανείς, τόχουνε δουλειά και τέχνη. Άθρωπος εκεί δεν είναι που να μη δουλέβη και πολύ μάλιστα. Έτσι και το σωστό. Για να γράψη κανείς ρομάντζο, καθώς και να βγη άξαφνα γλωσσολόγος, χρειάζεται πρώτα να προετοιμαστή, να μάθη, να ιδρώση. Άμα πιάση κανείς κοντύλι στο χέρι, θα πη πως τόκαμε απόφαση πια να βάλη τα δυνατά του όλα, όχι μισά μισά να τα φτειάνη κι όπως τύχη. Για τούτο και γω σας λέω, αφήστε τις μισοδουλειές και δε θα τα βγάλουμε πέρα, γιατί μισή τέχνη δεν υπάρχει, δεν υπάρχει μισή ψυχή — δεν υπάρχει και μισή γλώσσα{111}.

ΝΗΣΙΩΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑΚΙΑ

Ι Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ {112}

Από μακριά την αποχαιρετούσα την Ακρόπολη, το βράδυ, όσο έτρεχε το τραίνο και κατέβαινα στον Περαιά, να με πάρη το βαπόρι που με πήγε στην Τήνο. Την αποχαιρετούσα την Ακρόπολη και λυπούμουν. Ανοίγει η καρδιά μου, άμα τα πατήσω τα χώματα εκείνα, τάγια χώματα της Αθήνας. Έλεγα μέσα μου· «Πού αλλού στην Ελλάδα θα

βρω τέτοιους ρεπορτέρηδες; Πού τόσους φίλους και φημερίδες τόσες; Πού θα γελούν οι δρόμοι όπως γελούνε στην Αθήνα;»

Μ' άρεσαν όλα και τα καμάρωνα όλα. Αμέ τα βουνά εκείνα της Αττικής, που τάβλεπα πρώτη φορά στην Κηφισιά και δεν μπορούσα να τα χορτάσω, πού θα τα χαρούν τα μάτια μου τώρα που φέβγω; Όταν ο ήλιος βασιλέβει, πέρα πέρα, τα βουνάκια ροδοσκοτεινιάζουν αράδα αράδα, το ένα πίσω από τάλλο, λες πως πλαγιάζουνε να κοιμηθούνε· το τελεφταίο το βουνάκι, κάτω κάτω, που φαίνεται μόλις, τόχει ψιλή καταχνιά κουκκουλωμένο και δεν μπορείς να καταλάβης αν είναι σύννεφο, αν είναι βουνό. Πήγαινε να το διής και δεν έχεις ανάγκη να διαβάσης μυθολογία μήτε κανένα βιβλίο που γράφει για τους αρχαίους θεούς. Το βλέπεις κι ανατριχιάζεις. Δες αμέσως πως εκεί, μέσα στο σύννεφο και στην καταχνιά, εκεί θα κάθονται θεοί.

Τέτοια θυμούμουν όταν ανέβηκα στο βαπόρι, κ' είμουν πολύ συλλογισμένος. Είχα μεγάλο καημό. Την καινούρια την Ακρόπολη, στοχάζοιμουν τώρα, ποιος και πού θα μας τη χτίση; Τους καινούριους μας τους θεούς σε τι βουνό, σε τι μέρος θα τους διούμε!

Ταξίδεψα μ' έναν παππά. Πολύ άξιος, προκομμένος παππάς, σπουδασμένος, με τρόπους ωραίους, δάσκαλος στη Σαντορίνη, ήξερε κι από δημοτική. Γνώρισα κ' έναν άλλο παππά σ' ένα χωριό της Τήνος· είναι φιλόξενα ανοιχτόκαρδα της Τήνος τα χωριά (της χώρας τη φιλοξενία άλλη μέρα πρέπει να την πούμε). Το πρόσωπο εκείνου του παππά έλαμπε από ξυπνητάδα· τα μάτια του γλυκά γλυκά και γελαστά· είχαν όμως και την πονηριά τους. Περιοδικά, φημερίδες, εβρωπαϊκά βιβλία, τα παρακολουθούσε, τα διάβαζε όλα. Τον είδα και τον αγάπησα εκείνο τον παππά. Τι περιποίηση που μου έκαμε! Δε μ' άφινε να φύγω· πρώτα να μου χαρίση και το κομπολόγι του.

Το κομπολόγι σου, παππά μου, θα το φυλάξω και μη σε μέλη. Θα σε συχνοθυμούμαι. Βγήκα στο ταξίδι με την ιδέα πως στην Ελλάδα όλα θα μου φανούν όμορφα κι ωραία. Μα μη νομίζης πως σου κάνω τον έπαινο, μόνο και μόνο, γιατί αποφάσισα να παινέσω τον καθέναν και το καθετί. Όχι! Εσύ τιμάς τον ελληνισμό. Και δεν πρέπει αμέσως κι απαρχής να το πούμε; Θρησκεία και πατριωτισμός το ίδιο είναι στην Ελλάδα. Τη θρησκεία την αφήνω ήσυχη· ήσυχους και τους παππάδες. Μόνο οι δεισιδαιμονίες με πειράζουν και δεν τις θέλω. Για τούτο μ' αρέσει πολύ να ταξιδέβω με παππάδες. Τόχουν άλλοι για κακό, εγώ τόχω για καλό, όταν είναι καλός ο παππάς και ξέρει να κουβεντιάση, που να περάση η ώρα.

Οι δεισιδαιμονίες αφτές δε ρωτώ πότε θα τελειώσουνε, ρωτώ μόνο πότε θα λιγοστέψουν; Ο Ρωμιός, τώρα που τον είδα σε κάμποσα μέρη της Ελλάδας, σα να είναι παντού ο ίδιος· ο ελληνικός λαός — μαζί λογαριάζω και τους πλουσίους και τους προκομμένους — μου φαίνεται σαν ένα λαμπρό παλληκάρι, που κάτι άφαντες αρίφνητες μικρούτσικες κλωστίτσες τον έχουν από παντού σφιχτοδεμένο, και δεν μπορεί να κουνήση. Δεν μπορεί να κουνήση, γιατί πρώτα πρέπει να συλλογιστή τι μέρα θα φύγη· αν τύχη να είναι τρίτη, χάθηκε ο κόσμος. Αν άξαφνα το πρωί, εκεί που τρέχει στη δουλειά του, ανταμώση στο δρόμο έναν παππά, γυρίζει πίσω. Κάθεται και πάει να σηκωθή· στέκεται και πάει να καθήση· λέει — Τι θέλει ο Θεός, να σηκωθώ ή να καθήσω; Κάνει βίζιτα ενός φίλου του· μα σκουντάφτει στη σκάλα· θα πη πως κάτι θα πάθη. Πέφτει κι αρρωστά· φωνάζει το γιατρό· μέσα του όμως φωνάζει κ' έναν άγιο. Όλη του η ζωή είναι σαν ένα θάμα παντοτεινό. Μοναχός του τίποτα δεν κατορθώνει. Τις κλωστίτσες εκείνες θαρρεί πως κάποιος κάπου τις βαστά και πότε τη μια τραβά, πότε την άλλη· έτσι κι ο Ρωμιός πότε καλά, πότε κακά, πότε χαίρεται, πότε λυπάται. Μόνο την έννοια του έχει ο ουρανός.

Οι δασκαλισμοί τώρα και κείνοι μου φαίνονται πως είναι ένα σωρό κλωστήσες. Κάθε δασκαλισμός και δεισιδαιμονία. Γιατί να διήτε τι τρέχει. Ο Ρωμιός που ταξιδέβει με παππά, τι νομίζει; Λέει πως θάχη φουρτούνα. Τη φουρτούνα ο παππάς θα τη φέρη. Θαρρεί δηλαδή πως φουρτούνα και μπουνάτσα δεν είναι δουλειά της μετεωρολογίας, δεν είναι πράματα φυσικά, μα πως ένας άνθρωπος μπορεί ναλλάξη και μάλιστα να χαλάση τους νόμους που κυβερνούν τον κόσμο. Κι ο δάσκαλος πάλε τι λέει; Λέει πως εκείνος μπορεί ναλλάξη και να χαλάση τη γλώσσα του λαού, που πήρε δικό της δρόμο και που έχει νόμους δικούς της.

Έπειτα, όλο να φωνάζουμε πως είναι πρόστυχη η γλώσσα, μήπως δεν είναι και τούτο δεισιδαιμονία και πρόληψη; Πρέπει να λέμε το εναντίο. Αχ! πόσο θα μ' άρεζε να τόλεγαν πρώτα πρώτα οι κυρίες! Για κείνες πολεμούμε, για να μας διαβάζουν εκείνες, πότε να γελούν, πότε και να δακρίζουν. Την ψυχή μας βγάζουμε για να διασκεδάσουνε μια ώρα και να μη βαρεθούν τα δύστυχά μας τα βιβλία. Στα βιβλία μας μέσα, και το νου μας θα χύσουμε και την καρδιά μας, ώσπου να γίνη ζωή το χαρτί μας. Οι κυρίες πρέπει μαζί μας να είναι. Δεν το είπαμε κι αλλού; Από τη μάννα θα μάθη το παιδί, και για κείνες θα γράφουν τα χρυσά βιβλία της αγάπης, που σαν της άνοιξης τα ρόδα θα μυρίζουν. Η φιλολογία μας θα είναι δική τους και να το ξέρουν. Τι ωραία που φιλονικούν οι κυρίες! Μα γιατί να φιλονικούν; Είδα μια πολύ νόστιμη στην Αθήνα, που ήθελε και καλά την καθαρέβουσα. Τάκουσα και πόνεσε η καρδιά μου. Τι θα κάμουμε τώρα εμείς; Θαρχίσουμε να συζητούμε κάθε τόσο με τις κυρίες, να τις μιλούμε για επιστήμη και γλωσσολογία, να τις δώσουμε να καταλάβουν πως η γλωσσολογία κ' η επιστήμη καθαρέβουσα δεν ξέρουν και πως μόνο εθνική γλώσσα γνωρίζουν; Όχι! Δεν ταιριάζει να τις το λέμε. Εγώ ντρέπομαι να μιλώ για γλωσσολογία και

γραμματική με τις κυρίες, γιατί θα μοιάζω δάσκαλος και δεν είναι και δουλειά τους. Παιδιά, άλλο πρέπει να τις πούμε.

Να τις πούμε πως γράφουμε τη δημοτική, γιατί έτσι μας αρέσει. Και γιατί τάχατις έτσι να μας αρέσει; Μας αρέσει έτσι, γιατί πολύ πιο δύσκολο είναι να γράφουμε τη δημοτική. Την καθaréβουσα ο καθένας μπορεί να τη γράψη, και κατάντησε τόσο πρόστυχη γλώσσα, που είναι αηδία. Εμείς όμως είμαστε λίγοι. Κατωρθώσαμε πράματα μεγάλα. Ποια είναι αφτά; Τούτα δα, που γράφουμε την εθνική γλώσσα, εκείνη τη γλώσσα που ο λαός όλος την ξέρει και τη μιλεί δίχως λάθος, κι όμως γενήκαμε ένα είδος αριστοκρατία. Τώρα μάλιστα βγήκαμε και της μόδας. Μαζί μας το λοιπόν πρέπει να είναι οι κυρίες, οι καλές, οι προκομμένες, που δε θέλουνε να είναι σαν τους άλλους, να μοιάζουνε με όλο τον κόσμο, που τόχουν καημό και στενοχωριούνται, άμα διούν πως η καθεμιά φορεί το φουστάνι και το καπέλλο που φόρεσαν πρώτες εκείνες. Έτσι και το δικό μας το δημοτικό το καπελλάκι, ο καθένας δεν μπορεί να το φορέση.

Και σαν πώς να είναι αφτό μας το καπελλάκι; Όμορφο πολύ και πολύ απλό, γιατί πρέπει να πούμε κι άλλο ένα στις κυρίες· όσο πιο πολιτισμένος, όσο πιο καλλιεργημένος είναι κανείς, όσο πιο ξεβγενισμένος ο νους του, τόσο περισσότερο θέλει απλή γλώσσα και τέχνη απλή.

Νύχτωσε και τρέχει το βαποράκι. Κάθουμαι στο κατάστρωμα κι αποχαιρετώ την Αθήνα. Αποκοιμήθηκα ή όχι, ποιος το ξέρει; Μου φαίνεται τώρα πως βλέπω μian Ακρόπολη καινούρια, πως βλέπω καινούριους θεούς. Στου Παρθενώνα μας τα σκαλοπάτια κάθονται γυναίκες πολλές αραδιασμένες· τις προσκυνούν οι καινούριοι θεοί και τις φέρνουν κάτι λουλούδια, που μοιάζει πως αναποδογυρίζει ο ουρανός από μοσκοβολιά.

II ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΗΝΟ {113}

Όταν είμουνα στη Ζαγορά της Θεσσαλίας, παραπονιούνται κάθε τόσο για τα *καλντερίμια* . Ο Δροσίνης κάμποσες φορές άκουσε τα παράπονά μου και θα τα θυμάται. Τάκουσαν όμως και τα καλντερίμια — τάκουσαν και τα θυμούνται. Αχ! εκείνοι οι δρόμοι που ανεβοκατεβαίνουνε σαν τα κύματα, μα σαν κάτι κύματα πέτρινα και κοφτερά! Τα καλντερίμια με κυνηγούν. Τώρα που βγήκα πάλε στο ταξίδι, και κείνα κατόπι μαζί μου. Καλντερίμια βρίσκω και στην Τήνο. Δε λέω για τους δρόμους, γιατί σε κάτι χωριά που πήγα, δεν ήταν και τόση κακοτοπιά. Τα καλντερίμια εδώ έγιναν κρεββάτι, και σε τέτοιο κρεββάτι έπεσα να κοιμηθώ στις τέσσερεις ήμισυ το πρωί, που έφτασα στην Τήνο, αφανισμένος από το ταξίδι. Δεν είτανε στρώμα· είταν ανήφορος και κατήφορος όλο πέτρα.

Ας είναι! δεν πειράζει· κοιμούμαι και σε πέτρα — φτάνει να είμαι μόνος. Έλα δα που στο κρεββάτι που πλάγιασα είταν ένα σωρό κόσμος μαζί μου. Πολέμησα τρεις ώρες. Σκότωσα μερικούς και μερικές, όσους κι όσες μπόρεσα. Οι άλλοι κ' οι άλλες μ' έφαγαν. Οι πέτρες είταν από μέσα κούφιες και κατοικημένες. Νόστιμοι μικρούτσικοι κάτοικοι, με του μελιού το χρώμα. Το αίμα μου στην Τήνο απόμεινε όλο.

Για να προκόψη η επιστήμη, για να μάθη χωριανές γλώσσες, τι δεν κάνει ο γλωσσολόγος; Αφίνει το σπιτικό του, ως και της Τήνος τα ξενοδοχεία πάει να καθήση. Δυο νύχτες με την αράδα κοιμήθηκα λαμπρά στην τραπεζαρία του ξενοδοχείου, απάνω σ' ένα ξύλινο τραπέζι, μάλιστα απάνω σε δυο, γιατί έχω και μπόι. Μεσημέρι και βράδυ με σερβίριζε ο ξενοδόχος το ξακουστό το τηνιακό το κρέας. Αλήθεια, πιο μαλακό, πολύ πιο τρυφερό από το κρέας είταν το ξύλο του τραπεζιού. Κρασί έπινα ξύδι. Όταν έφυγα, πλέρωσα και

δωμάτιον . Έτσι έγραφε ο λογαριασμός του ξενοδόχου. Ο ξενοδόχος εκείνος δεν μπορούσε να καταλάβη γιατί δε θέλησα να πλαγιάσω στο δωμάτιον . Του φάνηκε πολύ παράξενο. Είναι, φαίνεται, συνηθισμένος· πιο παστρικό κρεββάτι, λέει, δεν υπάρχει. Θύμωσε, φώναξε, μ' έβρισε στο δρόμο, λυσσιασμένος, φρενιασμένος· μου είπε πως είμουν κ' ιδιότροπος.

Τους Τηνιακούς για τέτοια πράματα δεν τους μέλει. Τι καλότυχοι που είναι οι Τηνιακοί! Έχουν την Παναγια που τους γιατρέβει. Άκουσα μάλιστα πως γιατρέβει και τους τρελλούς. Ησύχασα και γω μ' αφτό. Εκεί που κόντεβα να τρελλαθώ από τα κρεββάτια, τα τραπέζια και τα φαγιά, ήξερα πως η Παναγια θα με γιατρέψη.

Τι καλό πράμα να τα γιατρέβη όλα η Παναγιά! Ρώτησα δυο Τηνιακούς, δυο χαριτωμένα παιδιά, αν είναι στην Τήνο γιατροί και τι ανάγκη τους έχουν. Αφού έγινε γιατρός η Παναγιά, στη θάλασσα αμέσως να πετάξουμε τα γιατρικά και τους γιατρούς μαζί.

Πολύ φρόνιμα μου είπαν οι δυο μου Τηνιακοί πως η Παναγια δυο φορές μόνο το χρόνο γιατρέβει, Άβγουστο στις δεκαπέντε και Μάρτη στις είκοσι πέντε. Λοιπόν έχουν τους γιατρούς για όλο τάλλο διάστημα. Η Παναγια δε θέλει να κάνη θάματα κάθε μέρα. Για τούτο τους είδα σα λίγο συλλογισμένους τους Τηνιακούς· τα λόγια τους μετρημένα, κατεβασμένα τα προσώπατά τους. Μόλις τους βλέπεις. Ή πολύ σοφοί θα είναι ή θα τους καίη τόντις την καρδιά η τεμπελιά της Παναγιάς.

Τηνιακοί, συλλογισμένα μου παιδιά, ένα λόγο να σας πω. Συμπαθώ πολύ μαζί σας. Μου κακοφαίνεται και μένα που δε σας γιατρέβει κάθε μέρα η Παναγιά. Έμαθα μάλιστα πως μόνο τους ξένους γιατρέβει, και τους ντόπιους τους αφήνει κατά πως είναι. Μου κακοφαίνεται και τούτο. Παιδιά μου, έναν άλλο λόγο να σας πω. Αν

είμουν Παναγιά, άλλη δουλειά δε θα είχα παρά να σας γιατρέβω. Θα γιάτρεβα μάλιστα όλο τον κόσμο όλη μέρα. Ο κόσμος ο κακόμοιρος πονεί. Δεν πονεί μόνο δυο φορές το χρόνο. Έχει βάσανα δίχως σκόλη. Δε σας βάρεσαν την ψυχή τα δάκρια που χύνει; Εμένα, η δική μου η ψυχή αναστενάζει και την έπνιξαν τα κλάματα του κόσμου.

Αχ! παιδάκια μου, να είμουν Παναγιά, τι καλό θα σας έκαμνα όλους! Και τους ντόπιους θα γιάτρεβα και τους ξένους. Και δε θα γιάτρεβα μόνο τους τρελλούς, τους στραβούς και τους παράλυτους. Αμέ τι; Να είμαι Παναγιά και να φέρνουμε σαν τους γιατρούς, που ο ένας είναι για τα δόντια, ο άλλος για ταφτιά, ο άλλος πάλε για κάτι άλλα! Δεν ταιριάζει. Ποιος θα με βαστούσε εμένα, αν είμωνα Παναγιά; Και τι τάχα; Τέτοιες αρρώστιες θα γιάτρεβα μόνο; Θα γιάτρεβα, παιδιά μου, και τις αρρώστιες της ψυχής.

Θα γιάτρεβα πρώτα πρώτα την καημένη μας την ψυχή, την ψυχή του ανθρώπου που το βράδυ, όταν ο ήλιος βασιλέβει, λύπη γιομίζει και θάνατο συλλογιέται, τη δύστυχή μας την ψυχή που όλο θέλει κι όλο δεν μπορεί, την ψυχή μας που έχει χάλια, γιατί είναι καλή και γενναία ψυχή κι όμως είναι περιορισμένη. Αν είμουν Παναγιά, δε θα μπορούσε κανείς να μετρήση τα θάματά μου. Αφού θα είχα τη δύναμη να κάνω το ένα, θα είχα τη δύναμη να κάνω κι όλα τάλλα. Έπειτα, χάρισμα θα τάκαμνα, παιδιά. Θα είμουν Παναγιά, θα είμουν όμως και ποιητής. Για να γιατρέψω, δε θα γύρεβα πρώτα να με πιστέβη ο άρρωστος ή να πιστέβη πως θα γιατρεφτή. Ο ποιητής τέτοιες έννοιες δεν έχει. Σκορπάει τα διαμάντια του απάνω στη γης, πιστέβεις ή δεν πιστέβεις, κ' έτσι καμιά μέρα, και στραβός να είσαι, θα καταλάβης πως εκεί μπροστά σου κάτι λάμπει, κ' ίσως ανοίξουν τα μάτια σου μοναχά τους, για να διής και το φως.

Κρίμας, αλήθεια, να μην είμαι Παναγιά. Σας το λέω, παιδιά μου, θα τάπαιρνα όλα ένα ένα και θα τα γιάτρεβα όλα. Θα γιάτρεβα τα καλντερίμια, θα γιάτρεβα τα τηνιακά ξενοδοχεία, τους τηνιακούς ξενοδόχους, τα κρεββάτια, τα τραπέζια και τα φαγιά. Θα γιάτρεβα όλους τους Τηνιακούς — θα γιάτρεβα και την Παναγία την ίδια που δεν μπορεί όλα να τα γιατρέψη.

Τέτοια έλεγα τους Τηνιακούς, μα σα να μην τους πολύ άρεζαν τα λόγια μου. Έχουνε δίκιο οι Τηνιακοί. Δε μιλούμε την ίδια γλώσσα. Ίσως για τούτο και τα λόγια μου δεν τους αρέσουν.

Εμένα πάλε μ' αρέσει η Τήνο με το παραπάνω, όταν κάθουμαι ήσυχα στην Αθήνα, στο βιβλιοπωλείο της «Εστίας», με τον καλό τον Κασδόνη, που είναι και κείνος Τηνιακός, και μου λέει για την Τήνο. Στου Κασδόνη μαζέβουνται ταπόγεμα κάθε μέρα όσοι γράφουν ή στίχους ή παραμύθια. Βιβλία κανείς δεν αγοράζει. Τι να τα κάμη, αφού διαβάζει ο καθείς τα δικά του και τα δικά του μόνο, κάποτε και μόνος; Έχω ιδέα που καμιά ώρα αφτό το βιβλιοπωλείο θα γίνη Ακαδημία. Γιατί οι Ακαδημίες έτσι γίνονται. Γίνονται μοναχές τους, και κει που δεν ξέρεις πως θα γίνουν. Είναι σαν τα λουλουδάκια του κάμπου· άξαφνα φυτρώνουν και μεγαλώνουνε, φτάνει να είναι και το χώμα. Κάτι θα κατορθώσουν όλα αφτά τα παλληκάρια. Για κάθε πράμα θα σου μιλήσουνε, για γλώσσα, για ποίηση, για ρομάντζα, για φιλολογία· μόνο Ακαδημία δε βάνουνε στο νου τους, κ' ίσια ίσια για τούτο παίρνει δρόμο λίγο λίγο η μικρή Ακαδημία του Κασδόνη.

Δημοτική, εθνική Ακαδημία! Άμα φανερωθή, δίχως να είναι και Παναγιά, θα γιατρέψη πια και τους δασκάλους.

III ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ {114}

Να μην είταν οι παππάδες, τι θα γίνουμουν και γω δεν τοξέρω. Όπου πήγα, πρώτος φίλος μου κι ο παππάς. Πολύ τους αγαπώ τους παππάδες. Είναι προκομμένοι, είναι καλοί, είναι κ' έξυπνοι, είναι έξυπνοι κι αθώοι. Τους βλέπω και καμαρώνω. Αφτοί βάσταξαν τον ελληνισμό και σήμερις ακόμη, σε μέρη πολλά, αφτούς έχει πατρίδα η Ρωμιοσύνη. Τι περίεργο πράμα! Και μένα μ' αγαπούν οι παππάδες. Αλήθεια, δεν ταξίζω. Στο Παρίσι, που λέω πια την ιδέα μου παστρικά, και μιλώ για τα θρησκευτικά ζητήματα μ'όλο το θάρρος, δεν μπορείτε να φανταστήτε τι ωραία που τα πηγαίνουμε με τους παππάδες. Τι να πω τώρα για τους δικούς μας; Βέβαια θα διάβασαν *το Ταξίδι μου* και θα είδαν πως τη θρησκεία, δεν την πειράζω, μάλιστα πως λέω και τα καλά της. Για κάτι άλλα θυμώνω, για κάτι δεισιδαιμονίες, για κάτι συνήθειες, ίσως για τα τηνιακά Καταστήματα, γιατί έτσι λεν εκεί την εκκλησιά, όχι όμως για την Παναγιά, που δε μου έκαμε και κανένα κακό.

Οι παππάδες το κατάλαβαν και για τούτο παντού με φιλοξένισαν και θα με φιλοξενίσουν ακόμη. Και γω πάλε, άμα διώ παππά, ξανοίγει η καρδιά μου. Και κει που βλέπω παππάδες, αμέσως ξέρω πως θα καλοπεράσω. Στη Σύρα ως τόσο δεν είδα παππά· καλοπέρασα όμως και στη Σύρα. Τωραίο, ταγαπημένο το νησί! Τόβαλα στην καρδιά μου. Είναι το πρώτο ελληνικό χώμα, ή, να το πούμε πιο σωστά, η πρώτη ελληνική πέτρα που πάτησα τότες, όταν ήρθα στην Ελλάδα. Και τώρα πόσο πιο όμορφη μου φάνηκε ακόμη! Έφτασε νύχτα το βαπόρι. Με τα φέσια της όλα έμοιαζε η Σύρα, από μακριά που την είδα, σαν ένας μικρούτσικος στρογγυλός χρυσοκεντημένος ουρανός, γεμάτος άστρα πηχτοκαρφωμένα. Τι θαρρείτε; Έχει κ' η Σύρα αστερουδάκια δικά της. Ξέρουν εκεί τι θα πη επιστήμη, σου φτειάνουν κάτι λαμπρούς γεωγραφικούς χάρτες, γράφουν ιστορικά σπουδαία βιβλία και χτυπούν ένα χάζι τον

Περραιβό, σου κάμνουν και κωμωδίες. Κι από το πρωί ως το βράδυ φιλονικούνε για ό τι θέλεις, και για τον Ίπσεν και για μένα.

Στη Σύρα πολύ μ' άρεσε κι ο ξενοδόχος. Δε μοιάζει διόλου του ξενοδόχου της Τήνος. (Αχ! Τήνο, Τήνο, δυστυχισμένο μου νησί, πού να το ξέρης σε ποιανού γλώσσα θα πέσης!) Ο ξενοδόχος της Σύρας δεν είναι ξενοδόχος· είναι φίλος. Είναι μάλιστα πατέρας· έχει την έννοια σου· ρωτά πώς είσαι. Αν άξαφνα σου πονεί το στομάχι, θα σου παραγγείλη ο ίδιος το φαγί που σου χρειάζεται. — «Εγώ, λέει, αφτό νομίζω καλό, εσύ τώρα να διατάξης. Σαράντα χρόνια ξενοδόχος, είμαι και γιατρός. Να διώ τη γλώσσα σου!». Απαράλλαχτος ο γέρος ο Bressant, όποιος τον πρόφταξε. Κ' η πετσέττα που βαστά στο χέρι να σε σερβίρη, έχει αξιοπρέπεια και κείνη. Να πάτε δίχως άλλο στη Σύρα, μόνο και μόνο για το γέρο Μάτση. Ακούτε με κι αξίζει.

Πολύ όμως δυσαρεστήθηκα στη Σύρα, όταν κατέβηκα στην πλατέα και δεν είδα παρά τάγαλμα του Μιαούλη. Πρόσμενα πως θα είταν και του Βικέλα. Του έπρεπε, αφού είναι Συριανός. Κάμποσο θα μ' άρεζε νάβλεπα το Βικέλα μαρμαρένιο, με τα μεγάλα τα πανωβράκκια σαν του Μιαούλη, με το κατππότο, με το γελέκι και το καζακί, με το ζουνάρι, τις κάρτσες και τα παππούτσια, να βαστά το κανοκιάλι στο ένα του το χέρι και με τάλλο να βαστά τη λαγουδέρα. Θα μου θύμιζε τον πρώτο μου το Βικέλα, που χτυπούσε τους δασκάλους, που έγραφε στίχους δημοτικούς και δεν ήξερε παρά δημοτική. Δεν είχε ακόμη δασκαλέψει το Σαικσπείρο και φόρτωνε στον πετεινό όλα τα τελικά τα ν. Αφού ξέχασε τα βρακκάδικα και δεν τα θέλει, ελάτε να του κάμουμε άγαλμα εμείς με τα βρακκιά, να τα φορέση.

Τώρα που τάγραφα αφτά, κάθουμαι και συλλογιούμαι· «Λέτε να πειραχτή;» Και τι να πειραχτή; Δε με ξέρει; Για να γελάσω μια στιγμή,

τι δε γράφω; Γράφω όμως δίχως κακία. Το κάτω κάτω, πώς να θυμώση, αφού κι άγαλμα θέλω να του κάμω;

Ωραία ταγάλματα κ' η τέχνη ωραία. Σαν την ωραιότητα της φύσης τίποτε όμως δεν είναι. Κ' η τέχνη, για ναξίξη, τη φύση πρώτα πρέπει να μιμηθή. Δεν πιστέβω ποτέ στη ζωή μου να είδα ό τι είδα στη Σύρα, μήτε να το είδε κανένας. Τη νύχτα, με το φεγγάρι, δεν υπάρχει πράμα στον κόσμο που νάχη της Σύρας την ομορφιά. Για να το καταλάβης, πρέπει νανεβής απάνω τη στράτα, ώςπου να διής έναν καφενέ που έχει όνομα «Ορφεύς»... Εκεί, σε κείνον τον καφενέ, εννόησα πρώτη φορά, κοντέβουν τώρα εφτά χρόνια, με τι τρόπο και με τι σύστημα, ήσυχα και κανονικά, ο λαός διορθώνει τους δασκαλισμούς, γιατί ο λαός ή «Ορφές» θα το κάνη πολύ σωστά, όπως ένας μου το είπε, ή θα το λήη νέττα σκέττα καφενές. Εσένα μη σε μέλη για τους δασκαλισμούς· πήγαινε ίσια το δρόμο σου. Άμα είναι ησυχία κι αγεράκι δε φυσά, θώρειε τη θάλασσα πέρα πέρα που γιαλίζει σα γιάλινος απέραντος κάμπος. Κοίταξε και τους βράχους που γκρεμούνε και παν κάτου ως το γιαλό, ολόλαμποι βράχοι που στράφτουνε σαν τασήμι. Ανέβα ακόμη πιο αψηλά· άξαφνα στρίβει ο δρόμος και λες πως μπαίνει μέσα στα βουνά, στη ρεματιά μέσα. Τα βουνά μοιάζουνε σα να είταν από ατσάλι καμωμένα κι αχτινοβολούνε. Κάτασπρη η στράτα. Περπατείς και το βήμα σου δεν τακούς. Σωπασιά μεγάλη παντού μεριά. Πού είσαι, και συ πια δεν το ξέρεις· ξεχνάς πως υπάρχει ζωή, θαρρείς πως είσαι φάντασμα, και που βαδίζεις μέσα στο φεγγάρι, στα βουνά του και τους γκρεμνούς του, μέσα στο φως του.

Και ποιο νησί στην Ελλάδα δε σε μαγέβει; Η Άντρο πάλι έχει και τη θάλασσα μαγεμένη. Πρέπει να διής τις αμμουδιές εκείνες, βαθιά μέσα στο λιμάνι, με τα βουνά γύρω γύρω. Έρχονται τα κύματα, φαρδιά φαρδιά με τον αφρό τους, έρχονται και απλώνονται,

ξαπλώνουνται και φωνάζουν της αμμουδιάς· «Έλα, έλα μαζί μας, εσύ που μας μαγέβεις και μας τραβάς, έλα να σε τραβήξουμε και μεις, έλα να σε πάμε πέρα στανοιχτά.» Μου φάνηκε σα να είταν το τραγούδι της αγάπης. Εσύ που κοιμάσαι στην ακρογιαλιά, έλα, φωνάζει κ' η αγάπη, έλα νανοίξη ο ουρανός, νανοίξη κ' η ψυχή σου.

Η Άντρο έχει πανώρια βουνά. Τα βλέπεις δεξιά και σου γελούνε· είναι γιομάτα πρασινάδες, λουλούδια γιομάτα· τα βλέπεις αριστερά και τρομάζεις· είναι σαν ντουβάρια από γιγάντους χτισμένα· πέτρες και γκρεμνά· μήτε φύλλα, μήτε κλαδί. Η Άντρο τέτοια είναι, ταντρειωμένο, τόμορφο νησί· έχει δύναμη και χάρη. Οι αμμουδιές της είναι χαριτωμένες, τα κύματά της φοβερά, οι ανερούσες εκείνες που σε παίρνουν και σε παρασέρνουν και δε σ' αφήνουνε πια. Κ' η αγάπη τέτοια είναι· έχει αμμουδιές κι ανερούσες. Θέλω κ' η ποίηση να είναι τέτοια, θέλω να μοιάζει της Άντρος, να είναι χαρά και τρομάρα.

Άλλη πάλε είναι της Πάρου μου η νοστιμιά. Η Πάρο βουνά δεν έχει· έχει ραχούλες. Μήτε κρύο πολύ κάνει στην Πάρο, μήτε πολύ ζέστη· τα σοκάκια της είναι μικρά, όπως και τα σπιτάκια. Όλα της είναι ήσυχα, φρόνιμα, καλούτσικα, γελαστά, όλα της έχουν κάποιο μέτρο και κάποιο γούστο. Κ' η θάλασσα στην Πάρο δεν ξέρει από φουρτούνες· εκεί, κάθε χρόνο, το καλοκαίρι, έρχονται τα σφουγγαράδικα και ψαρέβουνε δίχως φόβο. Κατεβαίνει ο βουτηχτής κάτω της θάλασσας τον πάτο· μέσα σ' ένα λάστιχο κατεβαίνει μαζί του κι ο γλυκός ο Παρειανός αέρας· κάποτες βλέπεις μια φούσκα, μιαν ασπράδα που ανεβαίνει· θα πη πως ο βουτηχτής πήρε την αναπνοή του, κ' έτσι μπορείς να καταλάβης σε τι μέρος βρίσκεται ο βουτηχτής. Τα ίδια και μεις όλοι· γυρέβουμε, ψάχνουμε, πολεμούμε, καμιά αλήθεια να φανή, να πάρουμε την αναπνοή μας, να διή ο κόσμος από τι μέρος βγαίνει ασπράδα. Όλα τάλλα η θάλασσα τα σκεπάζει.

Από την Πάρο βαστώ και γω. Παρκιώτης είταν της μητέρας μου ο πατέρας. Από την Πάρο βαστώ κι ας πα να λεν οι δασκάλοι. Το μέτρο μ' αρέσει και πολύ μέτριος είμαι. Νομίζουν πως στη γλώσσα που γράφω τα τόλμησα πια όλα. Δεν τόλμησα όσα τολμά ο λαός· όχι γιατί τα φοβούμαι, μα γιατί δεν είναι καιρός ακόμα· όσα σήκωνε ο καιρός ο δικός μας, τόλμησα μόνο και θα το καταλάβουν κατόπι οι άλλες γενεές.

Από την Πάρο στην Αξιά πήγα με καϊκι κι από τη Χώρα πήγα ίσια στα χωριά. Ποιος είδε κάμπους αθεόρατους, κάμπους μέσα στη μέση του βουνού; Στα βουνά της Αξιάς θα διής κάμπους δεντροφορεμένους και θαπορήσης όσο θαπορούσες, αν έβλεπες άξαφνα θάλασσα ψηλά μέσα στη μέση του νησιού. Θα μάθης τόνομα κάθε βουνού, το Καναβάρι, το Σταβρομενίτη, τη Βουκολόμαντρα, τον Καλυβά, τη Μονόπετρα, το Παχύ Γκρεμνάρι, τον Ανεμόμυλο και τον Καρκό. Κάθουνται τα βουνά και καμαρώνουν τ' Απεράθου, τωραιότερο απ' όλα τα χωριά. Η φύση όλη το καμαρώνει· ο ήλιος το γλυκοφιλά κ' οι αχτίδες του, σαν ερωτεμένες, χαδέβουν ταμπέλια τ' Απεραθιού. Λες πως πλαγιάζουν και χουζουρέβουν και πως τις βάζει ο ήλιος να κοιμηθούν· «Εδώ μ' αρέσει, αχτίδες μου χρυσές, εδώ μ' αρέσει να σας βλέπω· αφανίζεστε όλη μέρα απάνω στις κορφές, στα καλντερίμια, στις κοφτερές τις πέτρες· εδώ κάτω να ξεκουραστήτε· έχετε στρώμα κι απακκούμπι.»

Ένα πρωί, από τ' Απεράθου, είδα και την Αμοργό. Είταν ψιλούτσικη καταχνιά, μια περίεργη καταχνιά, σα φωτολουσμένη. Πού και πού άσπριζε μια χαραμάδα, πολύ μακριά, — συννεφούδι, κυματάκι, ποιος ξέρει; Δεν ξεχώριζες θάλασσα κι ουρανό· σα ροδάκινο μεγάλο, στο χνούδι του τυλιμένο, έμοιαζε πως κρέμουνταν η Αμοργό στάππειρο μέσα.

Θα του κάμουμε ένα άγαλμα λαμπρό Εκεινού που θα βγη να μας πρωτοπή την ομορφιά της Ελλάδας, γιατί μου φάνηκε πως έχουν τέτοιο παράπονο τα νησιά. Ποιος γυρίζει να τα διή; Αντίς να διαβάσετε ξένα και να γράφετε ξένα, τρεχάτε, παιδιά, στα νησιά, τρέχате και στη στεριά. Ρωμαίικα ρομάντζα προσμένουμε από σας όλους, προσμένουμε ρομάντζα που ρωμαίικο χώμα να μυρίζουν. Από σας όλους να μάθουμε θέμε τα κάλλη κάθε χώρας, το μυστικό κάθε ψυχής. Πολύ θα μ' άρεζε και μένα, παιδιά, να μπορούσα κάτι να καταφέρω. Μα δεν αδειάζω· έχω άλλες δουλειές. Κάποιος τώρα πρέπει να φανή. Το ροδάκινο που κρέμεται στον αέρα ψηλά, ποιος θα το κόψη; Ποιος θα ξεχωρίση θάλασσα κι ουρανό; Ποιος θα ζωντανέψη και τις πέτρες; Εκείνος θα γίνη «άλλος Ορφές». Ομπρός το λοιπόν, και μη φοβάστε. Άγαλμα θα του φτειάσουμε, σας λέω. Φέρνουμε και μάρμαρο από την Πάρο.

IV ΤΟ ΚΟΡΙΤΣΑΚΙ {115}

Γιατί βγήκα στο ταξίδι και τι γυρέβω, δεν το κατάλαβα ακόμη.

Κοριτσάκι μου, εσύ που προβαίνεις στο παράθυρό σου, αντίκρυ στην κάμερή μου, και με κοιτάξεις κι απορείς και δεν ξέρεις γιατί άξαφνα σηκώνουμαι και περπατώ, άξαφνα κάθουμαι και γράφω, γιατί ξεσκίζω κάθε τόσο μια κόλλα χαρτί και ξαναρχίζω, γιατί κάποτε χαμογελώ και κάποτε πάλε στέκουμαι ώρες και συλλογιούμαι, κοριτσάκι μου εσύ, να σου πω τα ιστορικά μου· δυο πράγματα σιχαίνουμαι στον κόσμο, δυο είναι που μου φέρνουν αηδία, να ταξιδέβω και να γράφω. Να γράφω και να ταξιδέβω στην Ελλάδα έγινε τώρα η δουλειά μου. Από κει να καταλάβης.

Αν τύχη και διαβάζεις το Άστυ, μη βλέπης που λέω τόσα για τα νησιά και που τρελλάθηκα για την ομορφιά τους. Θέλεις να μάθης την αλήθεια; Βλαστημώ την ώρα που ήρθα. Εμένα μ' αρέσει να μην το κουνώ από το σπιτικό μου, το χειμώνα ήσυχα να δουλέβω, το καλοκαίρι να σκυλοχουζουρέβω. Το μουλάρι, με σκοτώνει· το κεντιστήρι δεν το νοιώθει το μουλάρι· το στομάχι μου το νοιώθει και γίνεται τρύπα. Τρέχα απάνω στα βουνά, τρέχα με τον ήλιο και το βοριά μαζί, τρέχα στα μονοπάτια, που ξεφέβγουν τα πόδια σου από τις σκάλες στις αγκίστρες του βουνού, τρέχα σε δρόμους στενούς, ντουβάρια αριστερά, και δεξιά ντουβάρια, που χτυπάς, ξεγδέρνηεις και πηγαίνεις· βάστα την ομπρέλλα με το ένα χέρι, βάστα με τάλλο το καπέλλο σου, με τάλλο βάστα το καπίστρι, με το τέταρτο βάστα την ψυχή σου. Ανάθεμάν τα!

Και για τι σκοπό, για τι όφελος τα βάσανα κι ο κόπος; Για νακούσης την προφορά, για να σου πουν παραμύθια, και κει που σου τα λένε να τους φέβγη η ομιλία, να τρέχουν τα λόγια μάνι μάνι και συ να ταρπάζης. Και μήπως έφκολο είναι να το καταφέρης; Καλήτερα ψήφους να μαζώνης παρά να μαζώνης παραμύθια! Πρέπει σαν το βουλευτή να ρητορέβης, όλο τα ίδια να κοπανίζης και να μην κουράζεσαι ποτέ. Σε μερικά χωριά ντρέπουνται και τραβιούνται· κάποτε μ' ένα φράγκο ή και με μια δεκάρα πάει η ντροπή και τότες πια δε γλυτώνεις. Σ' άλλα χωριά πάλε άλλες ιστορίες. Με πονοκέφαλο, με θέρμη, με βήχα και με συνάχι, κατεβαίνεις από τ' Απεράθου στους Βόθρους· όχι! δεν κατεβαίνεις· κατρακυλάς· το μουλάρι λέει να πατήση και φοβάται· φυσά βοριάς, παλληκάρι, και σου σπάνει τη μούρη· από την άκρη του βουνού, μπροστά σου, απάνω από τα βράχια και τους γκρεμνούς, σαν άσπρες φοράδες, μπρούμυτα κάτι σύννεφα πετιούνται και θαρρείς πως θα σε πλακώσουν. Ας είναι! Δεν πειράζει. Οι Βόθροι δεν είναι μακριά· ας διούμε και κει πώς μιλούνε. Νύχτωσε. Πρέπει ακόμη να κάμης

κουράγιο, ώςπου να φτάσης κάτω στη ρεματιά, γιατί εκεί κάτω είναι οι Βόθροι, ανάμεσα σε δυο βουνά. Άξαφνα, το ένα βουνό ζωντανέβει και στη μέση του βουνού βλέπεις φώτα αναμμένα, σα να είχε μάτια, χίλια μάτια το βουνό, σα να είτανε σπηλιές κ' η κάθε σπηλιά φλόγα — είναι τα παράθυρα του χωριού που λάμπουν ένα ένα· χαίρεσαι και συλλογιέσαι· Εδώ θα λεν παραμύθια πολλά, θα λεν παραμύθια και στους Βόθρους. Να κ' η ρεματιά, να κ' οι Βόθροι!

Σου ανοίγει την πόρτα του ένας χωρικός και μπαίνεις μέσα. Σε καλοδέχεται. Του είπες τι γυρέβεις και γιατί ήρθες· είναι πρόθυμος να κάμη ό τι θέλεις. Θα μείνης λίγες ώρες, απόψε πρέπει να γίνη η δουλειά κι άβριο το πρωί. — Μάλιστα, θα γίνη! — Εκεί που το πιστέβεις με τα σωστά σου, γυρίζεις και τι βλέπεις; Ο νοικοκύρης έφυγε· ο μεγαλύτερός του γιός έπεσε απάνω σε δυο σάκκους πίτερα και ρουχαλίζει· η κόρη του ξαπλώθηκε στο κρεβάτι και κοιμάται, είκοσι χρονώ γυναίκα· μια άλλη, δεκαπέντε χρονώ, καμώνεται πως νυστάζει. Βουβάθηκαν όλοι. Μόνη της η γριά, καλή γριά, προσπαθεί να θυμηθή κανένα παραμύθι. Οι άλλοι ξέρουνε, μα τι τους μέλει; Αδιαφορία και για τον κόπο το δικό σου και για την επιστήμη που σ' έφερε ως εκείδά. Ναγόραζες σμυρίγλι, θα τους βαστούσες όλη νύχτα στο ποδάρι.

Θέλεις να φύγης, να πας σ' άλλο νησί. Βαπόρι δεν έχει. Οι ώρες σου είναι μετρημένες· ο σκοπός σου είναι να διής πολλά νησιά, να τα πάρης ένα ένα· θα είταν καλό, θα είταν ωραίο να τάβλεπες όλα. Αδύνατο! Βαπόρι δεν έχει. Κι ας μην έχη! Τι πειράζει; Να μη σου κακοφανή, να μην πικραθής, να μη σου κάψη ο πόνος την καρδιά. Το κάτω κάτω γιατί ήρθες; Για να σπουδάσης τη γλώσσα ενός τόπου, παιδί μου, που για τέτοια σπουδή έχει περισσότερη αδιαφορία κι από τους Βόθρους· και γνωστός να είσαι, δε φαίνεται να ξέρη καλά καλά σε τι καταγίνεσαι τόσα χρόνια. Για τέτοια πράματα φροντίζουμε

καλήτερα αλλού. Παραίτα λοιπόν ήσυχα τη μελέτη και γράφε να ξεθυμάνης. Γράφε, και πού; Όπου τύχη κι όπου βρεθής. Με την πέννα και το καλαμάρι στην τζέπη, τράβα, εσύ από το ένα στάλλο χωριό, και στο δρόμο, κάθου απάνω στο μουλάρι, να συλλογιέσαι για επιστήμη και για τέχνη!

Εφτυχισμένο κοριτσάκι που δε γράφεις, πόσο σε ζουλέβω! Όσες ανοησίες κι αν ακούσης, ό τι κι αν πουν οι δασκάλοι, εσένα δε σε νοιάζει. Και γω θα γίνω τώρα σαν και σένα. Να χολοσκάνη κανείς, δεν αξίζει. Τι λέει το τραγούδι; Σου κρένω, δε μου κρένεις. Έτσι να κάμουνε είναι και πιο σωστό. Να μην τους δίνουμε απάντηση τους δασκάλους. Τι βγαίνει από τα πολλά τα λόγια; Οι δασκάλοι κάθε τόσο φωνάζουν πως άλλη γλώσσα μιλούνε στη Θεσσαλία, άλλη γλώσσα στα νησιά, στο Μοριά άλλη γλώσσα, πως δεν ξέρει κανείς ποια απ' αφτές να πρωτογράψη, πως δεν μπορεί ο ένας να καταλάβη τον άλλονα, και πως για τούτο πρέπει να γράφουμε την καθαρέβουσα, που ο καθένας την καταλαβαίνει! Είναι τάχατις ανάγκη να τους δείξουμε πως ίδιοι τους δεν καταλαβαίνουν τι τρέχει, δε βλέπουν και δεν ακούνε; Φτάνει κανείς να πάη σε δυο χωριά ή σε τρία, και να θελήση να μάθη την ντόπια γλώσσα του χωριού, τα βέρα χωριάτικα, που λεν, τα χοντρά , για να του φανερωθή η αλήθεια. Πολύ δύσκολα θα μάθη τα χωριάτικα αφτά, γιατί χάνονται και πάνε. Παντού η κοινή γλώσσα βασιλέβει· δεν τη μιλούνε πάντα αναμεταξύ τους, μα την καταλαβαίνουν όλοι, και με τους ξένους αφτήνα μιλούν, την κοινή, την πανελλήνια γλώσσα, την πανελλήνια δημοτική.

Την άκουσα παντού και παντού τη μίλησα και γω· με καταλάβαιναν πολύ καλά και τους καταλάβαινα. Έπρεπε να τους παρακαλέσω, για να μου πουν τα χοντρά. Δε θα κάμουν οι δασκάλοι, αφτή η γλώσσα να μην υπάρχει, αφού υπάρχει, ακόμη κι αν τους αρέσει να φωνάξουν πως δεν υπάρχει γλώσσα. Και τώρα που την έχει ο λαός,

θέλουνε να του τη σηκώσουν και να του καθίσουνε μian άλλη με το ζόρι, που μήτε ίδιοι τους δεν τη μιλούνε, μήτε ο λαός μπορεί να την καταλάβη.

Αφτή τη γλώσσα, κοριτσάκι μου, ναγαπάς — αφτή τη γλώσσα να γράφουμε, για να μας διαβάξης.

Γρήγορα θα γλυτώσω κι απ' αφτόνα τον μπελά, κι από τα γραψίματα κι από τα ταξίδια· ακόμη ένα γραμματάκι, και σώνει πια. Ας είναι οι φίλοι καλά που παντού και σ' όλη την Ελλάδα με περιποιήθηκαν, και με είχανε σαν παιδί του σπιτιού. Να πω τώρα για τη Ζαγορά; Εκεί δεν είτανε σπίτι, μα παλάτι, παλάτι και φιλοξένια βασιλική. Και πόσα άλλα θέλω να πω! Δεν έχω λόγια. Εδώ στο Δαμαριώνα, στην Αξιά, που κάθουμαι τώρα και γράφω, ήρθα προφές ταπόγεμα, η ώρα μια· πήγα στου βουλευτή· δε με γνώριζε διόλου· του είπα τι γυρέβω. Αμέσως, στην ίδια στιγμή, γέμισε το σπίτι παιδιά, παραμύθια — και φαγιά.

Όλοι, όσους είδα πάντα και παντού έβαλαν τα δυνατά τους, να μ' εφκολύνουν τη δουλειά· ήξεραν πολύ καλά τι σπουδάζω, τι αξίζει η σπουδή, σε τι καταγίνουμαι τόσα χρόνια. Έκαμα και δυο τρεις γλωσσολόγους. Γλωσσολογικές κουβέντες — κουβέντες κι όχι φιλονικίες — είχαμε κάτω στα χώρα της Αξιάς, κάθε βράδυ στο τραπέζι, με τον καλήτερο απ' όλους τους Χωρεσιανούς. Γνωριστήκαμε στη Σύρα, στο ξενοδοχείο. Πήγαινα στην Πάρο, εκείνος στην Αξιά. Κοίταζε από το παράθυρο και πρόσμενε όλη μέρα να με φέρη το καΐκι, μην τύχη κ' έρθω και δεν πάω στο σπίτι του.

Πρόθυμος, ανοιχτόκαρδος ο κόσμος εδώ. Ο δήμαρχος -όχι της Χώρας - του Χαλκιού της Τραγαίας, το βράδυ, στις εννιά, του παρουσιάστηκα, πρόσταξε κρεβάτι και τραπέζι, προτού να του πω και τόνομά μου! Να μην ξεχάσω τους παππάδες! Τι δε μου έκαμε ο

Νάξιος ο Δεσπότης! Τι δε μου έκαμε στις Μέλανες, εδώ, ένας φτωχός παππάς! Ξεπέζεψα μια στιγμή και κάθησα στον καφενέ· ήρθε ο παππάς να μου κουβεντιάση κι αμέσως να μου δώση ροδάκινα, ρόδια, βασιλικό. Το χρέος μου, λέει, είναι ναγαπώ τους αθρώπους.

Να μην ξεχάσω και τις γριές. Από την Παρκιά έφυγα πολύ πρωί για τη Σάντα Μαρίνα· πείνασα στο δρόμο. Μπήκα σ' ένα χαμηλό πρόστυχο σπιτάκι. Μου σερβίρισε η γριά ό τι είχε, ψωμί, τυρί, σταφύλι και καφέ. Κάθησα σ' ένα σκαμνί· είχαν και δυο γατίτσες· είχαν κ' ένα σκυλάκι· τους έρριχτα μια ψίχα πού και πού· έρχουνταν και τρεις όρνιθες και τσιμπούσαν, πολύ φιλικά, πολύ συντροφικά, όλα τους μαζί. Η πόρτα είχαν ανοιχτή· έβλεπα μπροστά μου την Αξιά, τη θάλασσα και τον ουρανό· ησυχία μεγάλη· σα νανουρίσματα έμοιαζαν τα λόγια της γριάς, και μια στιγμή κόντεψα ναλησμονήσω πως ταξιδέβω και πως γράφω.

V

ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΔΟΞΑ {116}

Από τη Σαντορίνη.

Το παράπονό μου το παλιό θέλω πάλε να τακούσης. Μοναχό γιατί να μ' αφήνης; Θυμάσαι, ψυχή μου, θυμάσαι; Έξη χρόνια τώρα και παραπάνω! Τα λόγια που σου έλεγα τότες, πες μου, χρυσό μου, και σήμερις ακόμη και την ώρα αφτή που σου γράφω, δεν κελαδούνε μέσα στην καρδιά σου, σαν πουλάκια γλυκά; Το χάρηκαν της Χιός τα βουνά, το χάρηκε ο κόσμος, το τραγούδι της αγάπης που έκαμα, φως μου, για σένα. Μήπως το ξεχνάς; Όταν είσαι μακριά, παρηγοριά δεν έχω. Αναστέναζα και σε ζητούσα στο Πυργί· αναστενάζω και σε ζητώ στη Σαντορίνη. Από το Μεροβίγλι, ψηλά ψηλά, απάνω στα γκρεμνά, που κάθουμαι και σου μιλώ, βλέπω κάτω στη θάλασσα τα νησάκια που μέσα τους έχουνε φλόγα κρυμμένη, το Βουλκάνο που δεν κοιμάται ποτέ, κι ας μοιάζει σαν αποκοιμισμένος. Καημένες τα λεν εδώ τα νησάκια που είναι όλο φωτιά, τη Μεγάλη Καημένη και τη Μικρή. Είμαι σαν τα νησάκια καίω· είμαι ο Μεγάλος ο Καημένος.

Όπου πάω, εσένα ποθώ. Εσένα συλλογιόμυ σ' όλο μου το ταξίδι. Στη Σύρα, που περπατούσα με το φεγγάρι, εσένα είχα στο νου μου, και θαρρούσα πως δεν έβλεπα ζωή πουθενά και πως σέρνουν και γω σ' έναν κόσμο πεθαμμένο. Άξαφνα κατέβαινα στο γιαλό, μήτε τον κατήφορο φοβόμουν μήτε το σκοτάδι μήτε τους βράχους. Με θωρούσαν και κρυφολαλούσαν. Ποιος είναι τούτος ο τρελλός; -Όχι! δεν είμαι τρελλός. Κατέβαινα κάτω στο γιαλό, κάτω στη μοναξιά, για να φωνάζω τόνομά σου, για να πιστέβω πως είσαι κοντά μου, για να ξέρω πως υπάρχουν.

Σ' ό τι νησί κι αν είμουν, είχα πάντα βία να φύγω. Γρήγορα γρήγορα να πάω! Ίσως στάλλο το νησί καλήτερα θα είναι· ίσως θα κάμω καλήτερη δουλειά. Πήγαινα και πάλι έλεγα τα ίδια κ' ήθελα πάλε να τρέξω αμέσως αλλού. Είτανε πλήξη, δεν είτανε βία, και πάντοτε νόμιζα πως θα βρεθή κανένα νησί, το νησί της Ησυχίας, η κούνια που θα βάλω τον πόνο μου να πλαγιάση, ο ουρανός που θα νταντέψη το βάσανό μου. Τι με μέλει για την επιστήμη, τη γλωσσολογία και τα παραμύθια που συνάζω; Η Ιδέα μου είσαι Εσύ, η Ιδέα που με φωτίζει στο δρόμο που βαδίζω, που μου δίνει και το θάρρος. Εσύ ξέρεις πάντα το σκοπό μου. Για σένα πολεμώ και δουλέβω. Φτωχός είμουν και μ' έκαμες πλούσιο, γιατί δικό μου τίποτις δεν έχω· δυο πράματα μόνο γύρεβα στον κόσμο, μια γλώσσα και λίγη ποίηση. Τη γλώσσα την πήρα από το στόμα του λαού· την ποίησή μου από σένα την πήρα.

Την ποίησή μου από σένα την πήρα και του κάκου παραπονιούμαι. Θυμάσαι, ψυχή μου, θυμάσαι; Έξη χρόνια τώρα και παραπάνω! Σε συλλογιόμουνα στο Πυργί κ' έχυνα δάκρια πικρά. Δεν μπορούσα, δεν ήθελα να πιστέψω πως ο Χάρος μια μέρα θα πη της αγάπης μας· Έλα, έλα, και δω θα τελειώσης! Δεν το πίστεβα πως ο κόσμος μια μέρα θα σε ξεχάση. Σήμερα πια δε φοβούμαι το Χάρο· η αγάπη μας δεν έχει τέλος κι ο κόσμος δε σε ξεχνά.

Είταν αδύνατο, άδικο είταν ένα πλάσμα σαν και σένα, τόση χάρη και τόσοσ νους, τόση χάρη παιδιακήσια και νους τόσο γερός, τόση ψυχή, τόσο φως να χαθούν, κι άμα πεθάνης να μην ξέρη κανείς πως είσουν της πλάσης το στολίδι, το καμάρι τουρανού. Για τούτο έκλαια κι απελπίζουμουν και ζητούσα κάτι να κάμω για σένα, κανένα ποίημα να σου χαρίσω, που να σε δοξάζη, που να μείνη παντοτεινά. Και διές τώρα! Το κατάφερα κ' έχω χαρά. Κρίμα που δεν είσαι πλάγι μου να σε δείξω μια βάρκα βαρκούλα μικρή που αρμενίζει αλάργα στο γιαλό.

Τι νόστιμη, τι χαριτωμένη, τι μικρούτσικη μικρουλή που φαίνεται αλήθεια από δω απάνω στο βουνό! Μόλις τα μάτια σου την ξανοίγουν και μοιάζει σαν τιποτένια. Κι όμως, παιδάκι μου, μη φοβάσαι.

Έφτιαξα μια βάρκα για σένα που δεν μπορεί φουρτούνα να τη χαλάση. Έβαλα μέσα την ομορφιά σου, έβαλα την ψυχή και τους λογισμούς σου, έβαλα τη ζωή σου, έβαλα και την αγάπη μας μέσα. Τότες είπα της βαρκούλας να τρέχη, να τρέχη στα αιώνια τα νερά.

Έτσι θα γλυτώσης Εσύ κι από το Χάρο κι από τον Άδη. Όσο η θάλασσα δεν ξεραθή, θα φουσκώνει η βαρκούλα τα παννιά της· όσο ζήσει αφτός ο λαός, θα ζήσης και συ. Και κοίταξε τι ωραία! Πρώτη φορά στην περίφημη την Ελλάδα, προσπάθησε ένας ποιητής να φτειάξη τέτοια βαρκούλα, πρώτη φορά πολεμάς για χατίρι Μιανής και Μιανής δόξα. Πολλοί κάμνουνε και κάμανε στίχους, πότε για τη μια, πότε για την άλλη. Εγώ για σένα μόνο μιλώ, και δίχως να πω τόνομά σου, ο κόσμος ξέρει ποια είσαι. Λοιπόν ήσυχη να μείνης. Εσένα θα σε ζουλέβουν όλες οι γυναίκες, γιατί πλούτη κι αρχοντιά η καθεμιά μπορεί νάχη· μπορεί νάχη η καθεμιά καρδιά μεγάλη και μεγάλο νου· η καθεμιά δεν μπορεί νάχη αθάνατη δόξα σαν και σένα. Νόστιμα κι αθώα σαν τη βαρκούλα που σου λέω, κάμε το ταξιδάκι σου τώρα, σιγά σιγά, με τα γλυκά σου τα χαμογέλοια, με την πανάγαθή σου ψυχή, κάμε το ταξιδάκι σου και χαίρου άτρεμα τον Ωκεανό· είναι καλός ο καπετάνιος.

Και τι μας μέλει εμάς για τη δόξα; Και μήπως έχει νόημα κανένα; Η δόξα τίποτις δεν είναι· η αγάπη όλα τα κατορθώνει. Γιατί θέλω τη δόξα για σένα; γιατί σ' αγαπώ. Γιατί γυρέβω ποίηση και γλώσσα; Μήπως για μένα τις γυρέβω; Την ποίηση και τη γλώσσα τις γυρέβω για τους άλλους, για τους άλλους πονώ και δουλέβω. Έλα, μικρό

μου, το λοιπόν, ας αφήσουμε τη δόξα κι ας συλλογιστούμε μόνο την αγάπη. Την αγάπη να βάλουμε τώρα με το νου μας.

Ο κόσμος αγάπη διψά. Είναι τόσοι δυστυχισμένοι, είναι τόσοι φτωχοί, είναι τόσες καρδιές πικραμένες. Έλα ναγαπήσουμε τον κόσμο. Δεν μπορώ ένα δάκρι να διώ κ' η ψυχή μου να μη βραχή. Ο πόθος μου, ο μόνος, είναι να παρηγορηθούν οι πικραμένοι. Δεν αγαπώ εσένα μονάχα· αγαπώ τον κόσμο όλο. Μ' έκαψαν τα βάσανά του. Δε σου το είπα πως είμαι ο Μεγάλος ο Καημένος;

Έλα, πουλί μου, να καούμε κ' οι δυο, ναγαπήσουμε και τον καημό μας. Ο καημός μας είναι καλός, αφού είναι έλεος γεμάτος. Ποιο είναι το γιατρικό που μπορεί να γιατρέψει τον κόσμο; Η αγάπη, κανένα άλλο. Για να γιατρέψης τους αρρώστους, πρέπει πρώτα να τους αγαπήσης. Πρέπει εκείνους να συλλογιέσαι κι όχι εσένα. Η επιστήμη μονάχη δε φτάνει. Η αγάπη θα της δώσει ύπαρξη και ζωή. Η περιέργεια είναι μια αγάπη, αγάπη για να μάθης, αγάπη που σα μαγνήτης σε τραβά, που σε κάμνει τάνγνωστα να γυρέβης, αγάπη που γεννά την επιστήμη.

Αγάπη είναι κ' η τέχνη. Για να καταλάβης τους ανθρώπους, πρέπει να τους αγαπήσης. Και πώς είναι δυνατό να μπης μέσα στην ψυχή τους, τα πάθη τους όλα να ξεδιαλίσσης και να τα γράψης, αν πρώτα δεν τους αγαπήσης; Πρέπει ναγαπήσης και τη φύση, για να πης την ομορφιά της· αλλιώς δε νοιώθεις και τη φύση. Πρέπει να λωλαθής για τα βουνά, πρέπει η θάλασσα να σε τρελλάνη, πρέπει ο νους σου να χαθή για ένα χρυσολούλουδο του κάμπου. Κ' η τέχνη τι άλλο είναι παρά ένα λουλούδι που θα κόψης, παρά μια ψυχή που θα μυρίσης;

Έλα, βάρκα βαρκούλα μικρή, έλα ναρμενίσουμε τώρα στον Ωκεανό της αγάπης. Έλα πάντα να βαστάς ανοιχτά το γιαλό, πέρα και πέρα να πάμε. Να μην αγαπήσουμε εκείνους μονάχα που είναι

πονεμένη η καρδιά τους· ας αγαπήσουμε τους εφτυχισμένους, τους καλότυχους, τους μεγάλους· ας αγαπήσουμε όσους έχουν και δόξα και πλούτο και νου. Γιατί να τάχουν αφτά, σα δεν τους αγαπούμε; Έλα να τα χαρούμε μαζί τους, άμα τους αγαπήσουμε σαν αδέρφια· έλα να δροσιστή η ψυχή τους, κ' η αγάπη μας να τους μάθη πως πλούτος μεγαλύτερος απ' αφτήνα δεν είναι, πως δεν έχει εφτυχία πιο μεγάλη.

Πρέπει, όταν ο κόσμος κοιμάται, εμείς να ξαγρυπνούμε, να δουλέβουμε για τον κόσμο. Ας δουλέψουμε για όλους, ας δουλέψουμε και για τους ζαβούς, τους ζουλιάρηδες, τους κουφούς και τους στραβωμένους. Ας τους αγαπήσουμε, να μας αγαπήσουν ίσως και κείνοι. Η καλοσύνη μας να γίνη βουνό, που να μη βλέπουν οι κακοί την κορφή της. Ποτέ να μη μας κουράζουνε, να μη μας χαλνούν το κουράγιο η ανοησία και το μίσος, το μίσος το σιχαμερό που όλο γιομίζει το στόμα του ψεφτιές, που το ξέρει και που δεν έχει ντροπή.

Και τι να δώσουμε, οι δυο μας εμείς οι μικροί, τι να δώσουμε τους κακούς, τους πλούσιους και τους πονεμένους; Πρέπει να δώσουμε στον κόσμο ποίηση όση μπορούμε. Έλα να την κάμουμε ποτάμι, να ποτίση τη γις, στους κάμπους να ξεπλημμυρίση, κ' ύστερα μαζί μας αλάργα ναρθή, να μας πάρη στον Ωκεανό της δόξας και της αγάπης.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΓΙΑ ΜΕΡΙΚΑ ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Αγησίλαος Γιαννόπουλος Ηπειρώτης.. 166.167.169.170.171. 172. 178.

Άννινος (Θ.).....	249.
Αργύρης Εφταλιώτης	28. 29. 39. 40. 44. 48. 257.
Βαλαωρίτης.....	254.255.
Βερναρδάκης (Δ.).....	104, 1.
Βηλαράς	102, 1. 254. 255.
Βικέλας (Δ.)	249.250.257.286. 287.
Βλαστός (Π.).....	15. 16.
Βλαχογιάννης.....	100, 1.
Βώκος.....	13.23.
Γαβριηλίδης.....	36. 241.
Γεωργιάδης (Α.).....	25, 1.
Δεστούνης (Γ.).....	100, 2.
Διόνυσος.....	13.14.
Δροσίνης.....	181.220.239.256.264.275.281.
Καμπάνης.....	13.
Κακλαμάνος (Δ.).....	249, 1.
Καρκαβίτσας	20. 21. 22. 23.256.273.284.285.
Κολοκοτρώνης.....	3.10.12.13.
Κόντος.....	202.218.
Κοραής.....	101.102.102, 1.135.218. 223. 255.
Κουρτίδης.....	13. 23.
Λαμπρίδης (Ι.).....	48.
Λάμπρος (Σ.).....	100.
Μάνος (Κ.).....	180. 257.
Μελάς (Μ.).....	261.
Μηλιαράκης (Α.).....	100, 2.
Μιαούλης.....	286.287.
Μικρογιάννης.....	257.
Μιτσάκης.....	257.
Μποέμ.....	248.249.250.260.273.275, 1.

Ξενόπουλος (Γρ.)	25.25, 1.26.
Παλαμάς	22.23.24.48.250.256.266.
Πάλλης.....	257.
Παππαδοπούλου (Α.)	257.
Παππαδόπουλος (Κεραμέας)	101.
Παράσχος.	250. 252. 254. 255.
Περραιβός.....	286.
Πολίτης (Ν. Γ.).....	48.
Ροντάκης (Ν.).....	13.
Σάθας (Κ.).....	100.
Σολωμός.....	173. 254. 255.
Στέφανος Στεφάνου.....	241.
Στεφελίδης.....	257.
Σωτηριάδης (Γ.) 28. 29. 30.31. 32.33.34.35. 36.37.38.39.40.42.44. 45.46.	
Τρικούπης (Χ.)	238.239.240.
Φραγκούδης(Γ. Σ.).....	268.
Χατζηδάκης (Γ. Ν.).....	12.102. 1.133.
Χατζόπουλος (Μ.)	257. 273.
Χρυσόστομος.....	42. 159.
Anatole France.....	180.
Benoist (Ε.).....	34.
Krumbacher (Κ.)	100. 2.128.1.
Pernot (Η.).....	246. 1.
Solomos.....	66. 70.
Sotiriadis	38.
Taine.....	180.

ΠΙΝΑΚΑΣ Σελ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ.....	1
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3-51
Η ΜΙΣΗ ΓΛΩΣΣΑ.....	3-10
ΚΑΠΟΙΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ.....	10-14
ΟΜΟΡΦΙΑ ΚΑΙ ΑΗΔΙΑ.....	15-16
ΤΕΧΝΗΤΗ.....	16-22
ΜΗΠΩΣ ΕΙΝΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ:.....	22-28
ΧΑΔΙΑ ΕΝΟΣ ΦΙΛΟΥ ΣΤΕΝΟΥ.....	28-37
ΚΟΥΤΑΜΑΡΑ.....	37-39
ΡΩΜΙΟΣ ΚΑΙ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗ.....	39-51
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΑ.....	53-165
Η ΚΑΘΑΡΕΒΟΥΣΑ Κ' Η ΣΚΛΑΒΙΑ.....	166-179
ΖΟΥΛΙΑ.....	180-221
ΤΗΛΕΦΩΝΗΜΑ.....	222-223
Ο ΜΟΥΣΑΦΙΡΗΣ.....	224-230
Ο ΜΑΓΟΣ.....	231-237
ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗ	238-240
ΟΝΕΙΡΕΒΟΥΝΤΑΙ ΤΑ ΡΟΔΑ.....	241-245
ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ.....	246-247
ΔΕ ΔΙΑΒΑΖΟΥΝΕ ΚΑΙ ΤΡΩΓΟΥΝΤΑΙ....	248-259
ΑΘΗΝΑΪΙΚΟ ΙΝΤΕΡΒΙΟΥ.....	260-275
ΝΗΣΙΩΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑΚΙΑ.....	276-301
Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ.....	276-280
ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΗΝΟ.....	281-285
ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ.....	285-291
ΤΟ ΚΟΡΙΤΣΑΚΙ.....	291-295
ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΔΟΞΑ.....	296-301
ΠΙΝΑΚΑΣ ΓΙΑ ΜΕΡΙΚΑ ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ	302
ΠΑΡΑΤΥΠΩΜΑΤΑ, ΔΙΟΡΘΩΜΑΤΑ ΚΙ ΑΠΟΣΩΜΑΤΑ	303

PARIS. — IMPRIMERIE CHARLES BLOT, RUE BLEUE, 7.

Τυπώθηκαν, όλα μαζί, αντίτυπα 547, δηλαδή

σε καλό γαλλικό χαρτί..... αντ. 500 σε χαρτί του
λούσσου..... 30 σε χαρτί ολλαντέζικο
διαλεχτό..... 15 σε χαρτί Γιαπανεζικό αφτοκτατορικό.....
2 — 547

Τα χαρτιά λούσσο (30 αντ.) και τα γιαπανεζικά (2 αντ.) δεν
πουλιούνται.

Πουλιούνται μονάχα τα πεντακόσια, το καθένα..... φρ. χρ. 6 και
τα ολλαντέζικα (αρ. 12-13), το καθένα φρ. χρ. 25

1} Βιβλιοθήκη της Εστίας, Ο γέρο Κολοκοτρώνης (κι όχι ο «Γέρων
- Κολοκοτρώνης», όπως το βάζει πολύ άσεβα η Εστία), τόμ Α', 1889,
σελ 61.

2} Θα παρατήρησε ο καθένας τη φράση που λέει στο γράμμα του
πως ήθελαν οι αρχαίοι τον κόσμο ολόκληρο να «καταλάβουν». Αφτό θα
πη τέχνη, δηλαδή να βάζη κανείς μια λέξη με το κοινό, συνηθισμένο
της το νόημα, και συνάμα όποιος θέλει να βρίσκη μέσα της και το
νόημά της ταρχαίο. Δεν τα νοιώθουν ακόμη αφτά στην Ελλάδα·
τάννοιωθε στη Γαλλία ένας Ρασίνας, και δε θα πη πως μιλούσε
λατινικά, σαν έλεγε μια λέξη και με την παλιά της και με την τωρινή
της σημασία. Ο σωστός ο α ρ χ α ῖ σ μ ό ς τέτοιος είναι.

3} Ίδιος ο Καρκαβίτσας, σαν έγραφε ακόμη την καθαρέβουσα, έγραφε ελαχίστη, κοίτ. Η Λ υ γ ε ρ ή, σελ 7.

4} Είναι μάλιστα τρομερός κριτικός, γιατί βλέπω και λέει πως μου λείπει «το ασύλληπτον και απροσδιόριστον εκείνο κάτι το οποίον ονομάζουν πνεύμα της γλώσσης ή γλωσσικόν αίσθημα». Παναθήναια, Β', σελ 299. Και δίκιο θάχη ο Ξενόπουλος, επειδή από πού μπορώ να το μάθω το κάτι εκείνο το άπιαστο, όσο δε μας γράφη κανένα βιβλίο στη δημοτική ο Ξενόπουλος ο ίδιος; Μα λέω μήπως είναι και τούτα. . . π ρ ο σ ω π ι κ ά; Στα 1893, θυμούμαι, έλεγε άλλα για μένα ο Ξενόπουλος (κοίτ. Άστυ, 9 του Νοέβρη, 1893, 1, 5-6)· «Η ομιλία του είχεν εις τοιούτον, βαθμόν τον οικείον τόνον» και τέτοια πολλά, που μοιάζει σα να μη μου έλειπε τότες το κάτι. Μα έτυχε θαρρώ κατόπι - στην προκήρυξη του Διαγωνισμού - να δηγηθώ και γω κάτι για τον Ξενόπουλο. Ίσως έτσι πάει κ' η γλώσσα μου και το δικό μου το κάτι. Γιατί αλλιώς πώς να καταλάβω μερικά πράματα που δε θα είχανε το λόγο τους; Ο Α. Γεωργιάδης, στο πρώτο του άρθρο για μένα, σα δεν είχαν ακόμη ολότελα φίλος της δημοτικής, έλεγε ίσα ίσα πως απόρησε πολλές φορές, βλέποντας με να ζω «τόσον μακράν του ελληνισμού» κι ωστόσο διόλου να μη μου λείπη το κάτι εκείνο, και σα με διαβάζει κανείς, να θαρρή πως ακούει κουβέντα ζωντανή (κοίτ. Ρόδα και Μήλα, Β', το άρθρο Μισή γλώσσα)· ο Ξενόπουλος δε θέλει μήτε η γλώσσα μου ζωντανή να είναι (Παν. Β', 300)! Ο κακόμοιρος ο Γεωργιάδης το θέλει - γιατί δεν έχει μαζί μου προσωπικά.

5} Κοίταξε και Byz. Zeitschr. X, 690.

6} Ας σημειωθή μάλιστα εδώ πως ο Ιουστινιανός ο ίδιος έτσι τις ήθελε, σφανταχτερές σφανταχτερές και με πολύ μάλαμα, κοίτ. Ch. Diehl, Justinien, Παρίσι, 1901, σελ 657.

7} Revue Critique, N. 40, 1889, σελ 196-197.

8} Ζωσ. (Mendelssohn) 8, 2 (B, 95, 18).

9} Ευσ. Β. Κ. Δ', 19 (Heikel, 125,5): και της ευχής δε τοις στρατιωτικοίς άπασι διδάσκαλος ην αυτός, Ρωμαία γλώττη τους πάντας ώδε λέγειν εγκελευσάμενος· «Σε μόνον οίδαμεν θεόν» κτλ. κτλ.

10} Hertzberg, Gesch. Griech. I, 145 (Noch immer hatte die lateinische Sprache bisher in dem amtlichen Verkehr ihre Herrschaft behauptet; bis gegen Ende des sechsten Jahrhunderts erscheint das Latein noch als die offizielle Sprache bei dem *Commando* in der Armee) Κοίτ. και Sitz. b. της Βιέννας, τ. 73, σ. 95.

11} Ευσ. Β. Κ., Γ, 13, 1 (Heickel, 83, 13): Ο μεν δη ταύτα ειπών Ρωμαία γλώττη, υφερμηνεύοντος ετέρου, παρεδίδου τον λόγον τοις της συνόδου προέδροις.

12} Λιβ. 133, 16.

13} Νεαρ, Διάτ. ζ, 1.

14} Προς τους πολεμούντας τοις επί το μονάζειν ενάγουσιν, Migne, 51, III, 1, σελ 357.

15} Θεοφ. Χρονογρ. (de Boor) 24, 20. Αποφθέγμ. των άγ. γερ. 89 Α.

16} Κοίταξε τωραίο άρθρο ε λ λ η ν ι σ μ ό ς, στο Λεξικό του Ερρίκου Στεφάνου.

17} Ch. Diehl, Justinien, Paris 1901, σελ 553. Κοίταξε όλο το κεφάλαιο· Athènes et le paganisme, 547-566.

18} Προκ. Ανέκδ. 134, 2.

19} Κοίτ. Ch. Diehl, 551, και Προκ. Ιστ. (Α', α') π. ΙΙ. ΙΙ. 104, 15· 131, 10-11.

20} Κωδ. Α', 11, 10.

21} Κοίτ. Ch. Diehl, σελ 177, σημ.6· Babelon, Mém. de la Soc. des Antiq. de France, τ. 57, σ. 310, 321 (ο λόγος για το Βελισάριο).

22} Revue critique 1901, αρ 36, σελ 195, σημ. 1.

23} Κοίτ. Ch. Diehl, Justinien, Παρίσι, 1901, σελ 666.

24} Κοίτ. De Mytilène en Bretagne, Grande Revue, 1er février 1902, σελ 297, και Krumbacher, Byz. Lit. g., 2 εκδ, σελ 3.

25} Για το «Ρωμαίικο θέατρο» 12-14. Κοίταξε, για τα καθέκαστα, Et. de philol. néo-grecque, τη μελέτη του Lafoscade, 83, 158. Σήμερις τόκαμε σωστό βιβλίο. De epistulis imperatorum magistraliumque romanorum, Insulis, MDCCCCII. Κοίτ. και Ch. Diehl, Justinien, Παρίσι, σελ 566.

26} Κοίτ. τον Αγώνα, Ιούλιο, 1901.

27} Κοίτ. το Άστυ, Ιούλιο, 1901.

28} Δημοσιεφτήκανε πρώτα, με τον τίτλο ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ, στην Εικοσιπενταετηρίδα του Ελληνικού φιλολογικού Συλλόγου της Πόλης, τ. 18, Παράρτημα, 1888, σελ 441-452, 463-496.

29} La Bataille littéraire en Grèce, Revue de Paris, 1er mars 1901, σελ. 109 κι ακόλ.

30} Voyez Revue Critique, loc. cit.

31} C'est ce que j'ai essayé d'établir dans la *Revue Critique*, 1887, p. 461-468, No 14.

31a} Voyez Revue Critique, loc cit.

32} Il s' agit ici des œuvres d'imagination, de la littérature proprement dite. En matière de productions scientifiques, on peut dire, au contraire, qu'une œuvre a d'autant plus de valeur qu'elle a un public plus restreint et qu'elle est estimée de moins de monde. Mais cela ne tient nullement à la langue employée : cela ne dépend que de la pensée.

33} Essais de gramm. hist. néo-grecque. Paris, Leroux, 1886, tome I, p. 268-274.

34} Eternel, qui est aujourd'hui un si beau mot, Vient lui-même, non pas du latin classique, mais du latin barbare *alternalis* .

35} A *fortiori* , cela doit être entendu ainsi de tous les termes scientifiques spéciaux. Il va de soi que le peuple ne comprend pas et n'a pas à comprendre un mot tel que κατάληξη. Mais il ne comprend pas davantage κατάληξις, pas plus qu'en France il ne sait ce que c'est qu'une *désinence* ; personne toutefois ne s'est avisé jusqu'ici de dire en français *desinentia* ; la langue vivante garde toujours son système grammatical. De ce qu'on parle la langue du peuple, il ne s'ensuit nullement qu'on doive être compris du peuple. Il s'agit simplement d'écrire une langue que le peuple *puisse* apprendre un

jour. Pour cela, il est indispensable que le vocabulaire de l'écrivain soit conforme à la morphologie vivante. Tous les Français écrivent en français *moderne*, quelles que soient les matières dont ils traitent. Toute objection dans ce sens tombe d'elle-même.

36} On prononce aujourd'hui βασιλέφς. La combinaison φς constitue un barbarisme au point de vue ancien.

37} Si la langue littéraire avait suivi dès le début le chemin qu'ont pris toutes les autres langues, le vocabulaire moderne se serait enrichi de plus de nuances qu'il n'en possède. Ολύμπιος, par exemple, serait régulièrement devenu λύμπιος. Le sens spécial d'olympien (dieu de l'Olympe) se serait perdu et, par une gradation de sens facile à supposer, nous aurions eu peut-être dans λύμπιος une nuance semblable à celle qu'exprime le mot *divin*, dans des locutions comme *une grâce divine* ou *un divin sourire*; *divin* signifie ici quelque chose de plus qu'un sourire *charmant*. Mais pour créer des acceptions de ce genre, il eût fallu un Ronsard suivi d'un Racine.

38} Aux personnes désireuses de faire plus ample connaissance avec la langue ancienne, je ne puis mieux faire que de recommander un livre d'une lecture aussi facile qu'agréable : c'est le *Précis de grammaire comparée du grec et du latin*, par M. V. Henry, Paris, Hachette, 1888.

39} Je prépare en ce moment un assez long travail sur les manières de recueillir et d'étudier un dialecte sur place. La question y sera traitée à part. Les jeunes gens qui préparent pour le Syllogue des collections de poésies populaires ne sauraient trop se mettre en garde contre les formes que les paysans eux-mêmes prennent souvent pour des formes vulgaires et courantes.

40} Essais de grammaire historique néo-grecque, Paris, E. Leroux, 1886, I, p. 19-136.

41} Πρέπει μάλιστα να παρατηρήσουμε που όταν τύχη στη σειρά του λόγου τετρασύλλαβο, η προπροπαραλήγουσα χάνει τον τόνο, αν είχε τόνο, και τονίζεται η παραλήγουσα μόνη. Παραδείματος χάρη, λέμε *ά θ ρ ω π ο ς*, μα *ά θ ρ ω π ό ς* μου, πρόφερε *ά θ ρ ο π ό ς* μ ο υ· λέμε *κ ά μ α ρ α*, μα *κ ά μ α ρ ά* μ ο υ. Φυσικά, όταν η αρχική συλλαβή είναι φωνήεντο, μαζί με τον τόνο χάνεται και το φωνήεντο· π.χ. θα πούμε είκοσι (=ίκοσι), μα κοσιένα (είκοσι ένα). Με τέτοιο τρόπο χάθηκε το *ι* του *ίνα* και το *ο* του *όπου*. *Ίνα π ο λ ε μ ά ς* έγινε να *π ο λ ε μ ά ς*, λέγε να *π ο λ ε μ ά ς* ό *π ο υ* θα *πη* — που θα *πη*, λέγε πουθαπί. Ο τόνος κ' η αρχική συλλαβή χάνονται στην ίδια στιγμή.

Έτσι και στα γερμανικά· *einen*, μα *'nen* Bécher. - Αφού γράφηκαν αφτά, διάβασα μια μελέτη του κ. Foy, *Griechische Vocalsstudien*, Bezz, Beitr. XII, 38 ακόλ. Βλέπω που με κατηγορεί πολύ ο κ. Foy, γιατί είπα κι αλλού τέτοιο πράμα. Ο λόγος του είναι που μια συλλαβή με τόνο δε χάνεται σε καμιά γλώσσα, και που πρέπει για να χαθή, μια άλλη συλλαβή να πάρη τον τόνο της πρώτης και με κάποιο τρόπο, ο τόνος να πηδήξη. Αφτό δεν είναι σωστό, αφού είδαμε που μήτε στους τύπους *κ ά μ ε ρ ή* μου, μήτε στο *ίνα π ο λ ε μ ά ς*, πηδά ο τόνος. Η λήγουσα στο *π ο λ ε μ ά ς* κ' η παραλήγουσα στο *κ ά μ ε ρ ή* μας είχαν πάντοτες τον ίδιο τόνο. Έτσι και στο *κ ο σ ι έ ν α*. Τα τετρασύλλαβα στη γλώσσα μας δε θέλουν τονισμό διπλό. Ίσια ίσια το νόμο τούτο δεν είχε παρατηρήσει ο σοφός μας φίλος. - Ίνα κάμω και *ίνα π ο λ ε μ ώ* είναι το ίδιο παράδειμα. Για του κ. Foy τη μελέτη, διές *Revue Critique*, 1888, 329 - 333, (αρ. 17).

42} Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, Paris, 1880, Tome I.,
p. 1-10.

43} Mélanges Rénier, Paris, 1886, 262-283. Le poème à Spaneas.

44} Διέστε το στ. 146.

Όταν σε στήσουν εις αρχήν και πιάσης εξουσίαν

και το στ. 49.

Στρατιώται ήσαν οι όλοι σου και πάπποι και προπάπποι
Και όλον το γενολόγιν σου.

45} Ο λόγος μου είναι που αν ο Πλάτωνας ζούσε σήμερα, δε
θάγραφε βέβαια την αρχαία. Και στον καιρό του έγραψε γλώσσα κ α ι
ν ο ύ ρ ι α, την αττική, όχι την ομηρική.

46} Φιλολογία εννοούμε σήμερα στην κοινή γλώσσα littérature και
φιλολογικός θα πη littéraire. Το συνηθισμένο της το νόημα έχει η λέξη
και δω.

47} Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers,
Paris, 1880, par S. Lambros.

48} Πρώτος ο Crusius. Σήμερα κι άλλοι πολλοί, ο E. Miller, ο G.
Meyer, ο G. Miller, ο Γ. Δεστούνης, ο K. Krumbacher. Ο φίλος μου ο
Legrand πιώτερα απ' όλους πλούτισε και τη βιβλιοθήκη μας και το
νου μας. Θα είταν αδικία να μην αναφέρω τον άξιο και σοφό Α.
Μηλιαράκη.

49] [Κατηγορήθηκαν κατόπι πολύ όσα έγραψα εδώ, ήσυχα και
χωρίς πάθος, για τον Κοραή. Τάφησα όπως είτανε. Νόστιμο να με

κατηγορούν οι καλαμαράδες, που πρώτοι κατηγόρησαν τον Κοραή στα ελληνικά του].

50} [Για τον Grimm, κοίταξε Whitney-jolly, *Αναγνώσματα περί των γενικών αρχών της συγκριτικής γλωσσικής*, μετάφραση του Χατζηδάκη, 1898, σελ 707-709. Ο Grimm είναι ο πατέρας της ιστορικής γραμματικής. Για τα έργα του Borp, κοίτ. *Αναγνώσματα*, 699 ακόλ και B. Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium*, 1884, 1-2, κι ακόλ. Στα 1812, ο Borp είτανε στο Παρίσι και σπούδαζε.

Στην ίδια την εποχή έγραφε κι ο Wilhelm von Humboldt (κοίτ. *Αναγνώσματα*, 710-711), και τόσοι άλλοι· ο F. A. Wolf, από τα 1795, είχε δημοσιέψει ταθάνατα *Προλεγόμενά* του, δηλαδή, τότες η επιστήμη έννοιωθε πια τι θα πη δημοτική ποίηση και δημοτική γλώσσα, είτε Όμηρο σπούδαζε, σαν το Wolf, είτε γραμματική, σαν τον Grimm. Μα ο Κοραής, που είδε πολλά πράματα στην Εβρώπη, δε φαίνεται να καλομπήκε στο νόημα· τουλάχιστο τα γράμματά του στο Chardon de la Rochette δε δείχνουνε διόλου πως κατάλαβε τι σημασία είχε η γαλλική επανάσταση, κι ωστόσο ζούσε στη Γαλλία. Ίσως δεν έβλεπε και τι γινότανε στην Ελλάδα· να μην ξεχνούμε πως σε κείνα τα χρόνια ζούσε κι ο Βηλαράς, πως σε κείνα τα χρόνια (1812, 11 του Μαγιού) έγραφε το γράμμα που δημοσίεψε ο Βλαχογιάννης στο Διόνυσο (τ. Β', 1902, σελ 202-207), και που σαν το διαβάζουμε σήμερα, απορούμε πώς μπόρεσε και τα είπε και τα κατάλαβε και τα προμάντεψε όλα. Μεγάλος άνθρωπος αφτό θα πη, να μη βλέπη την εποχή του μονάχα, παρά να προβλέπη και τη μελλούμενη. Όλα τα βιβλία του Κοραή δεν αξίζουνε μια σελίδα μόνο από το γράμμα εκείνο του Βηλαρά. Είναι το βαγγέλιο της δημοτικής. Και λυπάται κανένας σα βλέπει πως ένα έθνος αξιώθηκε νάχη τέτοιους ανθρώπους κι ακόμα δεν κατάλαβε την αλήθεια].

51} Ο μόνος τρόπος να κάμη κανείς δουλειά χρήσιμη και πρωτοφανή είναι να κουλουθήση το σύστημα του κ. Βερναρδάκη (Ευριπίδου Φοίνισσαι, 1888) και να συγκρίνη στα σχόλια την αρχαία γλώσσα με τη δημοτική. Τους αρχαίους σήμερα για να τους καταλάβουμε καλά, πρέπει πρώτα να τους μεταφράζουμε. Τέτοια βιβλία τα καμαρώνουν και στην Εβρώπη, γιατί δεν έγιναν ακόμη πουθενά.

52} Για να το πούμε πιο σωστά, σώθηκε στο λατινικό *musarum*.

53} Η προφορά της περισπωμένης είναι σήμερα μυστήριο για την επιστήμη· ξέρουμε μοναχά που όποιος έλεγε περισπωμένη, έλεγε όλο μαζί οξεία και βαρεία· το πώς μας ξεφέβγει.

54} *Essais de gramm. hist. t. II*, Εισαγωγή, σελ LVI κι ακόλουθες.

55} Όποιος θέλει μπορεί να πάρη, αν του αρέσει, κανένα άλλο παράδειμα. Μα για το ζήτημα που γίνεται τώρα, δεν έχει να πη τίποτις που η γενική μας είναι γ λ ώ σ σ α ς κι όχι γ λ ώ σ σ η ς. Ο λόγος μας είναι για την κατάληξη, και το η της γενικής μ ο ύ σ η ς δεν έχει να κάμη μήτε πολύ μήτε λίγο με την κατάληξη -ς- Με τον ίδιο τρόπο, η ονομ. π α τ έ ρ α ς βαστά το ς της ονομ. π ο λ ί τ η ς, ν ε α ν ί α ς ή λ ό γ ο ς. Το α της γενικής μας είναι το α της γενικής η μ έ ρ α ς.

56} Για να παραστήσουμε τη διαφορά που λέω, πρέπει να πάρουμε τη μουσική. Ας πούμε το λοιπό [το βιβλίο έχει δυο παραδείγματα το ένα με τρεις νότες λα και το άλλο λα, λα, ντο, λα]

Το ντο (do) σημαίνει οξεία. Τ' άσπρο το λα μας δείχτει τον τόνο το σημερινό (*accent d'intensité*). Με το ντο η φωνή σηκώνεται, πετά πιο ψηλά. Με το λα δεν ανεβαίνει, στέκεται στην ίδια γραμμή, μα

βαστιέται πιώτερο καιρό στη γραμμή της. Οι αρχαίοι, όταν έλεγαν τόνος, ανέβαζαν τη φωνή με το ό· εμείς την κατεβάζουμε , την κάμουμε πιο βαρειά. Ο κανένας ξέρει που η διαφορά αφτή του τονισμού είναι γενική και κοινή σ'όλες τις μεταγενέστερες γλώσσες, στις νεολατινικές και στις άλλες. Ο νέος μας ο τονισμός, το λεγόμενο *accent d'intensité*, ας πούμε η ε ν τ ο ν ή, έφερε όλες τις άλλες φωνολογικές αλλαγές που παρατηρούμε στη γλώσσα. Ας με συχωρέσουν, αν τη λέω μικρή διαφορά.

57} Γι' αφτό το λόγο μπορεί κανείς να καταλάβη πώς, σε μερικές χώρες, τάτονο ο έγινε ου, πρβλ. κ ό μ π ο ς και κ ο υ μ π ί. Το μ δε σημαίνει· είναι γενικός νόμος, γιατί λεν και ο υ π ό λ ε μ ο υ ς, και ο υ ά θ ρ ο υ π ο υ ς και τ ο ύ ν αντίς τ ό ν. Τέτοιους τύπους έχει κ' η κοινή μας γλώσσα. Η κοινή όμως δεν τους παραδέχεται όλους· θα διούμε την αιτία παρακάτω.

58} Γράφουν πάντα *j'aime, tu aimes, il aime, ils aiment*, μα η προφορά κατάντησε να είναι σήμερα η ίδια και για τα τέσσερα αφτά τα πρόσωπα· *em* θα τα πουν και τα τέσσερα. Χωρίς τις αντωνυμίες, *je, tu, ils (iz)*, δε θα μπορούσε κανείς να ξέρη για ποιο πρόσωπο γίνεται λόγος. Εμείς λέμε ακόμη αγαπό, αγαπάς, αγαπά.

59} Αν είχαμε συνήθεια να γράφουμε τις λέξεις σαν που τις προφέρουμε, *ζομός, Αθίνε, κάθιμε, ετίμι, ιμίς*, θα βλέπαμε αμέσως που δε λέμε διόλου αρχαίους τύπους. Το πιστέβουμε μόνο, γιατί τους γράφουμε *ζωμός, Αθήναι, κάθημαι, έτοιμη, ημείς* · νομίζουμε που τόντις έτσι μιλούμε.

60} Οι άλλοι τύποι του ενικού και πληθυντικού βγήκαν από την ονομαστική του ενικού ζω· η κανονική και ταχτική γενική μιας ονομαστικής ζω δεν μπορεί να είναι παρά ζ ο ύ, όχι ζ ώ ο υ, έτσι και

τα ζ α. Συναίρεση είναι αδύνατο και περιττό να γυρέβουμε· το ζ ώ ο υ δεν μπορεί να γίνη ζ ο ύ, μήτε το ζ ώ α ζ ά, με κ α ν έ ν α ν τ ρ ό π ο.

61} Έκαμαν κι άλλοι, μα δεν είναι να τους λογαριάσουμε.

62} Ο σοφός μου φίλος K. Krumbacher έγραψε μια πολύ σημαντική μελέτη για το γ' Ein irrationaler Spirant im Griechischen, München 1886. Ο κ. Krumbacher γράφει που στην ίδια χώρα κλίνουν α κ ο ύ γ ω, α κ ο ύ μ ε, ά κ ο υ γ α ή α κ ο ύ ω, ά κ ο υ γ α. Τέτοια ανωμαλία δεν μπορεί να υπάρχη παρά στις κοινές ή κεντρικές γλώσσες, κι ο Krumbacher παρατήρησε μόνο τις κεντρικές γλώσσες. Τα κέντρα δε βρίσκονται μοναχά στις πολιτείες — και τα χωριά μπορεί να είναι κεντρικά. Μάλιστα στα νησιά, κάθε πρωτέβουσα είναι κέντρο κ' η γλώσσα κάθε πρωτέβουσας είναι κοινή. Όπου έχει εμπόριο, λιμένα, καράβια, οι γλώσσες είναι πάντοτες χαλασμένες. Αν πάτε π.χ., στη Χιο, δεν πρέπει να γυρέψετε τα χιώτικα στη χώρα· στη χώρα θα βρήτε δυο τρεις ιδιωτισμούς, σαν το π ά μ ε ν ε, το ί ν τ α κι' άλλα τέτοια πολύ γνωστά· μα η γλώσσα είναι κοινή. Αν πάμε πάλε στα χωριά, και κει θέλει μεγάλο κόπο για να ξεδιαλίση κανείς την αληθινή γλώσσα του χωριού. Πολλά χωριά έχουν εμπόριο αναμεταξύ τους, και τόσο φτάνει για να χαλαστή η ντόπια γλώσσα. Παρατήρησα μάλιστα που, άμα βγη ο χωρικός από το χωριό του, ξεχνά τα χωρικά του και δίχως ο ίδιος να το παρατηρήση, πιάνει και μιλεί κοινή γλώσσα. Χρειάζεται βιβλίο για να πη κανείς όσα έχει να πη για τέτοιο αντικείμενο και να δείξη τη δυσκολία της μελέτης αφτής.

63} Όποιος θέλει να βεβαιωθή που είναι τόντις έτσι το πράμα, φτάνει να προσέξη και θα το καταλάβη. Όταν ένας χωρικός λέει ε ώ, α κ ο ύ ω και α κ ο ύ γ ω, θα πη ή που τ α ξ ί δ ε ψ ε ο ίδιος ή που έζησε μ' άλλους χωρικούς που ταξίδεψαν κ' έφεραν έτσι ξένους

τύπους στο χωριό. Άμα ρωτήξη να μάθη, θα διή πάντα που είναι μια τέτοια αιτία στη μέση.

64} Στην Πόλη μάλιστα, όταν είναι πολλά παιδιά σ' ένα σπίτι, λένε μιλώντας για τον πατέρα, ο ί δ ι ο ς. Σύγκρινέ το με τη φράση· Αυτός έφη.

65} Όποιος κάμη τέτοια γραμματική θα γνωρίζη, πιστέβω, τους φωνολογικούς νόμους της κοινής και θα μπορέση να ξεχωρίση και να διακρίνη τους τύπους του λαού από τους τύπους του σχολείου. Όπου βρη στην κοινή δυο τύπους διαφορετικούς για την ίδια λέξη, θα πάρη φυσικά τον τύπο το δημοτικό και θα ξέρη ποιος είναι ο αληθινός ο τύπος. Στην Πόλη, π. χ., θακούσουμε να λεν και μ ά γ ε ι ρ α ς και μ ά γ ε ρ α ς. Πρέπει αμέσως να καταλάβουμε που ο τύπος μ ά γ ε ρ α ς είναι ο μόνος κανονικός και να διούμε για ποιο λόγο· ο λόγος είναι που ι μπροστά σε ρ, όταν είναι άτονο, γίνεται ταχτικά ε (κάθε εξαίρεση θάχη το λόγο της). Ο τύπος μ ά γ ε ι ρ α ς, με ει είναι τύπος χαλασμένος· λεν το ι γιατί γράφει ει. Όταν ξέρει κανείς λίγη γλωσσολογία, έφκολα βλέπει τα τέτοια. — Δεν έχει να πη που η κοινή γλώσσα παραδέχεται δυο διάφορους δημοτικούς τύπους για μια μόνη λέξη, α γ α π ά ω, α γ α π ώ, τ ί π ο τ ι ς, τ ί π ο τ ε ς κτλ. Οι αρχαίοι και κείνοι έγγραφαν και μ ε ί ζ ο ν ε ς και μ ε ί ζ ο υ ς κι άλλα τέτοια χιλιάδες· μάλιστα είχαν και πολλά δυσκολώτερα. Ό τι κι αν πη κανείς για τη γλωσσική ποικιλία που υπάρχει σήμερα, δε θα βρη τύπους που να διαφέρουν περισσότερο από το τ έ σ σ α ρ ε ς και π ί σ υ ρ ε ς. Ποιος μπορεί να καταλάβη, α δεν τόμαθε, που π λ η σ ί ο ς και π λ α τ ί ο ς είναι η ίδια λέξη; Αφτή η ποικιλία είναι πλούτος· δεν ταιριάζει να την κατηγορούμε και πολύ πιο σωστό είναι να τη σπουδάζουμε. Η κοινή γλώσσα δεν έχει τέτοια ποικιλία, όπως κ' η αρχαία η κοινή δεν την είχε. Ακόμη κι όταν παίρνουμε δυο τύπους που διαφέρουν ο ένας από τον άλλο, σαν το μ ε ί ζ ο ν ε ς και μ ε ί ζ

ο υ ς, ο σκοπός είναι οι τύποι που συνηθίζουμε να είναι αλήθεια δημοτικοί κι όχι ψεφτοδημοτικοί σαν που είναι ο τύπος μ ά γ ε ι ρ α ς.

66} Essais de grammaire historique néo-grecque, tom I, σελ. 245-250. Προσπάθησα ναποδείξω που η ονομασία ξένη λέξη είναι όρος γραμματικής, αλλά που για την κοινή χρήση δεν έχει κανένα νόημα· μα βλέπω που ο κ. Χατζηδάκης δεν το κατάλαβε. Θύμωσε, απόρησε, έβαλε επιφωνηματικά σημεία, δεν απόδειξε όμως πως έχω λάθος. Η αλήθεια είναι που ο λαός δεν ξέρει ξένες λέξεις· όσες λέξεις λέει, τις έχει για δικές του. Ένας λόγιος ή ένας γραμματολόγος να σκαλίζει στα βιβλία και να μας λείη για μια λέξη πώς είναι ξένη, δεν έχει να κάμη· ο λόγιος άξαφνα μας λέει που το σεντούκι είναι ξένο, κι ωστόσο είναι γραικικό. Διές παρακάτω.

67} Περίεργο που άλλαξε ο τόνος, accumbo. - Οι βυζαντινοί είχαν τον τίτλο π ο ρ τ ά ρ η ς, π ο ρ τ ά ρ ι ο ς· (Μαλ. 184-22) και τη λέξη π ό ρ τ α (πρβλ. και του Σοφοκλή το Γλωσσάριο). Αδύνατο λοιπό να είναι η π ό ρ τ α ιταλική λέξη. Πολλοί παν και το λεν έτσι, μα δε σημαίνει. Όσο αρχαίο είναι τόνομα Ι α ν ο υ ά ρ ι ο ς, τόσο αρχαία είναι κ' η π ό ρ τ α.

68} Ένας πολύ άξιος νέος, ο κ. Gætzelmann, μαθητής του κ. F. Neumann, είχε σκοπό να κάμη τέτοια μελέτη κ' ήρθε να με βρη είναι τώρα δυο χρόνια. Ο δυστυχισμένος ο νέος πέθανε πριν τελειώσει τη δουλειά.

69} Το ίδιο πράμα ο ένας το λέει ντροπή, ο άλλος τόχει τιμή. Όπως το πάρη ο καθένας. Τους ξενισμούς που λέμε, πολλοί τους αγαπούν και κανένας δεν τους αποφέβγει. Τις ξένες λέξεις, μάλιστα τις ιταλικές, νομίζουμε αμαρτία να τις έχουμε. Ο Victor Hugo έκρινε διαφορετικά κ' είπε κάπου για τα γραικικά μας·

Langue d'Homère où Dante a jeté quelques mots!
(Les Chants du Crépuscule, VIII.)

70} Η καθαρέβουσα ξεναντίας παραδέχεται ξένα κύρια ονόματα χωρίς να τα κλίνη. Πολλοί γράφουν ο Gæthe, του Gæthe και κατάντησε συνήθεια. Ο λαός δε θα μπορέση ποτές να πη έτσι. Δεν έχει κανείς παρά να δοκιμάσει και να μάθη ενός χωρικού τόνομα ο Gæthe· αμέσως ο χωρικός θα το κλίνη ο Γκέτες.

71} Πρβλ. Observations phonétiques sur quelques phénomènes néo- grecs, Paris, 1888, p. 312-315.

72} Κ ό ρ τ ο, αντίς Κ ό ρ ι ν θ ο ς, θα είταν ακόμη καλήτερο παράδειμα, γιατί μόνο όταν προσέξη κανείς καλά στους φωνολογικούς νόμους, μπορεί να καταλάβη που το Κ ό ρ τ ο είναι ο κανονικός τύπος. Τόνομα Κ ό ρ ι ν θ ο ς δεν μπορούσε να γίνη άλλο παρά Κ ό ρ τ ο· τανάφερα τώρα κι αλλού. Revue Critique, 1887, σ. 408.

73} Ταξιόλογο αφτό το βιβλίο είναι τώρα τυπωμένο· De la vie des mots, Paris, 1887.

74} Το ρήμα δ ι α β ι β ά ζ ω έγινε ταχτικά δ ι α β ά ζ ω, πρβλ. Revue Critique, 1887, σελ. 261, σημ. 3.

75} Όχι μόνο ο λαός, μα κι όσοι γράφουν κ' έχουν ανάγκη νέες λέξεις για νέες ιδέες· διές De la création actuelle des mots nouveaux dans la langue française, A. Darmesteter, Paris, 1877, σελ. 35-36.

76} Curtius, p 352. Με δίκιο δε βάζει το ρ ι ς μαζί με το ρ έ ω.

77} Στην Πόλη κι αλλού, μ ο ύ τ σ ο υ ν ο σημαίνει όλο το πρόσωπο (τιμή στο μούτσουνό σου.) Δεν ξέρω αν πουθενά σημαίνει

μόνο τη μύτη.

78} Περί της ξενιτείας (Wagner, *Carmina*, σελ. 205), στ. 67.

79} Βρίσκεται ο στίχος σ' ένα ανέγδοτο χερόγραφο στο Oxford, Bodl. Libr. Auct. T. 5, 22, φύλλο 6β. αρ. 4-5. Το χερόγραφο γράφει άνθρωπος· περπατεί. Είναι μια παραλλαγή του Σπανέα· πρβλ. *Mélanges Rénier*, Paris, 1886, 262-283.

80} Έτσι το λέει ο κ. Janssen: *l'unité matérielle du monde*. Πρέπει να διαβάση κανείς τον ωραίο λόγο του μεγάλου μας αστρονόμου. *Séance annuelle des cinq Académies*, 25 Octobre, 1887.

81} Τόνομα χυδαία ή δημोटική γλώσσα (*grec vulgaire*) δεν είναι μήτε επιστημονικό μήτε σωστό. Όλες οι γλώσσες είναι δημοτικές, άμα είναι γλώσσες. Κανείς ακόμη δεν είπε που ο Πλάτωνας, όσο μεγάλος κι αν είχαν, έβγαλε μοναχός του κι από το κεφάλι του μέσα ή που γέννησε την κλίση, τα ρήματα, τα ονόματα, τη γραμματική κι όλη τη γλώσσα. Πήρε τη γλώσσα του λαού κ' έβαλε μέσα τις ιδέες του και το νου του· δεν έγραψε καμιά γραμματική. Όταν είναι μάλιστα μια γλώσσα εθνική σαν τα γραικικά, καταντά αδύνατο να την πούμε χυδαία, γιατί τότες λέμε χυδαίο και το έθνος αλάκαιρο. Το έθνος όμως χυδαίο δεν είναι.

82} Auct. T. 5, 22, φ. 3β, αρ. 10 — 12. Το χερόγραφο δε βάζει καλά τους στίχους. Με φρόνημον μαχήν πηήσον κε με λουλον (άτονο ο γίνεται ου ταχτικά) αγαπήν. Οτη έναν ημερόνηκτον ένε του φρονημου η μάχη. Του δε ζαβού κε πελελού χρόνον και παλην άρχη. — Θάξιζε να βρη κανείς το πρωτότυπο. Ο κώδικας του Oxford είναι παρακατιανός κώδικας.

83} Είναι μόλις ανάγκη να το σημειώσουμε· όταν κανείς λέει πως θα γράψη γλώσσα που μιλιέται, έχει φυσικά στο νου του το τυπικό και το φωνολογικό σύστημα της γλώσσας όλης, όχι κάθε λέξη ξεχωριστά. Σήμερα κλίνουμε ράχη, ράχης, πόλη, πόλης κτλ. Με τον ίδιο τρόπο θα πούμε η κλίση, της κλίσης, η κατάληξη, της κατάληξης. Αν έγραφε κανείς η κλίσις, της κλίσεως, η κατάληξις, της καταλήξεως, δε θάγραφε τη γλώσσα που μιλιέται σήμερα, θάγραφε τη γλώσσα που μιλιούνταν είναι τώρα χρόνια και καιρός. Η γλώσσα μας περιττοσύλλαβα πια δεν έχει· δεν μπορούμε λοιπό να της τα φορτώσουμε. Προσέχει κανείς τους γενικούς νόμους της γλώσσας, όχι τα ιδιαίτερα και περαστικά. — Έτσι και με τα φωνολογικά φαινόμενα. Για πολλούς λόγους, η πλοκή μφ είναι σήμερα άτοπη· η προφορά μφ (mf) μήτε για την αρχαία, μήτε για τη νέα γλώσσα μπορεί να είναι σωστή. Όπως λέμε ν ύ φ η, π ε θ ε ρ ό ς, έτσι θα πη κανείς ταχτικά και σ ύ φ ω ν ο ς, σ υ φ έ ρ ο (πληθυντική ονομαστική του σ υ μ φ έ ρ ο ν=σ υ φ έ ρ ο, σ υ φ έ ρ ο υ, όχι σ υ μ φ έ ρ ο ν τ ο ς, αφού τα περιττοσύλλαβα χάνονται· σαν το δ ώ ρ ο κλίνεται και το σ υ φ έ ρ ο, γιατί έχει την ίδια κατάληξη). Όλος ο κόσμος θα μας καταλάβη, , άμα πούμε σ ύ φ ω ν ο ς και πολλοί μάλιστα διαφορετικά δεν το λεν. Ο τύπος φαίνεται παράξενος, όταν είναι γραμμένος, γιατί ο καθένας ξέρει μόνο τον τύπο που διαβάζει και που γράφουν τα βιβλία, όχι τον τύπο που άκουσε (διές τον Πρόλογο). Γράφουμε πάντα σ ύ μ φ ω ν ο ς, σ υ μ φ έ ρ ο ν· το μάτι μας έτσι το συνήθισε κι άμα το διούμε γραμμένο διαφορετικά, μόνον ότι αλήθεια λέμε σ ύ φ ω ν ο ς άμα δεν προσέξουμε, δεν μπορούμε να πιστέψουμε που τόντις υπάρχει τέτοιος τύπος. — Όπου δεν είναι δυνατό νακολουθήση κανείς τους φωνολογικούς νόμους, όπου καταντά δύσκολο να καταλάβουμε τον κανονικό τύπο, πρέπει να ταιριάξουμε τουλάχιστο το τυπικό. Αν πούμε σ ι ά (ουσία) ή ο υ σ ι ά, που θα είταν οι ταχτικοί τύποι, κανείς δε θα καταλάβη τι λέμε. Τότες δεν

έχουμε παρά να κλίνουμε την ο υ σ ί α, τις ο υ σ ί ε ς, κ' η γλώσσα βαστά τη φωνολογική της ενότητα. Τέτοιες ακανόνιστες λέξεις έχει κάθε γλώσσα. Ό τι είναι ο τύπος την ουσία στα γραϊκικά είναι στα γαλλικά οι τύποι *substance*, *affectation*, *passion* , κτλ.

84} Θουκ. Α', 22.

85} Voici d'autre part quelques renseignements complémentaires sur deux ou trois faits cités dans le discours même. Sur κάθημαι, on peut lire la *Grammaire* de S. Portius, p. 181, édition W. Meyer. aujourd'hui parue; sur γόνατο, de même, p. 137, ibidem. — Rapprochez de Φλάτσα les formes φλακισμένος, Picat.132, φλακές Picat. 261. Ce texte est de 1508, 1510 environ.

86} Le v de ces verbes est analogue : δούλωσα coincide avec l'aor. έζωσα, etc.; on forme alors δουλώνω sur ζώννω (voir W. Meyer. *Grammaire* de S. Portius, p. 189). Ici il faut maintenir le ω; un o laisserait croire que le v est intercalaire, ce qui est faux. Nous simplifions du moins en écrivant δουλώνω, avec un seul v, au lieu des deux v de ζώννω.

87} Δημοσιέφτηκε στην «Εφημερίδα» του Κορομηλά, 4 του Σταβρού, 1888.

88} Ο κ. Γιαννόπουλος αποκρίθηκε στην Ε φ η μ ε ρ ί δ α (15 του Σεφτέβρη, 1888, σελ.) και φυσικά ξαναείπε τα ίδια. Μα δε σημαίνει τίποτις αφτό. Πάντα πρέπει ο Ρωμιός ναποκριθή και τόχει γι' αμαρτία να σωπάση. Όσο περιπτώ λοιπόν κι αν είναι ναρχίσης μαζί του καθαφτό επιστημονική απρόσωπη συζήτηση, όσο κι αν α π ο κ ρ ι θ ή , δε θα πη πως δεν άλλαξε γνώμη. Αποκρίνεται για να μην πέση μικρός μπρος στους άλλους· συλλογέται όμως, σαν είναι μοναχός του.

89} Πρβλ. όσα είπαμε για τον τύπο *πατέρας* στον Πρόλογο του Κυρούλη κτλ., Για το Ρ ω μ α ί ι κ ο Θ έ α τ ρ ο, σελ. 74 κι ακόλ.

90} «Επιθεώρησις, τετάρτη, 19 Αυγούστου, 1887». Ο ποιητής υπογράφει Η. Α.

91} Δημοσιέφτηκε στην Εστία, τ. Α', αρ. 12 (σελ. 177-184), Μάρτη, 24, 1891· αρ. 14 (σελ. 200-215), Απρίλη, 7, 1891. Η γαλλική μου μετάφραση, στο Παρίσι, μαζί με το *Cadeau de nocces*, 1893, σελ. 233- 319.

92} Δημοσιέφτηκε στην Εστία, στον ίδιο αριθμό με το Δ έ φ τ ε ρ ο Π λ ί κ ο.

93} Δημοσιέφτηκε στην Εστία, Φλεβάρη, 23, 1892, τ. Α', αρ. 8 (σελ. 113-115). Γαλλικά παραφρασμένο στο *Cadeau de nocces*, σελ 217.

94} Δημοσιέφτηκε στην Εστία, Μάρτη, 8, 1892, τ. Α', αρ. 10 (σελ. 145-147). Γαλλικά Παραφρασμένο στο *Autour de la Grèce*, σελ 233.

95} Δημοσιεύτηκε στην Εστία, Μάρτη, 15, 1892, αρ. 11 (σελ. 170).

96} Δημοσιέφτηκε στην Ακρόπολη, Δεκέβρη, 29, 1892.

97} Τότες, στο γράμμα μου, τους έγραφα νέττα σκέττα *symbolistes*. Μα βλέπω κ' έγινε από τότες κάμποσος λόγος για σ υ β ο λ ι σ μ ό· άκουσα μάλιστα να τους λένε απαράλλαχτα όπως τους βάζω εδώ. Το πιο σωστό θάτανε ωστόσο να τους λέγαμε συμπολιστάδες· αφού είναι το πράμα παρμένο από την Εβρώπη, πιο ηθικό να το φανερώνη κ' η λέξη. Σα βγάλουμε κατόπι σ υ μ π ο λ ι σ τ ά δ ε ς μεγάλους, τόνομα δε θάχη να κάμη τίποτα.

98} Δημοσιεύτηκε στις *Etudes de philologie néo-grecque*, 1892 (του Χριστού), σελ 70. Μεταφρασμένο από αρχαία επιγραφή, κοίτ. τη σημείωση, σελ 76. Ο φίλος μου ο Pernot είχε μελετήσει την επιγραφή· προσπάθησα να τη μεταφράσω, αν και μεγάλη αξία δεν έχει — μήτε η επιγραφή, μήτε η μετάφραση.

99} Ιδού και το κείμενο ταρχαίο, καθώς τόχει ο Bœckh (C.I.G., αρ. 2415).

α Φράζε τίνος γονέος, σέο τ' ούνομα και πόσιν αύδα
Και χρόνον είπε, γύναι, και πόλεως όθεν εί.
β Νείκανδρος γενέτωρ, πατρίς Πάρος, ούνομα δ'ήν μοι
Σωκρατέα· φθιμένην Παρμενίων δ' έθετο
5 Σύνλεκτρος τύμβω με· χάριν δε μοι ώπασε τήνδε,
Εύδόξου ζωάς μνήμα και εσσομένοις.
Και με πικρά, νεαροίο βρέφους αφύλακτος, Ερεινύς
Αιμορύτοιο νόσου τερπνόν έλυσε βίον·
Ούθ' υπ' εμαίς ωδείσι το νήπιον ες φάος ήγον,
10 Αλλ' υπό γαστρί φίλα κεύθεται εν φθιμένοις.
Τρισσάς εκ δεκάδος δε προς έξ ετέων χρόνον ήλθον,
Άνδρί λιπούσα τέκνων αρσενόπαιδα γονάν.
Δισσά δε πατρί λιπούσα και ιμερτώ συνομεύνω
Αυτά υπό τριτάτω τόνδε λέλογχα τόπον. 15
γ Αλλά συ, παμβασίλεια θεά, πολυώνυμε Κούρα,
Τήνδ' άγ' επ' ευσεβέων χώρον ελούσα χερός.
Τοις δε παρερχομένοισι θεός τέρψιν τινά δοίη
Είπασιν χαίρειν Σωκρατέα κατά γης.

Διονύσιος Μάγνης ποιητής έγραψεν.

100} Δημοσιεύτηκε στο Ά σ τ υ, Απρίλη, 9, 1893.

101} Κοίταξε παρακάτω την πρώτη σημείωση στο Α θ η ν α ί ι κ ο ι
ν τ ε ρ β ι ο ύ, 263, 1.

102} Το ξανατύπωσα στο Autour de la Grèce. σελ 225.

103} Δε γνώριζα τότε διόλου τον Κακλαμάνο. Γνωριστήκαμε μόνο
το καλοκαίρι του 1893.

104} Δημοσιεύτηκε στο «Α σ τ υ», 26 του Τρυγητή, 1893. Δεν
ξέρω γιατί το είπα ι ν τ ε ρ β ι ο ύ. Υποθέτω γιατί έτσι το ξέρουνε στην
Εβρώπη κι αφού από την Εβρώπη το πήραμε, σωστό είναι να το
βλέπουμε κι από τη λέξη. Στον πληθυντικό πάλε, τόβαλα
ιντερβιούδες, γιατί θαρρώ πως ρωμαίικα έτσι έρχεται. Δε μας
τρομάζει όμως διόλου το δασκάλικο σ υ ν έ ν τ ε υ ξ ι ς· αφτό κ' ίδιοι
τους οι ρεπορτέρηδες, σα μιλούνε γλήγορα, δηλαδή σα μιλούνε τη
γλώσσα τους, σ υ ν έ ν τ ε ξ η θ α το πούνε, όπως και το α υ ξ ά ν ω
έγινε α ξ α ί ν ω.

105} Κοίταξε τι λέει κι ο Ηρόδοτος ο ίδιος Β', 118· Α', 1.

106} Δηλαδή θάρρεψαν από τη λέξη λαμπάδες πως είχαν η
κατάληξη, - άδες, όπως και στην αρχαία θάρρεψαν από τη λέξη
δεσμώτης πως είτανε - ώτη - κτλ. Πρβλ πιο απάνω, σελ 72.

107} Γ. Σ. Φραγκούδης, στην Ακρόπολη, 24 Αυγούστου, 1893.

108} Το Κ ρ ι ν ά κ ι της Α μ μ ο υ δ ι ά ς δεν έγινε ρομάντσο, παρά
μόνο κεφάλαιο στόνειρο του Γιαννίρη (σελ 109-157).

109} Δυο λόγια, σελ α' - δ'.

110} Ταξίδι, σελ α' - β'.

111} Το ιντερβιού έχει στο τέλος, με την υπογραφή του Μποέμ, και τακόλουθα λόγια· «Και τελείωσε με την έκφρασιν ανθρώπου πεποίθησιν έχοντος εις το μέλλον, μη πτοουμένου από κατακρίσεις, αποβλέποντος μετά φιλοσοφικού τινος σκεπτικισμού προς τας επιθέσεις, με ήθος ανθρώπου ο οποίος ειξεύρει ότι «ό τι έχει να γίνη θα γίνη» ετελείωσε, λέγων·

— *Au revoir*, φίλε μου».

Αμέ, δεν τα είπαμε πως ο Αθηναίος είναι τετραπέρατος στην ξυπνητάδα; Ερχούνται από το Παρίσι· έπρεπε να τελειώσω παρισιάνικα μ' ένα *au revoir*. Έχει πολύ λάθος και πολύ άσκημα τάκουσε. Με πήρε και μένα για κανέναν Αθηναίο, που κάθε τόσο βγάζει και τα γαλλικά του στη μέση, να δείξη πως δεν τον αγοράζεις. Εγώ, σα μιλώ γαλλικά, γαλλικά τα λέω· σα μιλώ πάλε ρωμαϊκά, τα λέω ρωμαϊκά. Και το *au revoir*, καλή αντάμωση θα το πω. Φαίνεται λοιπόν πως στο Παρίσι ξέρουμε καλήτερα τα ρωμαϊκά παρά που τα ξέρει ο ίδιος ο Μποέμ, στην Αθήνα.

112} Δημοσιεύτηκε στο Άστυ, πέμπτη, 9 του Σταβρού, 1893.

113} Δημοσιέφτηκε στο «Άστυ», Κεριακή, 12 του Σταβρού, 1893.

114} Δημοσιέφτηκε στο «Άστυ», Τρίτη, 28 του Σταβρού, 1893.

115} Δημοσιέφτηκε στο «Άστυ», Κεριακή, 3 τ' Άη Δημήτρη, 1893.

116} Δημοσιέφτηκε στο «Άστυ», Τρίτη, 5 τ' Άη Δημήτρη, 1893.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK ΡΟΔΑ ΚΑΙ
ΜΗΛΑ, ΤΟΜΟΣ Α' ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE

THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE

PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS
WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic

works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or

with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with

active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- • You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- • You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™

License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.

- • You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- • You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF

WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution

of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur:

(a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™
Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate. While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff. Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate.

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not

necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.